

ARKIV
FÖR
NORDISK FILOLOGI

UTGIVET MED UNDERSTÖD AV AXEL KOCKS FOND FÖR
NORDISK FILOLOGI SAMT STATSBI DRAG FRÅN
SVERIGE DANMARK OCH NORGE

GENOM

KARL GUSTAV LJUNGGREN

UNDER MEDVERKAN AV

JOHS. BRØNDUM-NIELSEN JÓN HELGASON
VALTER JANSSON TURE JOHANNISSON MAGNUS OLSEN
DIDRIK ARUP SEIP PETER SKAUTRUP ELIAS WESSÉN

SJUTTIOSJÄTTE BANDET.

FEMTE FÖLJDEN. TJUGONDE BANDET.

C. W. K. GLEERUP
LUND

ROSENKILDE OG BAGGER
KÖPENHAMN

LUND MCMLXI

INNEHÅLL

Allén, S., Fil. mag., Göteborg, Baldrs draumar 14 och Guðrúnarkviða II, 9 — två samhöriga eddaställen	74
Andersen, H., Dr. phil., Universitetslektor, Köpenhamn, Svarteborg-medaljonens indskrift	51
— Gammeldansk <i>far færð</i>	258
Benson, S., se Ljunggren.	
Heller, R., Dr. Phil. Leipzig, Laxdœla saga und Sturlunga saga . .	112
Henning, Sam., Fil. dr. Stockholm, Erik Neuman †	281
Jacobsen, Lis (†), Dr. phil., Köpenhamn, Rökstudier	1
Ljunggren, K. G., Professor, Lund, Ivar Modéer †	270
— och Benson, S., Arkivchef, Docent, Lund, Litteraturkrönika 1960	284
Naert, P., Docent, Lund, Den isländska konstruktionen <i>e-m verður litið á e-ð</i>	153
Nerman, B., Professor, Stockholm, Runpartiet i Sigdrífomál . .	61
Nyquist Grøtvedt, P., Dr. philos., Oslo, Forholdet mellom skriftspråk og talespråk i sørøstnorsk i senmiddelalderen	213
Salberger, E., Fil. lic., Universitetslektor, Lund och Oslo, Itinkil. Ett mansnamn på Dalby-stenen i Skåne	65
v. See, K., Dr. Phil., Hamburg, Studien zum Haraldskvæði . . .	96
Seip, D. A., Professor emer., Oslo, Ragnvald Iversen †	276
Toldberg, H., Dr. phil., Köpenhamn, Traditionen om Presbyter Johannes i Norden	231
van den Toorn, M. C., Dr., Hilversum (Holland), Zeit und Tempus in der Saga	134
Till red. insända skrifter	317

LIS JACOBSEN (†)

Rökstudier.

INDHOLD

Forbemærkninger	2
I. Mindeskriften og 1.—2. folkeminde. Forside A og smalside B, linje 1—11	3
II. 12.—13. folkeminde. Bagside C, linje 12—20	13
III. 14.—16. folkeminde. Bagside C, linje 21—26 og smalside D, linje 27	21
IV. Runemesterformlen. Topflade E, linje 28	28
V. Runestene og billedstene. Lakunen mellem 2. og 12. folkeminde	32
VI. Sammenfatning. Hele indskriften i oversættelse	41
Efterskrift	
1. Om navne-identificering	45
2. Om magiske talforhold	47
Engelsk resumé	47
PLANCHER	50

Fortegnelse over tekst-illustrationer

fig. 1—2 forsiden A og højre smalside B med optrukne runer	5
» 3—4 A og B uden runer, men med angivelse af linjeplacering	5
» 5—6 bagsiden C og venstre smalside D med optrukne runer.	15
» 7—8 C og D uden runer, men med angivelse af linjeplacering	15
» 9—10 den ornamentale slutning af de lodrette runeband på forsiden og bagsiden	16
» 11 topfladen E med optrukne runer.	28
» 12 Hunnstad-monumentet i Ole Worms gengivelse	36
» 13 tænkt rekonstruktion af det fuldstændige Rök-monument	36

Tekst-illustrationerne er (under min medvirken) tegnede af POUL DUPONT på grundlag af fotografier af indskriften uden og med oprækning, velvilligt tilstillet mig fra ATA (Antikvarisk-topografiska arkivet) til brug for nærværende afhandling.

FORBEMÆRKNINGER

I begyndelsen af 1958 udsendte *Elias Wessén* et skrift om Rökstenen, der vil sætte skel indenfor det navnkundige runemonuments tolkningshistorie.¹ Det er nu henved hundrede år siden, at Rökstenen (1862) — på initiativ af den dansk-engelske oldtidsforsker George Stephens, professor ved Københavns Universitet — blev udtaget af Rökkirkens mur og opstillet tæt ved kirken.

I 1878 gav *Sophus Bugge* sit grundlæggende tolkningsforsøg, Rök I, som han udbyggede i den store afhandling 1888, Rök II, og i det posthumt udgivne skrift »Der Runenstein von Rök« 1910, Rök III. Af senere tolkninger skal her blot nævnes *Erik Brates* i »Östergötlands runinskrifter« 1917 og v. *Friesens* i »Rökstenen« 1920.² Hjørnestene i tolkningshistorien er *Bugges* første-afhandling 1878 og *Wesséns* 80 år efter udgivne skrift. Lader man disse fire snese års tolkningsforsøg passere gennem sin tanke, vil man blive betaget af den vidtspændende lærdom og store skarpsindighed her er lagt for dagen; men skarpsindigheden og lærdommen har undertiden ført forskeren på vildvej, så han er blevet hildet i og har søgt at underbygge en forudfattet idé, der skulle vise sig uholdbar. Dette gælder — for at tage en fremtrædende tolkning i rækken — v. *Friesens* teori (1920) om *hævnen* som indskriftens grundmotiv.³

Fælles for alle tolkninger indtil *Wesséns* 1958 er, at de har villet skabe — det er just ordet — en indholdsmæssig forbindelse mellem på den ene side: monumentets rejser *Varin* og hans afdøde søn *Væmod*, til hvis minde stenen er rejst, og på den anden side: de begivenheder, der omtales i indskriftens beretninger. Forsøgene herpå har givet vidt forskellige resultater. Enhver, der er kommet tolkningen på nærmere hold, kan næppe have undgået at have følt ubehag ved stadig at bevæge sig på gyngende grund; det er som det af traditionen bundne totalsyn har ført til mere og mere hasarderede hypoteser. *Wesséns* nytolkning virker derfor som en sand befrielse. Det centrale i denne tolkning er hævdelser af, at *der ingen indholdsmæssig forbindelse er mellem mindeskrif-*

¹ Runstenen vid Röks kyrka, av *Elias Wessén*, Kungl. Vitterhets Akademiens Handlingar. Filol.-filos. serien. V. — Forkortet »Rök 1958« ell. »1958«.

² Se iøvrigt litteraturfortegnelsen Rök 1958, s. 81.

³ Jfr Rök 1958, s. 60—62. Der kan i det hele henvises til den klare og højt lærerige oversigt, *Wessén* giver i afsnittet (s. 57—65) om, hvad hver af hovedtolkerne — *Bugge*, *Brate*, *Schück*, v. *Friesen*, *Magnus Olsen* og *Hugo Pipping* — har opfattet som indskriftens egentlige mening. — Om *Otto Höjlers* fantasirige tolkning henviser jeg til *Wesséns* artikel i *Fornvännen* 1953, s. 161—77.

ten og de brudstykker af myter og heltedigtning, som udgør størstedelen af den samlede indskrift. —

Efter at ovenstående betragtninger var skrevet, henledte mag. art. *Karl Martin Nielsen* min opmærksomhed på, at *Sophus Bugge* i et brev til *Adolf Noreen* 29. januar 1896 har fremsat en opfattelse, der i forbløffende grad falder sammen med *Wesséns* over 60 år yngre teori; *Bugge* skriver, at mindeskriften over *Væmod* kun omfatter de to første linjer på stenen, og han fortsætter:

I det følgende fra L. 3 (*sakum mukmini*) meddeler *Varin* sit *Skalde-Repertoire*¹; han hentyder [her] til forskellige Digte, som han kan. Indskriftens Hovedbetydning i litterær Henseende ligger derfor deri, at den, saa at sige, er en *Index* til en — uskreven — svensk Digtsamling fra ca. 900.²

Det resultat, *Bugge* her er nået til, gjorde han rede for i et foredrag i Videnskabselskabet i *Christiania* 17. april samme år (refereret i Vid.-selsk. oversigt 1896 s. 8). *Bugge* har ikke i »Der Runenstein von Rök« 1910 fastholdt teorien om uafhængigheden mellem mindeskriften og indskriftens episke dele; derimod hævdede han vedblivende, at indskriftens affatter har været en skjald — dog ikke rejseren *Varin*, men den lærde runemester »*Biari*«.³

I. MINDESKRIFTEN OG 1.—2. FOLKEMINDE

Jeg skal nu foretage en gennemgang af indskriftens tolkning efter *Rök* 1958. Først meddeles runelæsningen, dernæst transskriptionen, begge dele uden væsentlige afvigelser fra *Wesséns* gengivelse.⁴

¹ *Kursivering* i citaterne skyldes forf. til nærv. afhandling, spatiering i citater skyldes disses forf.

² *Bugges* overordentlig værdifulde brevveksling med *Noreen* er fyldigt refereret i en afhandling af *Alfred Jakobsen* i *Maal og Minne* 1957 s. 1—24. Brevvekslingen vil (efter hvad jeg erfarer fra redaktøren af *M. og M.*, *Trygve Knudsen*) blive optaget i en udgave af *Bugges* samlede brevveksling, der er planlagt til udgivelse af Det norske sprog- og litteraturselskab. Ovenstående citat er fra *M.o.M.* s. 10.

³ *Bugge* skriver, at indskriftens poetiske udtryk må forklares ved, »dass sowohl die Darstellung als der Inhalt der Röker-Inschrift vom Runenmeister Biari ... herrührt« (*Rök* III s. 219). Tolkningen »*Biari* in Öy, ein weiser Runenkenners« (*Rök* III s. 151) hviler på en uholdbar læsning, men den understreger *tendensen* i *Bugges* opfattelse.

⁴ Det skal blot nævnes, at runelæsningen gengives uden den i *Rök* 1958 foretagne adskillelse af ordene, ikke heller med indsættelse (i parentes) af manglende

Forsiden A og højre smalside B (jfr. fig. 1—4)

A. a: de 8 lodrette linjer:

linje 1: **aftuamupstantarunarþar**

2: **i¹nuarinfafifaþiraftraikiansunu**

(1) *Aft Væmoð standa runar þar.*

(2) *Æn Varinn faði faðir aft faigian sunu.*

linje 3: **sakumukminiþathuariarualraubaruarintuar**

4: **þarsuaþtualfsinumuarinumnartualraubu**

5,1: **baþarsamaþumisumaþum**

(3) *Sagum mogminni þat hværiar valraubar varin tvar*

(4) *þar, svað tvalf sinnum varin numnar [a]t valraubu,*

(5,1) *baðar saman a ymissum mannum.*

linje 5,2: **þatsakumaþa**

6: **rthuarfurniualtumaþnurþifiaru**

7: **mirhraiþkutumauktu**

8: **mirþnubsakar**

(5,2) *þat sagum anna-*

(6) *rt, hvar þur niu aldum an urði fiaru*

(7) *meðr Hraiðgutum, auk do*

(8) *meðr hann umb sakar.*

A. b: de to vandrette linjer forneden og B. linjen på højre smalside.

linje 9: **raipiaurikrhinþurmuþistilir**

10: **flutnastrantuhraiþmaransitirrukarura**

linje 11: **kutasinumskialtiubfatlaþrskatimarika**

(9) *Reð Þiodrirk | hinn þurmoði, | stillir*

(10) *flutna, | strandu Hraiðmarar. | Sitr nu garur | a*

(11) *guta sinnum, | skialdi umb fatlaðr, | skati mæringa.*

runetegn. I transskriptionen følger jeg Rök 1958, også i de ikke få tilfælde, hvor »Danmarks runeindskrifter« (transskriptioner ved Karl Martin Nielsen sp. 595—620) anvender andre principper (således gengives i DR stemt spirant ved þ, ikke ved ð, konsonantisk u ved w, ikke ved v, osv.).

¹ I'et udgøres af rammestregen, der her — som oftere — skal medlæses; på figurerne markeret ved at rammestregen er gjort mere fremtrædende.

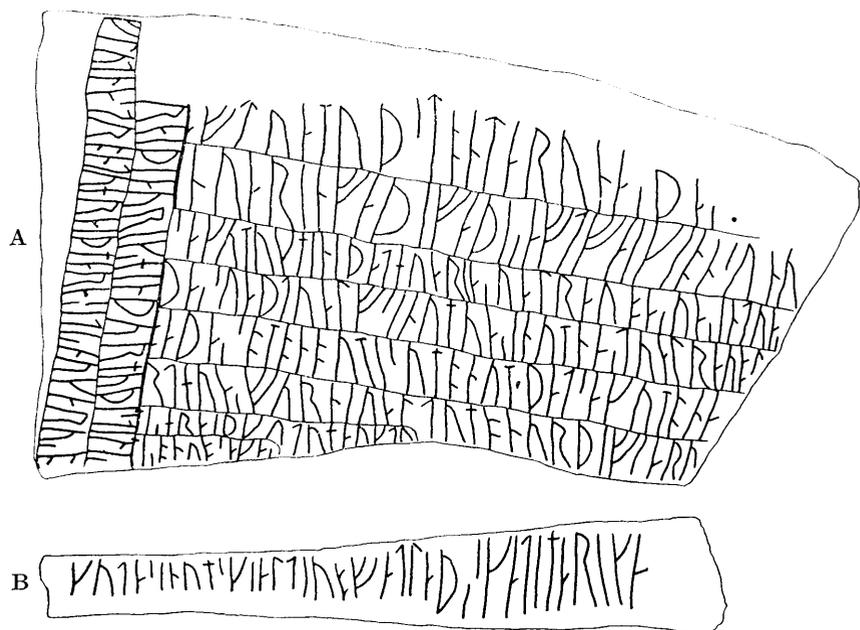

Fig. 1—2: forsiden A og højre smalside B.

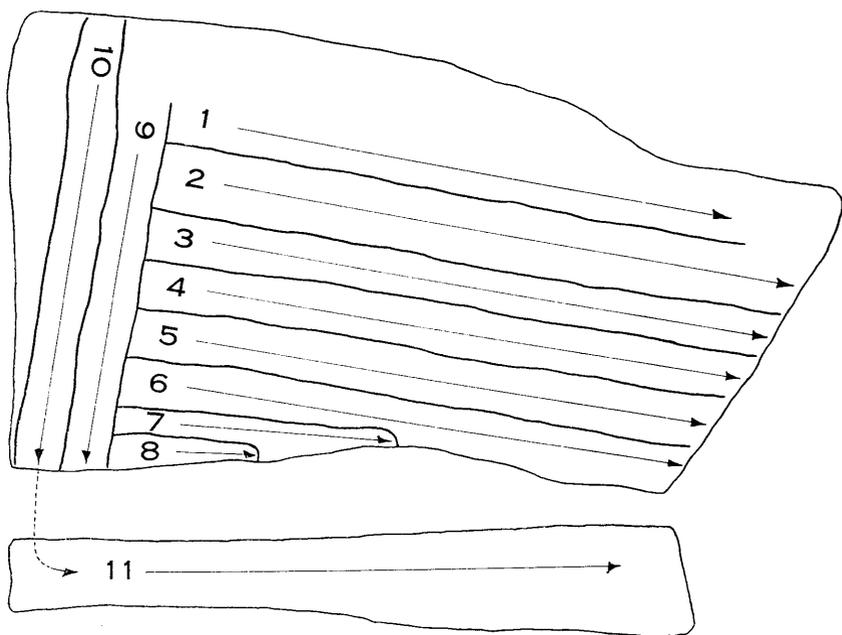

Fig. 3—4: A og B med linjeangivelse.
(Linjefølgen er den samme som i Rök 1958)

Hermed er vi — bortset fra topfladen — nået halvdelen af indskriftfladerne igennem; opbygningen er helt klar:

Kommentarer

Forsiden viser til venstre (linje 1—2) *mindeskriften*, der er fremhævet ved runernes større højde og bredde; det kan også nævnes (som Wessén gør opmærksom på), at det prydelige ↑ fra den »danske« futhark i mindeskriften er brugt (3 gange) i stedet for det forenkledede svensk-norske 1, der ellers anvendes. — Hvad affattelsen angår, træffer man her den for tidlige Vikingetids-indskrifter (800—850) karakteristiske indgangsformel: »aft NN ...« (se ndf. s. 31); nævnes kan endvidere den fremtrædende allitteration: **fapi fapir aft faikiā sunu**, der (sammen med en udtalt prosarytme) bidrager til at give formen høj stil. Vigtigst er det dog at understrege, at mindeskriften både formelt og indholdsmæssigt danner *et afsluttet hele*, svarende til Vikingetidens ældre (danske) mindeskrifter.

De 4 følgende linjer (3—6) har normal størrelse og udmærker sig ikke i ydre form på særlig måde. Stilistisk og indholdsmæssigt kendetegnes de ved nøgleordet **sakum**, der begynder det for hele indskriften betydningsfulde udtryk **sakumukmini**. Ordet **sakum** tolker jeg med Wessén som den poetisk betonedede form *sagum* for 1. pers. sg. og gengiver det »jeg fremsiger« (jfr. Rök 1958 s. 33). Det følgende **ukmini** kan som bekendt udlæses enten (med gentagelse af **m** i **sakum**) **mukmini** eller (uden forlyds-**m**) **ukmini**. Wessén fastslår, at der i virkeligheden kun er to tolkningsmuligheder:

1. acc. *mogminni* = »folkeminde« ell. lign.
2. dat. *ungmænni* = »for ungdommen« ell. lign.

Af disse muligheder vælger han den første som den sandsynligste, især på grund af tolkningen af linje 20: *nu'k minni* osv. Jeg tror ikke, at man — så usikker læsningen af linje 20 er — helt tør bygge herpå, men jeg vil dog, som Wessén, foretrække *mogminni* »folkeminde« for *ungmænni*, idet »folkeminde«, når man ser på indskriften som helhed, synes at passe langt bedre til denne end et udtryk: »for ungdommen«.

Den øvrige del af dette første *sagum*-udsagn (linje 3—5,1) giver ikke anledning til tvivl hverken m.h.t. udlæsning eller tolkning. Det skal blot fremhæves: 1) at spørgsmålet om de 2 krigsbytter, som tolv gange blev erobrede begge på én gang, henviser beretningen til heltedigtningens verden, ikke til den historiske virkeligheds — og 2) at fremsigemanden ikke i den i indskriften meddelte del af beretningen giver noget svar på

spørgsmålet om, *hvilke* de to krigsbytter var; udsagnet kan karakteriseres som et katalog-nummer, et index-nummer (for at bruge Sophus Bugges rammende betegnelse i brevet til Noreen).

Efter et skilletegn begynder *nr. 2 sagum-udsagn*: þat sakum anart = þat sagum annart.

Dette afsnit består af et prosastykke og en strofe; det hører til de mest omdebatterede — ikke på grund af sproglige vanskeligheder, man kan sige tværtimod: den som helhed klare forståelse af ord og udtryk og den sikre læsning af et fra andre kilder kendt kongenavn, tillader en realitetsdrøftelse, som de mere dunkle partier i indskriften udelukker.

Lad mig først gengive Wesséns tolkning af prosastykket:

Det säger jag som det andra, vem som för nio åldrar (släktled) sedan miste livet hos reidgoterna, och han dog hos dem till följd av sin skuld.

(Rök 1958 s. 25)

Det vil kort sige: »hvem det var som for ni slægtled siden mistede livet hos Redgoterne på grund af sin brøde.«

Et enkelt udtryk: *an urpi fiaru* skal nærmere omtales. Wessén giver her forslag til en nytolkning (1958 s. 42); han opfatter *an* som en præp. »uden« (svarende til isl. *án*, ty. *ohne*), og hele udtrykket gengiver han: »blev utan livet«. Dette udtryk synes i sig selv kunstlet, og den derved fremkomne tautologi: »han blev uden livet og døde« forekommer urimelig pladstagende i en indskrift, hvor beretningerne ellers fremtræder i koncentreret form.¹ Jeg ville derfor foretrække *von Friesens* udlægning (1920 s. 39), hvor *an urpi* tolkes som præt. af *verða á* med betydning »komme til et sted«, her »komme (op) på«, og *fiaru* tolkes som obl. kasus af *fiara* »strandbred«. Hele stedet kan da gengives: »Hvem det var som for ni slægtled siden gik i land på strandbredden hos Redgoterne og døde hos (dem) på grund af sin skyld [nemlig: det foretagne angreb].«²

¹ Jeg er blevet opmærksom på, at tolkningen ikke — som jeg sluttede af Wesséns tekst: »En tredje mulighed torde därför böra övervägas« etc. — første gang er fremsat af Wessén. Schüek anfører den i sin Rök-afhandl. 1908 (s. 17) som foreslået af Adolf Noreen, til hvem han slutter sig. Selv om således både Wessén, Schüek og Noreen går ind for tolkningen, synes denne mig at måtte vække betænkelighed.

² Wessén indvender imod v. Friesens tolkning, at *verða á* har betydningen »hændelsesvis komma« og derfor ikke passer på en (fjendtlig) landgang; v. Friesens redegørelse for verbets brug synes dog at tillade den foreslåede anvendelse; iøvrigt dækker denne jo blot »hvem der havde held til at komme op på strandbredden«, hvad vistnok uden større vanskelighed lader sig forlige med *verða á*. — Dernæst

Svaret på spørgsmålet har vistnok alle tolkere fundet i den følgende strofe *Reð Þiðrikr*.¹ Herved bliver det samme person som

- 1) anfaldt Redgoterne og mistede livet hos dem og
- 2) herskede over Redgoterne og nu sidder foreviget på sin hest.

Jeg tvivler på, at denne tolkning har truffet det rette.

I 1934 skrev den fremragende kender af germansk oldtidsdigtning *Kemp Malone* om identificeringen af Rökstenens **Þiaurikr** med Theodorik d. Store: »It may be worth our while to review the evidence which has brought so many scholars to so strange a conclusion.«² Malone viser, at medens der ingen historisk basis er for at identificere indskriftens *Þiðrikr* med den store østgoterkonge, er der fuld dækning for en identificering af *Þiðrikr* med *Theodorik, Frankernes konge* (511—34).

Dette er et fund. Ingen tidligere Rökstens-forsker har (mig bekendt) været opmærksom på denne mulighed.³ Den begivenhed, Malone sigter til, er kong *Huglaiks* landgang på stranden mellem Maas' og Rhinens munding (ca. 525—30). Beretningen herom har vi fra en omtrent samtidig kilde, Frankernes navnkundige historiker *Gregor af Tours*. Malone henviser også til *Beowulf's* omtale af kong *Hygelacs* togt, men denne kilde — det engelske digt, der er forfattet herved to hundrede år efter

---

peger Wessén på, at en skjald fra Östergötland formodentlig ikke ville have brugt ordet *fiara*, da dette ord specielt betegner den del af strandbredden, hvor vandet trækker sig tilbage ved ebbe, og ved Østersø-kysten er der kun svagt tidevand. Det skal hertil bemærkes, at der ikke i indskriften siges noget om, at landstigningen fandt sted i Östergötland (hvad den antagelig ikke gjorde, jfr. ndf.), og det vides da heller ikke, om det heltedigt, indskriften bygger på, er af östergötlandsk oprindelse.

¹ Således skriver Wessén (1958 s. 38): »Det är samme sagohjälte, som är subjekt i båda. ... Strofen lämnar ... svaret på den fråga **huar**, varmed prosastycket inledes.«

² »The Theodoric of the Rök inscription.« Acta Phil. Scand. IX (1934) s. 76—84. Genoptrykt i Kemp Malone, Studies in heroic legends etc. Copenhagen (1959) s. 116—23.

³ Mærkelig nok er det af Malone påpegede forhold heller ikke blevet virkelighed for senere forskere. Således omtales identifikationen med Frankernes Theodorik slet ikke i Wesséns afhandling 1958, og i omtalen af Rökstenen i den store nye svenske litteraturhistorie skriver den udmærkede runolog *Sven B. F. Jansson* om »Östgoternes frejdade konung, Theodorik den store«: »vi finner hans namn i ... den berömda strofen i Rökstenens ... inskrift: Reþ Þiaurikr«. Det antydes end ikke, at talen måske er om Frankernes Theodorik, ikke om Östgoternes. Ny illustr. svensk litteraturhistoria, bd. I (1955) s. 7.

begivenheden — kan ikke kildekritisk jævnføres med Gregor, helt bortset fra, at Tjodrek ikke omtales i Beowulf.¹ Vi vil derfor holde os til Gregors Frankerkrønike, hvor Gregor meddeler:

His ita gestis, Dani cum rege suo nomine Chlochilaichum² evectu navale per mare Gallias appetunt. Egressique ad terras, pagum unum de regno Theudorici devastant atque captivant, oneratisque navibus tam de captivis quam de reliquis spoliis, reverti ad patriam cupiunt; sed rex eorum in litus resedebat, donec naves alto mare conpraehenderent, ipse deinceps secuturus. Quod cum Theudorico nuntiatum fuisset, quod scilicet regio eius fuerit ab extraneis devastata, Theudobertum, filium suum, in illis partibus cum valido exercitu ac magno armorum apparatu direxit. Qui, interfectu rege, hostibus navali proelio superatis oppraemit omnemque rapinam terrae restituit.

III, kap. 3³

I dansk oversættelse:

Imidlertid kom Danerne med deres Konge ved Navn Chochilaich sejlene over Havet til Gallien. De gik i Land og hærgede et af Theodoriks Landskaber og gjorde mange Fanger. Da de havde fået Skibene fyldt med Fanger og andet Bytte, vilde de vende hjem, men deres Konge blev siddende på Strandbredden; først når deres Skibe var kommen i rum Sø, vilde han følge efter. Der var imidlertid bleven sendt Bud til Theodorik, at hans Land hærgedes af fremmede; han sendte da sin Søn Theodobert derhen med en stor og velrustet Hær. Kongen [Huglaik] blev dræbt og Fjenden slået og tilintetgjort i et Søslag, og Eggen fik alt Byttet tilbage.

Tredie Bog, 3.⁴

Det vil vistnok erkendes, at dette på forbløffende måde svarer til Rökstenens beretning om en høvding, som for ni slægtled (ca. 300 år)

¹ Beowulf er for bedømmelsen af beretningen i Rökindskriften af værdi ved at vise, at Huglaiks togt har tilhørt tidlig nordisk heltedigtning i modsætning til sagnene omkring Theodorik den store, der først nåede Norden i den sene saga om Didrik af Bern (jfr. v. Friesen 1920 s. 45). Det er dog lidt for flot, når det i *Ernest Lavisse's* berømmelige *Histoire de France* (II, I, s. 129 f.) om Huglaiks indfald på stranden i Tjodreks (Thierry's) land hedder, at «cette expédition fit éclore, sur terre danoise, toute une floraison d'épopées populaires». Der findes næppe et eneste dansk heltedigt om dette togt!

² Fejl i alle håndskrifter for *Chochilaichum*, denne navneform svarer nøje til dansk *Hug(e)laik*.

³ Anført efter Arndt & Krusch's udgave i *Mon. Germ.* 1884 p. 110.

⁴ Gregor af Tours, *Frankerkrøniken*, ved J. P. Jacobsen. 1911—18. I s. 159.

siden gik i land på strandbredden¹, hvor han mistede livet på grund af sin skyld (indfaldet). At skjalden har brugt navnet »Redgoter« kan forklares ved dette ords poetiske anvendelighed, hvor de geografiske lokaliteter er ukendte for forf. (jfr. ndf.). Herefter mener jeg, at svaret på prosastykkets spørgsmål: »hvem var det som kom op på stranden?« turde være: »*Huglaik* var det!«

Nu vil vi betragte indholdet af *strofen*. Denne fortæller, *hvem* der herskede over Redgoterne: »Rådede² Tjodrek den djærve, søkrigerens høvding, over Redhavets strand«. Indskriftens Tjodrek dækkes jo ganske af frankerkrønikens Theodoric. Herefter bliver der mening i forholdet mellem den fældede angriber [*Huglaik*], der (med sine mænd) gik i land på stranden (»fjæren«) hos Redgoterne, og hans modpart, Tjodrek, der var hersker over Redhavets strand og fældede ham.

Sidste del af strofen udsiger, at *nu* sidder Tjodrek, den ypperste af mænd, på sin hest, med skjoldet i rem.

Sven B. F. Jansson har i den nye svenske litteraturhistorie (se ovf.) givet en instruktiv eksempelække på udtryk fra Rök-indskriften, der viser, hvor overordentlig nær indskriften står Vikingetidens skjaldedigtning. I denne forbindelse skriver Jansson (o.c. side 8 f.):

Också namnet på det land som Tjudrik råder över — *strandu Hraipmarar* — torde böra uppfattas som diktningens ortnamn; dess uppgift är väl i första hand att ge poetisk stämning, icke geografisk upplysning ... Tjudrik sitter *a gota sinum* ... *goti* är ett diktningens ord för häst.

Også i udtrykket *með Hreiðgotum* ser Jansson en poetisk terminus. Stykket slutter (s. 9):

Även Rökstensstrofens sista två ord — *skati mæringa* — är klart knutna till poesins språk. Egill Skallagrímsson använder *skati* i betydelsen hövding, [og] *mæringr*, som betyder utmärkt man, förekommer t. ex. i Einarr Skálaglamms dikt Vellekla (900-tallet).

Mon ikke Jansson, der er en både kyndig og nøgtern oldforsker, skulle have ret i dette syn på Rökindskriftens med skjaldesproget stemmende

¹ Her ved Kanalen med det stærke tidevand kunne skjalden til det oprindelige kvad vel ikke have valgt et mere dækkende ord end »fjære«; ordet er endnu i levende brug i dansk og norsk om »det stykke af strandbredden, som overskylles ved højvande« ODS IV sp. 1110, jfr. Norsk Riksmålsordbok I sp. 1070 f.

² Se excursen næste side.

terminologi? I så fald kan vi trygt tolke det »andet« udsagn som gående tilbage til den historiske begivenhed, Frankerkrøniken beretter om.¹

Excurs om præet. raip

Tolkningen af strofens første ord **raip** har været omstridt; man har vaklet mellem præet. *reið* af *riða* »ride«, der bedst svarer til brugen af diftongen **ai** — og præet. *rēð* af *rāða* »herske«, som indholdsmæssigt er langt at foretrække. Der er dog nu enighed om tolkningen *rēð* (se Wessén 1958 s. 43 f.); hertil har især bidraget den slående parallel, der i så fald haves i Ynglingetals strofe 35—36 (se ndf. s. 12). Imidlertid har *Karl Martin Nielsen* i en nylig udkommet afhandling »Til runedanskens ortografi« (ANF 75 s. 1—78) vist, at man intet eksempel har på, at **ai** i danske (og ældre svenske) indskrifter betegner oprindeligt *e* (således som dette forekommer i *rēð*). Jeg tror dog, at de indholdsmæssige grunde, der taler for denne tolkning, — styrket af forbindelsen med parallelstedet i Ynglingetal — er så stærke, at de ikke lader sig afvise ved en uregelmæssig stavemåde; dette så meget mindre, som talen er om gengivelse af en i runeindskrifter overordentlig sjældent forekommende bøjningsform: i samtlige danske indskrifter findes verbet *rāða* 2 gange, og præet. *rēð* aldrig, og forholdet er vist ikke meget forskelligt herfra i svenske indskrifter; d.v.s. at runemesteren ikke har haft noget forbillede for ordets runografiske gengivelse, men selv har skullet skabe skriftformen. I modsætning hertil kunne man nævne det hyppigt forekommende ord *félagi*, fælle, især alm. i acc. **filaka**, som ingen runerister ville skrive **failaka**. Jævnfør K.M.N.s udtalelse om det almindelige forhold i indskrifternes ortografi (o.c. side 2, fodnote 2), hvor det hedder, at »risteren snarest staver ordene, således som han har lært det, med andre ord: *bygger på en skriftradition*«. K.M.N. tilføjer, at hvor runeristeren ikke har haft en overleveret skrivemåde, har han måttet forsøge sig frem.

Et sådant tilfælde har vi netop i Rökstenens **raip**; man skal derfor næppe gå altfor strengt i rette med vor runemester, fordi han ikke nøje har overholdt de ortografiske regler. Iøvrigt skal det for fuldstændigheds skyld nævnes, at Noreen (ANF 3 s. 25, note 2) som en mulighed anfører en sideform *reið* (til *rēð*), der ville svare til skriftformen **raip**, men forekomsten af en sådan form afvises af Hesselman i ANF 27 s. 351 ff. Noreen *Altisländische Grammatik* 4. udg. § 172,2 anfører dog (omend med tvivl) præet. *reið*.

Jeg skal endnu fremsætte nogle bemærkninger til tolkningen af strofens sidste del: Tjodrek, der sidder rustet på sin ganger med skjoldet i rem. Man har ment, at beskrivelsen hentydede til en rytterstatue af Theodorik den store i Aachen; denne, det tør nok siges, ejendommelige teori må

¹ I en artikel, jeg har under udarbejdelse om hele 2. beretning, vil jeg komme nærmere ind på de herhen hørende spørgsmål.

vel bortfalde, såfremt Rökstens-strofen ikke gælder Østgoternes Theodorik, men Frankernes. Dertil kommer, at den lighed, man har villet finde mellem strofens rytter og Theodorik-statuen, er meget tvivlsom.¹

Hvad der på afgørende måde må vække betænkelighed er imidlertid, at det er i strid med heltedigtningens ånd og sjæl, at helten skulle afslutte sin her- og hinsidige tilværelse — som statue. Det er oplysende på dette punkt at jævnføre Rökstrofen (som man har gjort det) med et par halvstrofer i Ynglingetal. Ligheden i opbygning er så fremtrædende, at man tør antage et fælles forbillede.² Dette må formodes — ligesom de strofer, der er udgået fra det — at have omtalt

- a) heltens bedrifter i levende live
- b) hans tilværelse efter døden.

Lad os sammenstille de to stadier i de pågældende strofer:

Rökstenen	Ynglingetal
<i>1. halvstrofe:</i>	<i>strofe 35, 5—8:</i>
Reð Þioðrikr	Réð Óláfr
hinn þurmoði	ofsa forðum
stillir flutna	víðri grund
strandu HraiðmaraR	of Vestmari.
<i>2. halvstrofe:</i>	<i>strofe 36, 5—8:</i>
Sitir nu garur	Nú liggr gunndiarfr
a guta sinum	á Geirstoðum
skialdi umb fatlaðR	herkonungr
skati mæringa.	haugi ausinn.

I talrige nordiske høvdingegrave fra tidlig Vikingetid finder man høvdingen gravlagt med sin hest og sit rideudstyr. Skjult i højen ligger han, men gavnløs skal han ikke blive liggende der; både sin gang og sine våben vil han få brug for i sit efterliv i Valhal. Her rider hver dag de i kamp faldne krigere rustede til kamp. Valen kærer Einherjerne for derefter at rejse sig og på deres heste ride tilbage til Valhal. Jfr. Vafprúðnismál v. 41 og Gylfaginning kap. 41 (Sn. E. ed. F. Jónsson, 1931, s. 44).

Det er naturligt, at strofen om Olav Geirstadaalv fortæller om kongen, der ligger dækket af gravhøjen, den, Ynglingetals digter kendte så godt, »han hade med egna ögon sett konung Olavs ståtliga gravhög« (Rök 1958). Men mellem Tjodreks død i »Redgotaland« og Rök-skjaldens strofe om

¹ I foran nævnte artikel vil også dette spørgsmål blive behandlet.

² Jævnfør Wessén 1958 s. 45.

ham ligger der mange mile — og ni mandsaldre; det måtte være rimeligt for skjalden, der intet kendskab har haft til Tjodreks gravhøj, nu at se høvdingen i *Valhal* rustet på sin ganger. De strofer, som er gået forud for denne slutningsstrofe, der så at sige opsummerer Tjodreks liv og efterliv¹, kan have indeholdt oplysninger, der giver baggrunden for *Valhal*-rytteren. Man jævnføre skildringen (i *Sögubrot*) af Harald Hildetands højsættelse, hvor det fortælles, at Harald køres ind i højen på den vogn og med den hest, han havde brugt i striden, og Sigurd Ring giver ham sin egen sadel med, for at Harald kan vælge, »om han vil age eller ride til *Valhal*« (*Fornaldar sögur* I s. 387). Skildringer som denne bevidnes af de arkæologiske fund. Det stemmer bedre med den heltedigtning, der kommer til orde i *Rök*indskriften, at besyngte høvdingen som *Einherje* i *Valhal* end som statue på torvet i *Aachen*.

Bugge har i *Rök* I (s. 47 f.) fremsat et lignende tolkningsforslag: høvdingen siddende fuldt rustet på sin ganger i gravhøjen, rede til »at ride til *Valhal*«. Senere (*Rök* II s. 22) forlader han denne tolkning til fordel for den usalige hypotese om rytterstatuen, idet han nærer betænkelighed ved, at der i strofen intet står om, at det er »som død mand« kongen sidder på sin hest; men dette ligger jo i selve modsætningen mellem strofens to dele.

Lad mig endnu understrege — med henvisning til det ovenfor anførte — at gravgodset var til for at *bruges*; det er livet, *kamplegen i Valhal*, der giver gravgodset mening; for en død i graven har det ingen værd. Derfor har von Friesen sikkert ikke ret, når han tolker strofen: »nu är han [Tjudrik] besegrad, dödad och grafsatt« (1920 s. 43), eller endnu mere hånende i »*Runorna i Sverige*« (1928 s. 35): »den en gång så mäktige hövdingen rider nu sin stridshäst — i graven«. *Rök*stens-strofen stammer fra et heltekvad, ikke fra en *nidvise*.

II. 12.—13. FOLKEMINDE

Med strofen, der — som vi foran (side 4) så — er fordelt over forsidens vandrette linjer fornedden (linje 9 og 10) og højre smalside (linje 11), er halvdelen A—B, af de fire lodrette indskriftflader udfyldt. Tilbage er den anden halvdel: bagsiden C og venstre smalside D, samt topfladen E. Idet jeg stadig følger *Rök* 1958, gengiver jeg bagsidens regelmæssige og velbevarede 8 lodrette linjer (med de yngre runer) fra linje 12 til det store skillepunkt i linje 19:

¹ Jævnfør Wessén (*Rök* 1958 s. 38): »den enda bevarade [strofen] ger snarast intryck av att ha varit en sammanfattande avslutning«.

Bagsiden C: de 8 lodrette linjer (jfr. fig. 5 og 7)

linje 12: þatsakumtvalftahuarhistrsiku

13: narituituakiankunukartuaintikirsua

14.1: þalikia

(12) *Þat sagum tvalfta hvar hæstr se Gu-*

(13) *nnaR etu vettvangi a, kunungar tvair tigr sv-*

(14.1) *ð a liggia.*

14.2: þatsakumþritauntahuarirt

15: uairtikirkunukarsatintsiuluntifia

16: kurainturatfiakurumnabnumburn

17: irfiakurumbruprum + ualkarfirmrapulfsu

18: nirhraiþulfarfimrukulfsunirhaislarfimharup

19.1: ssunirkunmuntarfimþirnarsunir.

(14.2) *Þat sagum þrettaunda, hvarir t-*

(15) *vair tigr kunungar satin [a]t Siolundi fia-*

(16) *gura vintur at fiagurum nampnum, burn-*

(17) *ir fiagurum brøðrum. Valkar fim, Raðulfs sy-*

(18) *nir, Hraiðulfar fim, Rugulfs synir, Haislar fim, Haruð-*

(19.1) *s synir, Gunnmundar (ell. Kynmundar) fim, Bi[a]rnar synir.*

Så langt kan jeg følge Wessén og de ældre tolkninger, han bygger på; men når han (med Bugge, Brate o.fl.) herefter går fra linje 19.1 (efter det store skilletegn) til linje 20 og ender læsningen med at vende tilbage til de sidste runer i linje 19 (19.2), mener jeg, at der ikke er taget skyldigt hensyn til indskriftens runografiske ordning i de tilsvarende linjer på forsiden.¹ Jeg skal sammenstille ordningen på de to flader og beder læseren følge med på den grafiske gengivelse s. 16 af A, linje 6—8 og C, linje 18—20.

Først må det understreges, at runemesteren har lagt en meget fast plan for fordelingen af indskriften på fladerne A og B (som for hele indskriften).

På *A-fladen* (fig. 1, s. 5) afsatte runemesteren først to vandrette linjer

¹ Bugge har Rök III s. 82 flygtigt været inde på parallellismen mellem for- og bagsidens sidste linjer, men har forladt denne uden at undersøge sagen til bunds (det må erindres, at Bugges syn, da han skrev Rök III, var meget stærkt svækket). Senere forskere har, så vidt jeg ved, ikke berørt denne vigtige parallelordning.

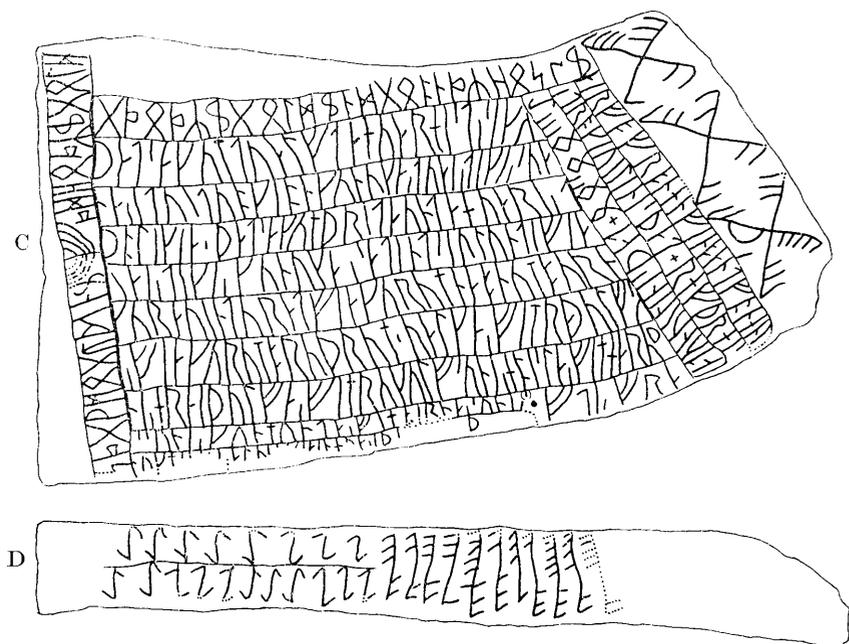

Fig. 5—6: bagsiden C og venstre smalside D.

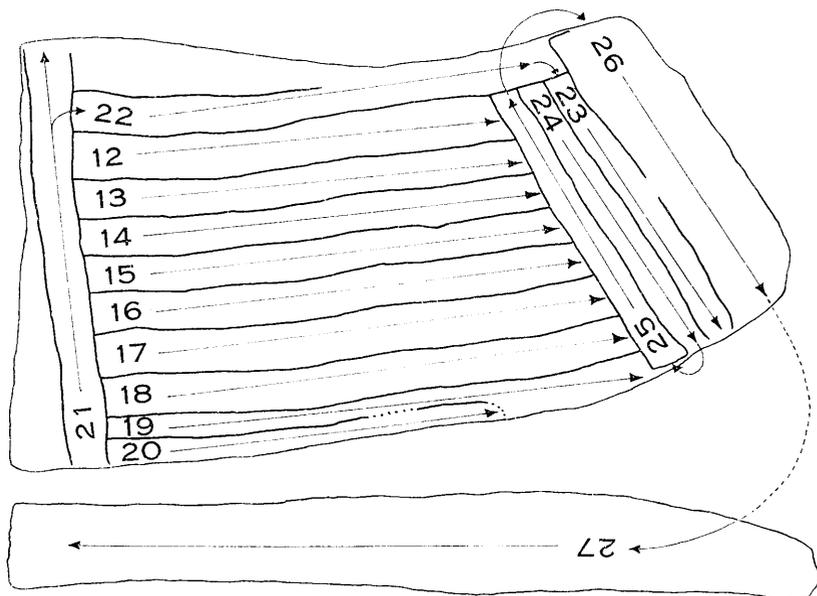

Fig. 7—8: C og D med linjeangivelse.
(linje 26 = Wessén l. 28; l. 27 = Wessén l. 26)

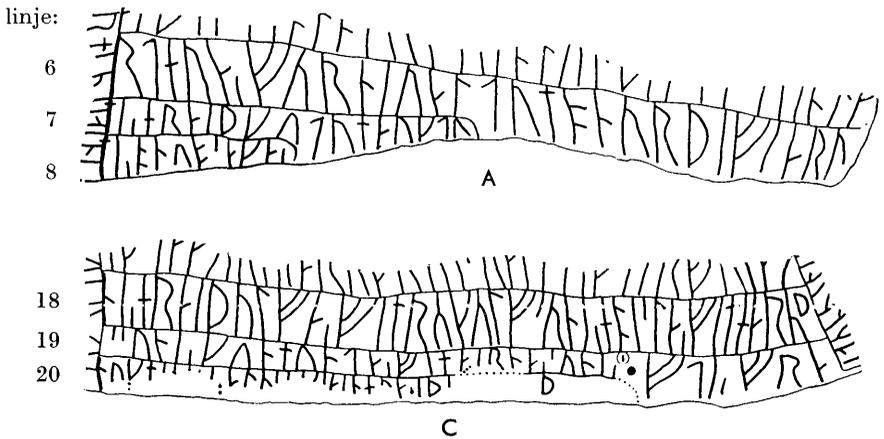

Fig. 9—10: ornamental afslutning af de lodrette runeband på forsiden og bagsiden

fordeden, bestemt til indskriftfladens fodstykke; disse to linjer skulle rumme begyndelsen af strofen, som skulle afsluttes i en lang dekorativ linje på B-siden med lave runer fornedet og bredende sig til høje runer foroven, følgende B-fladens form (jfr. fig. 2, s. 5).

Det vandrette fodstykke (på A) skulle bære en række lodrette indskriftlinjer, begyndende til venstre med den, med høje runer fremhævede, mindeskrift, hvor mesteren — som det er hans kunst — udnyttede fladens form dekorativt: med høje runer på midten, skrånende nedad til begge sider. Linje 3, 4 og 5.1 (til skilletegnet) rummer — med lige høje runer — det første sagum-afsnit. Linje 5.2 og resten af fladen skulle da rumme andet sagum-afsnit til strofen (der jo var beregnet til »fodstykket«).

Men prosastykket består ikke af lige høje runer, det slutter fornedet til venstre (når stenen som på ovenstående gengivelse ses liggende) med to rækker små runer, arrangeret på en speciel ornamental måde: den underste rammestreg på linje 6 skråner let opad imod midten, *hvor den afsluttes med en bøjning ud til fladens kant*.

Præcis det samme er tilfældet med underste rammestreg på linje 7: stregen bøjer af ved linjens midte og føres så ud til fladens kant; de to rammebøjninger danner afslutning på linje 7 og 8.

Denne rammeordning influerer på runernes varierende højder i linje 6—8. Runerne i linje 6 bliver mindre hen imod midten, derefter større, følgende fladens kant. Også linje 7 har små runer fra linjens begyndelse til dens midte, hvor runerne bliver fri af rammestregen, for derpå at følge fladekanten. I linje 8 er runerne størst i linjens begyndelse, idet

afstanden til fladens skrånende kant er bestemmende for deres højde. Der synes ikke at kunne være tvivl om, at runemesteren — allerede da han har *anlagt* linjefordelingen — af dekorative hensyn har formet afslutningen med de små af rammestreg og fladekant afgrænsede runer.

At det er et sådant hensyn, der har været bestemmende, bekræftes ved, at der på bagsiden (C) er anvendt en ganske tilsvarende ordning. Det skal understreges, at der jo om linjernes rækkefølge på A ikke er nogen tvivl: de små linjer læses sidst.

For C—D fladernes vedkommende har vor mester lagt en ligeså fast plan, men varieret sin kunst. Vi finder (se s. 15) som fodstykke en vandret indskriftlinje med særdeles dekorative (på hovedet stillede) runer, der fortsættes i yderlinjen til venstre; de to linjer danner tilsammen ramme om de 9 lodrette indskriftlinjer, der fylder C-fladen ud til dens højre kant, men ikke når op til fladens overkant. Linjerne bærer nemlig et overstykke, bestående af 3 vandrette indskriftlinjer, hvorover 3 korsformede sæt kvistruner er anbragt. Denne del af indskriften afsluttes med en lang meget dekorativ linje kvistruner på den smalle D-side (se s. 15 fig. 6).

Det er klart, at C—D siderne (ligesom A—B siderne), som her angivet, er blevet inddelt, *inden* ristningen er begyndt. Man tør gå ud fra (hvad man også har gjort), at de lodrette linjer på bagsiden (ligesom på forsiden) skal læses før det vandrette fodstykke, der fortsættes og afsluttes i rammen til venstre. Ligeledes synes det af grafiske grunde klart, at det vandrette overstykke skal læses efter de lodrette linjer. Disse danner runografisk en fortsættelse af indskriften på A—B, idet de ligesom denne benytter de almindelige svensk-norske runer, medens der til de følgende stykker i indskriften er anvendt specielle dekorative runer og lønruner.

De lodrette linjer på C-fladen indeholder to sagum-afsnit, der kaldes »det tolvte« og »det trettende«. Det *tolvte* omfatter linje 12, 13 og begyndelsen af linje 14, — det *trettende* omfatter resten af linje 14 samt linjerne 15, 16, 17, 18 og 19 til det store skilletegn, hvorefter det afsluttes med resten af linje 19 og hele linje 20.

Det synes mig nemlig utvivlsomt, at læsnings-følgen i disse to sidste linjer på C-fladen må være den samme som i de sidste linjer på A-fladen, med hvis grafiske ordningsprincip de stemmer overens. Runemesteren har — inden han er nået slutningen af linje 19 — bøjet dens underste rammestreg til højre hen til fladens højre kant. *Ved denne bøjning afgrænses linje 20 foroven* (se gengivelsen s. 16).¹

¹ Den ombojede rammestreg er vel læderet foroven, men man kan af dens hældning se, at den har været bøjet mod fladekanten, hvad man også tør slutte af afskalningens form.

Ligesom på A-fladen når runerne på C-fladen normalstørrelse efter frigørelsen fra rammestregen, idet højden nu (som i A) bestemmes af den rigelige afstand til fladekanten. At man først skal læse hele linje 19, og derefter linje 20, synes da lige så klart, som at man i de sidste lodrette linjer på A-fladen først læser hele linje 7 og så linje 8.

Herefter bliver læsningen:

linje 19.2: **ftir fra**

20: **nukminimimaluxxkiainhuaripxxxxxpxxxx**

d.v.s. [æ]ftir fra nu'k minni meðr allu ...

»Nu har jeg efterspurgt mindet fuldstændigt ...«

Kommentar

- 1) udeladelsen af **a** i **aftir** er analog med udeladelserne af **a** i **at** (**ad**) i linje 4, 15 og 22.
- 2) analog med ordstillingen *æftir fra nu'k* — verbum (*æftir fra*), adverbium (*nu*), subjekt (*ek*) — er ordfølgen i linje 7—8: *do með hann*, d.v.s. *do hann með*.
- 3) *minni* tolker jeg som sg., alene henvisende til det sagum-afsnit (det trettende), som udsagnet afslutter; just her passer udtalelsen om, at »mindet« er efterspurgt *fuldstændigt* (med opregning af navnene på alle tyve konger), medens en sådan fuldstændighed ikke gælder de øvrige afsnit i indskriften.
- 4) sidste del af linje 20 er så stærkt læderet, at det ikke er fristende at fremsætte forslag til udfyldning.

Følger man, som det her er gjort, den samlede indskrifts runografiske ordning, vil man få en klar logisk sammenhæng mellem linjerne 19—20 og det sagum-afsnit linjerne afslutter, ligesom de to linjer passer godt ind i indskriften som helhed. Dette kan ikke siges om den nu almindelig gældende tolkning, som i Rök 1958 (s. 27) gengives: »Nu säger jag minnena fullständigt. Någon ... det som han har eftersport«. Hvordan sidste del af udsagnet tænkes udfyldt, véd jeg ikke, men i første del lader man jo den talende meddele, at han *nu* vil sige minderne fuldstændigt, og det tør man nok hævde ikke passer på indskriftens følgende del. Både runografiske og indholdsmæssige grunde taler da imod oprettholdelsen af den gældende læsefølge.

Jeg skal endnu nævne, at de argumenter, der er fremført for at læse *ftir fra* sidst, ikke er relevante. Bugge skriver (Rök III s. 85):

Dafür, dass **ftir fra** nach (nicht vor) d.Z. 9 [=linje 20] gelesen werden soll, spricht: 1) wir können dann die auffallende Form **ftir** entfernen; denn **a** kann die letzte Rune in d.Z. 9 gewesen sein, wodurch wir die erwartete Form **aftir** erhalten.¹ 2) **nuk** mit dem enklitischen 'k' steht am passendsten an der Spitze des Satzes; vgl. die entsprechende Stelle der Vafþr. [*Nú ek við Óðin deildak mína orðspeki*. Rök III, s. 83].²

Heller ikke Wesséns argumentation (Rök 1958 s. 49 f.) synes mig vægtig. Jeg skal anføre den i dens helhed, da den er af principiel betydning for indskriftens opbygning:

Vid slutet av rad 19, efter ordet **sunir**, har ristaren satt ett tydligt skiljetecken, en rund punkt. Stycket 13 är här avslutat och därmed också hela det episka parti, som började med rad 3 **sakumukmini þat**. Vad ristaren nu har att tillägga är av annan art. Därför fortsätter han icke omedelbart i rad 19, utan markerar det nya med ny rad (r. 20). Här har emellertid utrymmet varit mycket trångt, ytterst på högra kanten av baksidan. Runorna har blivit små; raderna 19 och 20 upptager tillsammans icke större höjd än de föregående raderna var för sig. Så snart ristaren har hunnit förbi slutet av rad 19, utnyttjar han emellertid utrymmet till fullo, och de sista runorna i rad 20 har sålunda fått normal höjd: **ftir fra**. Detta måste vara slutet av en mening.

Kommentar

Skilletegnet mellem **sunir** og **ftir** viser ikke, at stykke »13« er afsluttet, kun at der kommer en ny »mening«; jævnfør skilletegnet i linje 17 foran **ualkar**. Det fremgår derfor heller ikke af skilletegnet, at »hele det episke parti« fra linje 3 til 19 skulle slutte med punktet. Først efter afslutningen af de lodrette linjer (med svensk-norske runer) begynder (med den vandrette indskriftlinje forneden) et nyt sagum-afsnit. Hermed stemmer mit tolkningsforslag, hvor *nu* ikke er fremadvisende, men tilbagevisende: »nu har jeg efterspurgt mindet fuldstændigt«, ikke: »nu vil jeg sige minderne fuldstændigt«. Det ville desuden være i strid med runemesterens ordningsprincipper, om et nyt afsnit skulle begynde med de yderste, fra et runografisk synspunkt afsluttende linjer. Vi har (også på dette punkt)

¹ Bugges betænkelighed ved udeladelsen af **a** foran **ftir** bortfalder, da indskriften (jævnfør ovf.) har ikke mindre end 3 andre eksempler på lignende udeladelse.

² Da ordfølgen *ftir fra nu'k* stemmer med indskriftens sprogbrug (se ovf.), er det af mindre interesse, at den ikke stemmer med Vafþrúðnismál.

i den parallelle runografiske ordning på side A en sikker vejledning til læseordenen på side C: slutningen af A-sidens lodrette linjer viser med al ønskelig tydelighed, at ikke de store runer til højre (stenen set liggende, som på gengivelsen s. 16), der udfylder fladen til kanten, danner meningens afslutning, men de små runer til venstre. — Ikke i nogen mig bekendt indskrift er der en så nøje sammenhæng som på Rökstenen mellem indskriftens runografiske ordning og dens indholdsmæssige; det er vigtigt ikke at tabe dette forhold af syne.

Vi vender tilbage til indholdet af de ni lodrette linjer, der omfatter det »tolvte« og »trettende« folkeminde. Springet fra det andet minde, der slutter på højre smalside (B), til det tolvte, der begynder på bagsiden (C), skal behandles i et senere afsnit (ndf. kap. V s. 32). Her vil vi se lidt på *forholdet mellem de to folkeminder*.

Det er almindeligt at gå ud fra som en given ting, at de tyve konger, der i det 12. minde ligger faldne på slagmarken, er de samme konger, om hvem det i 13. minde siges, at de sad på Sjælland i fire vintre. Dette forekommer mig ikke så givet. Nogle-ordet *sagum*, hvormed både 12. og 13. minde indledes, begynder i indskriften uden undtagelse en ny beretning. Hvor en beretning er delt — som i det andet folkeminde — markeres de to dele ikke ved et nyt *sagum*, endsige ved nyt nummer, selv hvor det som der drejer sig om et prosastykke og en strofe. Det er derfor mest rationelt at slutte, at indgangsordene *þat sagum tvalfta* og *þat sagum þrettaunda* indleder hver sin beretning. For denne antagelse taler også, at det *første* af de to stykker drejer sig om konger, der er døde, mens det *sidste* stykke omhandler konger, der er i live. Vi så ved strofen, at rækkefølgen i indskriften er den modsatte (og den normale): fordem rådede Tjodrek over Redgoternes land, *nu* sidder han (efter døden) kampberedt på sin gang. Hvis det havde drejet sig om samme tyve konger, måtte man have ventet, at beretningen havde lydt: i fire vintre sad kongerne på Sjælland, *nu* ligger de faldne på valen. Det kan endelig nævnes, at de to folkeminder synes at hidrøre fra forskellige kilder; det tolvte er næsten skrevet lige ud af et skjaldekvad: »*hvar hæstr se Gunnar etu vettvangi a*» med gængse kenninger (Gunn's hest=ulven), poetiske billeder (hvor ulven ser føde) og omvendt ordstilling (*vettvangi a*); det trettende ligner derimod en prosaisk sagaberetning, — også indholdsmæssig uden reminiscenser fra helte digtningen.

Imod den betragtning, jeg her har fremsat, taler — så vidt jeg ser — kun én ting: at begge folkeminder omhandler »tyve konger«; men 20 kan jo både (som i stykke 13) være betegnelse for et nøjagtigt antal (4 × 5)

og (som antagelig i stykke 12) for en ubestemt stor mængde. At »tyve konger« (»vikingekonger«) kan optræde i flere folkeminder, er der i og for sig ikke noget påfaldende i, og at to minder, omhandlende forskellige »tyve konger«, her er opstillet efter hinanden, kan skyldes, at det er en lettelse for fremsigemandens hukommelse, når beretninger af samme art (»tyve konger«) følger efter hinanden i hans index.

Er min antagelse rigtig, vil det sige, at det 12. spørgsmål: »*hvor tyve konger ligger faldne*« ikke (hvad der jo også gælder de fleste andre af spørgsmålene) besvares i indskriften, medens det 13. spørgsmål: »*hvilke tyve konger, der sad på Sjælland*« får det mest udførlige svar der overhovedet gives på stenen. Intet under, at den 13. beretning slutter med ordene: »Efterspurgt har jeg nu mindet fuldstændigt ...«

III. 14.—16. FOLKEMINDE

Med linje 20 slutter den del af indskriften, der er ristet med svensk-norske runer. Herefter følger (som linje 21—22) det omrammende skriftbånd på C-fladen. Runerne i dette dekorative bånd består for størstedelens vedkommende af tegn fra 24-tals futharken, hvortil kommer enkelte runer fra 16-tegns futharken, samt nogle få selvkomponerede former (se fig. 5, side 15).

Teksten lyder:

C. linje 21: **sagwmogmeniþ¹adhoarigold**

22: **igaoarigoldindgoanarhosli**

(21) *Sagum mogminni þat huar Inguld-*

(22) *inga vari guldinn [a]t kvanar husli.*

Wessén oversætter (1958 s. 27):

Jag säger det folkminnet, vem av Ingvaldsättlingarna som blev gäldad genom en hustrus offer.

W. tilføjer i sin kommentar (s. 53):

Hela satsen är oklar, då man icke känner den händelse, som åsyftas.

Jeg har intet at føje hertil. Men når Wessén (s. 52) skriver — med henvisning til, at der i Rök sogn ligger en gård Ingvaldstorp — at man

¹ At denne rune skal udlæses þ, er af indholdsmæssige grunde sikkert; hvorledes den *grafisk* skal forklares, er derimod tvivlsomt. Som tegningen viser, har den bestået af en hovedstav med 4 bistave på hver side. Den dekorative form skal måske forklares som en kvistrune 3/3 med et par pyntestave fornedet, i lighed med de andre »pyntestave« i denne del af indskriften, se f. eks. i-runen og a-runen i linje 21—22.

»väl med säkerhet kan förmoda, att det finns något samband mellan ortnamnet och den i inskriften omnämnda släkten«, turde denne antagelse mangle tilstrækkeligt grundlag. Alle Rökindskriftens sagum-afsnit (og herfra gør Ingvald-beretningen næppe nogen undtagelse) tilhører den nordiske heltedignings verden, sluttende med den helteged, der dækkes af navnet Thor. Her er ikke plads for lokale sagn fra omegnen. (Jævnfør mine bemærkninger s. 45.)

Der mangler nu af bagsidens indskrift at omtale de 3 vandrette linjer over de 8 lodrette med svensk-norske runer samt den øverste linje med kvistruner. Af de tre linjer har de to øverste opretstående runer, gående fra venstre til højre, hvorefter båndet vender, så linje 3 (med runerne på hovedet) går fra højre til venstre; læse-retningen er dog, som overalt i indskriften, venstre-højre (se fig. 5 og 7, s. 15).

Til indskriften er anvendt forskellige lønskrift-systemer (jfr. s. 23 fodnote):

linje 23: **airfbfrbnhfinbantfanhnu¹**

d.v.s. (når hver rune — som ved »forskydningsruner« — erstattes med den følgende i futharken):

sakumukminiuaaimsiburiniþ

linje 24 (svensk-norske runer med deres alm. værdi):

rtraþkiuilinisþat + (forskydningsruner:) rhfþrhis

d.v.s.: **knuaknat**

linje 25: **iatunuilinisþat + OOSSOOSSS 1/1**

d.v.s. (med kvistruner): 2/2 2/3 1/1=**nit**

Wessén gengiver:

(23) *Sagum mogminni vaim se burinn nið-*

(24) *r drængi. Vilinn es þat · Knua² knatt-*

(25) *i iatun. Vilinn es þat · nit³*

¹ **u**-runens bistav består af en **l**-bistav, der fortsættes i en naturlig fure, som af runemesteren utvivlsomt er bestemt til at medlæses, således at man ved forskydning for **u** får **þ**. Et **l** ville som forskydningsruner give **R**, hvorved man ville få den umulige form **nIRR** i stedet for **nIþR**, jfr. Rök 1958 s. 18 fodnote.

² eller *Knyia*.

³ Den sidste halve linje opløser Wessén i overensstemmelse med tidligere forskere, som her gengivet, **nit**, og erklærer disse runer for ikke tolkbare.

Man måtte vente, at indskriften herefter fortsatte med kvistrunerne på den øverste del af C-fladen, for derefter at gå over til kvistrunerne på den tilstødende smalle D-side, svarende til indskriftordningen på den hidtil tolkede del. Slutningen måtte da være at finde på topfladen (E). Dette stemmer også med fladernes nummerbetegnelse i Rök 1958: A-B-C-D-E, men den rækkefølge, i hvilken indskriften tolkes, er en ganske anden.

Fra det utolkede nit i den nederste af de 3 vandrette linjer på bagsidens midte springer tolkningen hos Wessén over på smalsiden D. Derfra fortsættes på topfladen E, og så slutter tolkningen med de korsformede kvistruner øverst på C.¹ Resultatet er som følger:

Venstre smalside D (fig. 6 og 8, s. 15)

Wessén linje 26 (med kvistruner) læst oppefra-ned:

$$[2/5]^2 \quad 2/4 \quad 4/6 \quad 3/2 \quad 1/3 \quad 3/2 \quad 3/6 \quad 1/3 \quad 2/3 \quad 2/2 \quad 2/3 \quad \frac{3/3 \quad 3/2}{3/5}$$

d.v.s.: [s]akumukmini þur Sagum mogminni: Þorr

Topfladen E (fig. 11, s. 28)

Wessén linje 27 (3 kors med kvistruner og svensk-norske runer):

$$2/5 \quad 2/3 \quad \text{bi} \quad 3/2 \quad 2/3 \quad \text{a} \quad 3/2 \quad 2/4 \quad \text{ri}$$

d.v.s.: sibiuiuari Sibbi viavari

Bagsiden C, øverste linje (fig. 5, s. 15)

Wessén linje 28 (3 kors med kvistruner og svensk-norske runer):

$$3/2 \quad 1/4 \quad 2/2 \quad 2/3 \quad 3/5 \quad 3/2 \quad \text{þr}$$

d.v.s.: ulnirupr ol nirøðr

Wessén linjerne 26, 27 og 28 oversættes i Rök 1958:

(26) Jag säger ett folkminne: Tor.

(27—28) Sibbe från Vi avlade (en son), nittio år gammal.

Hermed afsluttes indskriften.

¹ Til vejledning ved læsningen af kvistrunerne (ciffruner) meddeles her den anvendte futharks 3 ætter: fuþark i hñias i tþmlr; ættetallet regnes fra højre til venstre, runens nummer i ætten regnes fra venstre til højre. Eksempel: 3/2 = 3.æt (længst til venstre), rune 2, altså u; 1/1 = 1.æt (længst til højre), rune 1, altså t.

² Stenen er læderet her.

Tolkningen af indskriftens sidste del (linjerne 21—28) må på flere punkter vække betænkelighed.

For det første:

Fladernes rækkefølge stemmer ikke med den naturlige og den almindelige (også hos Wessén brugte) betegnelse A-B-C-D-E. Der må kraftige argumenter til for at retfærdiggøre en fladefølge, hvor man efter den utvivlsomme række A-B-C *overspringer øverste linje på C* for at læse linjen på D, derefter læser linjen på E — og så slutter med den oversprungne linje på C.

En fladefølge A-B-C-D-E måtte i hvert fald prøves.

For det andet:

Det *sagum*-udsagn, som i indskriftens første dele indleder *enhver* af helte- og sagnberetningerne (1., 2., 12. og 13. folkeminde), og som *fortsætter* i indskriftens følgende dele¹, dette for hele indskriften så karakteristiske »nøgleord«, som Wessén selv kalder det (Rök 1958 s. 32 og oftere), mangler ved den sidste af Wesséns beretninger: om *Sibbe*, der 90 år gammel avlede (en søn).

Wesséns forklaring på udeladelsen lyder (1958 s. 52):

Här har ristaren icke räckt sina läsare nyckeln, helt enkelt därför att den chifferskrift, som han har valt, var mycket skrymmande. Sex kors ger plats för endast 12 skrifttecken; genom att mellan korsarmarna skriva in några vanliga runor [bi — a — ri — þr] har ristaren ökat ut tecknens antal till 19. Men nyckelorden *sakumukmini*, som utgjorde icke mindre än 11 runor, har han måst utelämnat; om han hade tagit dem med, skulle han ha blivit nödgad att skriva in icke mindre än 18 vanliga runor mellan korsarmarna. Det fann han tydligen orimligt.

Motiveringen virker ikke meget overbevisende. Der havde jo været rigelig plads til at indsætte endnu 11 runer, idet der i de 6 runekors efter det anvendte system er 9 ledige rum med plads til 1 à 2 runer i hvert. Man tør gå ud fra, at risteren ikke havde fundet det urimeligt at benytte denne plads, så han havde kunnet bevare det vigtige nøgleord.

Men *mangler* da virkelig nøgleordet? Wessén regner med et andet kriterium for dets anbringelse end jeg. Han skriver (1958 s. 32): »Det är högst anmärkningsvärt, att formeln [sakumukmini] återkommer *varje*

¹ Først: med beretningen om hustru-offeret hos *Inguldingerne*, dernæst: med beretningen om *Vilin*, og endelig, gennem *Thors* navn: med bebudelsen om beretningen om denne guds bedrifter.

gång ristaren byter om skriftsystem«, og herfra skulle så »det enda undantaget« være det ovennævnte »de sex korsens lönnskrift« (s. 52). Det er ikke ganske rigtigt. For det første bruges nøgleordet også, hvor der *ikke* kommer nyt skriftsystem, således i linje 3, hvor indskriften fortsætter med de svensk-norske runer fra linje 1—2. For det andet *mangler* nøgleordet flere steder ved skiften af skriftsystem, således linje 24 ved skift fra forskydningsruner til svensk-norske runer, og omvendt ved skift fra disse runer til forskydningsruner, samt i linje 25 ved nyskift til svensk-norske runer og skift fra disse til kvistruner m.m. — Men hvis man ser årsagen til anbringelse af nøgleordet *sagum mogminni* — såvel som til det andet *sagum*-udtryk: *þat sagum annart*, *þat sagum tvalfta* og *þat sagum þrettaunda* — deri, at et nyt folkeminde begynder, da mangler der ikke noget nøgleord ved begyndelsen af korsarmene, al den stund her ikke begyndes nogen ny beretning. (Jfr. ndf. s. 26).

For det tredje:

Når smalsiden D læses lige efter den nederste af de vandrette linjer, kommer den efter skilletegnet stående meget fremtrædende sidste halvdel af linjen — runerne **00SS00SS** 1/1=*nit* til at stå utolkede.

For det fjerde:

Den indre sammenhæng i indskriftens opbygning brydes: Efter minde-skriften (uden *sagum*) følger de 4 beretter-resuméer, hvert indledet med en *sagum*-formel. — Næste afsnit fortsætter med 3 beretter-resuméer indledte med *sagum*-formlen. *Alle* de syv beretter-resuméer drejer sig om begivenheder fra gude- og heltedigtningen. Men så slutter indskriften iflg. Wessén med en ottende beretning, og denne har intet at gøre med den sagnhistoriske og mytiske verden, som iflg. Rök 1958 (s. 51) også indskriftens sidste del skulle hente sine emner fra. *Sibbe* tilhører hverken myte eller saga, han er — en mand fra en naboby der skal have båret navnet Vi.

Der er da gode grunde til at prøve en indskriftordning overensstemmende med den naturlige fladefølge.

Uforandret forbliver linje 21—22 om hustru-ofret hos Ingvaldætlingen. — Hele linje 23 og 24 og linje 25 til skilletegnet (+) læser jeg ligeledes som i Rök 1958, men jeg tror, at **uulin** bør tolkes som dativ med udeladt dativsmærke.¹ Der synes mig nemlig ikke at kunne være tvivl om, at **uulin is þat** skal henføres til dativen **uaim . . . tråki**.²

¹ Jfr. Noreen, *Altisl. Grammatik* § 358, 3: dativ *Regen* (»so immer«).

² **uulinis** kunne også udlæses *vilini es* eller *vilini's* med ikke-synkoperet dativ, jfr. dativ *Hedeni* (Dipl. Norv, I, 369: *Hædhine*); den usynkoperede form forud-

Linje 23—25 (+) udlæser og tolker jeg herefter:

sagum mogminni, vaim se burinn niþr drængi.

Vilin es [ell. *Vilini's* ell. *Vilini es*] *þat.*

Knua [ell. *Knyia*] *knatti iatun. Vilin es* [ell. som foran] *þat +*

»Lad mig fremsige (det) folkeminde, for *hvem* der er født en ætling — for (hvilken) kæmpe. For *Vilin* er det. Han [d.v.s. Vilins ætling] kunne (med de bare næver) slå en jætte til jorden. For *Vilin* er det«.

Inden jeg går videre i tolkningen, skal det fremhæves, at udformningen af hele dette afsnit er stilistisk meget kraftig. For det første ved anvendelse af den smældende allitteration: *knua* (ell. *knyia*) *knatti*, hvor man ligefrem mærker jættens knogler blive knust af denne kæmpekarls knyt-næve, — og dernæst ved den i indskriften enestående og derfor så meget stærkere virkende gentagelse, der omrammer *knua-knatti* udsagnet: *Vilin(i) es þat ... Vilin(i) es þat.*

Det skal endnu nævnes, at dativen *drængi*, der er apposition til det substantiviske *vaim*, her er brugt som hædersbetegnelse for *Vilin*, muligvis til fremhævelse af hans styrke. Måske har forbindelsen med grundbetydningen af »*drængR*«=kraftig stok, kæp, endnu været levende.¹

Herefter fortsætter jeg læsningen med 2. halvdel af linje 25 og den derefter følgende øverste linje; jeg medlæser i linje 25 rammestregen som *i*-rune (ligesom tilfældet er i linjerne 2, 17 og 22); også i linje 26 slutter kvistrunerne med almindelige runer (**þR** i **nirupþR**). Man får da flg. læsning:

niti ul nirupþR

som jeg i fortsættelse af det foranstående udsagn, men som ny sætning tolker:

Niti ol nirøðR

»Niti(r) avlede han [*Vilin*] 90 år gammel«.

sætter kort rodvokal, hvilket ville stemme med den hos Wessén (s. 55) givne etymologi (til *vili* ell. *vilja*). EW mener dog (s. 54), at »*uillin* icke gärna kan vara en dativ«, hvorfor han henfører navnet til »*niþR*«; men dette synes spørgeformen »for *hvem* ... for *hvilken kæmpe*« at forbyde.

¹ I det hele burde det i Vikingetidens runeindskrifter så ofte forekommende lovord *drængR* vistnok tolkes ved et ord, der giver udtryk for den lovpristes styrke og kampdygtighed, *uden hensyn til hans alder*. Jfr. at plur. af *drængR* kan bruges som hædersbetegnelse for fader og søn: *Lifstæinn risti runar æftir fæðga tva, goða drængia* (Upplands runinskrifter nr. 767) eller efter fader alene: ... *ok Holmfastr letu ræisa stæina æftir HolmgæiR fadur sinn, dræng hæfan* (U. 289).

Niti er acc. af et navn *Nítir*, der åbenbart er dannet til verbet *hníta* (vn. *hníta*, såre, dræbe) ligesom navnet vn. *Hneitir* (acc. *Hneiti*, se E. H. Lind, No. isl. Dopnamn s. 557) til vn. *hneita, norsk *neita* (jfr. Lex. poet. s. 268).¹ Bortfaldet af *h* foran *n* i østnordisk bevirker, at man — som i *knua knatti* linje 24 — får et oplagt bogstavrim: *Niti-nirøþr*. Ligesom denne allitteration stilistisk viser en klar tilknytning til det foregående, således underbygger udsagnet indholdsmæssigt tolkningen af *drængr* som lovord for en mand med styrke ved at vise, at Vilin indtil sin høje alder havde bevaret sin avlekræft. Endelig får man gennem denne tolkning af indskriftens mest fremtrædende lønskrift oplysning om navnet på den ætling, der var født for Vilin.

Da det er første gang, et forsøg på en samlet tolkning af dette afsnit i Rökindskriften fremsættes, vil det måske være rimeligt at anføre stedet i sin heldhed, idet jeg af de 4 linjer på C-fladens øvre del, som talen er om, betegner den øverste med tallet 26 (i stedet for 28 som i Rök 1958):

linje 23: **sakumukminiuaimsiburiniþ**

24: **rtrākiuilinisþat + knuaknat**

25: **iatunuilinisþat + niti**

26: **ulniruþr**

Sagum mogminni vaim se burinn niðr drængi.

Vilin(i) es þat. Knua knatti iatun. Vilin(i) es þat.

Niti ol nirøðr.

Idet jeg stadig følger fladerækken går vi nu over på den sidste smalside D, hvor der med kvistruner står, i én linje (som jeg betegner som linje 27 (i stedet for 26 som i Rök 1958) læst fra oven nedad i tilknytning til linje 26:

linje 27: [s]akumukminiþur

sagum mogminni: Þorr!

Med denne fascinerende klimax — i den sidste og 16. beretning — slutter indskriftens sagumafsnit.

Wessén udtaler (1958 s. 52) om dette afsnit, at når runeristeren »icke har fått rum med mer än ett enda ord: þur«, skyldes det, at han på det indledende **sakumukmini** har anvendt »en så spatiös lönskrift«.

¹ Navnet *Nítir*, egl. »dræberen«, — jævnfør *Hneitir*, navn på Olaf den helliges sværd, og sikkert, ligesom *hneitir*, også med betydning »den, der (i styrke) overgår andre« (Lex. poet. l.c.) — passer godt som benævnelse på Vilins stærke ætling, han der kunne slå en jætte til jorden. Jeg minder i denne forbindelse om, at Thor i Eilivs Thorsdrapa (str. 20) kaldes »jætternes *hneitir*«.

Atter her forklarer EW altså affattelsens stilistiske knaphed ved runemesterens ødsle anvendelse af kvistruner. Ræsonnementet stemmer ikke med W.s gentagne fremhævelse af, at mesteren omhyggeligt i forvejen har beregnet hele indskriftens placering. Men jeg tror heller ikke, ræsonnementet er rigtigt — her så lidt som ovenfor (s. 24 f.), tværtimod mener jeg, at den måde, på hvilken vor runemester har vidst at udfylde det sidste sagum-afsnit, skyldes hans målbevidste kunst. Thi her, hvor beretningen gælder den i digtning og myte mangefold besungne heltegod, ville fremhævelse af en enkelt tildragelse få tilfældighedens præg, medens *navnet* — og det alene — dækker helheden. Derfor valgtes den voluminøse cifferskrift, der gjorde det muligt at fylde fladen på en såre dekorativ måde uden at afsvække styrken af det magtfulde navn.

IV. RUNEMESTERFORMLEN

Tilbage har vi indskriften på topfladen E. Her står (jfr. foran s. 23 og fig. 11 ndf.):

$2/5$ $2/3$ **bi** $3/2$ $2/3$ **a** $3/2$ $2/4$ **ri** = **sibiuiuari**

hvilket jeg udlæser:

sibi(i)u(u)iauari

Sibbi io viavari

»Sibbi, viernes væрге, huggede (indskriften)«.

Den her foreslåede udlæsning af toplinjen er i fuld overensstemmelse med de runografiske regler i den øvrige indskrift, hvor en rune, der er

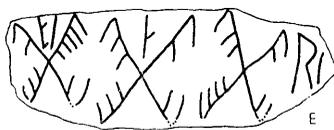

Fig. 11 topfladen E (runemester-formlen).

slutrune i ét ord og begyndelsesrune i det følgende ord, normalt ikke skrives dobbelt. Således har linje 4: **uarinumnar** = *varin numnar*, linje 5: **umisumannum** = *ymissum mannum*, linje 9: **raipiaurikr** = *reð Þioðrikr*, linje 13: **ituituaki** = *etu vettvangi* o.fl.; navnlig frembyder den runografiske gengivelse i linje 13 af *u* i *etu* og *v* i *vett-* ved den ene rune **u** jo en fuldstændig parallel til udlæsningen af slutningsrunen **i** i **sibi** (gengivende på én gang endevokalen *i* i navnet og halvvokalen *j* i det følgende *jo*) og udlæsningen af slutrunen **u** i **(i)u** (på én gang gengivende endevokalen *o*

i dette ord og begyndelseskonsonanten *v* i det følgende). Jeg mener derfor, at der runografisk ikke kan rejses nogen indvending imod, at toplinjens runer *sibiuiuari* udlæses: *Sibbi io viavari*.

Hvad de enkelte ord i denne runemester-formel angår, er navnet *Sibbi* vel afhjemlet fra Vikingetiden, og at det passer bedre som navn på en med indskriften samtidig person end som personnavn fra et gammelt heltekvad, turde der ikke herske tvivl om. Tillægget til *Sibbi*: *viavari* tolker jeg »viernes værge« (= »helgedomens væktare« (v. Friesen 1920 s. 87).¹ Endelig har vi i sætningsverbet *iu* = *io* en regelmæssig præet. form (*h*)*io*, huggede, med bortfald af *h* som ofte i runesvensk, se Noreen, Altschw. Grammatik § 542, anm. 2, jfr. Rök III s. 146. Udeladelsen af *h* i *iu* (linje 28) svarer iøvrigt godt til udeladelsen af *h* i *uaim*, hvem (linje 23).

Ligeså vel afhjemlet som ortografien og ordvalget — er sætningskonstruktionen, bestående af subjekt, sætningsverbum og apposition til subjektet; om denne i runeindskrifter så yndede ordstilling henviser jeg til artiklen »Omramning« DR sp. 873. Som eksempel vil jeg her anføre begyndelsen af den med Rökstenen samtidige Helnæssten fra Fyen (DR no. 190):

rhuulfr sati stain nura kuþi²

Roulv — satte stenen — Nørernes³ gode

¹ v. Friesen har (Rök 1920, s. 50) fremsat muligheden af en anden tolkning af *uiuari*, hvor ordet skulle være sammensat af et stednavn *Ve og en afledning *-veri* »indbygger«, der i vestnordisk ikke er sjælden, men som ikke kendes fra østnordisk. Heller ikke kan v. Friesen henvise til noget stednavn *Ve*, *Vi*, hvorimod han nævner, at der i nærheden af Rök findes et gård- og sognenavn *Väversunda*, der »synes kunna ledas tillbaka till en ursprungligare form *Vëværia-sundom«, hvortil *uiuari* skulle kunne henføres. — v. Friesen står dog meget vaklende overfor denne svagt underbyggede hypotese; i den samlede tolkning af indskriften gengiver han uden forbehold stedet: »Sibbe helgedomens væktare«; i »Runorna i Sverige« (1928) giver han denne oversættelse forrang, men tilføjer i parentes: »eller Sibbe i Vi« (s. 33). Denne sidste tolkning optager Wessén i Rök 1958, hvor han (s. 27) oversætter: »Sibbe från Vi«. Men hvor *uiuari* drøftes nærmere (s. 53), synes han at ville harmonisere de to tolkninger; han udtaler: »Det är frestande att sätta epitetet *uiuari* i samband med ortnamnet Väversunda. *uiuari* återger sannolikt ett *veaværi* (*viaværi*) 'tempelvårdare, helgedomens väktare'. Såsom v. Friesen förmodar, ingår detta ord möjligen i gårds- och sockennamnet Väversunda.« — Imidlertid er det jo ikke »detta ord«, som v. Friesen mener måske indgår i stednavnet, men (såvidt jeg har forstået) et ord, der vel er etymologisk identisk hermed, men hvor *-veri* svarer til en østnordisk ikke hjemlet indbygger-afledning, se ovenfor. — Såvel ud fra formelle som reelle grunde mener jeg herefter man kan fastslå »viernes værge« som den rette gengivelse af *via-vari*.

² Selve indskriften har ligesom Rök intet skille mellem ordene.

³ Den alm. tolkning af »Nørerne« er »næsboerne«, se DR *nōriR* sp. 692, jfr. sp. 591, indbyggerne på Helgenæs = »det hellige næs«.

Helnæsstenen giver også et til Rökstenen analogt eksempel på en runemesterformel med udeladt objekt, idet indskriften slutter:

ḡ uair faḡi Åver malede (runerne)

både ordvalg og konstruktion ligger jo Rökindskriftens **uarin faḡi** nær.

Endelig skal jeg om formlens placering i indskriften fremhæve, at anbringelsen sidst i indskriften er den almindelige for runemester- og rasterformler. Jeg mener da, at tolkningen af toplinjen som runemesterformel er vel forankret såvel i Rökindskriftens runografi og opbygning som i de tidlige Vikingetids-indskrifteres ordvalg og sætningsbygning.

Det må endnu omtales, at indskriften ved denne tolkning kommer til at indeholde *to* runemesterformler: mindeskriftens **uarin faḡi faḡin aft faikiḡn sunu** og slutningsformlen: **sibi (i)u (u)iauari**. Den første må imidlertid betragtes som en *rejserformel* med betydning: »Varin *lod* (runerne) riste«. ¹ Lignende udtryksformer har altid kunnet anvendes. Hvor Sophus Bugge kommenterer sin udlæsning af indskriftens slutning som runemesterformel (Rök III s. 147), siger han, at *faḡi* i mindeskriftens må opfattes som »*liess* schreiben« og tilføjer, at det ikke blot er et i nordisk almindeligt udtryk »dass man von einem Manne sagt, dass er etwas machte, obgleich er es durch einen andern machen liess«. ² Væsentligt for denne brug i Rökindskriften er det, at formler med »*lade* gøre« og lign. er fremmede for de ældre Vikingetids-indskrifter — og iøvrigt aldrig fortrænger anvendelsen af »gøre« og lign. for »lade gøre«, jævnfør: **kumr : kunukr : | : karḡi : kubl : þusi : =** »Gorm konge *gjorde* disse kumler« med **: haraltr : kunukr : baḡ : kaurua | kubl : þausi =** »Harald konge *bød* gøre disse kumler«. At Gorm såvel som Harald var bygherren, der befalede monumentets rejsning, og ikke runemesteren, der udførte indskriften, er jo sikkert nok. Er det — som jeg mener — en kendsgerning, at *Sibbe* er Rökstenens runemester, da er det også et faktum, at *Varin* ikke er det, men at det er ham, der har ladet monumentet rejse. Dette hindrer naturligvis ikke, at *Varin* har været medbestemmende i indskriftens affattelse (valg af beretninger og lign.), — ligesom kong Harald sikkert selv har afgjort, hvilke af hans kongegerninger, der skulle fremhæves på hans store Jelling-monument. — Jfr. iøvrigt side 40 fodnote.

¹ Betydningen af verbet *fa* er egentlig »male«, men ordet bruges også for skrive, riste, og var det almindelige ord herfor i de ældre indskrifter.

² Den parallel til brugen på Rökstenen, som Bugge anfører, fra Liljegren nr. 799, er dog ikke holdbar, idet verbet i rejserformlen ikke som hos Liljegren har formen *ristu*, men (ifølge Sö. nr. 308): [*let*]u rista.

Jeg vil til belysning af, hvor tæt nytolkningen af slutningsformlen — i forbindelse med indskriftens begyndelse — bringer Rökstenens ind- og udgang til samtidige danske runemindesmærker anføre teksten på den Helnæsstenen nærstående Flemløsesten (DR nr. 192):

linje 1: **aftruulfstǫtr**

2: [st]ainsasiisuasnu

3: **rakuþisatusu[niraftr]**

4: [auairfaapi]¹

Efter Roulv står denne sten, han var Nørernes gode.

Sønnerne satte (stenen) efter (ham). Åver malede (runerne).

Som det ses, består indskriften af:

1) den fra tidlig Vikingetid almindelige indgangs-formel:

*Æft Roulf stænda sten sasi,*²

≠ Rök: *Aft Væmoð standa runar þar,*

2) rejserformlen:

Sattu synir æftir

≠ Rök: *Varinn faði faðir aft faigian sunu*

3) rister- (runemester-) formlen:

Awen faði.

≠ Rök: *Sibbi io ...*

Foruden de her fremdragne formelle ligheder mellem de to gamle fynske indskrifter og Rökstenens er der en betydningsfuld lighed i det hedenske milieu, som man her får så værdifuld (og så sjælden) oplysning om: *Helnæs*-stenen er rejst af Roulv, der kalder sig »Nørernes gode«, *Flemløse*-stenen er rejst af hans sønner, der bekræfter, at deres far var »Nørernes gode«, og Sibbe, der er *Rök*-stenens mester, kalder sig »viernes værge«. Alle tre mindesmærker (der kan henføres til første del af 9. årh.) har da den nærmeste og sikreste tilknytning til mænd i hedensk-religiøse embedsstillinger.

¹ Runestenen blev kløvet i slutn. af 18. årh., og højre del (med linje 4) er senere forsvundet, men bevarede tegninger fra før kløvningen gør rekonstruktionen fuldstændig sikker.

² I transskriptionen af den danske indskrift følger jeg som regel Karl Martin Nielsen i DR sp. 605, i transskriptionen af Rök følger jeg Wessén. Forskellen i transskriptions-principperne er ikke begrundet i forskel i indskrifternes ortografi eller i deres formentlige lydform, men i hensigtsmæssighed. Jfr. s. 3 foran, note 4.

Fra samme tidlige periode har vi en fjerde runesten, der er rejst over en til hedensk kult knyttet ledende person; det er den sjællandske *Snoldelev*-sten (DR nr. 248), der bærer følgende indskrift:

kun i ualtstain i sunar i ruhalts i
 þular i a salhaukum
 Gunvalds sten, søn af Roald,
 thul i Salhøje.¹

Vi har her endnu et sikkert vidne fra hedentiden om en høj religiøs stilling, beklædt af en åndens forkynner, knyttet til den førkristelige nordiske kult.² Snoldelev-stenen er af størrelse uanseelig, men dens religiøse kapacitet har været stor; den er forsynet med hellige tegn, både samtidige: de 3 krydslagte horn (»triskele«, »trehorn«) og hagekors, og ældgamle: solhjulet med skålformet fordybning som centrum. Den lille ægformede sten har da i slægt efter slægt tjent som »hellig sten«; man tør heraf slutte, at det er en fremstående mand, til hvis minde en sådan sten er blevet viet. Derpå tyder også, at den — at dømme efter fundberetningen — har været hovedstenen i et anseeligt monument, bestående af »15 store Stene, i 2 Rader fra Nord til Syd«; disse bauta'er er alle længst forsvundet, kun selve runestenen er bevaret — endda ved et tilfælde, idet den på grund af sin spidse form og sin lidenhed har været sunket i jorden og derfor ikke er blevet sønderhugget til byggemateriale sammen med de øvrige sten.³

V. RUNESTENE OG BILLEDSTENE

Inden jeg prøver på at give en nærmere placering af *Sibbe* — runemesteren og viernes væрге — indenfor det religiøse milieu, hvor han hører hjemme, skal vi se på to forhold, der er af betydning for Rökmonumentets karakter som helhed: 1. lakunen mellem andet og tolvte folkeminde, 2. et af Wessén påpeget slægtskab mellem indholdet af beretningerne i Rökindskriften og indholdet af berettende billedstene.

¹ Grammatisk kan genitiven **þular** henføres såvel til **kunualts** som til **ruhalts**, men der er næppe tvivl om, at det er den mand, som stenen (og stenmonumentet) er rejst over, der har indtaget thulens høje stilling — ikke hans far.

² Om thul'ens stilling se Karl Martin Nielsens artikel *pulr* med litteraturhenvisninger, DR sp. 729—30. Der synes ikke i den snes år, der er forløbet, siden artiklen blev skrevet, at være fremkommet nye bidrag af betydning til oplysning om thulen.

³ Udførlig fundbeskrivelse i DR sp. 301.

I den tolkning, her er fremsat, består Rökindskriften — foruden af den indledende mindeskrift (linje 1—2) og den afsluttende runemesterformel (linje 28) — af 7 beretninger, *hver begyndende med en sagum-formel*. Men indenfor rækken af disse syv beretninger er der et brud: efter den første (u-nummererede) beretning samt den næste beretning: »*þat sagum annart*«, der slutter med Tjodrek-strofen, følger et spring i nummer-rækken. Af de 4 indskriftflader med beretninger: A—B—C—D afsluttes første halvdel med den på smalsiden B anbragte indskriftlinje, hvormed beretning 2 ender. På de sidste to sider (C—D) anlægger runemesteren en ny inddeling af linjerne. Her, indrammet af et bånd med dekorative gamle runer, begynder de 9 opad-løbende linjer med et nyt sagum-afsnit, blot ikke (som man skulle vente): formlen *þat sagum þriðja*, men — *þat sagum tvalfta*, fulgt af *þat sagum þrettaunda*, hvormed nummereringen er forbi; de sidste sagum-afsnit indledes med den formel, hvormed første folkeminde begynder: *sagum mogminni* (jfr. de grafiske fremstillinger foran s. 5 og 15).

Elias Wessén har helliget lakunen i beretnings-rækken et selvstændigt kapitel (Rök 1958 s. 68—80), hvor han gennemgår Bugges, Brates, Schücks, v. Friesens og Hugo Pippings forsøg på at forklare springet fra 2 til 12; han tilbageviser kort og fyndigt disse tolkningsforsøg, dog fremhæver han værdien af Schücks forslag (i Ill. svensk litteraturhistoria 1911, s. 72—73). Schück gør her rede for sin opfattelse af indskriften som »en genealogisk þul-dikt i samma stil som Ynglingatal«. Springet forklares ved, at da der ikke på stenen har været plads til hele digtet, har runemesteren foretaget et sammendrag, og for yderligere at forkorte digtet »hoppade han öfver åtskilliga led och öfvergick från den tredje afdelningen¹ till den tolvte«. Schück tænker sig muligheden af, at de oversprungne beretninger skulle findes på billeder *udenfor* stenen.² Wessén kan ikke godtage teorien om det genealogiske digt, men udtaler om Schücks henvisning til »en enhet utanför själva inskriften«, at »däri torde han otvivelaktigt ha rätt« (Rök 1958 s. 69).

Selv tænker Wessén sig, at runemesteren »har valt ut några sagor ur sin repertoar, vilkas innehåll han anger i korta sammandrag. Kanske var det just början och slutet av sin sagolista, som han har huggit in, på

¹ Schück regner mindeskriften som 1. afdeling og beretning 1 og 2 som 2. og 3. afdeling.

² I sin afh. 1908 s. 29 nævner Schück som »den mest tilltalande förklaringen ... att Varins stuga pryddes af en bonad, som i en serie bilder framstälde hans stamträd, att denna bonad gifvit anledning till en svensk skalds ättedikt och att slutligen ett kortfattadt referat af dikten gjorts för den minnessten, som restes till ära för en af ättens medlemmar«.

stenens framsida (nr 1—2) och på dess baksida (nr 12—13)«. Wessén slutter (s. 70):

Det är säkerligen icke en orimlig tanke, att det övriga, det som låg däremellan (nr 3—11) och som icke fick plats på stenen, också kan ha funnits till i skriftlig form, ehuru det har varit ristat på trä. Det bör gott ha kunnat få plats på en enda trätavla av ungefär samma storlek som Rök-stenen. Det är lockande att tänka sig ett gravmonument av detta slag ...

Det må dog hertil anmärkes, at nr. 12—13 ikke er slutning på beretningerne; der følger jo 3 sagum-afsnit efter; og endvidere forekommer det et højst mærkeligt gravmonument, der skulle bestå af en sten og en træplade.¹ Men den tanke: at søge de manglende 9 folkeminder, nr. 3—11, udenfor stenen, synes mig ikke blot en fristende løsning, men *den eneste mulige*. Inden jeg fremsætter et (modificeret) forslag til en sådan anbringelse, skal vi se på det følgende kapitel: »*Runstenar och bildstenar*«.

Efter at have sammenlignet Rökstenens indskrift med Vikingetidens andre nordiske runestene og påvist den litterære særstilling, Rök indtager blandt disse, skriver Wessén (s. 71):

De verkliga analogierna har vi enligt min mening på annat håll, nämligen i de ungefär samtidiga gotländska bildstenarna ...

Den analogi, Wessén finder mellem disse billedstene og Rökindskriften, består i, at begge — den ene part i billeder, den anden i ord — indeholder beretninger i sammendrag hentet fra en østnordisk gude- og heltedigtning, der for en stor del er gået tabt.

Wessén nævner også en anden billed-parallel: Sigurdristningen på Ramsundsberget (Sö. 101). Denne ristning kan vi tyde, fordi islandske beretninger om Sigurd Favnes bane er bevaret til vor tid.

Wesséns indførelse af de berettende billeder som analogi til Rök-indskriften er et såre værdifuldt incitament til at bryde Rök-monumentets isolation. Begge de to arter af paralleller har deres betydning: billedstene fra Gotland ved at give eksempel på koncentratet af beretninger, som danner en nær analogi til Rökstenens sagum-afsnit; men endnu vigtigere er dog Ramsundsristningen, fordi den viser, hvorledes en minde-skrift (Sigrids over hendes husbond Holmger) kan være ramme — og blot ramme — om en sagnberetning. Det er på dette punkt, Wesséns nytolkning har sat skel mellem de hidtidige tolkninger, der ville forklare

¹ Wessén har i skriftet »Om Vikingatidens runor« (1957) fremhævet de svensk-norske runers specielle anvendelse på træ. Jeg skal andetsteds behandle dette interessante spørgsmål.

beretningerne (sagum-afsnittene) som internt forbundne med mindeskriften over Væmod, — og den frigjorte helhedsopfattelse i hvilken sagum-afsnittene er gjort uafhængige af personerne i mindeskriften.

Der er imidlertid et runemonument, der på endnu mere eklatant måde bryder Rökstenens isolation: det er Vikingetidens (v.s.a. Jellingstenene) største danske mindesmærke: *Hunnestad-monumentet*. Dette nu delvis ødelagte mindesmærke bestod endnu på Ole Worms tid af 8 store stene, hvoraf de 3 dog var væltede (se næste side, fig. 12). Den midterste sten (nr. 1) bar i en dobbelt-bue flg. mindeskrift (DR nr. 282—86, sp. 336—39, samt Atlas):

ydre bue: * *asburn* * *auk* * *tumi* * *þair* * *sautu* * *stain*
* *þansi* * *aftir* * *ruí* * *auk* *

indre bue: *laikfrup* * *sunu* * *kuna* * *hantar* *

»Esbern og Tomme de satte denne sten efter Ro og Legfrød, sønner af Gunne Hånd«.

Under buen var der fremstillet en kriger med økse og hjelm. Følger man nu stenrækken tilhøjre (i den orden den vistnok er tænkt) kommer en billedsten (hos Worm — og derefter i DR — betegnet som nr. 4), der endnu er bevaret, og som utvivlsomt viser troldkvinden *Hyrrokin* ridende på ulven, som hun styrer med en slangetømme. Man har således her en illustration til myten om Balders bålfærd.¹ Den følgende sten i rækken er en skriftløs og billedløs bauta. Derefter kommer som fjerde sten (hos Worm og DR: nr. 5) en væltet billedsten med en ulv (antagelig Fenrisulven), gabende over slanger (måske det slangeomvundne hoved, se DR). Også den femte sten i rækken er væltet; det er en billedsten med »det store dyr« (»the anglian beast«, der i nordisk kan være opfattet som fenrisulven). Erik Moltke tolker disse billedstene, der er nærbeslægtede med billedristningerne på Tullstorpstenen og Ledbergstenen, som »en stærkt forkortet Ragnarokfremstilling« (DR, sp. 799). Sjette sten i rækken (Worm og DR: nr. 7) er en skrift- og billedløs bauta. Den syvende og sidste sten (Worm og DR: nr. 2) er en mindesten, prydet med et længere og et kort runeband, hvis indskrift lyder:

ydre bånd: * *asburn* * *sati* * *stain* * *þansi* * *aftir* * *tuma*
* *sun* * *kuna* *

indre bånd: *hantar* *

»Esbern satte denne sten efter Tomme, søn af Gunne Hånd«.

¹ Gylfaginning, Sn. E. ed. F. Jónsson (1931) kap. 33, s. 65.

Fig. 12. Hunnestad-monumentet efter Ole Worm.

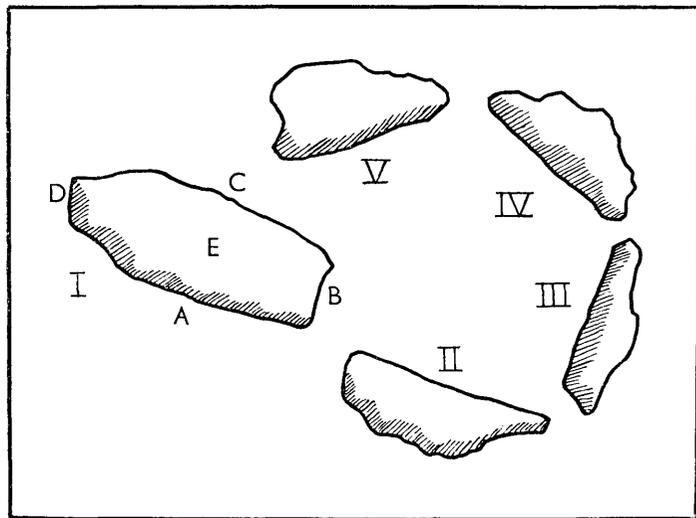

Fig. 13. Tænkt rekonstruktion af det fuldstændige Rök-monument.
Skitse af grundplan.

Sten nr. I. På A: mindeskriften, beretning 1 og begyndelse af 2; på B: slutningen af beretning 2. Indskriften fortsættes på sten nr. II med f.eks. beretning 3—5, sten nr. III med beretning 6—7, sten nr. IV med beretning 8—9, sten nr. V med beretning 10—11. Herefter sluttet kredsen, idet runemesteren vender tilbage til sten nr. I, bagsiden C, med beretning 12—15 og smalsiden D med beretning 16: *sagum mogminni: Þorr!* På topfladen E af sten I: runemesterens signatur.

Indskriften omrammer et kors, der antagelig må tolkes som et magisk værnensymbol (se DR sp. 338). Rækken af stenene sluttet med en høj smal bautasten.

Sammenholdes de to indskrift-stene, vil det ses, at den sidste er ristet senere end sten nr. 1, idet denne er rejst af Tomme sammen med Esbern, medens den med kors forsynede sten er rejst af Esbern alene over Tomme. Den øvrige del af det store mindesmærke må formodes at være planlagt og rejst under ét. Her har man da et monument bestående af *en mindeskrift og en række i billeder fremstillede motiver*, »hentet fra myte- og gudeverdenen«, som Moltke og jeg tolkede disse billeder i DR. I tilslutning hertil skrev vi, at det måtte »være naturligt også at henhøre øxemanden ... til den mytiske verden«; rimeligvis havde man her en gude-skikkelse (DR sp. 338).

Hunnestad-monumentet giver da, som det vil ses, en nær parallel til Rökstenen med hensyn til den centrale opbygning: begge består af en mindeskrift over den monumentet er rejst for, og — *uden indholdsmæssig tilknytning hertil* — en række stærkt forkortede fremstillinger (i ord eller billeder) fra helte- og gudeverdenen. I Hunnestad-monumentet er disse fordelt over en række sten, der udgør det samlede mindesmærke.

Ser man nu på gengivelsen hos Ole Worm med de 8 stene, og mindes man, at *alle* 8 stene var forsvundet i 18. årh. (3 heraf genfandt i 19. årh. i et stengærde, den ene, hovedmindestenen, dog kun i brudstykker) — ja, kan man da undgå at forestille sig Rökstenen som hovedmindesmærke i en sådan stenkreds, fuldt planlagt af den store runemester inden opstillingen og ristningen begyndte, således at den ene halvdel af indskriftfladerne (A—B) skulle bære mindeskriften og de første to beretninger (1—2), og den anden halvdel (C—D) skulle bære de sidste fem beretninger (12—16) medens de mellemliggende 9 sagum-numre (3—11) skulle ristes på fritstående stene, der (måske sammen med skriftløse bauta) dannede monumentet.¹ At kun den store runesten er bevaret, kræver ikke nogen særlig forklaring: der er desværre altfor mange vidnesbyrd om hel eller delvis ødelæggelse af sådanne mindesmærker; foruden Hunnestad-monumentet skal jeg her blot nævne Snoldelev-stenen, der er alene tilbage af et mindesmærke på 16 stene.² — Det siger sig selv, at der

¹ På fig. 13 har jeg meddelt en skitse af en tænkt grundplan.

² At der forhen også ved Rök har været flere runestene, får man et fingerpeg om gennem en beretning af C. F. Nordenskiöld, der meddeler, at man ved nedrivningen af Rök kalkstenskirke (1843) fandt en runesten »inunder gamla kyrkogolfvet«; men skønt præsten gjorde arbejderne opmærksom på stenens betydning, »lärer den detta oakadt vara sönderslagen och har ej kunnat återfinnas«, C. F. Nordenskiöld, (håndskreven) Reseberättelse II 1873 s. 45 (i Kungl. Vitterhetsakademien).

her er tale om en ren hypotese; dog vil jeg understrege, at ifølge vort kendskab til nummererede litterære digte, love etc. har man lov at gå ud fra, at der ikke i det fuldstændige Rök-monument har været en lakune mellem nr. 2 og nr. 12, thi noget sådant er uden sidestykke i den omfattende nummererede litteratur, vi kender.¹

Endnu blot nogle bemærkninger om *angivelse* og *udeladelse* af nummer. Det har for runemesteren været nødvendigt at meddele nummer på de to beretninger på stenen (nr. 2 og 12), der afgrænser de udenfor hovedstenen anbragte beretninger; rimeligvis har disse alle båret nummer, da det måtte være vigtigt at sikre disse beretningers rette følge. — Om de enkelte numre skal bemærkes: nr. 1 var det selvfølgelig overflødigt at nummerere. Når runemesteren har nummereret den 13. beretning, skønt enhver kunne konstatere, at den fulgte efter den tolvte, kan det forklares ved, at han har ønsket at understrege, at her var tale om to selvstændige sagum-afsnit, skønt begge omhandlede »20 konger«. De sidste 3 beretninger (14—16) har derimod ikke haft behov for nogen nummerangivelse, da de både grafisk og indholdsmæssigt dannede tydeligt adskilte afsnit: nr. 14 (i rammebåndet med gamle runetegn) om *Ingvaldætlingen* og hustruens offer, nr. 15 (de 4 øverste linjer på bagsiden med løn- og kvist-runer) om *Vilin*, der avlede Niti(r) 90 år gammel, og nr. 16 (med den dekorative linje kvistruner på D-siden) bærende selve *Thors* navn.

At runemesterformlen på topfladen, der afslutter indskriften, hverken har nummer eller sagumformel — så lidt som mindeskriften, der indleder monumentet — er helt i overensstemmelse med reglementet for indskriftens opbygning.

Til belysning af forholdet mellem på den *ene* side Væmod, til hvis minde Varin lod runerne riste, og på den *anden* side de personer og begivenheder, som Rökstenens beretninger omtaler, kan man næppe finde en værdifuldere fremstilling end *Haakon Shetelig's* fortolkning af billedkunsten i Vikingetiden (Nordisk Kultur bd. 27, 1931). Han skriver her om datidens skjoldkvad (s. 219 f.):

Det har ... krevet kunnskap i sagnene og fortrolighet med billedformen i det hele å forstå hvad maleriene skulde forestille ...

og han fortsætter om *billedstenene*:

Under denne forutsetning må vi også se figurene på *billedstenene*. Her er det sjelden vi møter de utførlige billedrike fremstillinger,

¹ Jfr. Ljóðatals *þat kann ek annat, þat kann ek þridia* etc. til nr. 18, og se den lange række paralleller hos Wessén, Rök 1958 s. 33—34.

som regel bare enkelte løsrevne trekk fra en større krets. Men for et vikingetids øie var den enkelte figur straks kjennelig som et utsnitt av velkjente billedverker, hvor hele den episke fortelling var fyldig gjengitt. Tandbergstenen fra Ringerike har bare et fabeldyr gjennemboret av et sverd; men enhver forstår straks at dette er Sigurdsagnet ...

Videre hedder det, at

Norden i vikingetiden har hatt en eiendommelig episk billedkunst ... alltid er det scener fra heltesagnene, fra myter om gudene, fra gudsdyrkelse og dødstro ... Det var for den tid en fullkommen fremmed tanke å utstyre en minnesten med bilde av den avdøde eller fremstille scener av hans liv; *billedene var der for å innvie og verne minnesmerket.*

Det har varet længe, før den nyere tids fortolkere af datidens bilder nåede til denne erkendelse. Gudeskikkelsen på Hunnestad-monumentet forklaredes endnu af Wimmer som en afbildning af *Gunne Hånd*, faderen til de afdøde (DRM. III 1904—05), en forklaring der gentoges af *Monica Rydbeck* så sent som i 1936 (Skånes stenmästare s. 24). Et klassisk eksempel på denne slags tolkning, der i den ældre forskning føltes som den eneste naturlige, afgiver *Anne Krabbes* forklaring af Kristusfiguren på den store Jellingsten, som kong Harald rejste over Gorm og Thyre; det hedder i »Judske Antiquiter« (1607) om denne berømte billedristning:¹

»... Paa thennd thredie siide [af stenen] kongh Harald sielff y sitt fulde kiøritze [»kyrads«] wdhuggenn med enn folditt kiorttell offuer hernishedtt.«

Sådanne billedtolkninger svarer til de hidtidige forklaringer af Rök-inskriften, hvor dennes beretninger fra myte- og heltedigtningen knyttes til den afdøde Væmod. Der skulle gå henved 100 år — fra stenens udtagelse 1862 til Elias Wesséns Rök-afhandling 1958 — inden beretningerne frigjordes fra denne tilknytning, og en rimelig tolkning blev mulig.

I ovennævnte afhandling siger Shetelig videre: »Jernalderens billedkunst var utelukkende sakrale bilder, som hadde en dyp og hellig mening for den hedenske tankegang.«

¹ Rigsarkivets genealogisk heraldiske samling, 4:o no. 20, bl. 2. Jfr. DR sp. 66. — Jeg skylder Anders Bæksted tak for (som parallel til Wimmers tolkning af Hunnestad-monumentets hedenske gudeskikkelse) at have mindet mig om denne Anne Krabbes udlægning af Jellingstens Kristus-billede.

Sammenholdes dette med den fremhævede udtalelse om, at billederne på stenene var der for at indvie og værne mindesmærket, og jævnfører man (med Wessén) billedkoncentraterne med Rökindskriftens koncentrat fra helte- og gudeverdenen, vil Sheteligs indføling i datidens kunst give os en dyberegående, en mere samtidig forståelse end hidtil af monumentets sakrale karakter. Rigtigheden heraf understreges af de ord, hvormed indskriften slutter: *viernes væрге*.

Herefter vil vi efterprøve, hvad man med sikkerhed (eller sandsynlighed) tør betegne som Sibbes hverv.

1. *Sibbe har udført indskriften*. Det er sikkert, for han siger selv: *Sibbi io*, og dette (*h*)*io* »huggede« bruges på Vikingetidens runestene om runemesterens udførelse af indskriften. Det skal her understreges, at Rökindskriftens mester ved den overlegne habilitet, hvormed han har planlagt indskriften, og hvormed planen er gennemført, ved hans enestående beherskelse af de forskellige runesystemer (ældre og yngre), ved den frihed, hvormed han bevæger sig indenfor disse systemer, samt ved den kunstneriske færdighed, med hvilken han har komponeret runebandene og udnyttet de forskellige runeformer: ældre runer, selvkomponerede runer, kvistruner i række og korsform — alt dette godtgør, at Sibbe ikke har været en — selv nok så udmærket — amatør, men at hans liv har været viet hans »yrke«.¹

2. *Sibbe har* (efter al sandsynlighed) *været den, der på den indviede plads forkyndte beretningerne*. Herom står der intet direkte i indskriften, men man tør drage slutningen af det nøgleord, hvormed hver beretning indledes: *sakum*, *sagum*, »jeg fremsiger«. Hvem skulle denne »jeg« (1. pers.) være, om ikke runemesteren? Selve indskriften vidner om hans høje stode som »kulturpersonlighed«.

3. *Men Rökmasteren har været mere*. Han har været bygdens (eller måske »landets«) udvalgte forstander for helligdommene, *viernes væрге*. Denne oplysning, hugget i sten, giver os — med hele den primære kildes autoritet — et nyt og betydningsfuldt vidnesbyrd om, at der omkr. 800

¹ Det her fremførte synspunkt styrker, synes det mig, rigtigheden af den foran (s. 30) givne tolkning af mindeskriftens *uarin fapi* som *rejserformel*. Det er næppe sandsynligt, at *Varin*, der må have haft en fremtrædende stilling i samfundet — siden han har kunnet vælge bygdens tingplads (ell. lign. fornemt sted) til anbringelse af sin søns mindesmærke, og som til dette har kunnet udse et så mægtigt »byggeemne« — at han samtidig skulle have været i stand til at tilegne sig den sjældne kunstneriske og tekniske kunnen, som den mester, der har udført Rökindskriften, har været i besiddelse af. Men *Varin* har — netop i kraft af sin stilling — kunnet lade et sådant monument udføre af den højtstående helligdoms-væрге.

eksisterede en fast kultus-organisation. Jeg tror, at der på dette grundlag, i forbindelse med den viden, Snoldelev-monumentet giver os om en sted-fast og højtstående »*thul*«, og med de samtidige fynske runemindesmærker, der er knyttet til *goden* på »det hellige næs«, lader sig bygge videre. Ligesom billedstenenes beretninger fra de nordiske gude- og heltesagns kreds brød den isolation, som havde gjort Rökindskriften fjern og uforståelig, og bragte den ind i det kulturmilieu, hvor den havde rod, således er dens tilhørsforhold her understreget og styrket ved Haakon Sheteligs dybe indtrængen i *billed*-koncentraterne og påvisning af deres hellighed, en opfattelse, der naturligt lader sig overføre til *beretnings*-koncentraterne på Rökstenen. Rigtigheden af opfattelsen får sin bekræftelse ved, at den mester, der med så overlegen kunst og så omfattende viden har frembragt dette monument, som er forankret i hin tids hellige gude- og heltesagn, han er den til hvis varetægt helligdommene er betroet.¹

VI. SAMMENFATNING

En gennemgang af det her fremsatte tolkningsforsøg vil vise, at det helt igennem støtter sig til den gældende læsning af runerne; der er ikke et eneste sted afvejet herfra.² Mit bidrag til en nytolkning, navnlig af slutningsafsnittene, består i, at jeg (i modsætning til tidligere tolkere) har fulgt stenfladernes naturlige rækkefølge A-B-C-D-E. Det har — hvis jeg da ikke tager meget fejl — vist sig, at den ligefremme rækkefølge giver grundlag for en mere ligefrem tolkning af de partier af ind-

¹ Wessén har (Rök 1958 s. 74) peget på muligheden af, at der fra det oldengelske digt »Widsið«, med dets *pula*-form, tilhørende gammel germansk heltedigtning, »kan falla ett, om också svagt, ljus över den östgötska runinskriften, som något kan bryta dess isolering«. Det synes mig tvivlsomt. Thi *pula*-formen er jo velkendt fra islandsk litteratur; dér kan man (hvad man også har gjort) finde nærmere (eller i hvert fald lige så nære) paralleller til Rökindskriftens *pula*-form. Det afgørende ved Rökstenens isolation har jo imidlertid været indskriftens mange afsnit, som er den *afdøde uvedkommende*, og her har Wesséns jävnførelse med de nærbeslægtede (hellige) billedstene og billed-koncentrater på runeristede mindestene ført Rökmonumentet ud af isolationen på langt mere effektiv måde, end der kunne være tale om ved sammenligning med et digt om en omvandrende skjalds beretninger, fremført for gunst og gave i høvdingers »mjødhal«.

² Naturligvis har jeg, hvor et ord kunne læses på to måder — som i linje 25: **nit** eller **niti** — truffet et valg; det samme gælder min tolkning af topfladens indskrift med dobbeltlæsning, i stedet for enkeltlæsning, af det sidste **i** i **sibi** og af det første **u** i **uiauari**, hvorved sætningsverbet, der savnedes i de hidtidige tolkninger, er fremkommet.

skriften, talen er om; derved opnår man også en fast opbygning af indskriften som helhed. For at klarlægge dette vil jeg tillade mig at give en oversættelse af den *samlede* indskrift — og hertil knytte nogle afsluttende bemærkninger.

Forsiden A og højre smalside B (se foran s. 4 f.)

Mindeskriften linje 1—2

Efter Væmod står disse runer. Men Varin ristede dem [d.v.s. lod dem riste], faderen efter den døde søn.

1. *folkeminde* linje 3—5.1

Jeg fremsiger det folkeminde: hvilke de to kampbytter var, som tolv gange blev taget som kampbytte, begge på én gang, afvekslende fra forskellige mænd.

2. *folkeminde* linje 5.2—8 (prosastykket)

Det fremsiger jeg som det andet: hvem der for ni slægtled siden gik i land på strandbredden hos Redgoterne; og han fandt døden blandt (dem) for sin brøde [d.v.s. overfaldet på dem].

linje 9—11 (strofen)

Herskede Tjodrek hin frygtløse,
vikingernes høvding, over Redhavets strand.
Nu sidder han rustet på sin ganger, med skjoldet i rem,
ypperst af mænd.

[3.—11. *folkeminde*, udenfor stenen (se foran s. 36 f.)

Disse 9 afsnit, der mangler på den bevarede Röksten, har efter min formodning haft plads på andre til monumentet hørende, men nu tabte stene.]

Bagsiden C (se foran s. 14 f. og s. 21 f.)

12. *folkeminde* linje 12—14.1

Det fremsiger jeg som det tolvte: hvor Gunns hest [d.v.s. ulven] ser føde på slagmarken, hvor tyve konger ligger faldne.

13. *folkeminde* linje 14.2—20

Det fremsiger jeg som det trettende: hvilke tyve konger der sad på Sjælland i fire vintre, med fire navne, sønner af fire brødre: fem Valker Rådulvs sønner, fem Redulver Rugulvs sønner, fem Haisl'er Hords sønner, fem Gunmund'er (ell. Kynmund'er) Bjørns sønner. Nu har jeg efterspurgt mindet fuldstændigt...

14. *folkeminde* linje 21—22

Jeg fremsiger det folkeminde: hvem af Ingvald-ætlingene der fik bod gennem en hustrus offer.

15. *folkeminde* linje 23—26

Jeg fremsiger et folkeminde: for hvem en ætling er båret, for (hvilken) kæmpe. For *Vilin* er det. Han (ætlingen) kunne med sine næver slå en jætte til jorden. For *Vilin* er det. *Niti(r)* avlede han nitti år gammel.

Venstre smalside D (se s. 27 f.)

16. *folkeminde* linje 27

Jeg fremsiger et folkeminde: *Thor!*

Topfladen E (se s. 28 f.)

Runemesterformlen linje 28

Sibbe huggede (indskriften) — viernes værge.

Denne oversigt over indskriften vil vise dens meget faste opbygning. Den begynder med en *rejserformel* og slutter med en *runemesterformel*. Begge formler viser fremtrædende rytmisk prosa og anvendelse af allitererende ord:

rejserformlen: Aft Væmoð standa — runar þar.

Æn Varinn faði — faðir aft faigian sunu.

ristformlen: Sibbi io — via vari.¹

Imellem disse to formler, der omhandler samtidige personer og ikke er forsynet med »nøgle«ord som indgang, er anbragt (på side A—B) de to første beretninger og (på side C—D) de fem sidste beretninger, alle med et fremsiger-verbum som indgang. Disse indgangsord har to former: *sagum mogminni* (beretning 1, 14, 15, 16) og *þat sagum* med efterfølgende nummer (beretning 2, 12, 13). Man tør antage, at de mellemliggende beretninger (3—11), der ikke findes på hovedstenen, men formentlig har været anbragt på mindre stene omkring denne, også har været nummererede (jfr. foran s. 38).

Derefter følger i alle beretninger en med et spørgepronomen indledet sætning med eller uden foranstående *þat*. På spørgsmålene gives som regel ikke svar. Vi får i beretn. 1 ikke at vide »hvilke de to kampbytter var«.

¹ Bemærk, at ikke blot meningen, men også rytmen kræver et (stærkt-betonet) verbum.

i beretn.2 ikke »hvem der for ni slægtled siden gik i land« (med mindre man vil betragte strofen som en slags svar, idet den henleder tilhørerer på den begivenhed, det drejer sig om), i beretn. 12 ikke »hvor Gunns hest ser føde«. Men i beretn.13 oplyser indskriften »hvilke tyve konger, der sad på Sjælland«; denne beretning kan runemesteren derfor slutte med et udsagn om, at han har efterspurgt mindet fuldstændigt. — I beretn. 14 bliver vi uden svar på spørgsmålet »hvem af Ingvaldsætlingene, der fik bod etc.«. Men så gives der i beretn.15 svar på spørgsmålet »for hvem en ætling er født« og hvad ætlingens navn er. Beretn. 16, der er folkemindernes klimaks, idet dette minde indeholder navnet på helteguden *Thor*, er formet ikke som et spørgsmål, men som et patetisk udråb.

Vi mangler nærmere kundskab om den til »viet« knyttede kultceremoni; vi véd ikke, om svarene på de i indskriften stillede spørgsmål skulle gives af tilhørerne eller af indskriftens fremsigemand — forkynnderen; måske kan en dybere indtrængen, på bredere grundlag, føre forskningen til nye oplysninger på dette punkt.

Hvad angår sprogformen i beretningerne, kan den — ligesom sproget i rejser- og risterformlerne (men i endnu mere udpræget grad) — betegnes som høj stil, ofte med fremtrædende rytme og med ordvalg og ordstilling hentet direkte ud af gammel nordisk poesi; der er foran under omtalen af de enkelte beretninger nævnt en del herhenhørende eksempler.

Til slut vil vi lade beretningerne passere revy for at få et samlet overblik over deres art og derved over monumentet som helhed.

Nr. 1, om de to kampbytter, tilhører jo afgjort heltedigtningens sfære; som Wessén (1958 s. 38) udtaler: »Vad som berättas om de två valroven, som tolv gånger hade vandrat ur hand i hand under hårda strider, är ren hjältesaga«. — I nr. 2 får vi fuld bekræftelse på dette folkemindernes tilhørsforhold, ikke blot gennem strofen fra heltekvadet om kong Tjodrek, men også (som jeg tror at have sandsynliggjort) gennem prosastykket om Tjodreks angriber, den sagnomspundne danske kong Huglaik (Beowulfkvadets geater-konge Hygelac).

Efter lakunen, der omfatter de 9 beretninger nr. 3—11, følger 12. beretning om de 20 konger, der ligger faldne på valen, og 13. beretning om (andre) 20 konger — 4 gange 5 brødre med samme navn — der sad på Sjælland i 4 vintre; begge beretninger, den ene med poetiske reminiscenser, den anden i ren prosastil, hører decideret hjemme i sagnverdenen.

De sidste 3 folkeminder afsluttes med (som nr. 16) et emne fra gudeverdenen: bebudelsen om Thors bedrifter. I det foregående folkeminde (nr. 15) om Vilin — der 90 år gammel avler sønnen *Nitir* (ældre *Hnitir*,

sideform til vestnord. *Hneitir*), han der kunne slå en jätte til jorden med de bare næver — aner man en forbindelse med Thor, der i et vestnord. drapa kaldes »jætternes hneitir«. Sikkert er det, at vi med beretningerne 1 og 2, 12 og 13, 15 og 16 befinder os i helte- og gudedigtningens områder.

Der kan herefter ikke være nogen tvivl om, at også beretning 14 om Ingvald-ætlingen, der fik bod gennem en hustrus offer, har hjemme indenfor den helte- og gudedigtning, som Rökindskriftens beretningskoncentrater er uddrag af, og som ved deres indristning i stenen helliggjorde monumentet.

De forsøg, der af Rök-tolkere er gjort på at nærme indskriften til en samtidig virkelighed gennem identificering af navne og appellativer i indskriftens sidste del med stedlige lokaliteter, bringer de pågældende afsnit i strid med monumentets ånd og egenart (jævnfør efterskriften).

Den utvivlsomme tilknytning til heltedigtningens verden af de *bevarede* beretninger — de to første og de fem sidste af oprindeligt 16 — tillader os at slutte, at de mellemliggende 9 beretninger har haft samme religiøst-litterære tilhørsforhold som de øvrige.

Herved får monumentet en større (og stærkere underbygget) vægt. Der kan måske bag enkelte folkeminder ligge en snævert begrænset sagnkreds, men givet er det, at adskillige koncentrater i indskriften dækker over en vid og varieret helte- og gudedigtning; man tænke blot på, hvilken rigdom af sagn det ene ord *Þorr* fører ind til, eller — som Wessén (1958 s. 49) har sagt om beretningskoncentratet med de 4 gange 5 konger: »Det är ... en hel sagocykel av väldigt omfång, som Varin [der jo for Wessén er runemesteren] anspelar på«.

Rök-monumentets 16 beretningskoncentrater har da slået portene op til en vidtstrakt verden af heltekvad og gudedigtning, som for godt 1100 år siden var levende del af et religiøst og kunstnerisk bevæget åndsliv i de østnordiske lande.

EFTERSKRIFT

1. Om navne-identificering.

Den ovenfor omtalte navne-identificering drejer sig om antagne forbindelser mellem følgende navne (ord): *Ingvald* i Ingvald-ætlingene (beretning 14) og et stednavn Ingvaldstorp, — *jatun* i sætningen *knua* (*knúia*) *knatti iatun* (beretn. 15) og et stednavn *Iatunsstad*, — samt *Sibbi viavari* (i runemesterformlen) og stednavnene *Sibbaryd* og (jfr. foran s. 29) *Väversund*. Sammenstillingen af de anførte navne skyldes for Ingvalds-

torps vedkommende Erik Brate (1917), for de øvrige navnes vedkommende v. Friesen (1920). En kort sammenfattende fremstilling har Arthur Nordén givet i »Historisk tidskrift« 1959 (s. 36—42) og nu i en længere redegørelse om Rökstenens »bygdekrønika« i »Fornvännen« 1960, s. 260—79. Nordén fremsætter her den tanke, at sidste del af indskriften (fra beretning 14 og ud) — i modsætning til helteberetningerne i den øvrige indskrift — skulle omhandle lokale forhold. I denne teori indgår den af v. Friesen (1920 og 1928) fremsatte opfattelse, at runerne **þur** i 16. folkeminde: **sakumukminipur** ikke er gudenavnet *Porr* (hvorved teorien om bygdekrøniken jo ville lide afbræk), men en imperativ *þor* »tör«, — af Nordén gengivet »våga, vinn!« — med henvisning til et antaget »ønskebarnsmotiv«; i v. Friesens fantasifulde hævn-teori er *þor* tolket som en maning til den unge hævner: »våga! var dristig« (se Wessén 1958 s. 61). — Jeg skal ikke komme nærmere ind på hverken ønskebarn- eller hævmotivet.

Nordén støtter sin tvedeling af kilderne mellem heltekvad og lokalberetninger på et hertil svarende skel mellem anvendelse af de alm. svensk-norske runer i indskriftens første del og løn- og kvistruner i indskriftens sidste del. Dette kriterium for anvendelsen af de forskellige runesystemer holder ikke stik: Varins rejserformel er ristet med samme runer som helteberetningerne i 1., 2., 12. og 13. folkeminde, og den afsluttende runemesterformel, der — når linjerne læses i naturlig rækkefølge — ikke har nogen berøring med ønskebarn-motivet, er ristet med samme slags kvistruner, som er anvendt i »bygdekrønikens« afsnit. Skiftet fra det gængse runesystem til løn- og kvistrunerne har formentlig udelukkende haft et rent kunstnerisk formål. — Et realgrundlag, der kunne bestyrke hypotesen om historisk sammenhæng mellem de nævnte lokaliteter og indskriftens sidste del savnes også: *Ingvaldstorp* kan være anlagt af hvilken som helst mand ved navn Ingvald; formodningen om at *Iatunsstad* skulle have nogen forbindelse med beretningen om den stærke Nitir, der kunne slå en jættemand til jorden, tør man nok se bort fra, og endelig forbyder navnehistoriske forhold, at *Sibbaryd* skulle være ryddet af den Sibbe, som var Røks runemester, ligesom der intet historisk grundlag er for at han som *via vari* »viernes værge« skulle have boet i Væver-sund.¹ — Jeg vil ikke undlade at nævne, at de fremsatte hypoteser ganske stemmer med den blandt ældre runologer udbredte tilbøjelighed til at identificere indskrifternes navne med historisk kendte personers, en

¹ Det bør tilføjes, at *Ingvaldstorp* (ligesom *Sibbaryd*) efter al sandsynlighed er yngre end Rök-indskriften. — For begge meddelelser skylder jeg professor *Kristian Hald* tak.

tilbøjelighed der ofte har ledet forskningen på vildvej, således — for at tage et kendt eksempel — når Sjörup- og Hällestadstenens *Toke Gormsen* alene på grundlag af navneligheden gjordes til søn af kong *Gorm d. gamle* (se DR 295—97 Hällestadstenene).¹

Men når dette er sagt imod Nordéns og hans forgængeres identificerings-forsøg, skal det på den anden side ikke forties, at Arthur Nordén har udført en fortjenstfuld undersøgelse ved — med største umage — at skaffe oplysning om de topografiske og bygdehistoriske forhold, der er knyttet til lokaliteterne omkring Rökstenen.

2. Om magiske talforhold.

Beretningernes samlede tal — 16 — svarer til antallet af runerne i Vikingetidens futhark; men der er næppe grund til at tillægge dette antal nogen magisk betydning så lidt som indskriftens andre talforhold. Når runemesteren har begrænset beretningerne til 16, skyldes det antagelig, at han har følt dette tal som et »rundt« tal, ganske som f. eks. tallene 12 og 20: i beretning 1 blev de to kampbytter erobret »*stolv gange*«, i beretning 12 fortælles, at der lå »*20 konger*« på slagmarken, og i beretning 13, at der sad »*20 konger*« på Sjælland. Der er hos alle fortællere en tilfredsstillende ved brug af sådanne afrundede tal, men det ville være urigtigt at tillægge disse troldoms-kraft, — urigtigt alene af den grund, at der, hvis indskriften tolkes ligefrem (og ikke underlægges udspekulerede hævn- og ønskebarns-motiver), ikke er noget indholdsmæssigt grundlag for magi. Hertil kommer, at de enkelte linjer — bortset fra et par linjer der (bestemt af pladsforholdene) har 24 runer — ikke indeholder magiske tal.²

SUMMARY

Introductory remarks (p. 2). As her starting-point the present author takes Wessén's paper on the Rök Stone, 1958 (p. 2, foot-note 1), in which Wessén advances the view that the inscription falls in two in-

¹ Som eksempel på sprogstridig jævnførelse mellem (formodet) personnavn i en runeindskrift og navnet på en nærliggende lokalitet kan nævnes Wimmers udfyldning af Skivum-stenens *kixx* til *kisl*, tolket *gisl*, og derefter henført til nabo-herredet, Gislum herred; dettes navn skulle da stamme fra Skivum-stenens »store jorddrot« Gisl. At Gislum ikke har forbindelse med et personnavn, men med en betegnelse for naturforhold (*gisl* i betydning terræn-fremspring) gør Wimmers (uden vaklen) fremsatte tolkning uholdbar. Se DR sp. 171 anm. 1 med henvisninger, navnlig Lis Jacobsen i AphS. I. s. 240 f., jfr. Kristian Hald, Vore Stednavne, 1950 s. 75.

² Jfr. iøvrigt Anders Bæksted, Målruner og troldruner, 1952.

dependent parts, viz., 1) a commemorative inscription to Væmod, and, 2) a series of concentrated narratives (*mogminni*=popular traditions) from mythical and heroic poetry.

I. *The commemorative inscription and the 1st and 2nd mogminni.* The author's interpretation of the commemorative inscription and of *mogminni* No. 1 is in agreement with the current one. *Mogminni* No. 2, which consists of a piece in prose and a stanza, has up to now been considered to refer to the same person, viz., the Tjodrek of the stanza, who has been identified with Theodorik the Great. The prose asks: Who was it that nine generations ago lost his life with the Hreidgoths; the stanza tells that Tjodrek ruled over the strand of the Hreid Sea and is now sitting in arms, mounted on his horse. — The present author holds that those two statements refer to *two* persons: she believes (in agreement with Kemp Malone, 1934) that the Tjodrek of the stanza is Theodorik (Thierry), King of the *Franks*, who defeated and killed the Danish King Huglaik who (between A.D. 525 and 530) raided the country; from this it follows — in the author's opinion — that the aggressor mentioned in the prose piece must be Huglaik. After this, the author shows that there is agreement in details between the account found on the Rök Stone and that given by Gregory of Tours.

II. *The 12th—13th mogminni.* The 20 kings (of the 12th *mogminni*), who lie slain on the battle-field, are generally considered as being identical with the 20 kings who (in the 13th *mogminni*) are said to have stayed on the island of Zealand for 4 winters. — The present author believes that the kings in question are *different* kings, from two separate sources: a heroic poem and a prose account. After the enumeration, in *mogminni* 13, of the 20 kings, with the big dividing mark in line 19, the present author is convinced that one should continue reading the rest of line 19, after which line 20 finishes up the account with the words: "Now I have fully recounted the tradition ...". Runographical as well as contextual considerations support this reading. (According to the current opinion, which also is Wessén's, line 20 is to be read in continuation of the first section of line 19, and then one has to go back to the second section of line 19.)

III. *The 14th—16th mogminni.* While reading and interpreting the 14th *mogminni* in agreement with the current interpretation, the present author differs from it with regard to *mogminni* 15. Wessén and his predecessors have the narrative about the strong Vilin end with three uninterpreted runes, *niþ* (reverse side C, line 25). From here — skipping the top line on the reverse side (line 26) — they jump on to the short side D, with the inscription: "I recite a tradition: Thor". Thence they proceed to the top panel E (line 28), reading: "Sibbe, the keeper of the 'Vi' ", or "Sibbe in 'Vi' ". After this they conclude with line 26 on C: "begot 90 years old". The present author has the panels C-D-E follow after each other in their natural, alphabetical (and panel) order, just like A-B-C, and so she reads in narrative 15 (after the dividing mark +): *niþi*, here (as well as in some other parts of the inscription) including in her reading the frameline, as an *i*. The author interprets *niþi* as the

accusative of the man's name *nítir*, formed from the verb *níta*, "to kill", in the same way as *Hneitir* is derived from *hneita*, "to kill". After this follows line 26: *ol nírøðr*. Accordingly, the statement in question is interpreted to tell that the strong Vilin (who is the subject of the narrative) begot Nitir when he (Vilin) was 90 years old. *Niti ol nírøðr* shows alliteration just as the preceding *knua knatti*. — And then the concentrated narratives conclude with the 16th mogminni (line 27), with the pathetic outburst: *Thor*, the heroic god, whose name implies his deeds. Each of the seven mogminni preserved (1—2, 12—16) is introduced by a solemn formula of recital (*sagum*=I recite).

IV. *The rune master formula*. The *sibiuiuari* of the top panel is read by the present author as follows (reading *i* twice in *sibi*, and *u* twice in *uia*, in accordance with the orthography of the inscription): *sibi iu uiauari*= "Sibbe carved (the inscription) — the keeper of the Vi"; the form as well as the sequence of the words conform to the most common rune master formulas of the period in question, and correspond with regard to period and style to the introductory formula "After (o: in memory of) Væmod these runes stand". The following statement that "Varin, the father, after (o: in memory of) the dead son wrote (the runes)" must be interpreted as an "erector's formula"=Varin *had* (the runes) written, cf. above p. 28 ff.

This reading and interpretation produces a clear and consistent structure of the inscription which thus consisted of: 1) a *commemorative inscription* to the dead man, 2) *16 concentrated narratives*, "popular traditions", from heroic and mythical poetry, and, 3) a concluding *rune master formula*.

V. *Runic stones and picture stones*. In his paper on the Rök Stone, Wessén has pointed out the connection between the "mogminni" of the Rök Stone and the concentrated pictorial accounts from the same cycle of mythological and heroic poetry found on the picture stones. This fruitful comparison is carried further by the present author, referring especially to Haakon Shetelig's interpretation of the picture concentrations as expressions of heathen piety. The memorial is sanctified by the concentrations in words and pictures. Væmod could not have secured his dead son's future life more effectively than by having carved the sacred mogminni on the monument raised in memory of him. And, correctly interpreted, those "mogminni" of the Rök Stone give us an insight into the poetry which, a good thousand years ago, was a living part of the intellectual life in the East Nordic countries with its touch of piety and art.

It should be added that the present author looks upon the Danish *Hunnestad* monument — which in its original form consisted of a commemorative inscription and a series of picture concentrations spread over several stones — as a possible parallel to an original Rök monument with a similar distribution of the 16 "mogminni", of which the stones wearing narratives No. 3—11 were lost — as is the case with so many other runic and picture stones that have been parts of larger monuments.

PLANCHERNE

De 4 plancher er (vistnok for første gang i Rökindskriftens historie) fotograferet efter indskriften med *uoptrukne* runer. Det er ikke nye billeder, thi sådanne kan ikke fremstilles, da en nidkær forsker for lang tid siden på egen hånd har bemalet runerne med en stærk rød oliefarve, som man forgæves har søgt at fjerne, og vejr og vind gør kun langsomt sin afslidende velgerning, da stenen er anbragt under beskyttende tag.

Imidlertid er det ved utrættelig ihærdighed fra Antikvarisktopografiska arkivet og dettes runologiske leder professor *Sven B. F. Jansson* lykkedes at fremdrage nogle fotografier, taget for omkr. 70 år siden (ca. 1890), der viser indskriften i ufordærvet skikkelse. Selv om der er kommet falsk lys på visse steder af fladerne, giver de 4 billeder dog et levende indtryk af monumentet, der dengang stod frit med bladhang som dekorativ baggrund; man får en klar forestilling om monumentets form og fornemmelse af fladernes stoflige konsistens. Et fornøjeligt tidsbillede giver fotografiet af den studerende forsker, der sidder med sine notater, og som — ifølge meddelelse fra rigsantikvar dr. Sigurd Curman — »med all sannolikhed« er daværende rigsantikvar Hans Hildebrand.

Direktionen for *Carlsbergfondet*, der har bevilget midler til fremstillingen af plancherne, bringer jeg en varm tak.

København, i juni 1961

L. J.

EFTERSKRIFT II

Lis Jacobsens Rökstudier förelåg i tryckfärdigt korrektur, när författarinnan efter en mycket kort sjukdom avled den 18 juni 1961. Revideret har granskats — utom av undertecknad — av bibliotekarie Karl Martin Nielsen och av LJ:s sekreterare fru Anne Rerup. En nekrolog kommer att införas i nästa band av ANF.

Lund den 4 juli 1961.

K. G. LJUNGGREN.

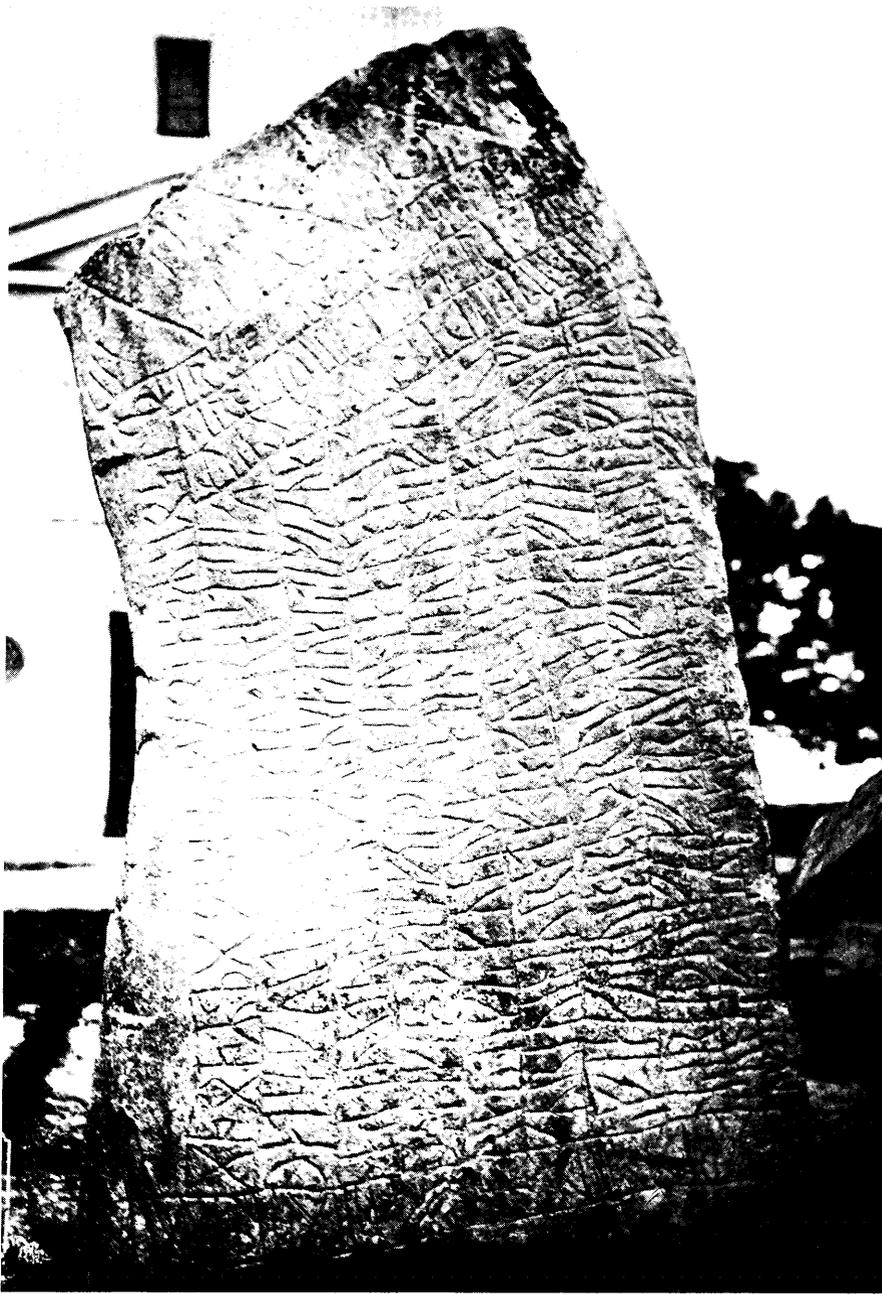

1. Forsiden A.

Alle fire plancher er fotograferet ca. 1890. Orig.-fotografierne tilhører ATA.

2. Forsiden A, smalsiden B, topfladen E.

3. Bagsiden C.

4. Smalsiden D og forsiden A. Manden med den bredskyggede bløde hat og optegnelsesbogen er efter al sandsynlighed Hans Hildebrand (se s. 50 ndf.).

HARRY ANDERSEN

Svarteborg-medaljonens indskrift.

Det har været den almindelige opfattelse i nordisk sprogvidenskab at Svarteborg-medaljonens indskrift **ssigadur** er et mansnavn i nominativ; det skulle være udviklet af *Sigi-hapuz. Denne tolkning skyldes Sophus Bugge som i 1902 skrev en afhandling om indskriften.¹ Selv om Erik Noreen har afvist Sophus Bugges tolkning i 1945 i sin afhandling »Några urnordiska inskrifter« — kort, men fyndigt — kan der være grund til en udførligere omtale. Erik Noreens afvisning er ikke blevet fulgt i navnebindet i »Nordisk Kultur« VII (1947), hverken af Ivar Lindquist eller af Assar Janzén. Wolfgang Krause og Siegfried Gutenbrunner har i deres oldnordiske grammatikker (1948 og 1951) heller ikke fulgt Erik Noreen. Det har i almindelighed ikke generet sprogforskerne synderligt at det formodede navn er skrevet med dobbelt *s*, og at vi har at gøre med nogle tidlige lydudviklinger af en meget påfaldende karakter.

Sophus Bugge ved ikke hvorfor *s* er skrevet to gange i indskriftens begyndelse; han skriver at det ikke synes at have nogen sproglig betydning, men at være en ornamental fordobling. Samme navn er det frankiske *Sichad*. Første led svarer til oldnord. *Sig-*, oldengelsk *Sige-*, oldhøjtysk *Sigi-*. Andet led har oprindeligt lydt *-hapur* kamp, sml. **hapu-** (Stentofte, Istaby og Gummarp), **hadu-** (Kjølevig). Overgangen *p > d* forklarer Bugge ud fra Verners lov, idet hovedtrykket i det sammensatte navn lå på andet led. Han mener at det er mindre sandsynligt at vi har at gøre med den senere overgang af *p* til *d* i stemte omgivelser. *Sigi-* har fået tidlig synkope i modsætning til *sali-* i navnet **saligastin** (Berga). Bugge formoder at *sigi-* med bevaret *i* blev brugt som forled i

---

Der er brugt følgende forkortelser: ANF=Arkiv för nordisk filologi, APhS=Acta Philologica Scandinavica, DR=Danmarks runeindskrifter ved Lis Jacobsen og Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted og Karl Martin Nielsen. 1941/42.

¹ I det følgende henvises med navn og årstal til bibliografien.

andre ord samtidig med at vi havde en form *sig-* i *sigadun*. Denne form, opstået af **Sigi-hadun*, beviser at *h* mellem to vokaler er blevet udtalt som åndelyd og ikke som den tonløse spirant *ch* en god stund før Svarteberg-medaljonens tid, sml. **uþarabaska** < **-spahu* (Björketorp). Navnet oversættes med den sejrende (i kamp overmægtige) kriger. Det kan også have betydet den sejrende hadubarde (krigeriske barde) — under den forudsætning at navnet *Starkadr* < **Stark-hapun* engang har været opfattet som den stærke hadubarde.¹ Navnet er ellers ikke påvist. Bugge daterer ca. 600—650, men han tilføjer at medaljonens tidsfæstelse må overlades til arkæologerne, som sætter den længere tilbage i tid. Hovedet på hver af dens to sider synes at være en efterligning af en kejsers brystbillede på en romersk mønt fra det 4. århundrede. Så vidt Sophus Bugge.

Til denne afhandling føjede L. Fr. Löffler et lille, interessant tillæg samme år. Han gjorde opmærksom på det fornsvenske mandsnavn *Sighader* fra 1374.

I 1907 nævnede Th. von Grienberger den mulighed, at *ss* kunne udtrykke en lydlig skærpelse! Det er ikke nødvendigt at drøfte dette forslag.

I 1908 stillede Magnus Olsen dette spørgsmål: er Svarteberg-indskriftens **ssigaduR** skrevet med to *s*-runer for at der kan fremkomme en gruppe på otte runer? Emanuel Linderholm regner med at vi har at gøre med et tilsigtet magisk tal (otte) i sin undersøgelse af urnordisk magi (1918). Ivar Lindquist nævnede i 1920 muligheden af talmagiske forhold. Der er endnu langt til Anders Bækstedes opgør med talmagien i hans disputats »Målruner og troldruner» fra 1952.

I 1922 gav Axel Kock en ny tolkning af indskriften. Han fremhævede det påfaldende i at vi har *ss* i ordets begyndelse. Det første *s* opfattede han som en forkortelse for *skribade*; der er ikke plads til verbet og derfor er det forkortet så stærkt! Ønsket om at få otte runer har også spillet med ind. Axel Kock oversatte: Sigadher afbildede (dette). Denne tolkning behøver vi ikke at opholde os ved; den strander uhjælpeligt på grund af *s[kribade]*. Tolkningen er da heller ikke blevet fulgt. A. Noreen »forbedrede» den i sin oldnordiske grammatik i fjerde udgave 1923 til *s[kribado] sigadun* (8 runer!)=Jeg Sigopr (skrev dette).² Noreen regner

¹ Om dette navn se »Danmarks gamle personnavne» 1941/48 sp. 1275 f. (med henvisninger).

² Ivar Lindquist karakteriserede i 1924 Axel Kocks forklaring som mislykket. Vi kan ikke have en låneform *skribade* i 400-tallet. Betydningen stemmer heller ikke. Erik Noreen skrev om den følgende: »Det är förvånande att denna lösa

med svind af *h*, dog under den forudsætning at indskriften er tydet rigtigt (§ 230,1); *-adur* for *-hapur* opfattes som udtryk for overgang af ustemt spirant til pustelyd *h* (§ 222 anm. 1).

I 1924 behandlede Otto von Friesen det formodede navn i sin vigtige oversigt over de urnordiske navne i sin bog om Rø-stenen.¹ Han mener at der ikke er noget som hindrer at Sophus Bugges forklaring skulle være rigtig. Den fonetiske analyse af lydforbindelsen *-igih-* har voldt vanskeligheder, og det er forklaringen på at vi har fået *sig-*. For *hapu-* har vi sikkert *hadu-* på Kjøllevig (som jeg skal komme tilbage til). Otto von Friesen har ikke været helt konsekvent i sin fremstilling i »Rø-stenen«. Han regner med at risteren har tilsigtet en form **sigihapur**, der altså ved hans analyse er blevet til **sigadur**. I ekskursen om *i*-omlyd af *e* til *i* anføres vestnord. *sigr*, fornsvensk *sigher* som bevis for *i*-omlyd af kort *e* ved *i*-synkope; det samme beviser egennavne af typen **sig(ih)-adur**. Ivar Lindquist anfører (1924) *Sigadur* < *Segihadur med *i*-omlyd efter Otto von Friesen. Se nærmere under Wolfgang Krause (1948).

E. Belsheim (1925) opfattede navnet som kontinentalt germansk og regnede med at det er indlånt.

I bindet om runerne i »Nordisk Kultur« VI (1933) omtaler Otto von Friesen **ssigadur**: måske har vi *ss* så antallet af runer kan blive otte, et magisk tal. Den samme opfattelse har Helmut Arntz i sin runehåndbog 1935 (og 1944).²

I Johs. Brøndum-Nielsens »Gammeldansk Grammatik« II (1932) anføres under svind af *h* Svarteborgs *sigadur* med henvisning til Otto von Friesen »Rø-stenen« p. 99 (273,1). I III (1935) anføres *Sigadur* < *Sigihapur* (§ 460,1).³

Erik Harding anfører navnet i sin skriftserie »Språkvetenskapliga problem i ny belysning« 1937: *Sig-adur* af ældre *Sigihadur. Han regner med fejlristning for *Sigiadur* og opererer således med konsonantsvind.

Svarteborg-medaljonens indskrift behandles af Wolfgang Krause i »Runeninschriften im älteren Futhark« (1937), nr. 84. Fordoblingen af *s* er enten rent ornamental (sml. Sophus Bugge) eller skyldes talmagiske

gissning utan något som helst sannolikhetsvärde har befunnits värdig att upptas hos Ad. Noreen, Aisl. Gr. 4 s. 388« (ANF 60 (1945) p. 146).

¹ Mærkeligt nok omtaler Otto von Friesen ikke Löfflers bidrag.

² Helmut Arntz har *ssigadur* for *ssigadur* i første udgave af sin runehåndbog (p. 182).

³ Registeret til II har ikke opført formen *sigadur*. Registeret til III har ikke *sigadur* direkte. Under *-hapur* henvises til *harkopur* (Vånga) — der som bekendt nu læses *haupur* — og *sigadur* (Svarteborg) p. 292. Henvisningen til *harkopur* skyldes en fejl, da denne form ikke indeholder *-hapur*, se fremstillingen III p. 126.

hensyn (jf. Magnus Olsen o. a.). *Sigadur* forudsætter urgermansk *Sigihapuz. Det hedder hos Krause: »In *sigadur* haben wir offenbar eine Nachbildung der wirklichen Alltagsaussprache vor uns: Intervokalisches *-h-* ist bereits geschwunden und das mittlere *-i-* darauf synkopiert». Overgangen $p > \tilde{d}$ skyldes det svagere tryk på andet led (altså ikke Verners lov med Sophus Bugge). Indskriften dateres til det 5. århundredes midte (jf. medaljonens billede). Om navnet der lydligt er stærkt avanceret — synkope af *i*, svind af $h < x$ og overgang $p > \tilde{d}$ — skriver Krause disse tankevækkende ord: »Die Runenformen sind für die Zeitbestimmung nicht verwendbar. Der Lautstand zeigt im Verhältnis zu dem urgerm. *Sigihapuz eine recht fortgeschrittene Entwicklung; doch ist bei Namen eine raschere Veränderung, im besonderen bei der Alltagsaussprache, sehr wohl denkbar, zumal in der Kompositionsfuge«. Man sporer her en indre strid; men Krause synes at have overvundet alle betænkeligheder. Axel Kocks forklaring omtales overhovedet ikke.¹

Hans Kuhn anfører i 1941 navnet *Sigadur* < *Sigihadur og godtager således den almindelige opfattelse af indskriften. I tidens løb har man uden videre fjernet det første, stærkt generende *s*.

I »Was man in Runen ritzte«. 2. udg. (1943) hedder det hos Krause at *ss* muligvis er betydningsløs, »so dass die Inschrift wohl einfach einen Mannsnamen wiedergibt« (p. 50). Her mærker man en vis skepsis i forhold til fremstillingen fra 1937.

Peter Skautrup bruger i »Det danske sprogs historie« I (1944) *sigadur* som eksempel på *i*-omlyd af *e* til *i*: *Segimerus* og *Segimundis*² hos Tacitus (p. 37). Se herom nærmere i det følgende under Wolfgang Krause 1948.

I 1945 afviste Erik Noreen den gængse tolkning.³ Dobbeltskrivning af runer er mod systemet og forekommer meget sjældent i indskrifter der kan tolkes; det forholder sig anderledes med troldruner. Svarteborg-medaljonens indskrift kan ikke regnes med til de plausibelt tolkede runeindskrifter. Runerne kan ikke med Sophus Bugge opfattes som et — *i* og for sig akceptabelt — mandnavn *Sigihapur. Tre grunde taler imod: 1). *ss* i begyndelsen af et ord. 2). Otto von Friesens forsøg på at tolke *sig-* i stedet for det ventede *sigih-* »innebär endast en svag möjlighet till förklaring«. 3). *-(h)adur* for *-hapur* er betænkeligt og kan ikke forsvares ved en henvisning til Kjøllevigstenens **hadulaikar**. Vi kan da med Erik Noreen fastslå at vi ikke har et mandnavn *Sigadur* på

¹ Der henvises til Axel Kocks afhandling i litteraturhenvisningerne.

² Skal være *Segimundus*.

³ Erik Noreen henviser ikke til Krauses behandling af indskriften.

Svarteberg-medaljonen. Det må indrømmes at *sigadur* ser besnærende ud, det ligner et rigtigt ord, en maskulin *u*-stamme. Vi har for os en forbindelse der kan udtales, men det må ikke forlede os til at tro at vi har at gøre med et rigtigt ord. Vi har her — som i andre tilfælde — en sproglig lygtemand. Jeg vil skærpe hvad Erik Noreen har sagt og opstille fire punkter, som viser at vi ikke har et ord med mening. Indskriften er for så vidt »meningsløs«.

1). Dobbelt *s*. Selv om man vil gå med til at *ss* står for *s* (af ornamentale grunde) hjælper det os ikke. Det vil fremgå af de følgende punkter hvorfor.

2). Vi venter, uanset hvordan vi daterer indskriften, ikke *sig-*, men *sigi-*. Navneformen ville være enestående ved en tidlig synkope af *i* efter kort stavelse. Söderköping-stenen, som Krause daterer til første halvdel af det 7. århundrede, har **SIGIMARAR**. Første led i det sammensatte mandsnavn skulle altså have synkope, mens andet led (under svagere akcent?) har *u* bevaret. Berga-stenen har *sali-* som fremhævet af Bugge. Stenmagle-æskan har *hagi-*, Sjællandsbrakteaten *hari-*, Stentofte og Istaby *hAri-*, Tjukö-brakteaten har *kuni-*. Stentofte har **hariutiþ** uden synkope af *i* efter lang stavelse (: **BARUTR** på Björketorp). Endelig kan det nævnes at Rökstenen endnu har **sitiR** (vestnord. *sitr*) med *i* bevaret efter kort stavelse. Otto von Friesens opfattelse af de lydelige vanskeligheder ved en fonetisk analyse mener jeg helt må afvises. Det er et »moderne« synspunkt. *Sig-* for *sigi-* er sprogstridigt.

3). I midten af det 5. århundrede har *h*-runen haft lydverdien *x*, ustemt spirant.¹ Vi venter *-hapur*. Rökstenen (ca. 400) har **swabaharjar** og **fahido**. Lydgrupperne *-aha-* og *-ahi-* er smukke paralleller til Svartebergs ventede *-iha-*. Åsum-brakteaten (ca. 550) og Noleby-stenen (ca. 600) har **fahi**, Sjællands-brakteaten (ca. 550) har **hariaha**.

4). Vi har **sigadur** og ikke det ventede *sigapur* med *p*, sml. *hApu-* på Stentofte, Gummarp og Istaby. Efter den almindelige opfattelse er Kjølevig-stenens *hadu-* (i navnet **hadulaikan**) samme ord med anden lydform. Bugge regnede med at de to former var forbundet ved Verners lov, idet vi har haft forskellige akcentuationstyper.² Denne opfattelse går igen hos Erik Harding i hans lille afhandling om spor af grammatisk vekslens i nogle nordiske sammensætninger: *Hadulaikan: Hapuwolafn*.³

¹ Om *h*-runens lydverdi se Stefán Einarsson »The Value of Initial *h* in Primitive Norse Runic Inscriptions« (ANF 50 (1934) p. 134 ff.).

² Se »Norges Indskrifter med de ældre Runer« I p. 273 f.

³ Se »Sprogvetenskapliga problem i ny belysning« h. 5 (1942) p. 26.

Det er usandsynligt. Wolfgang Krause regner med at *d* for *p* skyldes »phonetische Unachtsamkeit« (p. 557). Det er heller ikke sandsynligt.

Runerne *hadu-* skal sikkert læses anderledes. Allerede Bugge foreslog at læse *handu-*, sml. oldgermanske navne (oldhøjtysk *Hand-*, *Hant-*).¹ Marstrander siger med rette at stavemåden *hadu-* for *hapu-* er påfaldende i så gammel en indskrift. Han omtaler Bugges *handu-*.² Erik Noreen har en anden opfattelse; han regner med binderune og læser *haidulaikan* (vestnord. **Heidleikr*).³ Jeg skal i denne forbindelse strejfe Erik Noreens opfattelse: kan en rune helt indskrives i en anden? Erik Noreen mener ja. Denne opfattelse vil få så farlige konsekvenser, tror jeg, at det sikreste vil være at afvise Erik Noreen — i hvert fald indtil videre.

Ivar Lindquist anfører i sin oversigt over urnordiske personnavne i »Nordisk Kultur« VII (1947) *Sig(ih)adur* (p. 12). Assar Janzén anfører i det samme værk **Sigi-hadur* (400-tallet), vestnord. **Sigudr*, yngre **Sigadr*, sml. fornsvensk *Sighadher* (p. 98).

Wolfgang Krause nævner i sin oldnordiske grammatik (1948) Svarteborgs *ssigadur* < **Segihadur* (sml. *Segimerus*) som eksempel på *i*-omlyd af *e* til *i* fremkaldt af synkoperet *i* i kort stavelse (§ 19, 2, b). Valget af dette eksempel er ikke heldigt. Söderköpings *sigi-* viser at vi har *e* > *i* og derefter synkope, sml. også med Rökstenens *sitir* < **setir* (vestnord. *sitr*).

Siegfried Gutenbrunner nævner Svarteborgs *sigadur* i sin oldnordiske grammatik fra 1951. Han skriver (sml. Otto von Friesens betragtninger): »Man nimmt an, dass *sigadur* (10) für *sigi-hadur*, aisl. **Sig-höpr* stehe und der Schwund des *-h-* die Aussprache als Hauchlaut bereits für das 5. Jh. voraussetze. Der Schluss ist nicht zwingend, weil auch Haplogie vorliegen kann (d. i. Schwund einer Silbe von zwei gleichen oder einander ähnlichen), denn das *-g-* war spirantisch, und so wäre die Entstehung von *sigadur* gerade bei spirantisch *h=x* denkbar« (p. 32 noten).

Anders Bæksted omtaler Svarteborg-medaljonen i sin disputats »Målruner og troldruner« (1952). Han afviser Magnus Olsens opfattelse

¹ Se note 1 p. 273 hos Bugge. Omtalt af Otto von Friesen i »Rö-stenen« (1924) p. 88.

² Se hans afhandling om Rosselands-stenen p. 38 (i »Universitetet i Bergen. Årbok 1951. Hist.-antikv r.«).

³ ANF 60 (1945) p. 149. Strøm-brynets *hapu* skal ikke droftes nærmere i denne sammenhæng. Den sidste behandling af indskriften skyldes Vilhelm Kiil ANF 65 (1953), se specielt p. 86 f. Hans opfattelse af *hapu* omtales af Jan de Vries i hans »Altnordisches etymologisches Wörterbuch« (1961) under *höð* (p. 279).

af 8-tallet. Bæksted gør opmærksom på at der kan nævnes adskillige eksempler på dobbeltskrivning af runer (DR sp. 804) »uden at dette medfører, at den samlede indskrift giver indtryk af at være forfattet efter talmagiske regler« (p. 195).¹

Carl J. S. Marstrander behandler ikke Svarteborg-indskriften i sit store runeværk »De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet« I (1952). I oversigten over de urnordiske navne i afhandlingen om Rosselandsstenen omtales navnet *Sigadur* ikke blandt fejllæste eller usikkert tolkede navne (p. 39).

Hvad meningen er med Svarteborg-medaljonens indskrift ved jeg ikke. Har vi at gøre med kradsværk som på en række brakteater? Indskriften minder ikke så lidt om de senere brakteatindskrifter. Det er vel ikke usandsynligt at vi har at gøre med magi — her ses bort fra muligheden af talmagi efter Bæksteds vigtige opgør med de talmagiske hypoteser. Gentagelse af runer kender vi f. eks. fra Fyn-brakteaten (DR brakteat 42): *a* og *i*, og fra Køllergård-brakteaten (DR brakteat 78): *a* og *l*. Wolfgang Krause sammenstiller *ssigadur* med Väsby-brakteatens *uuigar*, *eerilar* og *uuilald* (p. 485), men denne sammenstilling kan ikke opretholdes, da læsningen af denne indskrift er ret usikker (se DR brakteat 66).²

Lund-vævbrik (DR 311) har trylleordet *aallatti* (jf. DR under talmagi, sp. 1011 og under trylleord, sp. 1046). Det ligger nær at forbinde de tre runer *ssi* med *sis* på 193 Flemløse 2, sml. DR utydesformler, sp. 1050. Afstanden i tid er stor mellem de to indskrifter, og det er mer end tvivlsomt om en sådan sammenstilling overhovedet er berettiget. Men da det er mig om at gøre at indkredse indskriften er der ingen anden udvej end at sammenligne med det materiale som vi kender. Kan det tænkes at *ssi* er fejlristet for *sis*?

Forbindelsen *ga* fører en til Kragehul spydskaft (DR 196) med *gagaga*.

¹ Se også p. 230. Anders Bæksted omtaler ikke Erik Noreens afhandling om nogle urnordiske indskrifter.

² Om denne indskrift se Erik Noreen »L'inscription runique des bractéates de Äskatorp et de Väsby« (AphS I (1925/26) p. 151 ff.). Erik Noreen fastholder sin læsning ANF 60 p. 145 ff. En ny tolkning er givet af Evert Salberger i hans afhandling i Kungl. hum. vetenskapsamfundet i Lund. Årsberättelse 1956/57 p. 13 ff.: »Die Runogramme der Goldbrakteaten von Väsby und Äskatorp«. Han betragter Erik Noreens læsning som den sandsynligste og underkender ganske Erik Moltkes opfattelse. Hertil mine bemærkninger i AphS XXV (1961) p. 25 noten. Jeg henviser til Erik Moltkes fornøjelige afhandling »Hvad er meningen med en meningsløs brakteatindskrift?« (»Fra Ribe Amt« X (1940/43)).

Sophus Bugge var den første der opfattede *ga* som et magisk tegn.¹ Magnus Olsen har foreslået at tolke *ga* som en forkortelse for *gibu auja* som vi kender fra Sjællands-brakteaten.² Efter Bugge hedder det at *g*-runen sandsynligvis havde navnet *gibu*.³ Denne tolkning anføres med ? af Noreen i »Altisl. u. altnorw. Grammatik« 4. udg. (1923), nr. 35. DR stiller sig afvisende til denne opfattelse (sp. 235 anm. 4). Carl J. S. Marstrander slutter sig i »De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet« I (1952) til Sophus Bugge og Magnus Olsen. Han fremhæver at de tre gange *ga* har en parallel i Skodborg-brakteatens tre gange gentaget **auja alawin** (p. 29 ff.). Det hedder hos Marstrander: »Da *gibu* »jeg gir« stemmer formelt med *g*-runens navn *ga* forkortelsen *x seg av seg selv*« (p. 29). Men *g*-runens navn var ikke **gibu*, men **gebu* < **gebō* (sml. gotisk *giba*), vestnord. *gjeſ*. Wolfgang Krause (nr. 39) regner med at *ga* gengiver runenavnene **gebu* og **ansur* (p. 483 f.).⁴

Skåne-brakteat I (DR brakteat 67) har **gakar**. Krause opfatter (nr. 20) **gakar** som *gaukar* (p. 457). DR afviser denne opfattelse (sp. 543 anm. 3). Marstrander regner med at **ga** på en østrigsk guldring og på Skåne-brakteaten I — der en en binderune ligesom på Kragehul spydskaft — er en forkortelse for **gibu auja**.⁵

Disse sammenstillinger synes ikke at hjælpe os til nogen større forståelse af Svarteberg-indskriften. Det er forståeligt at Sophus Bugge har følt sig fristet til at opfatte *sigadur* som et mandnavn. Vi har en forbindelse for os der kan udtales ligesom **tuwatuwa** (Vadstena-brakteaten), **fuwu** eller **fupu** (Skåne-brakteat 2) og **salusalu** (Lellinge-brakteat). Men det berettiger os ikke til at operere med rigtige ord.

At der har eksisteret et mandnavn **Sigihapur* er givet. Det viser

¹ »Norges Indskrifter med de ældre Runer« I p. 9 note 2.

² »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed« 1907 p. 37.

³ Se indledningen til »Norges Indskrifter med de ældre Runer« (1905/13) p. 58 f. Magnus Olsen anfører runenavnet *gibu* i sin afhandling om runebrynet fra Holm på Helgeland (i »Festskrift til Olaf Broch« (1947) p. 183).

⁴ Se også fremstillingen i »Was man in Runen ritzte« 2. udg. (1943) p. 49: Gabe — Ase (?).

⁵ Se »Norges Innskrifter med de eldre runer« I (1952) p. 29. Sophus Bugge omtaler tegnet **ga** på Skåne-brakteaten i »Norges Indskrifter med de ældre Runer« I (1891/1903) p. 9 note 1. Magnus Olsen omtaler **ga** i »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed« 1907 p. 39 note 1. Johs. Brøndum-Nielsen har i »Gammeldansk Grammatik« I. 2. udg. (1950) endnu den gamle opfattelse — som Sophus Bugge allerede i århundredets begyndelse har kritiseret — at **haitega** på Kragehul spydskaft betyder hedder jeg svarende til **haitika** på Sjællands-brakteaten og **hateka** (for **haiteka**) på Lindholmen-amuletten (§ 120, 1).

fornsvensk *Sighadher*. Når dette navn er gået tabt i vestnord. etc. kan det skyldes at en navneform *Sigadr < *Sigodr* < *Sighodr (sml. *Nidudr* og *Storkudr*: *Starkadr*) lå meget nær ved navnet *Sigurdr*. En navneform *Sigadr lå ikke så fjernt fra *Sigarr*.

Svarteberg-medaljonens runeindskrift er ikke meningsgivende. Den har ikke et mandsnavn *Sigadur* < *Sigihapuz med en række meget tidlige lydudviklinger. Indskriften minder stærkt om en række brakteatindskrifter. Jeg vil slutte med at citere nogle ord af Carl J. S. Marstrander: »Runologien er en veldig farlig vitenskap, terrenget er så uhyre vidt og støttepunkterne så forsvinnende få, — vi kommer alle uten unntak på ville veier».¹ Enhver der har syslet bare lidt med de urnordiske indskrifter må erkende sandheden i disse ord.

Bibliografi til Svarteberg-indskriften.

Denne bibliografi gør ikke krav på fuldstændighed, men det er mit håb at jeg har fået de vigtigste behandlinger med. Jeg har også taget hensyn til selv ganske korte omtaler af indskriften, da de ikke er uden interesse for de stærke traditioners betydning i videnskabens historie.

Helmut Arntz: »Handbuch der Runenkunde« (1935) p. 182 f. — Anden udgave (1944) p. 78.

E. Belsheim: »Norge og Vest-Europa i gammel tid« (1925/33) p. 28.

Johs. Brøndum-Nielsen: »Gammeldansk Grammatik« II (1932) § 273, 1, »Gammeldansk Grammatik« III (1935) § 460, 1.

Sophus Bugge: »Runeindskriften paa en Guldmedaljon funden i Svartebergs Sogn, Bohuslen« (»Svenska fornminnesföreningens tidskrift« XI (1902) p. 109 ff.).

Sophus Bugge og Magnus Olsen: »Norges Indskrifter med de ældre Runer« I (1891/1903) p. 425, II (1917) p. 538 f., 549 note 2, 554, 562, III (1914—24) p. 256.

Anders Bæksted: »Målruner og troldruner« (1952) p. 195 og 230.

Otto von Friesen: »Rö-stenen« (1924) p. 99 f. og 156.

Otto von Friesen: »Nordisk Kultur« VI (1933) p. 46.

Th. von Grienberger: »Zeitschrift f. deutsche Philologie« 39 (1907) p. 74.

Th. von Grienberger: »Göttingische gelehrte Anzeigen« 1908 p. 381.

Siegfried Gutenbrunner: »Historische Laut- und Formenlehre des Altisländischen« (1951) p. 32 noten.

Erik Harding: »Språkvetenskapliga problem i ny belysning« I. h. (1937) p. 21.

Assar Janzén: »Nordisk Kultur« VII (1947) p. 88 f.

Alex. Jóhannesson: »Grammatik der urnordischen Runeninschriften« (1923), nr. 63 (p. 111); se også §§ 93 og 98 anm. 4.

Axel Kock: »Runologiska studier«, ekskurs om Svarteberg-medaljonens indskrift (ANF 38 (1922) p. 159 ff.).

¹ »De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet« I (1952) p. 127.

Wolfgang Krause: »Runeninschriften im älteren Futhark« (1937), nr. 84 (p. 609 f.); se tillige p. 660, 662 og 663.

Wolfgang Krause: »Was man in Runen ritzte« 2. udg. (1943) p. 50.

Wolfgang Krause: »Abriss der altwestnordischen Grammatik« (1948) § 19, 2, b (p. 12).

Hans Kuhn: »Namn och bygd« 30 (1941) p. 88.

Emanuel Linderholm: »Nordisk magi. I. Urnordisk magi« (1918) p. 81 (i »Svenska landsmål« B 20).

Ivar Lindquist: »Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift« 1920 p. 65.

Ivar Lindquist: »Festskrift tillägn. Hugo Pipping« (1924) p. 337.

Ivar Lindquist: »Nordisk Kultur« VII (1947) p. 12.

L. Fr. Löffler: »Mannsnamnet *Sigadur*« (»Svenska fornminnesföreningens tidskrift« X (1902) p. 244 f.).

A. Noreen: »Altisländische und altnorwegische Grammatik« 4. udg. (1923) §§ 222 anm. 1, 230, 1, 393 anm. 1 og p. 388 (nr. 69).

Erik Noreen: »Några urnordiska inskrifter« (ANF 60 (1945) p. 146).

Magnus Olsen: »Tryllerunerne paa et Vævspjæld fra Lund i Skaane« (»Christiania Videnskabs Selskabs Forhandlinger« 1908, 7 p. 20 note 1).

Magnus Olsen: Se videre under Sophus Bugge.

Peter Skautrup: »Det danske sprogs historie« I (1944) p. 37.

BIRGER NERMAN

Runpartiet i Sigrdrífomál.

Enligt den vanligaste åsikten är Sigrdrífomál¹ sammanfogat av två dikter, den ena runpartiet (str. 6—19), den andra en dikt med levnadsregler i Hávamáls stil (str. 20—37), båda i lióðaháttr, men med vissa partier i oregelbundnare metra, något som särskilt gäller rundikten; därtill komma de inledande stroferna. Av dessa äro nr 1 och 5 i fornyrdislag och tydligen tillkomna i förbindande syfte; ett brottstycke av en dikt för sig äro de två raderna i denna meter i prosan mellan stroferna 4 och 5. Däremot ser jag intet hinder för att str. 2—4 från början kunna höra samman med rundikten. Vidare böra de överflödiga raderna str. 10:7—9 och 19:9 vara sekundära. Rundikten skulle alltså utgöras av str. 2—4, 6—10:6, 11—19:8. Dikten kan emellertid icke vara fullständig, då i str. 12 och 13 i motsats till om tidigare slag av runor icke anges, varpå *málrúnar* och *hugrúnar* skola ristas, utan i stället följa rader av annat innehåll och i annan meter.

Rundikten innehåller vissa rader, som tillåta datering.

Ser man först på de olika slag av runor, som omnämnas i dikten, fäster man sig vid ordet *qlrúnar*. Det översättes med 'ölrunor', och därför talar, att det bl. a. skall ristas på horn. Men *qlrúnar* 'ölrunor' bryta sig ut från de övriga. *Sigrúnar* skall man rista för att få seger, *biargrúnar* för att kunna förlossa, *brimrúnar* för att rädda fartyg, *limrúnar* för att läka sår, *málrúnar* för att hindra att någon av hat bereder en lidande och *hugrúnar* för att vara klokare än andra. *Qlrúnar* har däremot ingenting med dryckjom att göra; dem skall man rista för att hindra att man skall bedragas av en annans hustru, om man har förtroende för henne. Detta väcker misstanken, att *qlrúnar* från början icke ha något med *ql* n. 'öl' att göra. Men *ql-* i *qlrúnar* behöver heller icke sammanställas med fvn. *ql*, urn. **alu(p)* 'öl', det kan i stället, som

¹ Citeras efter G. Neckels Eddaupplaga, I Text (=Germanische Bibliothek hgg. von W. Streitberg, Abt. 2, Band 9, Aufl. 3), Heidelberg 1936.

sådana dubbla ↑, är av A-typ, blott manshuvud, den andra, med 1 eller 2 sådana tecken, av samma sena C-typ som fig. 2.¹ Fig. 3 är något tidigare än de sena C-brakteaterna och kan dateras till tiden omkring år 500. Slutligen ses ett 3-dubbelt ↑ på en brakteat från okänd plats i Danmark, av B-typ, människoframställning av annat slag än på A- och C-brakteaterna; den sammansatta ↑-runan förekommer bland runor och runliknande tecken, vilka äro spridda på de fria ställena längs kanten.² Denna brakteat är ungefär samtida med A-brakteaten fig. 3. Möjligen finnas ytterligare exempel på sammansatta ↑-runor bland guldbrakteaterna.³

I str. 17:1, 2 sägs, att man skall rista runor:

á gleri ok á gulli   ok á gumna heillom.

Heill f. 'lycka', betyder här 'lyckobringande föremål' och avser tydligen amuletter. Man skall alltså rista runor på glas och guld och på av människor burna amuletter.

På guldföremål ristade runor äro ytterst vanliga under folkvandringstiden. Huvudsakligen förekomma de på brakteaterna. Mogens Mackeprang känner i sitt arbete »De nordiske guldbrakteater» (=Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter, bd II), Aarhus 1952, sid. 95 icke mindre än 128 guldbrakteater från nämnda tid med runinskrift. Men även enstaka andra guldföremål från denna tid ha sådan, det mest berömda det ena av Gallehushornen från förra hälften av 400-talet. Några av brakteaterna kunna (jfr ovan) gå något in i Vendeltiden, tillhöra andra hälften av 500-talet. Men efter denna tid känner jag icke ett enda guldföremål ifrån Nordens forntid, som äger en runinskrift.

Ej heller känner jag efter 500-talet intill hedendomens slut några av människor burna amuletter, som äro försedda med runor. Kanske har detta varit orsak till, att man med tiden ändrat *á gumna heillom* till *á góðo silfri*, vilken läsart finns i Volsungasagans version av Sigrdrífomál;⁴ runinskrifter på silverföremål eller försilvrade föremål finnas under Vendeltid och vikingatid.

¹ Jacobsen, Lis og Moltke, Erik, a.a., Atlas sid. 414 fig. 21, 22, Text sp. 508—510. Vår fig. 3 efter fig. 21 därstädes.

² Jacobsen, Lis och Moltke, Erik, a.a., Atlas sid. 417 fig. 47, Text sp. 525 f.

³ I ett mindre antal inskrifter ifrån folkvandringstid och senare perioder upprepas flera olika runor, varibland även ↑ kan förekomma, men detta kan ju icke parallelliseras med diktens uppmaning att två gånger enbart nämna Tyrns namn.

⁴ Magnus Olsens ed. (=Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur XXXVI), København 1906—1908, sid. 52.

Enligt de här behandlade raderna skulle man även rista runor på glas. Jag känner emellertid inte ifrån Nordens forntid något glasföremål med runinskrift.

Det förefaller även som om uttrycket i str. 8:1 *full skal signa* avsåge, att bågaren skall signas genom att man ristar runor å den. Det enda dryckeskärl med runor ifrån Nordens forntid, som jag känner, är det ena av Gallehushornen. I det sammanhanget kan påpekas, att glaskärl med grekiska bokstäver äro kända i Norden ifrån yngre romersk järnålder och folkvandringstid; se t. ex. Sophus Müller, *Ordning af Danmarks Oldsager II*, Kjöbenhavn 1888—1895, fig. 332. Det kunde tänkas, att sådana glaskärl kunnat inspirera nordborna att rista runor på sina nordiska dryckesbägare.

De uppgifter i Sigrdrifomåls runsång, som kunna arkeologiskt dateras, föra oss alltså till folkvandringstiden eller början av Vendeltiden; inga uppgifter finnas, som måste hänsyfta på yngre tider. Formen *qlrúnar* visar, att vi befinna oss efter omkring år 550, och diktens missförstånd av uttrycket som samhörande med *ql'öl'* tyder på tiden närmast därefter. Vid denna tid har det ännu varit sed att rista runor på guldföremål, särskilt brakteater. Efter andra hälften av 500-talet känner man överhuvud taget inga av människor burna amuletter med runinskrift. På denna tid kan man senast finna paralleller till uttrycket *tysvar Tý*.

Det är intet förvånande i, om en dikt av det begränsade omfång, som runpartiet i Sigrdrifomål äger, skulle kunnat i stort bevaras genom århundraden, blott utsatt för mindre förändringar. Icke minst gäller det en dikt av magisk karaktär. Och härvidlag har det ingen avgörande vikt, att den magi, den rekommenderar, råkat ur bruk; det gör den endast mera fascinerande och värd att minnas, att den sysslar med ting, som icke ha direkt motsvarighet i den aktuella verkligheten — ofta rabblas ju magiska fraser, som blivit direkt obegripliga.

Fig. 1. Kylverstenen, Stånga sn, Gotland. Foto Otto von Friesen.

EVERT SALBERGER

Itinkil.

Ett mansnamn på Dalby-stenen i Skåne.

Den runsten, som kallas Dalby-stenen (tidigare: Sjöstorps-stenen) och i DR¹ upptages som nr 298, blev år 1931 funnen i en äldre stenbro i vägen mellan Lund och Dalby, »vid vägens broande över en vattensänka»,² ca 7 km. från Stortorget i Lund och 200 m. öster om avtagsvägen till Sjöstorps by. Runinskriften läses i DR:

**þurkir : rapī : stin : þan.. / [: ?] at : itinkil : faur : sin : kuþn : /
buta : as : liki : hu(k) [..]**

och tydes: »Thorger rejste denne sten efter sin fader ...kil, en velbyrdig bonde, som længe ...»³ — Längst upp på stenen är inskriften, som läses bustrofedon, något defekt: första raden slutar med **þan**, vilket enligt DR förmodligen skall suppleras **þana:**, andra raden börjar med **at**, som kanske föregåtts av skiljetecken :, och tredje raden slutar med den ofullständiga runföljden **hu(k)**. Av de tre defekterna inverkar de två första inte nämnvärt på tydningen, medan den tredje däremot hindrar en säker tydning av relativsatsen.

Inskriften, som är »ret skødesløst planlagt og ristet», företer vissa ortografiska och runografiska egenheter. I åtminstone tre fall utelämnas en runa, nämligen **a**-runa i **kuþn** för **kuþ<a>n**, **þ**-runa i **faur** för **fa<þ>ur** och i varje fall **s**-runa i **rapī** för **ra<s>pi**, jfr **raspi** på Östra Vemmenhögstenen (DR 268); DR räknar närmast med utelämning av två runor: **i** och **s** i **rapī** för **ra<is>pi(?)**, vilket dock motsäges av monoftongen i ordet **stin**. I andra radens runföljd: : **ⱮⱮⱮⱮ**: är **k**-runan och **n**-runan vändrunor och **l**-runan i slutet stupruna; den närmaste parallellen finnes

¹ DR = Danmarks Runeindskrifter ved Lis Jacobsen og Erik Moltke under Medvirkning af Anders Bæksted og Karl Martin Nielsen. Text, Atlas, Registre. Kbhvn 1941—42.

² Kulturhistoriska Föreningen för Södra Sverige 1930—1931 (1931), s. 20 f.

³ DR, sp. 351.

på Gårdstånga-stenen 3 (DR 331) i orden **þisi : iftir þlþl : llkllY** med stuprunorna **s**, **f**, **t** och **r**, av vilka **f**-runan tillika är vändruna. Dylika företeelser: stuprunor och vändrunor anses i allmänhet bero på »risterens sködesløshed» och »fejlristning»,⁴ men i fråga om **itinkil** på Dalby-stenen och **iftir** på Gårdstånga-stenen 3 har det också påpekats, att dessa ord »finnes, hvor linjerne drejer, og det er åbenbart netop denne retningsændring, der har afstedkommet risterens momentane usikkerhed». ⁵ I ordet **itinkil** anses dessutom en felristning föreligga.

Dalby-stenen, vars inskrift utgöres av en sedvanlig dedikation jämte ett kort eftermäle: **buta kuþ<a>n** med en kort defekt relativsats, är rest av sonen **þurkir** 'Torger' till minne av hans fader, som bär det annars okända och hittills otydda namnet **itinkil**. Ivar Lindquist hoppar över detta namn i sin preliminära tydning av inskriften: »Torger reste denna sten efter ... sin fader, en god bonde, som ...»,⁶ och DR betraktar det visserligen som ett namn på **-kil -kil, -kel** men ger ingen tydning av förleden **itin**.⁷ Ett försök att tyda förleden och därmed namnet må fördenskull göras i det följande.

Läsningen av runföljden: **itinkil : llklll** : är alltigenom säker och har inte på någon punkt blivit diskuterad. Vidare framstår DR:s tydning av namnets efterled som evident. Danska inkl. skånska runinskrifter uppvisar flera belägg av mansnamn på **-kil : askil** (nom.) 'Eskil' på den närbelägna Hällestad-stenen 1 (DR 295), samma namn med annan ortografi: **askl** (nom.) på DR 228, Sandby-stenen 2 på Själland, **iskil** (nom.) på DR 166, kyrkklockan från Hæstrup i Jylland, **eskil** (nom.), DR 212, Tillitse-stenen på Lolland och DR 237, Alsted-stenen på Själland, **æskil** (nom.), DR 200, Ørsted-stenen på Fyn, **askl** (ack.), DR 117, Mejlby-stenen i Jylland och **axxl** (ack.), DR 383, Vester Marie-stenen 1 på Bornholm, vidare **alfkil** (nom.) 'Alvkil' på DR 107, Egå-stenen i Jylland och DR 376, Bodilsker-stenen 3 på Bornholm, **arkil** (nom.) 'Arnkil' på runmyntet 12 från Roskilde(?), **krinkil**, **krinkel**, **krinkl** (nom.) 'Grimkel' på runmynten 45a—b, 45c resp. 44 från Lund, **þurkil** (nom.) 'Torkel' på DR 269, Källstorp-stenen i Skåne, DR 161, Hune-stenen i Jylland, DR 376, Bodilsker-stenen 3 på Bornholm, **þorkil**, **þurkil** (nom.) på runmynten 104—107 från Lund, **þurþkil** (nom.) 'Thydkil' på DR 69, Vejlby-stenen i Jylland, **þukil** (ack.), DR 393, Øster Marie-

⁴ DR, sp. 1003, art. *Stupruner* (sign. av E. Moltke) och sp. 1051, art. *Venderuner* (sign. av E. Moltke).

⁵ DR, sp. 1051.

⁶ Kulturhistoriska Föreningen för Södra Sverige 1930—1931 (1931), s. 20.

⁷ DR, sp. 351 och 674.

stenen 4 och ?**pukil** (nom.), DR 397, Øster Lars-stenen 1 på Bornholm, **ulkil** (nom.) 'Ulvkil' på runmynten 118—123 från Lund, jfr **uokil**, **uoil** (nom.), säkerligen förvanskningar av **ulkil**, på runmynten 125—126 från Lund, **aukil** (ack.) 'Økil', DR 390, Øster Marie-stenen 1 och **eykil** (ack.), DR 376, Bodilsker-stenen 3 på Bornholm. — Samma namnled ingår som förled i mansnamnet **ketilbiarn** (nom.) 'Ketilbern' i DR 381, Ny Larsker-stenen 3 på Bornholm och kvinnonamnet **kitilau** (nom.) 'Ketilø' i DR 293, Stora Herrestad-stenen i Skåne. Och det enkla mansnamnet 'Ketil' möter i flera danska inskrifter: **kitil** (nom.) i DR 67, Århus-stenen 5, **ketil** (nom.) i DR 14, Bjolderup-stenen i Jylland, DR 403, Klemensker-stenen 5 på Bornholm, runmyntet 51 från Roskilde (?), **ke(ti)l** (ack.), i DR 391, Øster Marie-stenen 2 på Bornholm och **kitils** (gen.) i DR 107, Egå-stenen i Jylland.

Det gäller emellertid att komma till rätta med förleden av namnet. I runverk och namnböcker letar man förgäves efter en namnförled **itin**. Men fyndlyckan är bättre, om man i stället söker efter ett simplex **itin**. Denna runföljd återfinnes på Øster Larsker-stenen 1 (DR 397) på Bornholm, som bär följande inskrift: **pukil : rit : itin : auti : buþu : þku : sun : hui : sna**, vilken i DR tydes: »Thykil (el. Thorkil) rejste sten ... søn ...».⁸ På grund av det dunkla förkortningssystemet har endast början av inskriften kunnat tydas med någorlunda säkerhet. Till de säkert tydda orden hör runföljden **itin**, en läsning som äger företräde framför **þtin** i DRM,⁹ eftersom »þ-bælgen er en naturlig skøre, der kun danner nederste del af en þ-bælg».¹⁰ Av kontexten framgår, att : **itin** : är en skrivning för : **stin** : 'sten'.

Den egendomliga skrivningen **itin** för **stin** 'sten' på den bornholmska Øster Larsker-stenen 1 står inte isolerad utan förekommer också åtminstone på ett par östgötska runstenar. Ög 21, Ingelstad-stenen i Kuddby sn har inskriften:¹¹ **sin : riti : itin : þina : iftra : brun : sun : sinnu**, vilken av Erik Brate har tytts: »Sven(?) reste denna sten efter Brun, sin hurtige søn». Runföljden : **itin** : är liksom inskriften i dess helhet — att döma av runverkets avbildning — tydlig och lättläst, och någon som helst tvekan om betydelsen 'sten' tillåter inte den klara kontexten.

⁸ DR, sp. 456.

⁹ DRM=L. F. A. Wimmer, De danske runemindesmærker. I—IV. Kbhvn 1893—1908; DRM, III (1904—05), s. 242.

¹⁰ DR, sp. 456, Anm. 1.

¹¹ Ög=Östergötlands runinskrifter granskade och tolkade av Erik Brate, (Sveriges runinskrifter utg. av Kungl. Vitt. Hist. o. Antikv. Akad. Bd II), Sthlm 1911—18.

Ög 117, en försvunnen runsten i Slaka kyrkas södra mur, bar enligt teckningar i Bautil (nr 848) och av lektor J. Wallman sannolikt inskriften: -uir : þap : tio : itin : þin. Kontexten ger vid handen, att runföljden *itin* är en skrivning för *stin* 'sten' också i denna inskrift.

Men om runföljden *itin* på en bornholmsk och två östgötska runstenar är en skrivning för appellativet *stin* 'sten', bör samma runföljd *itin* i mansnamnet *itinkil* på den skånska Dalby-stenen rimligen stå för namnförleden *stin-* 'Sten-' och *itinkil* vara en skrivning för namnet *stinkil* 'Stenkil'.

Detta i de olika nordiska fornspråken välkända mansnamn finnes visserligen inte i någon annan skånsk eller dansk runinskrift men däremot under något olika ljudform: *stinkl* (ack.), [st]ainkil (ack.), *stainkil* (nom.), *stinktil* (nom.) i fyra mellansvenska runinskrifter från vikingatiden: Ög 202, en runsten från Gottlösa i Veta sn med inskriften: ·kir[i]·risti·stina·þisi·iftim stinkl·þir·uaru : sunir : biarnar, vidare Sö 30, en defekt runsten från Nora i Vagnhärads sn:¹² ikimar·auk·ar[ni]·litu·raisa·stain·þina·auk·bro·kiaru·at·st]ainkil·sun·sin·kuþ // ialbi an[th], Sö 54, en runsten från Bjudby i Blacksta sn, vars långa och intressanta inskrift slutar med ristarformeln: *stainkil : rist : runar* och Sö 70, en runsten från Hedenlunda i Vadsbro sn med den något defekta inskriften: [kitil]haufpi : auk : stinktil : þair : raistu stin [:] þansi : at : siktil : bru[þur // sin] sinar : sunr : ulafr, vars brödranamn [kitil] *haufpi* 'Kättilhövde', *stinktil* 'Stenkättil' och *siktil* 'Sigkättil' utgör ett gott exempel på den s. k. variationsprincipen.

I forndanskan är namnet *Stenkil* väl belagt.¹³ Av särskilt intresse är ett par belägg i Liber daticus lundensis med latiniserade namnformer: *Stenkillus*, conversus i Tommarp och *Stænchillus*, präst och kanik i Dalby. — Som förled ingår *Stenkil* bl. a. i ortnamnet *Stenkelstrup* i Ramsö hd, vilket namn är belagt redan år 1135 och då skrivs *Stænkilss-torp*.

Också i fornsvenskan är namnet *Stenkil* väl betygat.¹⁴ Namnkunnigast av svenskar som burit namnet är konung *Stenkil* vid 1000-talets mitt, som blev stamfader för den Stenkilska ätten. Adam av Bremen stavar hans namn *Stinkel*, och Västgötalagen IV. 15 uppräknar *Stenkil kononger*

¹² Sö = Södermanlands runinskrifter granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén, (Sveriges runinskrifter utg. av Kungl. Vitt. Hist. o. Antikv. Akad. Bd III), Sthlm 1924—36.

¹³ Danmarks gamle Personnavne ... udg. af G. Knudsen og M. Kristensen, I, Fornavne, II (1941—48), sp. 1283 f. och där cit. litt.

¹⁴ Svenska personnamn från medeltiden ... af M. Lundgren och E. Brate, i: Svenska landsmålen, X:6 (1892—1934), s. 243.

som den femte i raden av kristna kungar i Sverige. Namnet *Stenkil* ingår som förled också i ett antal syd- och mellansvenska ortnamn. — Och slutligen är namnet under formen *Steinkell* betygat också i norröna källor.¹⁵ — Den skånska Dalby-stenens mansnamn : *itinkil* : = *stinkil* 'Stenkil' passar ur alla synpunkter väl in i östnordiskt namnskick under vikingatidens slutskede.

Det återstår att söka förklara de egendomliga skrivningarna *itin* för *stin* 'sten'. I DR:s behandling av inskriften på Øster Larsker-stenen I möter ett försök till förklaring: »Formen *itin* för *stin* förklaras måske gennem skrivemåde med 'svensk' s : '††'». ¹⁶ Denna förklaring är inte ny utan återgår på Erik Brate, som på tal om skrivningarna *itin* för *stin* på Ög 21, Ingelstad, Kuddby sn och Ög 117, Slaka kyrka har påpekat, att »då den senare ristningen hör till Rökstensgruppen, ligger det nära att betrakta i som en förlängning av Rökstensens s-runa». ¹⁷ Detta låter sig möjligen säga om den försvunna Slaka-inskriften, men det finns åtskilligt att invända mot förfarandet att låta denna förklaring gälla även för inskrifter utanför kortkvistrunegruppen.

Principiellt bygger förklaringen: i-runa | för svensk-norsk s-runa | inte att förglömma på ett ristningsfel: den korta s-staven antages ha blivit förlängd till en huvudstav, vilket resulterat i sammanfall med en annan runa. Redan detta gör förklaringen osäker. Vidare har visserligen den försvunna Slaka-inskriften att döma av bevarade teckningar¹⁸ haft vissa Rökstensrunor, men någon genuin kortkvistruneinskrift har den inte varit, alldenstund flera runor: *b*, *a*, *n*, *o* på teckningarna har övertvänderande bistavar. — Vad sedan Ög 21, Ingelstad-stenen i Kuddby sn beträffar, har den uteslutande danska runor och inga som helst inslag av kortkvistrunor. Och i fråga om den bornholmska Øster Larsker-stenen I (DR 397) har något svenskt inflytande veterligen inte förts på tal; inskriften har inga svenska runtyper med enkla bistavar. Inskriften på Dalby-stenen i Skåne slutligen har inte heller något inslag av svenska kortkvistrunor. — Om man tager hänsyn härtill, synes det vara föga sannolikt, att skrivningarna *itin* för *stin* med Brate och DR skall förklaras genom felaktig förlängning av den svensk-norska s-runans | korta stav till huvudstav=i-runa |. Ytterligare en omständighet, varom mera i det följande, talar mot en sådan förklaring.

¹⁵ E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden (1905—15), sp. 955.

¹⁶ DR, sp. 456, Anm. I.

¹⁷ E. Brate, Östergötlands runinskrifter (1911—18), s. 20.

¹⁸ a. a., pl. XXXIX, fig. 1 (B 848) och s. 114.

Ortografien i Dalby-inskriften ger uppslaget till en annan förklaring, som här skall framläggas och prövas. I tre säkra fall utelämnar ristaren i denna inskrift en runa: s-runan i ordet **raþi** för **ra<s>þi**, þ-runan i **faur** för **fa<þ>ur** och a-runan i **kuþn** för **kuþ<a>n**. På samma sätt kan i förliden **itin** i namnet **itinkil** en s-runan vara utelämnad, jfr **raþi** för **ra<s>þi**; **itin** kan stå för **i<s>tin** 'sten' och **itinkil** för **i<s>tinkil** 'Stenkil'. — Tillvägagångssättet bör prövas i de andra inskrifterna med **itin**-skrivningar och sättas i relation till respektive inskrifters ortografi.

Inskriften på den bornholmska Øster Larsker-stenen 1: **þukil : rit : itin : auti : buþu : þku : sun : hui : sna** är hållen i ett förkortningssystem, som man endast delvis lyckats avslöja.¹⁹ Säkert är emellertid, att man i flertalet ord måste räkna med utelämnning av en eller flera runor. Början av inskriften är lättast att komma till rätta med. Det inledande namnet **þukil**, jfr **þukil** i DR 393, Øster Marie-stenen 4 på Bornholm, har väl antingen þ-runan utelämnad och står för **þu<þ>kil**, jfr **þuþkil** 'Thydkil' i DR 69, Vejlbystenen i Jylland, eller möjligen r-runan utelämnad och står för det välbekanta namnet **þu<r>kil** 'Torkel'. Nästa runföljd : **rit** : — en verbform i preteritum — står sannolikt för **ri<s>t<i>** 'reste', jfr t. ex. **risti** på DR 387, Vester Marie-stenen 5 på Bornholm, med utelämnad s- och i-runan eller möjligen för **rit<i>** 'reste', jfr **rita** 'resa' på DR 378, Bodilsker-stenen 5 på Bornholm, med utelämnad i-runan. Runföljden : **itin** : — ack. obj. — betyder säkert 'sten' och står rimligen för **i<s>tin** med s-runan utelämnad. Vidare är runföljden : **auti** : prep. 'efter' och står förslagsvis för **au<f>ti<r>** eller **au<f>ti<r>** med utelämnning av runorna f och r eller f och r. Nästa runföljd : **buþu** : kan stå för **b<r>uþu<r>** (ack.) med utelämnning av två r-runor och åsyfta namnet *Broder*, jfr t. ex. **broþir** (nom.) 'Broder' på DR 398, Øster Larsker-stenen 2 på Bornholm, eller appell. 'broder'. Att runföljder som : **þku** : , : **hui** : och : **sna** har en eller flera runor utelämnade förefaller ofrånkomligt. — Ortografien i runinskriften på Øster Larsker-stenen 1 går således väl samman med uppfattningen, att **itin** är en skrivning för **i<s>tin** 'sten'.

Även den relativt korta inskriften: **sin : riti : itin : iftr : brun : sun : sinnu** på den östgötska Ingelstad-stenen från Kuddby sn med en säker **itin**-skrivning för 'sten' har exempel på utelämnning av runor.²⁰ Sålunda har med all sannolikhet en runa, snarast u, utelämnats i ristningens inledande runföljd **sin**, som torde stå för **s<u>in** 'Sven'; skrivningen **itin** för appellativet 'sten' gör det mindre sannolikt, att en t-runan skulle vara utelämnad och runföljden **sin** stå för **s<t>in** 'Sten'. Andra ex. på

¹⁹ DR, sp. 455 f. och där cit. litt., jfr sp. 847, art. *Lonruner* (sign. av E. Moltke).

²⁰ E. Brate, Östergötlands runinskrifter, s. 20.

skrivn. **sin** för **s<u>in** 'Sven' eller **s<t>in** 'Sten' finns på Ög 32, U 776 och U 819,²¹ jfr **saen** för **s<u>aen** 'Sven' el. **s<t>aen** 'Sten' på U 121 och **san** för **s<u>an** 'Sven' el. **s<t>an** 'Sten' på Sö 346. Ingelstad-inskriftens avslutningsord **nu** i runföljden **sinnu**, vilken på grund av upprepningen av **n** rimligen skall uppdelas på två ord: **sin nu**, uppfattas av Erik Brate inte som tidsadv. *nu* utan som en förkortning av adj. **nu<tan>** (ack.) 'hurtig; dugande', fisl. *nýtr* 'nyttig' etc., fsv. *nyter* 'brukbar; duktig, hurtig', jfr Ög 105 **buta : nutan**, Sö 7 **faþur : sin : nytan**, U 56 **man_nutan**, U 166 **miuk · nutan · trik**. Ett ord som **iftr** kan givetvis ha en *i*-runa utelämnad. — Det går sålunda väl samman också med Ingelstad-inskriftens ortografi att uppfatta runföljden **itin** som en skrivning för **i<s>tin** 'sten' och räkna med utelämning av *s*-runan.

Vad till slut beträffar Ög 117, den korta fragmentariska inskriften: **-uir : baþ : tio : itin : þin** på en försvunnen runsten i Slaka kyrka,²² gör man väl klokast att överhuvud reservera sig. Men om man vågar lita på bevarade teckningar, fäster man sig vid runföljden **tio**, i vilken en eller annan runa kan vara utelämnad. Den supponerade utelämningen av *s*-runa i runföljden **itin** för **i<s>tin** 'sten' hade i så fall ett stöd också i Slaka-inskriftens ortografi.

Förslaget att uppfatta **itin** som en skrivning för **i<s>tin** 'sten' med utelämnad *s*-runa står alltså i god samklang med ortografien på Dalby-stenen i Skåne, Øster Larsker-stenen 1 på Bornholm, Ingelstad-stenen och Slaka-stenen (?) i Östergötland, vilka har ett flertal säkra fall av utelämnad runa. Men styrkan i detta förslag till förklaring är, att det till skillnad från Brates och DR:s förklaring: **itin** |T|T<stin |T|T etablerar förbindelse med en annan grupp skrivningar för 'sten' i vikingatida runinskrifter.

Ordet **stin** 'sten' skrives nämligen i vissa östgötska, västgötska och uppländska runinskrifter understundom: **istin, istain, isten, istaen**.

Ög 190. Nybble ägor, Vikingstads sn: **-s · risti+istin iftr · aguta · kuþ-**

Ög 107. Kärna kyrkogård: **-ti : baþa : istina : at : i-**

Vg 162. Rävicke, Bengtsgården, Böne sn: **· uebiurn · satj · istin · þina : eftir · tuli · sunu · sin · tereke · haraþa kuþan**²³

²¹ U=Upplands runinskrifter granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson, (Sveriges runinskrifter utg. av Kungl. Vitt. Hist. o. Antikv. Akad. Bd VI—IX), I—IV, Sthlm 1940—1958.

²² E. Brate, Östergötlands runinskrifter, s. 114.

²³ Vg=Västergötlands runinskrifter granskade och tolkade av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström, (Sveriges runinskrifter utg. av Kungl. Vitt. Hist. o. Antikv. Akad. Bd V), Sthlm 1940, 1958—

- U 42. Troxhammar, Skå sn: **kiulakr** × **lit** × **raisa** **istai[n]** × **iftir** × **kuih sua[un]** **sin** × **ku-an** ×
- U 151. Karby, Täby sn: × **purbiarn** × **uk** × **ikiþura** × **litu** × **raisa** × **ist[ai]n** × **þina** × **iftir** × **ikul** × **fapur** **sin** × **uk** × **irinui** × **iftir** × **buanta** **sin** × **uk** **aftir** ---
- U 152. Lissby, Täby sn: × **hulmfrir** × **-it-** **isa** × **istain** × **þina** × **iftir** × **biarn** × **buanta** **isin** × **auk** × **iftir** × **isikat** **sun** **isin** ×
- U 227. Grana, Vallentuna sn: × **ul[k]il** × **lit** × **raisa** × **istain** × **iftir** × **fraistain** × **brupur** **isin** **a[uk × k]u[ntru]** × **ifti** **sun** **sin** ×
- U 272. Hammarby kyrka: × **iafurfostr** × **l...** - × **istain** × **auk** × **bru** × **kjar** **ua** × **---r** ... **na** × **sun** × **sin** × **kuþ** **ihialbin** × **sialu** × **ans** ×
- U 367. Helsingby, Skepptuna sn: ...**ita** | **istin** **þino** | **aftir** .../... **-nor** ---...
- U 763. Klista, Vårfruberga sn: **bruni** : **ak** : **hulm** : **stin** : **litu** : **risa** : **istin** : **þinsa** : **uftir** : **kun** : **birn** : **fapur** : **sin** : **kuþan**
- U 764. Klista, Vårfruberga sn: **brunk** : **ak** : **hulm** : **stin** : **litu** : **risa** : **istin** : **þin** : **sn** **ufr** : **kun** **brn** : **fapur** : **sin** : **kuþan** i :
- U 786. Hansta, Hässelby, Tillinge sn: × **aslikr** : **lit** : **resa** : **isten** : **þina** : **at** : **þurkiis** : **brupur** : **sin** : **kuþ** : **birki** **ant** : **hans**
- U 803. Långtora by, Långtora sn: **ulfr** : **lit** : **raesa** : **istaen** **siulfr** : **han** : **yiftir** : **sik**

Formen **istain** finnes dessutom i runinskriften på Lilla Kyringe-stenen,²⁴ Björksta sn i Västmanland, vilken rests och ristats av den kände runmästaren Balle.

Om skrivningen **itin** för appellativet 'sten' och namnförleden 'Sten-' är att sammanhålla med skrivningarna **istin**, **istain**, **isten**, **istaen** för 'sten', vilket förefaller tilltalande, och supplera i <s>**tin**, förskjuter sig intresset till frågan, huruvida uddljudande **s** kan skrivas med **i**-runa framför **s** också i annan position än framför **t** i ordet **stain**, **stin** etc. En undersökning visar, att så är fallet. Namnet *Sighvatr* skrives i ackusativ **isikat** i två uppländska inskrifter, U 144 och U 152, och poss. pron. **sin** skrives i ack. sing. mask. **isin** på U 41, U 152 (2 ggr), U 519, **isnn** på U 144, **is**- också på U 144, **isn** på Ög 3 och **isrn** = **isen** på Sö 82. Av särskilt intresse är inskriften U 152, en runsten från Lissby i Täby sn (se ovan), med belägg på alla tre orden: **istain**, **isikat** och **isin** (2 ggr), inskriften U 144, en runsten från Hagby också i Täby sn, med **isikat**, **isnn**, **is-** men också **sin** och inskriften U 227, en runsten från Grana i Vallentuna sn, med **istain** och **isin** men också **sin**. — Att döma av orden **isikat** 'Sighvat' och

²⁴ E. Brate och S. Bugge, Runverser, (Antiqvarisk tidskrift, X:1), Sthlm 1887—91, s. 222; E. Brate, Svenska runristare, (Kungl. Vitt. Hist. o. Antikv. Akad. Handl. N.F. 13:5), Sthlm 1925, s. 51.

isin 'sin' betingas s-ljudets skrivning med is i **istin** m. fl. former för 'sten' sålunda inte av ljudförbindelsen *st* utan av uddljudspositionen.

Mot förslaget att uppfatta förleden **itin** i mansnamnet : **itinkil** : i Dalby-stenens runinskrift som **i<s>tin** 'Sten-' och hela namnet som *Stenkil* synes tala, att appellativet *sten* i samma inskrift skrives **stin**. Härtill kan genmålås, att skrivningarna med is för s är sporadiska och understundom kan växla med motsvarande normalskrivningar t. o. m. i samma runinskrift. Poss. pron. *sin* skrives på U 227, en runsten från Grana i Vallentuna sn, både *isin* (1 g.) och *sin* (1 g.) liksom på U 144, en runsten från Hagby i Täby sn, *isnn* (1 g.), *is-* (1 g.) och *sin* (1 g.). Namnet *Holmsten* skrives på U 763 och U 764, två runstenar från Klista i Vårfruberga sn, **hulm : stin**, medan appellativet *sten* i samma inskrifter skrives **istin**. — Man kan också erinra om några andra inkonsekventa skrivningar. Appellativet *sten* skrives på U 1065, en runsten från Rångsta i Viksta sn, dels *sin* (ack.) med utelämnad t-runa och dels på vanligt sätt **stin** (ack.). Plur. ack. av appell. *sten* skrives på DR 237, en runsten i Alsteds kyrka på Själland, med utelämnad t-runa: *sina*, medan efterleden *-sten* i namnet *Østen* i samma inskrift skrives **-stin** (ack.) och **-stis** (gen.). Omvänt skrives samma namnled i namnet *Torsten* i DR 130, en runsten i Giver kyrka i Jylland, med utelämnad t-runa: **pursin**, medan appell. *sten* i ack. sing. skrives **stin**. — Dylika ortografiska inkonsekvenser visar, att Dalby-stenens skrivning **stin** för 'sten' inte behöver uppfattas som en instans mot förslaget att i runföljden **itin** i namnet **itinkil** se en skrivning för **i<s>tin = stin** 'Sten-'.

De säkra skrivningarna **itin** för 'sten' åtminstone på den bornholmska Øster Larsker-stenen I och den östgötska Ingelstad-stenen, vilka skrivningar med tanke på fallen av utelämnad runa i dessa inskrifter rimligen står för **i<s>tin**, gör det i hög grad sannolikt, att mansnamnet **itinkil** på den skånska Dalby-stenen, vilken också har flera säkra fall av utelämnad runa, skall suppleras **i<s>tinkil** och tydas *Stenkil*.

STURE ALLÉN

Baldrs draumar 14 och Guðrúnarkviða II, 9
— två samhöriga eddaställen.

Till utgångspunkt för denna undersökning, vars syfte är att söka komma till klarhet om ett par eddaställen, väljer jag slutstrofen i Bdr. Texten återges liksom eddacitaten i det följande efter Neckels utgåva (2. Aufl. 1927).

'Heim ríð þú, Ódinn,	ok ver hróðigr!
Svá komit manna	meirr aprt á vit,
er lauss Loki	líðr ór þóndom
ok ragna røk	riúfendr koma!

I denna problemrika strof är det närmast raderna *Svá komit manna / meirr aprt á vit* som skall sysselsätta oss. Dikten är medtagen i Wimmers Oldnordisk læsebog, och där ges läsarten *svá komir manna / meirr aprt á vit* och översättningen 'således komme du så atter tilbage til menne-skene' (2. udg. 1877, s. 240).

Innehållet i de tretton föregående stroferna är ju i korthet detta. Asarna sitter till tings och begrundar Balders hotfulla drömmar. Då stiger Oden upp, sadlar Sleipner och rider till Niflhel. Han uppsöker en volvas gravplats och tvingar med galdrar volvan att stå upp och tala. Han får på så vis veta, att Balder väntas till hel och att Höder skall bli hans bane, vidare att en son till Rind och Oden skall ta hämnd på Höder. Han framställer slutligen en fråga, av vilken volvan tänkes förstå, att han inte är Vegtamr, som han uppgett, utan Oden. Ganska abrupt kallar han henne då skymfligen tre tursars moder. Man väntar sig, att volvan i slutstrofen skall ge svar på tal.

»Rid du hem, Oden, och var stolt», säger volvan. Detta är tydligen ironiskt menat (»yvvs»). Så uppfattades det redan i den Arna-Magnæanska utgåvan (Edda Sæmundar hins fróða. I. 1787, s. 248), som till *hróðigr*

anmärker: »Sc. de Successu itineris. et est Sarcasmus s. ironica insultatio calamitosi, nam adeo hic nihil est, quod triumphet, ut etiam re deplorata reverti cogatur.» I Sijmons-Gerings Kommentar, där översättningen 'Reite heim, Odin, und sei froh des ruhmes!' ges, tillägges inom parentes »ironisch» (I. 1927, s. XVIII). Lee M. Hollander återger raderna: 'Ride home and boast.' (ScS. 22. 1950, s. 172.) Att denna uppfattning är riktig synes mig ganska klart, och meningarna torde härvidlag inte heller gå alltför mycket isär (jfr dock Detter-Heinzel, Sæmundar Edda. II. 1903, s. 591: »uær hróþigr, weil es dir gelungen ist die schwierige Reise in die Unterwelt zu machen.»). Det är de följande raderna som vållat sekellång diskussion.

Utgår man som sig bör från texten i hs. A — dikten återfinnes som bekant ej i R —, har man att söka tolka *Svá komit manna / meirr apr á vit*. I princip förbigår jag en diskussion av föreslagna konjekturer liksom av de sena pappershandskrifternas läsart, eftersom det primära målet måste vara att söka förstå den i handskriften faktiskt föreliggande texten.

Svá översätter Wimmer säkerligen riktigt 'således'. Det torde syfta på *hróðigr*, ett förhållande som är av betydelse för den rätta förståelsen av volvans svar. Att *svá* skulle ha temporal innebörd ('sedan') motsäges av det följande *meirr*, som här säkert står i betydelsen 'sedan, framdeles' (jfr Gering, Vollständiges Wörterbuch. 1903, sp. 665). Se om *svá* vidare nedan s. 12 f.

Formen *komit* kunde uppfattas som *komi-t*, dvs. som negerad presens konjunktiv. Så Eugen Mogk enligt parentetisk uppgift hos Sijmons-Gering (a.a. I, s. 345), varvid följande översättning ges: 'so komme mir ferner kein mensch wieder zum besuch'. I Nachträge und berichtungen (a.a., s. XVIII) ges i anslutning till Mogks förslag läsarten *komet* (i huvudframställningen däremot *komer*) och tolkningen 'So soll mir ferner kein mensch wieder zum besuch kommen!' På liknande sätt hade raderna tolkats i den Arna-Magnæanska utgåvan (I, s. 248): 'Ita (tale) ne veniat genus viventium / Porro (me) revisere'. Emellertid leder denna analys omedelbart till en stor svårighet. Ett negerande element i rad 3—4 kräver, att *er* i rad 5, om det som rimligt är bedömes som konjunktion (jfr Sijmons-Gerings alternativ nedan), uppfattas som 'förrän', en betydelse hos *er* som veterligen inte låter sig styrkas av paralleller. Jfr Bugges kommentar till *komit* i Norrœn fornkvæði (1867, s. 138): »Til Læsemaaden i A passer ikke ær i L. 5, ti vi tør ikke tage dette=oldeng. ær, førend». Om *er* se vidare s. 12 f. I Aarbøger 1869 (s. 264) har samme forskare, för att styrka sin ändring *komit* till *komir*, framhållit ytterligare en svag-

het hos en tolkning av typen 'Så må ingen sedan komma åter': »'komme tilbage' passer til 'du' men ikke til 'ingen' som subjekt».

Den läsning av *komit* som jag föredrar är så vitt jag vet först given av Finnur Jónsson (utan kommentar) i Eddalieder (I. 1888, s. 69). Den går ut på att i denna form se andra personen pluralis presens konjunktiv eller imperativ. Jón Helgason, som också nämner denna möjlighet — »*komit* kan stå for ældre *komid*» (Eddadigte. II. 3. udg. 1956, s. 71) — hänvisar till Vsp. 28:

Ein sat hon úti,	pá er inn aldni kom
Yggiungr ása,	ok í augo leit:
'hvers fregnið mik?	hví freistíð mín?
allt veit ek, Óðinn,	hvar þú auga falt:
í inom mæra	Mímis brunni!'

där R har *fregnit* resp. *freistip*. Gustaf Lindblad meddelar i Studier i Codex Regius av äldre Eddan (1954, s. 190), att i R påträffas »bokstaven *t* för t[idig]kl[assiskt] *ð* i 2 pl. av verb 47 ggr, t. ex. *fregnit* 2:26, vid sidan av *p*, likaså 47 ggr, och *ð*, 6 ggr». Hur man än bedömer innebörden av denna växling — vare sig man antar omvänd skrivning eller med D. A. Seip i Festskrift till Jöran Sahlgren (1944, s. 140 f.) vill tänka sig möjligheten att formerna på *-t* uppstått genom differentiering i ställningen framför *pér* — har man alltså att konstatera, att i R skrivningen *-t* i denna formkategori är lika vanlig som skrivningen *-þ* (och att skrivningen *-ð* snarast har karaktären av undantag). För hs. A:s vidkommande gäller, att material för en bedömning av beteckningssättet saknas. Det enda fall av andra personen pluralis jag påträffat i A:s eddastrofer utanför Bdr. 14 är Hym. 38:1, där det står Eñ þ' hærtr haf 'Och ni har hört' med förkortningstecken över *f* (se Håndskriftet Nr. 748, 4to, bl. 1—6. Udg. ved Finnur Jónsson. 1896, bl. 6 v.). Den aktuella formen är alltså förkortad och kan inte ge någon ledning. Finnur Jónsson transkriberar den i samma arbete *hafid* (s. 12). Av Neckel och Helgason återges den också *hafid*, men denna upplösning har väl skett efter den normaliserade paradigmformen. Ingenting torde hindra, att A liksom R antas ha haft en växling i beteckningssättet.

I utgåvan av 1888 ger Finnur Jónsson emellertid läsarten *svát komeþ manna* / *meir aptr á vit* med *svát* för *svá*, vilket förrycker strofens innehåll. I sin 1905 utgivna Eddaupplaga har han med pappershandskrifterna ändrat till *svá komir manna* / *meirr aptr á vit* (Sæmundar-Edda, s. 173), en frestelse som många utgivare fallit för; så som tidigare nämnts Bugge (a.a., s. 138) — jfr hans anmärkning s. 140: »*komir* for *komit* i 14,3 er,

som jeg tror, rigtigt, men denne Læsemaade kan være og er vistnok fremkommen ved Conjectur» — och Wimmer (a.a., s. 120), vidare t. ex. Hildebrand-Gering (Die Lieder der älteren Edda. 3. Aufl. 1912, s. 166) och R. C. Boer (Die Edda. I. 1922, s. 267). I sin slutliga version av Eddan har Finnur Jónsson återgått till sin första uppfattning (De gamle Eddadigte. 1932, s. 141 f.): »*komid*: sål. bör vel *komit* i A forstås, plur. f. sing.». Detter-Heinzel är också på denna linje. De ger hs. A:s form *komit* (a.a. I, s. 168) och hänvisar beträffande »den höflichen Plural im Wechsel mit 'du'» bl. a. till det ovan citerade stället i Vsp. (a.a. II, s. 591, 39).

På grund av vad som ovan anförts synes det mig vara en fullt klar utväg som anlitas, när *komit* bedömes som andra personen pluralis presens konjunktiv eller imperativ, varvid den av paralleller styrkta företeelsen pluralis för singularis föreligger. Denna bedömning av *komit* leder till den syntaktiskt högst tillfredsställande ordningen, att *manna* får hänföras till *vit*, en läsning som föreslås redan av Wimmer (a.a., s. 240) med instämmande av J. Hoffory i Nordisk Tidskrift for Filologi. 1877—78 (s. 290, not).

Frågan är sedan, vilka som avses med *manna*. För att komma fram till en tolkning härav måste vi rikta uppmärksamheten på strofen i sin helhet. »Rid du hem, Oden, och var stolt», säger volvan. »Så (dvs. stolt) må du sedan komma åter (på besök) till *manna*, när Loke slipper lös ...»; sålunda i mera komprimerad form: »Rid hem! Kom sedan åter till *manna*, när Loke slipper lös ...». I dikten säges alltså uttryckligen, att Oden efter ritten hem må komma åter till *manna*. Man tvingas till slutsatsen, att *manna* här avser de döda, helborna. Dessa är ju de enda Oden tidigare berättas ha gästtat och alltså kan återvända till. »Die vølva denkt an Ópens helreið nach seinem untergang durch Fenrer», för att citera Sijmons-Gering (a.a. I, s. 345). Där ges dock den egentligen motsägelsefulla översättningen 'zur begegnung mit menschen (d.h. zu uns)'. Detter-Heinzel kommenterar (a.a. II, s. 591): »Es ist auffällig, dass die Bewohner von Hel einfach *menn* genannt werden.» De försöker komma från denna svårighet genom en ostyrkt förmodan, att *koma manna á vit* betyder 'einen Besuch machen'. Häremot kan man invända, att medan *koma á vit* självt har denna betydelse, så anger bestämningen i genitiv, vem besöket gäller, en uttrycksmöjlighet som språket säkerligen ej stereotypiserat. Sijmons-Gering och Detter-Heinzel har alltså inte stått främmande för det resultat en analys av strofen leder till, men de har på olika sätt försökt komma ifrån det. Enligt min uppfattning är förhållandena dock så klara, att man inte får väja för konstaterandet, att *manna* i detta sammanhang avser de döda.

För att infoga formen *manna* i Bdr. 14 i sitt större sammanhang skall jag här framlägga några synpunkter på *menn* och dess betydelser i Eddan. En lämplig utgångspunkt bjuder Alv. 13—14:

'Segdu mér þat, Alviss — ǫll of røk fira
 vǫromk, dvergr, at vitir —:
 hverso máni heitir, sá er menn séa,
 heimi hveriom í?'

'Máni heitir með monnom, en mylinn með goðom [,]
 kalla hverfanda hvél helio í,
 skyndi iǫtnar, en skin dvergar,
 kalla álfar ártala.'

I den första av dessa båda strofer står *menn* som beteckning för antropomorfa väsen överhuvud. Att det inte är fråga om pronominell funktion torde framgå dels av att *menn* såsom bärare av allitterationen är betonat, dels av att stroferna 9, 15, 25, 27, 31 och 33 på motsvarande ställe har uttrycket *alda synir*. Av svarsstrofen finner man, att *menn* i strof 13 innesluter människorna, gudarna, dem som vistas i hel, jättarna, dvärgarna och alferna. I föreliggande sammanhang är det av särskilt intresse att notera, att *menn* i sin vida betydelse alltså även kan ha avseende på helborna. Mot *menn* i strof 23 av samma dikt svarar i strof 24 människorna, gudarna, vanerna, jättarna, alferna och dvärgarna. En mycket vid innebörd hos *menn* möter utanför Alv. t. ex. i Vm. 44:

'Fiǫld ek fór, fiǫld ek freistaðak,
 fiǫld ek reynda regin:
 hvat lifir manna, þá er inn mæra líðr
 fimbulvetr með firom?'

Bland andra hithörande fall är också Bdr. 5, där *volvans* första ord, då hon väckts av Odens galdrar i hel, lyder:

'Hvat er manna þat, mér ókunnra,
 er mér hefir aukit erfit sinni?
 var ek snivin snióvi ok slegin regni
 ok drifin döggo: dauð var ek lengi.'

Inledningsraden (även — med annan ordföljd — i Vm. 7) återges av Neckel (Glossar. 2. Aufl. 1936, s. 112): 'was für ein menschl. wesen ist das'.

Ett par gånger används *menn* med syftning enbart på gudarna. I

prosastycket *Frá Ægi ok goðom*, som står som inledning till *Ls.*, heter det:

Menn lofoðu miðk, hverso góðir þjónustomenn Ægis vóro.

Även om *menn* här tenderar mot en mera vag betydelse, är det dock *ásar* och *álfar* som avses.

Det nyss citerade stället i *Alv.* ger också exempel på användningen av *menn* i betydelsen 'människorna, jordevarelserna' med uteslutande av gudarna etc. Vidare exemplifieras denna betydelse t. ex. av Tors ord i *Hrbl.* 23:

'Ek var austr	ok iotna bardag,
brúðir þólvísar,	er til biargs gengo;
mikil myndi ætt iotna,	ef allir lifði,
vætr myndi manna	und midgarði!

Gdr. I, 17 är ett annat tydligt fall:

Þá kvað þat Gullrønd,	Giúka dóttir:
'Ykkar víska ek	ástir mestar
manna allra	fyr mold ofan!
Undir þú hvárki	úti né inni,
systir mín,	nema hiá Sigurði!

Märk här bestämningen *fyr mold ofan*.

Oftast fick det framgå av sammanhanget, vad *menn* syftade på. Då människorna avsågs, stod emellertid större klarhet att vinna med det stundom mötande uttrycket *mennzkir menn*. *Grm.* 31:

Priár røetr	standa á þriá vega
	undan aski Yggdrasils:
Hel býr und einni,	annarri hrímþursar,
þridio mennzkir menn.	

Här kontrasteras alltså *mennzkir menn* med å ena sidan *hrímþursar* och å andra sidan *Hel* (och väl därmed dem som vistas hos henne). I *Sd.* 18 står uttrycket som motsats till *ásom*, *álfom* och *vísom vönom*.

Menn kan också avse män, självständiga eller i någons följe (som krigare eller tjänare). *Atles* ord i *Am.* 94:

'Margs var allz sómi,	manna tíginna,
naut vóro øerin,	nutom af stórom,
þar var fiöld féar,	fengo til margir.'

1958, sp. 436.) Alternativt kan en ellips av ett längre uttryck eller en sammansättning föreligga. — En belysande semantisk motsvarighet är fsv. *mæn* pl. 'helgon(en)' i t. ex. (*han*) *swoor om mæn* 'svor vid helgonen' (Söderwall, s. v. *mæper*).

När enskilda varelser i dödsriket tänktes bete sig som de levande, fick de naturligtvis omnämnas med beteckningar från de levandes värld.

Ambótt Sigrúnar gekk um aptan hiá haugi Helga ok sá, at Helgi reid til haugsins með marga menn.

I denna prosamening före strof 40 i HH II betyder *menn* sålunda inte 'dödingar', utan det betecknar helt enkelt män tänkta såsom fungerande i en mänsklig situation, i detta fall ritt. På motsvarande sätt skall Vsp. 39 bedömas.

Sá hon þar vada	þunga strauma
menn meinsvara	ok mordvarga,
ok þannz annars glepr	eyrarúno;
þar saug Níðhoggr	nái framgengna,
sleit vargr vera —	vitod ér [N: er] enn, eða hvat?

Här gäller resonemanget t. ex. *menn meinsvara*, *mordvarga* och *vera*. Det är viktigt, att denna typ av exempel hålles isär från den typ, som *manna* i Bdr. 14 representerar: *menn* såsom kollektiv beteckning för de döda. Som ett tänkbart ytterligare exempel på denna senare typ kan jag anföra Tors och Hárbarðs replikväxling i Hrbl. 43—45:

'Hvar namtu þessi	in hnoefiligo ord,
er ek heyrdá aldregi	in hnoefiligri?'
'Nam ek at mǫnnom	þeim inom aldrenom,
er búa í heimis skógom.'	

'Þó gefr þú gott nafn dýsiom, er þú kallar heimis skóga!'

Och *menn* i följande mening ur det avslutande prosastycket till HH II ser också ut att kunna vara en parallell till *manna* i Bdr. 14:

Þat var trúa í forneskio, at menn væri endrbornir;
en þat er nú kolloð kerlingavilla.

I detta sammanhang finns det anledning att något dröja vid en undersökning av V. Kiil, Rune-rimet på Straums-brynet (ANF 68. 1953, särskilt s. 89 ff.). Med utgångspunkt i den behandlade runinskriften kommer Kiil in på etymologien och betydelsen hos *halr* m. Han hävdar, att vi här har att göra med två ursprungligen helt olika ord, som i yngre skaldekonst kan ha glidit samman, nämligen dels ett **halip*, sidiform

Jag har den uppfattningen — och den styrks inför den koncentrerade förteckningen ovan —, att Alv. först och främst är ett poetiskt virtuosnummer. Diktaren briljerar med sitt rika ordförråd och sin språkliga uttrycksförmåga. I andra hand kommer den fiktiva anknytningen till olika »världar», och den är begripligt nog inte genomförd med full konsekvens — dels skulle det bli enformigt med ett och samma schema i alla de tretton svarsstroferna, dels skulle rimkraven bli övermäktiga. Liksom diktens ramberättelse är *heim*-fiktionen ett stilgrepp — och för övrigt ett lyckat sådant.

Med denna grundsyn blir man inte överraskad av att finna, att dik-
taren i samma strof kan använda varelsbeteckningar, som i semantiskt
avseende ligger varandra nära. I strof 10 möter såväl *ásom* och *vanir*
som *uppregin*, i strof 16 både *godom* och *ása synir*, i stroferna 20 och 30
både *godom* och *ginnregin* och i strof 34 både *iqtnar* och *Suttungs synir*.
Till dessa sammanställningar ansluter sig enligt min mening också paret
monnom och *halir* i strof 28. Varken diktens byggnad eller strofens
sammanhang tycks mig berättiga till att anta betydelsen 'helborna' hos
halir. Och vad *hlíðþang* beträffar, så är det som J. de Vries nämner
(Altnordische Literaturgeschichte. II. 1942, s. 124) säkert en reminiscens
från Tjodolfs Ynglingatal, strof 24, och där föreligger inte förknippning
med skogarna i hel. I E. A. Kocks läsart lyder strofen (Den norsk-
isländska skaldediktningen. I. 1946, s. 7):

Auk bitsótt
í brandnói
hlíðar þangs
á hilmi rann,
þás timbrfastr
toptar nokkvi
flotna fullr
of fylki brann.

Kiils framställning på denna punkt synes mig alltså inte inverka på min
ovan genomförda analys av varelsbeteckningarna och konstruktions-
typerna i Alv.

I själva verket är det nu diskuterade fallet det enda, där Kiil hävdar,
att *halir* har den renodlade betydelsen 'helborna'. I några andra fall
(Háv. 129, Vsp. 52, Vsp. 56), av vilka dock inget synes vara alldeles
otvetydigt, uppfattas betydelsen som »underverdenens vonde makter»
o. d., alltså en betydelse som ligger på ett annat plan än 'de döda'.
Dessa fall har jag knappast orsak att gå närmare in på här. Däremot vill

jag framhålla, att singularen *halr* i Ghv. 19 inte bör tilläggas betydelsen 'död man' (Kiil s. 90).

Minnztu, Sigurðr,	hvat vit mæltom,
þá er vit á bed	bæði sátom,
at þú myndir mín,	móðugr! vitia,
halr! ór helio,	en ek þín ór heimi?

Fallet är analogt med typen Vsp. 39, som jag ovan särskilt från typen Bdr. 14 och ansett mig böra frånkänna vitsord.

I skaldediktningen synes inga fall av *menn* 'de döda' förekomma. Detta är dock knappast förvånande; visserligen är skaldediktningens käraste ämne »margra manna mord» (Gísli Súrsson), men intresset är ju mycket starkt riktat på själva kampmomentet. I den mån förhållandena efter döden berörs, är det mer fråga om gästabud i Odens sal än om besök i de dödas boningar. Det kan nämnas, att det ovan behandlade uttrycket *menskir menn* möter också i skaldediktningen, t. ex. i Óláfs erfidrápa av Hallfrødr vandræðaskáld (Kock I, s. 85):

Fyrr mun heimr ok himnar
 hugreifum Áleifi
 — hann vas menskra manna
 mest gótt — í tvau bresta,
 ádr an glíkr at góðu
 gæðingr myni fœðask.
 Køens hafi Krístr enn hreini
 konungs önd ofar löndum!

Som en följd av det ovan förda resonemanget beträffande tolkningen av *manna* i Bdr. 14 faller Wimmers i ingressen citerade översättning 'menneskene'. Utöver de båda tolkningsförslag som sålunda avvisats, 'ingen' och 'människorna', och det som här hävdats, 'de döda', har ytterligare förslag framförts. Finnur Jónsson kommenterar i *De gamle Eddadigte* med en något oklar formulering (s. 141): »*manna*: her tænkes nærmest på guderne.» Uppfattningen kräver, att Odens avfärd från asarna i diktens början tas till utgångspunkt för bestämningen av innebörden hos *aptr*. Detta är kanske i och för sig tänkbart men leder, som Finnur Jónsson själv anmärkt, till den konsekvensen, att det kommer att se ut »som om völven betragter ragnarök umiddelbart forestående» (s. 141 f.), något som dikten knappast ger anledning att förmoda. Uppfattningen motsäges även mycket starkt, för att inte säga omintetgöres, av att volvans replik innehåller adverbet *meirr* 'sedan'.

En säregen mening om *manna* har framställts av R. C. Boer (a.a. II, s. 346). Bdr. 14:3—5 tycks honom vara »eine misslungene nachahmung von Ghv 8»:

Dá kvað þat Hamdir,	inn hugumstóri:
'Svá komaz meirr aptr,	móður at vitia,
Geir-Niqrdr, hniginn	á Godþiódo,
at þú erfi	at ǫll oss drykkir,
at Svanhildi	ok sono þína.'

Detta anser han bekräftas »durch das wunderliche *manna*, das hier keinen sinn hat und nur dasteht, um mit *meirr* einen stabreim zu bilden; *meirr* aber stammt aus Ghv, wo es mit *móður* alliteriert». Boer reducerar alltså på enligt min mening klart ohållbara grunder *manna* till ett rent expletivt element.

Det kan i detta sammanhang också framhållas, att det i Bdr. 14 är fråga om ett annat fall än det som E. Wessén behandlar i Festskrift till Birger Nerman (1958, s. 23 f.). Där gäller det betydelsen hos *þorpi* i Háv. 50:

Hrørnar þoll,   sú er stendr þorpi á,
hlýrat henni þorkr né barr.

Wessén påpekar, att man inte av detta textställe kan dra »några särskilt bestämda slutsatser» om innebörden av det med *þoll* rimmande *þorpi*. »Allt är möjligt, som går att förena med erfarenheten och sammanhanget» (s. 24). Skillnaden mellan de båda fallen är dels den, att medan en analys av Bdr. 14 som jag sökt visa leder till en entydig betydelse hos *manna*, sammanhanget inte tillåter ett motsvarande resultat i fråga om *þorpi* i Háv. 50, dels den, att medan i Bdr. 14 *manna* är det viktiga (och första i ordningen) av rimorden, *þorpi* i Háv. 50 är det mindre viktiga (och andra i ordningen) av rimorden.

Som jag tidigare framhållit är vidare bedömningen av femte radens *er* av betydelse för tolkningen av raderna 3—4. Ett *er* 'förrän' torde som nämnts inte kunna ansättas. Bäst tolkas *er* otvivelaktigt som 'när'. Översättningen blir: 'Så må du sedan komma åter till de döda, när ...'.

Detter-Heinzel menar, att satsformen (*svá—er*) är konsekutiv (a.a. II, s. 591, 123). Till nöds är detta visserligen formellt möjligt, men den normala konsekutiva konstruktionen är *svá—at*. Vidare menar de, att konstruktionens betydelse är temporal. De hänvisar särskilt till den nyss citerade strofen Ghv. 8, vars översättning de antyder så: 'wenn (temporal) sie zurückkommen, dann wirst du —' (s. 123). Enligt min uppfattning innebär detta synsätt i varje fall när det gäller Bdr. 14 en onödig kom-

plikation, som förmodligen kan sättas i samband med att de fattar volvans första svarsmening som oironisk (också det en svaghet), varigenom *svá* inte kan tillskrivas syftning på *hróðigr*. Det förtjänar även påpekas, att den översättning av bisatsen som ges på s. 123 — 'bis Loki sich befreit' — inte är antagbar (märk 'bis').

Ett såvitt bekant unikt förslag till tolkning av *er* framställs hos Sijmons-Gering (a.a. I, s. XVIII). Där ges läsarten

svá komet manna	meirr aprt á vit!
es lauss Loke,	líþr ór þöndom.

Es uppfattas då som presens singularis, och översättningen blir (*komet* läses *kome-t*): 'So soll mir ferner kein mensch wieder zum besuch kommen! Schon ist Loki frei, seiner bande ledig geht er umher.' Denna tolkning är i och för sig möjlig — dock frapperar 'seiner bande ledig geht er umher' för *líþr ór þöndom* —, men den synes mig alltför långsökt för att övertyga. I innehållsligt avseende innebär den, att volvan säger ragnarök vara i full gång. De invändningar rörande volvans syn på tidpunkten för ragnarök som ovan riktades mot tolkningen i Finnur Jónssons sista utgåva kan därför, och med större eftertryck, riktas också mot Sijmons-Gering. Vidare gäller, som tidigare framhållits, att *wieder* kommer att hänga i luften. Dessutom får *so* en mycket vag syftning, då det ju inte gärna kan syfta på ett som »ironisch» markerat *froh des ruhmes*. Vill man hålla fast vid att *komet* är en negerad form, torde emellertid det här diskuterade tolkningsförslaget vara den enda utvägen.

Om strofens två sista rader *ok ragna rök | riúfendr koma*, vilka egentligen ligger utanför denna undersöknings ram, vill jag endast helt kort nämna, att jag uppfattar *ragna rök* som temporal ackusativ uttryckande tidpunkt (jfr Nygaard, *Norrøn syntax*. 1905, § 98b). Sannolikt har diktaren känt *ragna rök* som en tidsbeteckning, på sätt och vis motsvarande sv. *domens dag, den yttersta dagen*. I Cleasby-Vigfusson-Craigie, *An Icelandic-English Dictionary* ges översättningen 'doom's-day' (2 ed. 1957, s. 507). *Ragna rök riúfendr koma* är då jämförbart med av Nygaard anförda exempel som *laugardag stóð konungr upp (til morgintíða)* och *hann kom aptan dags (til Uppsala)*. Vidare torde *riúfendr* 'de förstörande, förstörarna, förstörelsens makter' vara subjekt i satsen. Översättningen blir: '... och vid ragnarök förstörelsens makter kommer.'

Uppfattas strofen på det sätt som jag här kommit fram till, får volvan verkligen sägas ha åstadkommit ett dräpande svar på Odens skymfliga tillmäle: »Rid du hem, Oden, och var stolt (yvs)! Så må du sedan komma åter till de döda, när Loke slipper lös ur banden och vid ragnarök för-

störelsens makter kommer.» Av svenska översättare kommer Axel Åkerblom — dock utan att ange vilken läsart han utgår ifrån — närmast denna tolkning i fråga om de rader, som här i första hand intresserar oss (Den äldre Eddan. I. 1920, s. 140):

»Rid hem nu, Oden,
och yvs över färden!
Kom då åter
oss att gästa,
när Loke ur bojan
blir löst ...».

De vid tolkningen av Bdr. 14 vunna erfarenheterna synes kunna kasta nytt ljus över ett annat av de många omdiskuterade eddaställena, Gdr. II, 9. De båda dikter vari dessa strofer ingår anses vara från ungefär samma tid. Jan de Vries sätter i överensstämmelse med flera andra forskare Bdr. till 1100-talet — »und zwar eher am Ende als in der Mitte» (a.a. II, s. 125). För Gdr. II anges »die Mitte des 12. Jahrhundert[s]» (s. 144).

Situationen i Gdr. II är ju den, att Gudrun (för Tjodrek) klagar sin sorg över Sigurds fall. Hon berättar, hur hon efter lång tvekan frågat sina bröder om Sigurds öde. Hon återger Hognes bryska besked och sin egen våldsamma reaktion härvid (strof 9):

'Hví þú mér, Hogni,	harma slíka,
víla laussi,	vill um segia?
Þitt skyli hiarta	hrafnar slíta
víð lönd yfir,	en þú vitir manna!

Första halvstrofen erbjuder inga tolkningsproblem. I Collinders översättning lyder den (Den poetiska Eddan. 1957, s. 188):

'Högne, hur kan du
komma med slika
gräsliga ord
till den glädjelösa?'

Betydelsen hos de två följande raderna är också klar: 'Må korpar slita ditt hjärta'. Om de båda sista raderna

víð lönd yfir,	en þú vitir manna!
----------------	--------------------

har däremot många stridiga meningar förfäktats. Neckel sätter ett *crux* framför *en*.

En av de avgörande punkterna vid tolkningen av dessa båda rader är bedömningen av *en*. År 1867 föreslog Sophus Bugge (a.a., s. 423), att man skulle »forklare *enn* som *heldr en*». (*Vitir manna* kunde förklaras som »et fyldigt Udtryk for 'du skal leve'».) Han återupptog därvid en tanke från den Arna-Magnæanska utgåvan, vari anmärkes (II. 1818, s. 297, not 30): »*Enn pro Heldr enn hoc loco, exemplô raro, quem tamen sensum contextus hic videtur poscere. Deinde Vitir manna re ipsa est: inter homines verseris a: vivas.*» Förslaget upptas med gillande av Hoffory (a. st.). Gering skriver om *an* med angivande endast av detta fall (och med hänvisning till Finnur Jónssons kommentar i Eddautgåvan av 1888—90): »ohne vorausgang eines comparativen begriffes (=heldr an)» (a.a., sp. 37). Finnur Jónsson står i De gamle Eddadigte fortfarande fast vid denna ståndpunkt: »*an*: må her fungere som *heldr an*» (s. 288). Bugge vill hämta stöd för sitt förslag hos Lund, Oldnordisk ordföjningsläre (1862), som i en anmärkning har (s. 242): »Mærkes må brugen af *enn* uden at der går et ord i den højere grad eller *annarr* eller andet sammenligningsord forud, således at et sådant må tænkes til som foresvævende tanken.» Som eksempel anför Lund dels just Gdr. II, 9, dels följande (Fire og fyrretyve Prøver af Oldnordisk Sprog og Literatur. Udg. af Konr. Gislason. 1860, s. 177):

Þá lét Petreius ganga fram þann flokk er mest var vandadr ok var þar ekki fólk í enn greifar ok barónar.

Citatet är från »Rómverja sögur, en Paraphrase af Sallustii Jugurtha og Catilina og af Lucani Pharsalia», som avtryckts efter en handskrift från »den anden Halvdeel af det 14. Aarh.» (a.a., s. V). Bugge misstänker, att i denna mening »*annat* let kan være faldet ud» (a.a., s. 423), och det antyder f. ö. utgivaren Gislason själv (a.a., s. 177). I varje fall måste framhållas, att detta språkprov möjligen visar, att *en* (i relativt sen tid) kan stå för *annat en*, men inte, att det kan stå för *heldr en*.

Klart avvisas Bugges av Finnur Jónsson stödda suppling av E. A. Kock i ANF 38 (1922, s. 286 f.). Han nämner, att språk som mlat. och me. har konstruktionstypen med *quam* resp. *than* 'snarare än'. »Men det nord. uttrycket är annorlunda beskaffat.» I stället föreslår han dock en interpretation, som knappast förefaller mera lycklig. Han söker nämligen förklaringen i den omständigheten, att *yfir* är en ursprunglig komparativbildning (vars grundord ju återfinnes i prep. *of* 'över'). Den komparativa innebörden kan fakultativt ha hållit sig kvar, menar han. »Tills vidare» översätter han därför (s. 287):

'Må korpar slita nu ditt järtas trasor
utöver vida länder — längre hän,
än där du vet, att några människor bo!'

För jämförelses skull påminner Kock om att tyskan i fallet *nach: nahe: näher* upprätthållit skillnaden mellan positiv och komparativ, men detta synes mig vara ett bräckligt stöd för antagandet om en kvadröjande komparativ innebörd hos fvn. *yfir*.

Vid sökandet efter en komparativ som skulle korrespondera med *en* har man vidare riktat blickarna på *við*, vilket fattats som positiv för komparativ. Så Detter-Heinzel, a.a. II, s. 494. De hänvisar för paralleller till två textställen (bortsett från ett Beowulfcitat, som principiellt inte kan anses bevisande för nordiskans vidkommande). Det första av dessa är raderna 4—6 i Sólurljóð 40 (Kock I, s. 312):

Sól ek sá
setta dreyrstofum;
mjök vask þá ór heimi hallr.
Möttug leizk
á marga vegu
frá þvís fyrri vas.

Detta är ju emellertid inte exempel på konstruktionen positiv + *en* (jfr snarare typen *auðkendr frá*) och måste därför betecknas som ovidkommande. Det andra stället är Konráds Rímur IV, 5 (Riddara-Rímur. Utg. af T. Wisén. 1881, s. 128):

Mikit er bann at missa [D-H felcit.: missi] þann
mest er hjartans yndi,
en lifa við hinn, segir hugrinn minn,
er hvimleidastan fyndi.

Denna strof innehåller visserligen en positiv och ett följande *en*, men såvitt jag förstår har vi här inte att göra med den komparativa konjunktionen *en*, utan med den kopulativa-adversativa. Meningen torde inte vara, att det är en större förbannelse att sakna sin hjärtanskär än att leva med den man finner avskyvärdast, utan att det är en stor förbannelse att sakna sin hjärtanskär och leva med den man finner avskyvärdast.

När därför Sijmons-Gering som stöd för sin översättning 'in weiter entlegenen ländern, als' av *við lönd yfir, en* hänvisar till Detter-Heinzel (a.a. II, s. 295), är det inga relevanta paralleller de ger anvisning på.

Enligt min uppfattning leder den ovan förda diskussionen till att vi inte har att göra med komparativt *en*. Innan behandlingen av konjunktionen förs vidare, skall emellertid frågan om tolkningen av verbformen *vitir* tas upp.

Vitir är i formellt avseende dubbeltydigt. Det kan hänföras till *vita* 'veta' eller *vitja* 'besöka'. Praktiskt taget hela följden av eddaforskare som yttrat sig om detta ställe (och inte såsom Boer, a.a. II, s. 270, betecknat det som »unverständlich») har antagit, att vi har att göra med en form av *vita*. Denna uppfattning hyser t. ex. Bugge (i varje fall a.a., s. 267; jfr nedan), Detter-Heinzel, Sijmons-Gering och Finnur Jónsson. Det gäller då att försöka komma tillrätta med genitiven *manna*. Bugge hänvisar på nyssnämnda ställe till två fall av *vita til manna*. Häremot har emellertid Hoffory med rätta invänt, att »*vita til manna* næppe kan afgøre noget med hensyn til — (og allermindst da være identisk med) — det her supponerede *vita manna*» (a. st.). Hos Detter-Heinzel finner man det betydligt överdrivna påståendet, att »überhaupt nackter Genitiv und mit *til* verbundener wechselt» (a.a. II, s. 115). Under hänvisning till fall som de av Bugge framdragna och sådana som Háv. 82:5—8

Á skip skal skridar orka,   en á skiöld til hlífar,
mæki hoggs,   en mey til kossa.

kommenterar de: »*enn þú vitir manna* für *enn þú vitir til manna*» (a.a. II, s. 494). Finnur Jónsson noterar, utan att uppge vad som lett honom till ett så kategoriskt påstående: »*viter* gewiss von *vita* (nicht v. *vitja*)» (Eddalieder. II, s. 129). Sijmons-Gerings formulering är: »*viter* 4^b ist sicherlich nicht opt. von *vitja*, ... sondern von *vita*» (a.a. II, s. 295).

Mot denna uppfattning står Hoffory, som anser, att »den her sandsynlige betydning 'leve' meget lettere synes at kunne udledes af et *vitja manna* eg. 'færdes blandt mennesker' ... end af et *vita manna*» (a. st.). Nu finns det visserligen, som Hoffory själv framhållit (och efter honom Detter-Heinzel och Sijmons-Gering), ett fall av *vita*+genitiv i Eddan, som förtjänar att omnämnas i detta sammanhang: »Närmere havde det, som det forekommer anm., ligget at jævnføre udtrykket i Am. 84: *Barna veiztv þinna* (hvor man, som bekendt, plejer at underforstå *hlut* eller *kost*).» Detta fall, ehuru kanske osäkert traderat, jämte former av *vita* med bestämningarna *geds* (Háv. 20:2), *vits* (Háv. 18:6) och *margs* (Vsp. 20:2) gör, att man inte på formella grunder helt bör utesluta möjligheten av att det är fråga om en form av *vita*. Oerhört mycket säkrare styrkt, och därför att föredra om inte särskilt starka skäl pekar i annan riktning, är dock konstruktionen *vitja*+genitiv, den som Hoffory (ehuru på för

mig oantagliga grunder) här ville se. Då sådana skäl ej har förebragts, synes det mig utan jämförelse sannolikast, att vi har att göra med en *vitja*-konstruktion. Långt före Hoffory hade konstruktionen f. ö. uppfattats på detta sätt i den Arna-Magnæanska utgåvan, vari översättningen lyder: 'Potius quam tu homines videas' (II, s. 297). Det är oklart om Bugge, som då han framlade sin ändrade åsikt om textstället angav den Arna-Magnæanska utgåvan som incitament (a.a., s. 423), var medveten om detta. Tydligt är emellertid, att Hoffory inte observerat det, något som framgår av hans resonemang i kritiken av Bugge.

Sedan *en* ovan ganska säkert befunnits vara icke-komparativt, har man i första hand att pröva, om det kan vara fråga om det ytterst vanliga *en* 'och' ('men'). Skrivningen i handskriften (R) är *eN*, vilket enligt Gustaf Lindblad är en »åtskilliga ggr» förekommande stavning av konjunktionen *en* 'och, men' (a.a., s. 205). Utgår man nu från det naturliga antagandet att *vitir* är en form av *vitja*, och lämnar man tills vidare betydelsen hos *manna* därhän, kommer man fram till den enkla tolkningen 'och må du besöka (komma till) *manna*'.

Formen *manna* har såvitt jag kunnat finna genomgående tolkats 'män-niskor(na)'. Som tidigare nämnts tänkte sig Bugge med den Arna-Magnæanska utgåvan — »Deinde *Vitir manna* re ipsa est: inter homines verseris ɔ: vivas.» (a.a. II, s. 297, not 30) — att *vitir manna* var »et fyldigt Udtryk for 'du skal leve'» (a.a., s. 423). Finnur Jónssons explikation är: »*vitir manna*: ved, kender noget till mennesker, ɔ: er blandt de levende.» (De gamle Eddadigte, s. 288). Vilken pressad översättning denna uppfattning leder till, visar sig tydligast hos Sijmons-Gering: 'in weiter entlegenen ländern, als dass dir von den dortigen menschen kunde zukommen könnte' (a.a. II, s. 295). De skyller emellertid på diktaren, som de anser ha uttryckt sig »höchst ungeschickt».

Som ovan framhållits kunde *menn* användas om de döda, då sammanhanget medgav detta. Enligt min uppfattning är sammanhanget även i Gdr. II, 9 sådant, att Guðruns ord inte skall behöva missförstås. Hon önskar, att korpar måtte slita Hognes hjärta över vida land — detta innebär ju, att hon önskar honom död, bort från de levandes tal. I den sista satsen formuleras detta definitivt: *en þú vitir manna* 'och må du komma till de döda'.

Av stort intresse är likheten mellan Guðruns situation och volvans i Bdr. 14. Volvan uttalar en olycksprofetia över Oden, Guðrun en ofärdsönskan över Hagne. Att deras ordval på en avgörande punkt blir likartat är begripligt. Det är tydligt att de båda ställena bör sammanhållas; tolkningen av det ena får betydelse för tolkningen av det andra. Såvitt

jag kunnat finna, är dessa båda fall för övrigt de enda i den klassiska fornvästnordiska poesien, där *manna* och *vit*, *vitja* står i syntaktiskt sammanhang med varandra.

Övergången från konstruktion med *skyli*+infinitiv till presens konjunktiv av huvud verbet möter också i Sigruns, Helge Hundingsbanes makas, förbannelse över sin broder Dag, Helges baneman. Hennes situation är alltså densamma som Gudruns. HH II, 31—33:

'Þik skyli allir	eidar bíta,
þeir er Helga	hafðir unna
at ino líosa	Leiptrar vatni
ok at úrsvöloom	Unnar steini!
Skrídiat þat skip,	er und þér skrídi,
þótt óskabyrr	eptir leggiz!
Rennia sá marr,	er und þér renni,
þóttu fiánder þina	fordaz eigir!
Bítia þér þat sverd,	er þú bregdir,
nema siálfom þér	syngvi um höfði!
Þá væri þér hefnt	Helga dauda,
ef þú værir vargr	á viðom úti,
auds andvani	ok allz gamans,
hefðir eigi mat,	nema á hræom spryngir!

Man lägger även märke till den stora likheten i verbalt och rytmiskt avseende mellan de båda inledningsraderna här och motsvarande rader i Gudruns förbannelse. Vårt att nämna är också, att både Sigrun och Gudrun i slutraden anknyter till döden — Dag skall (i vargskepnad) spränga sig på lik, Hagne komma till de döda.

Uttryck med *vitja* används även på andra ställen i Eddan i situationer likartade med dem i Bdr. 14 och Gdr. II, 9. På dessa båda ställen hade vi ju uttrycken *koma (manna) á vit* resp. *vitja (manna)*. I Sg. 51:5—52:6 yttrar Brynhild:

'Vilkat ek mann traudan	né torboenan
um óra sök	aldri týna!
Þó mun á beinom	brenna ydrom
færi eyrir,	þá er ér fram komid,
neitt Menio góð,	mín at vitia.'

Här möter alltså formen *fram koma (mín) at vitja*. *Mín* står med syftning på Brynhild som död. För henne liksom för volvan i Bdr. 14, som båda

ser förloppet från dödsrikets synpunkt, är det naturligt att använda ett uttryck med *koma*: *fram koma at vitja, koma á vit*. Ett sådant uttrycks-sätt är också åskådligare, lägger större vikt vid själva färden. Detta är å andra sidan sekundärt för Gudrun — för henne är den summariska betydelsen 'dö' det väsentliga. Vidare kan nämnas Ghv. 19, där det är fråga om en utväxling av besök. Gudrun:

'Minnztu, Sigurðr,	hvat vit mæltom,
þá er vit á beð	bæði sátom,
at þú myndir mín,	móðugr! vitia,
halr! ór helio,	en ek þín ór heimi?'

Formuleringen är här den enkla *vitja* (*þín*). Från skaldediktningen har jag noterat ett fall som följande ur *Hervararsaga* (Kock II. 1949, s. 136):

Nú fýsir mik,
fóstri, at vitja
framm genginna
frænda minna.
Aud mundu þeir
eiga gnógan;
þann skalk oðlaz,
nema áðr forumz.

Man har att lägga märke till att *vit* och *vitja* i uttrycken *koma manna á vit* och *vitja manna* inte innebär ett besök i vanlig mening, utan ett besök utan återvändo. Jag har försökt markera detta genom att ge översättningen 'komma till de döda', inte 'besöka de döda' (jfr sv. *komma till himmelen/helvetet*). Motsvarande gäller för Brynhilds ord i Sg.

Uttrycket *vitja manna* får sägas vara ganska egenartat. Det bjuder emot att tänka sig uttrycket använt om levande människors inbördes förhållanden (även om man erinrar sig fraser som sv. *träffa folk* o. d.). Det är möjligt, att det är en utsagd tanke av detta slag som ligger bakom tidigare kommentatorers nästan enhälliga avståndstagande från läsningen *vitja manna* i Gdr. II, 9. När *manna* tänkes avse de döda, framstår konstruktionen i en helt annan dager.

Det är inte omöjligt, att det föreliggande materialet skall bedömas så, att typen *vitja manna* varit en fras med specialiserad betydelse. Just för begreppet 'dö' finns ju i många språk en uppsjö av uttryck; jfr t. ex. sv. *avlidna, gå bort, gå hädan, gå till sina fäder, samlas till sina fäder* osv. Särskilt de båda sistnämnda uttrycken ligger anmärkningsvärt nära *vitja manna*.

Att en tolkning som den här föreslagna av slutraden i Gudruns förbannelse från psykologisk-estetisk synpunkt är motiverad torde stå klart. Man väntar sig att finna den kulmen på hennes ofärdsönskan, som tolkningen ger. På ett intressant sätt belyses detta av den sista halvstrofens återgivning i Collinders översättning (s. 188):

'Mätte du förgöras!
Ditt hjärta må hackas
av korpar och kastas
omkring över landet!'

Översättaren kommenterar (s. 240): »'Mätte du förgöras' saknar motsvarighet i grundtexten. — Omkring över landet. Övers. har utelämnat satsen: an vitir manna.» Är min tolkning riktig, så återger den av Collinder i översättningen inskjutna raden ungefärligen den rad i grundtexten, som han betecknar som utelämnad. Och i originalet har denna rad den mest effektfulla placering den som klimax i Gudruns förtvivlade utbrott kan ha — sist i strofen.

I största korthet skulle det viktigaste av vad den nu avslutade undersökningen lett till kunna sammanfattas på följande sätt. Undersökningens första avsnitt behandlar Bdr. 14 (främst raderna 3—4), där den av galdrar väckta volvan uttalar en olycksprofetia över Oden.

'Heim ríð þú, Ódinn,	ok ver hróðigr!
Svá komit manna	meirr aptr á vit,
er lauss Loki	líðr ór þöndom
ok ragna rök	riúfendr koma!'

I denna strof är de båda första raderna ironiska. *Svá* syftar på *hróðigr*. *Komit* bör uppfattas som presens konjunktiv eller imperativ (typen pluralis för singularis). *Er* betyder 'när', inte 'förrän' (eller 'är'). En noggrann analys leder till att *manna* i detta sammanhang måste avse de döda, en betydelse som förefaller att väl passa in i detta ords betydelsemönster i Eddan för övrigt. Översättningen blir: 'Rid du hem, Oden, och var stolt (ironiskt)! Så må du sedan komma åter till de döda, när Loke slipper lös ur banden (och vid ragnarök förstörelsens makter kommer).' — Med Bdr. 14 bör sammanhållas Gdr. II, 9, där Gudrun uttalar en ofärdsönskan över sin broder Høgne. Denna strofs båda slutrader behandlas i undersökningens andra avsnitt.

'Hví þú mér, Hogni,	harma slíka,
vilia laussi,	vill um segia?
Ditt skyli hiarta	hrafnar slíta
víd lönd yfir,	en þú vitir manna!

Här torde *en* ha betydelsen 'och', ej 'hellre än, snarare än' eller 'än', och *vitir* är sannolikt presens konjunktiv av *vitja*, ej av *vita*. *Manna* torde också här åsyfta de döda. Den andra halvstrofens översättning blir: 'Må korpar slita ditt hjärta över vida land, och må du komma till de döda!' Den framlagda tolkningen hävdas ha företräde i syntaktiskt, innehållsligt och psykologisk-estetiskt avseende. — I lexikaliskt hänseende har jag alltså kommit fram till att *menn* i eddadiktningen kunnat användas som kollektiv beteckning för de döda, åtminstone i fraser som *vitja manna, koma manna á vit*.

KLAUS VON SEE

Studien zum Haraldskvæði.

1. *Die ursprüngliche Gestalt des Haraldskvæði.*

Erst die philologische Forschung des 19. Jhs. hat die Strophen, die wir heute »Haraldskvæði« (Haraldslied) nennen, zu einem einheitlichen Gedicht zusammengestellt. In den heutigen Skaldenausgaben zählt es 23 Strophen¹. Der Dichter gibt vor, das Zwiegespräch einer Walküre und eines Raben belauscht zu haben (daher auch »Hrafnsmál«, Rabenlied, genannt): Str. 4—12 erzählt der Rabe von den kriegerischen Taten des norwegischen Königs und Reichseinigers Harald Schönhaar (Ende des 9. Jhs.), besonders von der Schlacht im Hafrsfjord, Str. 13—14 von Haralds Heirat mit der Dänin Ragnhild, Str. 15—23 von Haralds Hofhaltung, den Kriegern, Skalden und Gauklern. Die Strophen gelten heute als das Werk des Þorbjörn hornklofi, eines Hofskalden Harald Schönhaars, also als das Werk eines einzigen Dichters. Gelegentlich meint man zwar, die Strophen über Haralds Hofhaltung seien erst später von Þorbjörn selbst zum Schlachtgedicht hinzugedichtet worden, — vielleicht aus Anlass der Heirat Haralds mit Ragnhild². Meist wird aber auch die ursprüngliche Einheit des Gedichts nicht bezweifelt. Selbst Heusler und Genzmer, die in ihrer Edda-Übersetzung sonst allerlei in der Strophenzuordnung ändern, halten an der Einheit fest³. Die Einleitung Heuslers

¹ F. Jónsson, *Den norsk-islandske Skjaldedigting*, 1912, Bd. I, A 24 ff., B 22 ff.; E. A. Kock, *Den norsk-islandske Skaldediktningen*, 1946, Bd. I, 14 ff. Vgl. die deutsche Übersetzung in Thule II, 191 ff.

² So J. de Vries, *Anord. Literaturgesch.* I, 102, der allerdings Str. 15—17 noch zum ursprünglichen Gedicht zählen möchte. Vgl. auch den Einteilungsversuch von Fr. Sueti, *Über die auf den König Harald Hárfagri bezüglichen Gedichtfragmente*, 1884, S. 14 ff.

³ Thule II, 191 ff. — F. Genzmer, *Ark. f. nord. fil.* 42, 1926, S. 126 f., meint, dass Þorbjörn beim Hochzeitsfest nur die eine Str. 13 hinzugedichtet habe; Str. 14 hält er für unecht, weil ihr spöttischer Charakter nicht in das Preislied hineinpasse.

legt sogar grösseren Wert auf den Schlussteil des Gedichts, die Strophen über die Hofhaltung, als auf den ersten Teil; das Gedicht wird als »ein kostbares Sittengemälde« bezeichnet, »getränkt von der gehobenen Stimmung des Zeitgenossen«. Die nachfolgende Untersuchung kommt zu einem andern Ergebnis: nur die Str. 1—12 bilden das eigentliche, alte Haraldskvæði. Die Str. 13—23 hat erst viel später ein stümperhafter Nachahmer hinzugedichtet; dadurch, dass er die grosszügige Hofhaltung Haralds, die fürstliche Belohnung der Skalden pries, wollte er vielleicht seinen eigenen Gefolgherrn veranlassen, dieser Grosszügigkeit nachzueifern.

Eine kurze Interpretation der Str. 1—12 mag zunächst die innere Geschlossenheit des ersten Gedichtteils veranschaulichen. Str. 1 ist der typische Einsatz eines skaldischen Preisliedes, aber unter allen Beispielen wohl das gekonnteste: in der feierlichen Anrede an die »Ringträger«, die Gefolgsleute Haralds, im Ausdruck des dichterischen Selbstbewusstseins, in der präzisen Formulierung des Themas gleichsam in Obertitel und Untertitel. Dann werden die Gesprächspartner vorgestellt: in Str. 2 die lichterhaarige, weisshalsige, hellbrauige Walküre, in Str. 3 die Raben. Ihr Aussehen reizt die Walküre zu fragen, und — um ihre Frage zu erklären — beschreibt sie es grell und grauenerregend: die Krallen, in denen Leichenfleisch hängt, und die Schnäbel, aus denen Aasgeruch dringt. Wer mag der Kriegsheld sein, der den Raben dies Leichenmahl bereitete?

Nach der dreistrophigen Einleitung beginnt in Str. 4 die Erzählung des Raben. Sie füllt den ersten Teil bis zur Schlusstr. 12 aus: Die Walküre hatte die Frage gestellt, das muntere Erzählen bleibt dem Raben überlassen. »Harald« ist gleich das erste Wort, und in den beiden nächsten Zeilen wird es noch zweimal variiert. Es ist die einzige Variationsbündelung im Gedicht. Sie rückt die Hauptperson sofort ins rechte Licht und enthält zugleich auch wesentliche sachliche Angaben: die Abstammung von König Halfdan und die Zugehörigkeit zu einem Yngvi-Geschlecht. Das klingt zunächst so, als solle es nun im hochgeschraubten Pathos weitergehen, aber ehe eine solche Stimmung aufkommt, wird

---

M. Olsen, *Maal og Minne* 1942, S. 26 ff., bes. S. 30, meint, dass das gesamte Gedicht anlässlich des Hochzeitsfestes gedichtet worden sei. Ähnlich J. Bing, (*Norsk*) *Hist. Tidsskrift* 33, 1943—45, S. 169 ff. Nach seiner verwegenen Deutung ist mit der Walküre in Str. 2 Ragnhild gemeint, die vom Raben die Siegesbotschaft und damit die Einlösung des Versprechens erhält, das Harald ihr seinerzeit bei der Werbung gegeben hat. Auch K. Reichardt, *Ark.* 42, 323 ff., und L. Wolff, *Genzmer-Festschr.*, 1952, S. 100, setzen die Einheit des Harkv. voraus.

sie schon zerstört: *síðan ór eggi kómum* ('seit wir aus dem Ei krochen') heisst es in der nächsten Zeile ganz unfeierlich, und gleich erinnern wir uns wieder, dass hier ja der Rabe erzählt.

Seit sie aus dem Ei krochen, folgen die Raben dem König — er hat sie wohl immer mit Kriegerleichen gefüttert —, und frisch und unbekümmert erzählt jetzt der Rabe: *Kunna hugðak þik konung...* 'Du wirst doch sicher den König kennen...':

Ungr leiddisk eldvelli
 auk inni at sitja,
 varma dyngju
 eða vottu dúns fulla,

('Dem Jungen wurde das Herdfeuer leid, das Drinnensitzen, die warme Frauenstube und die Daunenhandschuhe') — als wäre Harald ein junger Märchenheld, der aus der häuslichen Geborgenheit fortzog, um sich in kühnen Taten zu erproben. Das ist ein besonderer Reiz des Gedichts, dass der Dichter nicht einfach seinen eigenen Preisgesang dem Raben »in den Mund legt«, sondern dass er den Raben so erzählen lässt, wie es dem Munde des Dichters vielleicht nicht immer geziemt hätte.

Die Strophengruppe 4—6 gibt uns ein Bild vom jungen König, seiner Kriegsmacht und seinem kecken, unternehmungsfrohen Sinn. In Str. 7 setzt die Schlachtschilderung ein. Auch diese Eingangsstrophe zeichnet sich — wie schon die Eingangsstrophen der vorhergehenden Strophengruppen (Str. 1 und 4) — durch Kürze und Prägnanz ihrer Aussage aus: der Schlachtort wird gleich in der ersten Zeile genannt, dann — noch im gleichen Satz — die Namen der beiden Gegner: Harald und Kjötvi (Str. 7,1—4). Die Beinamen *enn kynstóri* — *enn auðlagði* wollen beide Gegner offenbar auf gegensätzliche Weise charakterisieren: der eine hat die edle Abstammung, der andere den äusseren Reichtum. Das eine bedeutet Kriegergeist, Mut und Kraft, das andere Pracht und Aufwand an kriegerischen Mitteln. Und von diesem Aufwand, mit dem die Gegner anrücken, hören wir auch sogleich. Sie kommen in prächtig ausgestatteten Schiffen »mit schnappenden Häuptionen und geschnitzten Steven« (Str. 7,7/8), und auch die fremdländischen Waffen (Str. 8,3/4) bekunden ihren Reichtum. Wie anders wird drei Strophen zuvor Haralds Kriegsaufgebot beschrieben, — da ist nichts von geschnitztem Zierat, aber kampfbewährt und wettererprobt ist es: »rötliche Spanten, rote Schilde, geteerte Ruder, schaumfeuchte Schiffszelte« (Str. 5,5—8)! Der Gegensatz wird vom Dichter ganz bewusst herausgestellt, und wir ahnen schon, worauf es hinausläuft: der ganze äussere Aufwand wird schmähdlich

zugrunde gehen. Hart und unvermittelt setzt dann auch die Kampfschilderung ein (Str. 8,5 ff.). Und bald schon kommt die Wende der Schlacht, betont an den Schluss der Str. 9 gesetzt: Haklangr fällt, einer der Führer des gegnerischen Heeres.

Mit Str. 10 beginnt abermals eine neue Strophengruppe: Zusammenbruch und Flucht des Gegners, gekennzeichnet gleich durch das erste Wort: *Leiddisk þá...* 'Verleidet wurde es da' dem Gegner, seine Kampfstellung zu halten. Jetzt kehrt der Dichter seinen Spott hervor, den er bisher noch zurückgehalten, aber durch die Schilderung des pomphaften Aufmarsches auf eine feine Weise vorbereitet hat: wie die Enten strecken die Verwundeten ihre Hinterteile in die Luft und die Köpfe in den Kiel ihrer Schiffe (Str. 10,5—8). In Str. 11 wird der kräftige Spott zur scharfgeschliffenen Ironie. Mit scheinbarer Ernsthaftigkeit wird erzählt, in welcher Art und Weise die Gegner ihre Waffen verwenden, obwohl diese Art und Weise eine durchaus widersinnige, unkriegerische ist: die Schilde — die Waffen, die der Krieger im Kampf vor der Brust zu tragen pflegt — tragen sie auf dem Rücken. Jedes Wort ist hier sicher gesetzt; es heisst nicht etwa: »auf dem Rücken trugen sie...«, sondern: »auf dem Rücken liessen sie blinken...« Wer seine Waffen blinken lässt, der zeigt sich kampfbereit. Aber hier sind gerade *baki* (Rücken) und *blíkja* (blinken) durch Stabreim miteinander verbunden, — diese Krieger sind alles andere als kampfbereit. Und die Schilde, die so unrühmlich zum Schutz der Rücken dienen müssen, erhalten noch dazu in ganz unverdienter Weise eine besonders pompöse Kenning: »Schindeln von Odins Saal« (Str. 11,3), — eine Kenning, in der die Stätte der Schlachttoten, Walhall, heraufbeschworen wird, eine Stätte also, von der sich diese Krieger eben gerade auf eine unziemliche Weise zu drücken suchen. Aber sie werden deswegen nicht etwa »ängstlich« gescholten, — »bedachtsam« (*hyggjandi*, Str. 11,4) heissen sie. Als wohlerwogenes und zweckmässiges Verhalten wird das, was sie tun, hingestellt: *æstusk...* 'sie setzten sich in Bewegung' (Str. 11,5). *Æsa* pflegt in Schlachtschilderungen das hitzige Vorwärtsstürmen zu bezeichnen (vgl. Skj. B I, 213. 544; HH I 53,9). Haralds Gegner setzen sich nun aber gerade in die entgegengesetzte Richtung in Bewegung. Auch hier wird scheinbar schonungsvoll der wahre Sachverhalt verhüllt. Erst zum Schluss der Strophe drückt der Dichter ganz unverblümt aus, was er von der Sinnesart der Gegner hält: Sie sind verweichlicht, unkriegerisch, den harten Kampf nicht gewohnt, — zum Mettrinken taugen sie besser (Str. 11,8).

Die Schlussstr. 12 ist nur in der Snorra Edda überliefert, und man vermutet meist, dass die eine Strophenhälfte verlorengegangen sei. Die

Snorra Edda zitiert ja auch sonst halbe Strophen. Str. 12 bestand aber wohl von vornherein nur aus vier Kurzzeilen und ist gerade dadurch als Schlussstrophe charakterisiert. Halbstrophen als Schlussstrophen sind uns auch sonst überliefert, — vom gleichen Dichter, Þorbjörn, in der Glymdrápa und ausserdem im Walkürenlied¹. Str. 12 gibt die Schlussbilanz, den letzten Blick auf das Schlachtfeld: *valr lá þar á sandi* ('Der Leichenhaufen lag da am Strand'), und die schwere Kenning, die dann folgt, ist ein letzter, langgeschwungener Schnörkel: »bestimmt (geweiht) dem einäugigen Armbewohner der Frigg«, — Odin, der furchtbare Kriegsgott, dem die Leichen des Schlachtfeldes zufallen, als traulicher Ehegatte! Dass der Dichter hier mit dem Pathos spielt — wie in Str. 4 —, das gibt auch die letzte Zeile zu erkennen. Zunächst wird die Wichtigkeit der Odins-Kenning dadurch besonders herausgehoben, dass sie über die Zeilenpaargrenze hinweggeht (Z. 2/3): Der Sprechschwung wird gestört, der Sprecher wird unbewusst langsamer sprechen. Um so kürzer und abgehackter wirkt danach die letzte Zeile, das Résumé des Raben: »uns gefiel die Sache«. Harald hatte sie ja wieder einmal mit guter Nahrung versorgt. Darin liegt der Witz, dass in dieser kurzen, allerletzten Zeile des Gedichts das Ereignis noch einmal ganz aus der Sichtweise des Raben gesehen wird: Da ist nichts von der historischen Bedeutung der Schlacht, nichts vom Kriegerruhm des Siegers, sondern nur vom Leichenfrass der Raben.

Die Erzählung ist in sich geschlossen, alles auf einen Ton gestimmt, sicher auf die Pointe hin komponiert: Harald der junge, edle Kriegsheld mit seiner kampf- und sturmerprobten Mannschaft, die Gegner in ihrem machtgebietenden, prächtigen Aufwand und dann ihr schmähhches Versagen in der Schlacht. In frischer Siegeslaune scheinen die Strophen gedichtet und vorgetragen zu sein. Die folgenden Str. 13—23 passen hierzu nicht. Wäre der erste Teil ein Preisgedicht im üblichen Stil, so würde eine anschliessende preisende Aufzählung des prächtigen Hofstaates nicht auffällig wirken. Der erste Teil ist aber — wenigstens zum Schluss hin — weit eher ein Spottgedicht auf den Gegner und gewinnt seinen besonderen Reiz gerade dadurch, dass er zeigt, wie Pomp und Pracht vor einer kampf- und sturmerprobten Mannschaft zugrunde gehen.

Der inneren Einheit des ersten Teils entspricht die klare, festgefügte Ordnung im äusseren Aufbau, vor allem die Gliederung in vier Gruppen von je drei Strophen. Die Hákonarmál und das Walkürenlied haben eine

¹ Vgl. meine Bemerkungen in PBB 81, Tübingen 1959, S. 14.

ähnlich strenge Gliederung, jene in Vierstrophengruppen, dieses in Dreistrophengruppen. Ganz anders der zweite Teil des Harkv.: während im ersten Teil die Walküre sich auf eine Frage beschränkte und dann den Raben erzählen liess, zeigt der zweite Teil einen mehrfachen Wechsel von Frage und Antwort. Die Strophengruppen, die dadurch entstehen, sind von sehr ungleicher Länge. Überhaupt fehlt dem Ganzen die Geschlossenheit, das Frage- und Antwortspiel könnte sich beliebig fortsetzen. Auch die ungewöhnliche Mischung von Langzeilenmass und Ljóðaháttur findet sich nur im zweiten Teil¹.

Die Ungeschicklichkeit des Nachahmers zeigt sich in manchen Kleinigkeiten. Es beginnt gleich in Str. 13. Störend ist schon die Anrede in der 2.Plur. (13,5). Die Strophe soll den Anschluss an die vorhergehenden Schlachstropfen bilden und den Übergang vermitteln: Der Dichter sagt, dass er die Schlachstropfen deshalb vorgetragen habe, weil die Frauen der Ragnhild nicht erzählen sollen, König Harald habe die Wölfe hungern lassen. Das Wölfe-Füttern ist zwar eine stehende Redewendung der Skaldendichtung, aber an dieser Stelle ist die ausdrückliche Erwähnung der Wölfe (*hergaupur*, 13,5) eine grobe Ungeschicklichkeit, denn man erzählt doch nicht 12 Strophen hindurch vom Leichenschmaus der Raben, um dann hinzuzufügen: Da seht ihr, wie Harald die Wölfe fütterte! — Das schwächere Stilbewusstsein des Zudichters zeigt sich am folgenden Beispiel: Þorbjörn bringt im ersten Teil, d. h. in 12 Strophen, den Namen »Harald« nur an zwei besonders herausgehobenen Stellen, nämlich in der 1. Strophe, die ja das Thema des Gedichts angibt, und dann noch einmal gleich als erstes Wort in der Erzählung des Raben (*Haraldi vér fylgðum*, 4,5); sonst verwendet er Umschreibungen. Der Dichter des zweiten Teils kennt diese Zurückhaltung nicht: er bringt in seinen 11 Strophen den Namen »Harald« fünfmal und zwar ziemlich wahllos!

Dabei ist in einzelnen Äusserlichkeiten, im Wortgebrauch, der erste Teil im zweiten durchaus nachgeahmt worden: während sich innerhalb des ersten Teils selbst keine Wiederholungen zeigen, tauchen einzelne Wörter und Wendungen des ersten Teils im zweiten wieder auf: am auf-

¹ Hans Kuhn, PBB 63, 1939, S. 221 ff., zeigt, warum sich gerade im Harkv. Langzeilenmass und Ljóðaháttur mischen konnten: Versbau und Stil des Harkv. stehen von vornherein unter dem Einfluss des Ljóðaháttur. — Richtige Versgruppen im Ljóðaháttur weist aber nur der zweite Teil des Liedes auf. Der Dichter des ersten Teils hält noch den gleichmässigen Strophenbau im Langzeilenmass inne. Erst der Nachahmer macht sich die Ähnlichkeit zunutze und lässt wirkliche Strophenteile im Ljóðaháttur einfließen.

fälligsten ist *konungr enn kynstóri* (14,5=7,3). Die ungebräuchliche Wendung *odda ípróttir* (1,3) ist in dem Kompositum *ípróttirmenn* (14,5) nachgeahmt worden, — dabei noch ziemlich ungeschickt, da *ípróttir* in Str. 1,3 durch den Gen. *odda* charakterisiert wird, das bloss *ípróttirmenn* aber gar nicht speziell »Krieger« zu heissen braucht (in Egils Sonatorrek 24,1 ist z.B. mit *íprótt* die »Dichtkunst« gemeint). Str. 5,4 *Djúpum ræðr kjólum* ist das Muster für Str. 19,4 *Feldum ráða rauðum* gewesen. In Str. 9,6 heisst es: *es vas styrjar væni*, in Str. 17,2: *es vitu rómu væni*; das Wort *væni* ist ganz selten. Auch *grafinn* in Str. 7,8 und 19,9 darf man vielleicht noch hinzufügen. Ziemlich einfältig wirkt schliesslich die Erwähnung der »Berserker« in Str. 20/21: nachdem in Str. 8,5/7 das Wort *berserkir* durch *ulfheðnar* ('Wolfsfelle') variiert worden ist, wirken die Worte der Str. 21: *Ulfheðnar heita, peirs...* ('Wolfsfelle heissen diejenigen, die...') wie ein hinterdrein hinkender, schulmeisterlicher Kommentar zu Str. 8. Die ganze Partie Str. 20/21 ist übrigens besonders nichtssagend: das, was in der Frage Str. 20,4 schon angedeutet wird, wird in der Antwort eigentlich nur mit andern Worten wiederholt¹.

Wichtig für die Altersbestimmung des zweiten Teils ist besonders Str. 17,5/6. Es heisst hier, die Kämpen Haralds seien begierig, aufs Schiff zu springen,

hømlur at slíta
 en hái at brjóta,
 'die Ruderbänder zu zerreißen
 und die Ruderpflocke zu zerbrechen'.

Die Zeilen entsprechen ziemlich genau den Atlamál 37,5/6:

hømlur slitnuðu,
 háir brotnuðu.
 'die Ruderbänder rissen,
 die Ruderpflocke brachen'.

Die Szene, von der die Atlamál hier sprechen, erscheint auch in der deutschen Nibelungendichtung, in der Erzählung von der Donauüberfahrt (Nibelungenlied Str. 1564, Þiðriks saga, ed. Bertelsen, II, 288). F. Genzmer hat bekanntlich die These aufgestellt, dass Þorbjörn nicht nur das Harkv., sondern auch die Atlakviða gedichtet habe; er behandelt dabei das Harkv. als ursprüngliche Einheit und versucht nun, den genann-

¹ Zum Wort »Berserker« vgl. meinen demnächst in der Zeitschr. f. deutsche Wortforschung erscheinenden Aufsatz.

ten Sachverhalt auf folgende Weise zu erklären¹: Þorbjörn habe aus der Quelle, nach der er die Atlakviða dichtete, die Szene mit dem Zerschlagen der Ruder übernommen und in sein Harkv. eingeführt; dafür habe er dann diesen Zug in der Atlakviða weggelassen, weil er sich nicht wiederholen wollte; der (bekanntlich jüngere) Dichter der Atlamál habe dann das Motiv wieder aus dem Harkv. (oder aus der neben ihm fortlebenden Quelle Þorbjörns) übernommen und in die alte Handlung eingebaut. M.E. lässt sich das Verhältnis der drei Gedichte zueinander nur so erklären, dass die Verse des Harkv. 17 aus den Atlamál 37 entlehnt wurden. Wieder beweist der Zudichter seine Ungeschicklichkeit, denn sinngemäss passen die Verse allein in die Szene der Atlamál: hier ist es Hagens verbissener Schicksalstrotz, der ihn Ruder und Fährboot zerstören lässt, da es ja keine Rückkehr aus dem Hunnenland geben wird. Würde aber ein halbwegs guter Dichter, der die königlichen Krieger loben will, von sich aus auf die Idee verfallen zu sagen: »Sobald sie Kampf erhoffen, sind sie begierig darauf, ihre Ruderbänder zu zerreißen und ihre Ruderpflocke zu zerschlagen«? Das ist keine übertreibende Huldigung, sondern einfacher Unsinn. — Es gibt nun noch weitere Übereinstimmungen zwischen dem zweiten Teil des Harkv. und den Atlamál. So taucht die Wendung des Harkv. 23,2 *drýggja heimsku* ('Torheiten begehen') in Atlamál 86,5/7 noch einmal auf. J. de Vries meint, der Atlamál-Dichter habe sie aus dem Harkv. entlehnt². Das Wort *drýggja* ist aber geradezu ein Lieblingswort der Atlamál; es erscheint schon in Str. 45 und 82, und deshalb ist es nicht wahrscheinlich, dass es dann in Str. 86 aus dem Harkv. entlehnt sein soll. Auch hier ist es wohl umgekehrt gewesen³. Der zweite Teil des Harkv. kann demnach frühestens im 12. Jh. gedichtet worden sein.

In Str. 16,7 heisst es, die Krieger Haralds würden »beschenkt« (*gæddir*) mit »hunnländischem Metall« (*malmi húnlenzkrum*). Die auffällige Bezeichnung »hunnländisch« wird damit zusammenhängen, dass Sigurd, der Besitzer des Drachenhortes, in den jüngeren Eddaliedern — in der Sigurdarkviða en skamma und bemerkenswerterweise in den Atlamál — als »Hunne« bezeichnet wird (Am. 100: *inn húnski*). Am Rande sei vermerkt, dass das Wort *gæða* zwar sonst nicht gerade selten ist, aber in den Atlamál gleich zweimal vorkommt (71,6 und 72,5).

¹ Genzmer, Ark. f. nord. fil. 42, 124.

² J. de Vries, Anord. Literaturgesch. II, 159.

³ Andererseits ist es nicht verwunderlich dass der Atlamál-Dichter den ersten Teil des Harkv., also das alte Harkv., gekannt hat: Am. 24,7 *emjuðu úlfar* erinnert an Harkv. 8,7 *emjuðu úlfhednar*. Gerade diese Halbstr. 8,5—8, die von den »Berserkern« handelt, ist auch sonst nachgeahmt worden (Eddica minora S. 56, Str. 8).

Schliesslich wirkt auch Str. 16,8 *auk mani austrænu* ('und ostländische Mägde') ziemlich verdächtig. Dass *man* — in der Bedeutung »Sklavinnen, unfreie Mägde« verhältnismässig selten — gerade wieder in *Atlamál* 70,5 vorkommt (noch dazu in ähnlichem Zusammenhang: jdm. Mägde als Eigentum übergeben), sei nur nebenbei erwähnt. Interessanter ist die Frage: was heisst hier *austrænn*? Am wahrscheinlichsten ist, dass der Dichter an die wendisch-baltischen Ostseeländer gedacht hat. Diese treten nun aber erst seit der 2. Hälfte des 10. Jhs., besonders im 11. Jh., in den Gesichtskreis der Norweger (Gráf. 3; Hfr. 3,24; Mark. 1,4; Þjóð A 2,1 usw., in der Edda Gðr. II 19).

In Str. 14,1 werden die »Holmrygir« genannt. M. Olsen hat darauf hingewiesen, dass das Wort »ganz und gar der Dichtung angehört«¹. Er stellt es neben die Ulmerugi des Jordanes und die Holm-Ryge des Widsið und vermutet, dass es aus einem verlorengegangenen Hjadningen- (Heglingen-)Gedicht stammt. Der Dichter des zweiten Teils scheint also keine Bedenken gehabt zu haben, durch solchen sagengeschichtlichen Bezug die Wirkung seiner Darstellung zu erhöhen. Auch *húnlenzkr* (16,7) ist ja ein Wort aus dem Bereich der Heldensage.

Dementsprechend fehlen im zweiten Teil ganz und gar die politischen Anspielungen. Der erste Teil hat — bei aller Leichtigkeit der Form — durchaus ein politisches Anliegen: er betont den Alleinherrschaftsanspruch Haralds, sein nationales Königtum; *yngringr, dróttinn Norðmanna, alvaldr austmanna* wird Harald genannt. Im zweiten Teil ist davon keine Rede mehr: wenn Harald nicht mit Namen genannt wird, dann bekommt er ganz farb- und zeitlose Bezeichnungen wie *ógnflýtir, skyli enn skilvísi*. Dem zweiten Teil fehlt die feste historische Position².

Von Str. 22 und 23 sagt Heusler³, dass sie »das älteste und auf lange Zeit einsame Zeugnis für Spielleute im germanischen Norden« darstellen. Der *leikari* ('Spielmann', 22,1) erscheint in der Skaldendichtung erst wieder im 12. Jh., bei Einarr Skúlason, Lv. 6 (Skj. B I, 455 f.) und Máni, Lv. 3 (B I, 520); beide Zeugnisse stehen in naher Verbindung mit dem

¹ M. Olsen, *Maal og Minne* 1942, S. 28 f.; ders., *Norrøne studier*, 1938, S. 223 f.

² Daher wird es kaum noch auffällig wirken, dass die jüngere Terminologie des Gefolgschaftswesens im zweiten Teil des Harkv. fehlt. Wir dürfen solche Bezeichnungen wie *hirðmaðr, húskarl* usw. (vgl. dazu Hans Kuhn, *Zeitschr. d. Savigny-Stift. f. Rechtsgesch., Germ. Abt.* 73, 1956, S. 41 ff.) von vornherein gar nicht erwarten, denn dieser Nachdichter bemüht sich gerade um seltene, seltsame Ausdrücke wie *ípróttirmenn, rógbirtingar, árceðismenn*; auch das Wort *berserkir* gehört hierher. — Zu *skilviss* vgl. H. de Boor, *Dt. Islandforschung* 1930, I, S. 112.

³ A. Heusler, *Thule* II, 194.

Auftreten von *pípa* und *fiðla*¹. Einarr klagt darüber, dass der Dänenkönig Sven (1146—57) ihm keinen Lohn gebe, weil er sich lieber von Pfeifen und Fiedeln unterhalten lasse (Lv.3)². Die Fiedler und Pfeifer scheinen gleichzeitig auch Spassmacher gewesen zu sein: *føra fólsku stóra fram* ('sie führen grossen Unsinn vor'), heisst es in der genannten Strophe des Máni von den *leikarar*. Auffällig ist die Ähnlichkeit mit Harkv. 23,2: *auk heimsku drýggir* ('und er macht Unsinn'). Dass zwischen beiden Zeugnissen ein Abstand von fast drei Jahrhunderten bestehen soll, ist nicht recht wahrscheinlich (wobei nochmals daran erinnert sei, dass gerade *drýggja heimsku* in den jungen *Atlamál* vorkommt). Die Str. 22. 23 bestätigen damit den Verdacht gegen die Echtheit des zweiten Gedichtteils.³

Aus welcher Zeit mögen die Str. 13—23 stammen? Alles weist auf das 11./12. Jh., also die Zeit, in der unter dänisch-niederdeutschem Einfluss die jüngere Gruppe der eddischen Heldenlieder entstand. Dass das Harkv. noch in späterer Zeit der Gegenstand nachschaffenden dichterischen Bemühens war, erkennen wir aus andern Skaldenstrophen: so sind uns — fälschlich unter dem Namen Þjóðólfs ór Hvini — einige Strophen überliefert, die das Harkv. z.T. wörtlich nachahmen (Skj. B I, 18 f.). Sie haben auffällige Ähnlichkeit mit einem Gedicht des Skalden Gísl Illugason (Skj. B I, 409 ff., vgl. bes. Str. 17,4=B I, 18, Str. 2,7), und ebenso zeigt dessen eigenes Gedicht den Einfluss des echten Harkv. (Gísl 13,8=Harkv. 9,8). Vielleicht sind zu seiner Zeit die Str. 13—23 des Harkv. gedichtet worden, und damit kommen wir auf denselben Zeitabschnitt, auf den uns die vorstehende Interpretation verwies: auf den Anfang des 12. Jhs.

2. Das Haraldskvæði und Snorri Sturluson.

Die Strophen 7—11 des Haraldskvæði, die von der Schlacht im Hafsfjord handeln, werden sowohl in der *Fagrskinna* als auch in Snorris *Heimskringla* (1. Hälfte des 13. Jhs.) zitiert. Snorri (*Heimskr. Har.hárf. k. 18*) gibt dazu einen ausführlichen Bericht über die Schlacht, ihre Vorgeschichte und ihren Verlauf. Es scheint mir, dass dieser Bericht den

¹ O. Höfler, *Ark. f. nord. fil.* 47, 1931, S. 287, leitet *fiðla* aus dem Mittelniederdeutschen ab.

² *Saxos Gesta Danorum*, XIV (ed. Holder, S. 469, 10 ff.) bestätigen, dass König Sven neue, aus Deutschland übernommene Lebensformen an seinem Hof einführte.

³ Der Name des Gauklers in Harkv. 22 f. »*Andaðr*« ist sonst als Name des »Königs« im Brettspiel überliefert (*Heiðreks gáta* 31, *Edd. min.* 118). Ob dem Anführer des Gauklertrupps in Harkv. 22 spasseshalber dieser Name beigelegt wurde?

Angaben des Liedes selbst, also der zeitgenössischen Quelle, in allen wesentlichen Punkten widerspricht¹. Aber Snorri genießt als quellenkritischer Geschichtsschreiber besonderes Ansehen. Sein Bericht pflegt daher allen neueren Darstellungen als wesentliche Quellengrundlage zu dienen. Nur der norwegische Historiker Johan Schreiner erkannte den Widerspruch zwischen Prosa und Strophen und stellte sich mit Entschiedenheit auf die Seite der Liedquelle². Doch fand seine verdienstvolle Entdeckung keinen Anklang; meist wird sie mit Stillschweigen übergangen: Der Historiker ist nicht geneigt, sich das festgeformte, traditionelle Bild der norwegischen Reichseinigung so radikal zerstören zu lassen, und auch beim Philologen sitzt das Vertrauen in die Glaubwürdigkeit der Saga noch ziemlich fest³. So mag es angebracht sein, auf das Problem erneut hinzuweisen.

Nach Snorris Darstellung bewahrten Hordaland, Rogaland, Agder und Telemarken, also sie südwestlichen Landschaften Norwegens, am längsten ihre Unabhängigkeit gegenüber Harald Schönhaar. Als nun alle Landschaften ringsumher von Harald unterworfen waren, schlossen sich die Könige und Häuptlinge des Südwestens zu einer Koalition zusammen, um ihre immer mehr bedrohte Unabhängigkeit zu schützen: König Eiríkr von Hordaland, König Súlki von Rogaland mit seinem Bruder, dem Jarl Sóti, König Kjötvi von Agder mit seinem Sohn Þórir haklangr und schliesslich zwei Brüder aus Telemarken, Hróaldr und Haddr. Als Harald von dieser Koalition erfuhr, sammelte er eine Mannschaft in Trondheim und begab sich zu Schiff nach Süden. Auch König Eiríkr zog daraufhin südwärts, um mit der Mannschaft zusammenzutreffen, die er von Osten her zu seiner Unterstützung erwartete (*er hann vissi at austan myndi koma til fultings við hann*). Nördlich von Jädern traf er mit ihr zusammen und setzte sich mit seinem ganzen Heer im Hafrsfjord fest. Vor diesem Fjord oder im Fjord aber lag schon Harald mit seiner Flotte (*þar lá þá fyrir Haraldr konungr með her sinn*), und es begann nun sogleich die Schlacht. — Nach Snorris Darstellung hat es Harald also mit sieben namentlich genannten Gegnern zu tun; König Eiríkr von Hordaland scheint das

¹ Zum Problem der historischen Glaubwürdigkeit der Saga, besonders des Verhältnisses von Sagaprosa und zitierten Skaldenstrophen vgl. meinen Aufsatz »Der Skalde Torf-Einar Jarl«, PBB 82, Tübingen 1960, S. 31 ff.

² J. Schreiner, Festschrift til H. Koht, 1933, S. 103 ff.; ders., Scandia 9, 1936, S. 64 ff. Eine entgegengesetzte Ansicht noch in Saga og oldfunn, 1927, S. 131 ff.

³ Vgl. etwa O. Moberg, Acta phil. scand. 16, 1942—43, S. 210, Anm. 2; J. Bing, (Norsk) Hist. Tidsskr. 33, 1943—45, S. 169 ff.; S. Beyschlag, Ark. f. nord. fil. 68, 1953, S. 118; H. Koht, Harald Hårfagre og rikssamlinga, Oslo 1955, S. 35 ff.

Oberhaupt der Koalition gewesen zu sein. Die taktische Situation ist ziemlich unklar. Warum fährt Harald mit seiner Flotte am Hordaland vorbei, obwohl er weiss, dass dort sein mächtigster Gegner sitzt?¹ Und kommen die Verbündeten auf dem Seeweg oder auf dem Landweg in den Hafrsfjord? Snorri schweigt darüber. Aber nur vom Landweg und von den östlichen Ausläufern des Fjords her ist der Hafrsfjord der natürliche Sammelpunkt für alle die Landschaften, deren Mannschaft Snorri an der Schlacht teilnehmen lässt, und eben durch die Aufzählung der Teilnehmer scheint Snorri auch erklären zu wollen, warum die Schlacht gerade im Hafrsfjord stattfand. Die Schlacht im Hafrsfjord ist nach Snorris Darstellung der krönende Abschluss der norwegischen Reichseinigung: In dieser Schlacht fielen die letzten unabhängigen Kleinkönigreiche Norwegens unter die Herrschaft Haralds; Harald begab sich mit seiner Streitmacht mitten hinein in das gegnerische Territorium und besiegte die Gegner auf deren eigenen Grund und Boden.

Betrachten wir jetzt das Lied selbst, stellt sich die Situation ganz anders dar. In Str. 7,1—4 heisst es: der hochgeborene König (Harald) kämpfte im Hafrsfjord mit Kjötvi dem Reichen. Es ist nicht anzunehmen, dass der Dichter hier — um lange Aufzählungen zu vermeiden — nur den einen unter den vielen Gegnern herausgegriffen habe, der sich wegen des Stabreims gerade als geeignet anbot. Dazu wirkt die Angabe zu präzis: der Schlachtort wird genannt, dann die beiden Gegner. Man beachte auch die Stelle innerhalb des Gedichts, an der die Angabe steht: am Beginn der Strophengruppe, mit der die Schlachtschilderung einsetzt. Die weiteren Teile des Gedichts bestätigen dann auch, dass Kjötvi der eigentliche Oberführer des gegnerischen Heeres ist. In Str. 9,8 wird zwar noch ein weiterer Gegner genannt: Haklangr, dessen Tod die Wende der Schlacht herbeiführt; aber man hat nicht den Eindruck, dass Haklangr ein selbständiger Koalitionspartner innerhalb der Gegenpartei war. Jedenfalls wird dann in Str. 10 dem König Harald wieder nur ein einziger Gegner gegenübergestellt: der »halsdicke Fürst«, eine Bezeichnung, die offenbar Kjötvi meint. Auffällig ist besonders, dass weder von König Eiríkr von Hordaland noch von König Súlki von Rogaland die Rede ist.

Hierzu passt nun vorzüglich eine zweite Feststellung. Nach Snorris Darstellung kommt nur ein Teil des Koalitionsheeres »von Osten«, und zwar offenbar auf dem Landweg oder auf den östlichen Ausläufern des

¹ H. Koht, Harald Hårfagre, S. 38, streicht deshalb den König Eiríkr aus der Liste der Gegner, bleibt aber sonst von Snorris Darstellung abhängig. Solche Kompromisse in Einzelheiten halte ich für methodisch bedenklich.

Fjords. Im Lied dagegen ist ausschliesslich davon die Rede, das die Gegner aus dem Osten kommen (*austan* Str. 7,5, *austkyllfur* Str. 11,5). Schliesslich geben Str. 7,5—8,4 deutlich zu erkennen, dass die Gegner in stattlichen Seeschiffen (*knerrir*) heranrücken¹. Gerade diese Mitteilung unterdrückt Snorri in seinem Prosabericht; sie passte eben schlecht in seine Vorstellung hinein. Die Angaben des Liedes deuten allesamt darauf hin, dass Haralds Gegner aus dem südöstlichen Norwegen stammen und entlang der Südküste, um Lindesnæs herum, mit ihren Schiffen zum Hafrsfjord gekommen sind. Von Gegnern, die aus Hordaland und Rogaland, also aus der unmittelbaren Umgebung des Hafrsfjords stammen, ist im Lied selbst keine Rede.

Diese zweite Feststellung wird bestätigt durch eine dritte. Zweimal wird König Harald im Lied als Besitzer von Königshöfen genannt: 5,2 *panns á Kvinnum býr*, 9,4 *es býr at Útsteini*. Útsteinn liegt im Rogaland, unmittelbar nördlich von Stavanger. Kvinnar ist vermutlich ein Königshof im Kvinnherred in Süd-hordaland². Das Harkv. zeigt also, dass Rogaland und Hordaland bereits zum Herrschaftsbereich Haralds gehörten, als die Schlacht im Hafrsfjord geschlagen wurde³. Unabhängige Kleinkönige hat es damals in diesen Ländern gar nicht (oder schon nicht mehr) gegeben. Nicht Harald sucht seine Gegner in deren Territorium auf, sondern seine Gegner greifen ihn in seinem Machtbereich an — und zwar mit einem grossen Aufwand an prächtigen Schiffen, an Kriegern und Waffen, wie das Lied ausdrücklich betont.

Damit erkennen wir jetzt auch den eigentlichen Sinn der Wendung in Str. 9,1 ff.: *freistuðu...* »sie stellten (den König Harald) auf die Probe«, d.h. sie, die Gegner Haralds, waren die Angreifer. In Str. 10,1—4 heisst es dann allerdings: »Da (nach dem Fall Haklängs) wurde es dem halsdicken Fürsten leid, das Land zu behaupten.« Man könnte meinen, dass mit dem Wort »Land« (*land*) das Stammland des »halsdicken Fürsten«,

¹ Über *knerrir* vgl. Hj. Falk, Anord. Seewesen, Wörter und Sachen 4, 1912, S. 107—110; Hans Kuhn, Knörinn, Samtíð og Saga 5, Reykjavík 1951, S. 78—92.

² A. Steinnes, (Norsk) Hist. Tidsskr. 35, 1949—51, S. 384 ff. Vgl. Munch-Unger, Fagrskinna, 1847, S. 213. Den Ansichten M. Olsens, *Norrøne studier* 197 ff., H. Lies, Ark. f. nord. fil. 71, 1956, S. 25 ff., und V. Kiils, *Maal og Minne* 1958, S. 28 ff., möchte ich deshalb nicht zustimmen, weil sie alle die handschriftliche Überlieferung (*a kvinnum*, *a kynnnum*) ändern. Es ist wohl kein Zufall, dass es gerade in der Gegend, in der man den Königshof »Kvinnar« suchen möchte, heute noch ein »Kvinnherred« gibt. Einstämmige Ortsnamen erscheinen häufig im Plural.

³ *Allvaldr austmanna* (Str. 9,3) bezieht sich wahrscheinlich auf das gesamte Norwegen (vgl. Þorbjörns *Lausavísa: for austmanna*) und drückt so den Alleinherrschaftsanspruch Haralds aus (ebenso wie Str. 5,3 und 6,2).

das eigene Reich des Gegners gemeint sei, das er nun gezwungen sei zu verlassen. Es ist aber ganz deutlich, dass *land* nur im Zusammenhang mit dem gleich darauf erscheinenden *holm*r (Fjord- oder Flussinsel) zu verstehen ist. »Land« meint hier also nicht etwa »Stammland«, sondern »Land im Gegensatz zur Insel«. Wahrscheinlich hatte sich der Gegner am Buchtufer festgesetzt, konnte sich aber dort nach dem Fall Haklangs nicht mehr halten und zog sich mit seinen Schiffen in den Schutz einer Insel zurück.

Schliesslich heisst es in Str. 11,5—7: *auk of Jaðar hljópu heim ór Hafrsfirði*. Die geschlagenen Gegner fliehen über Jäderen in ihre Heimat. Jäderen heisst der südlich des Hafrsfjords gelegene Küstenstrich. Auch hier zeigt sich, dass Rogaländer und Hordaländer an der Schlacht gar nicht beteiligt waren, denn Rogaländer und Hordaländer würden nicht südwärts, sondern nordwärts entflohen sein, um in ihre Heimat (*heim*) zu gelangen. Keineswegs notwendig ist die Annahme, dass die Gegner gerade aus dem nahegelegenen Agder stammten. Es scheint Harald gelungen zu sein, die Schiffe seiner Gegner zu zerstören, und die Gegner waren gezwungen, auf dem Landweg zu fliehen; dabei kamen sie durch Jäderen, ob sie nun aus Agder stammten oder aus irgendeiner der südöstlichen norwegischen Landschaften.

Es ergibt sich nun die Frage: wo war das Stammreich des Geschlechts Harald Schönhaars? Die herrschende Meinung fusst auf der Darstellung der Geschichtswerke des 12./13. Jhs.: Von Vestfold am Oslofjord sei die norwegische Reichseinigung ausgegangen, von dort habe Haralds Reich sich über Sogn und Trøndelag bis endlich ins Westland ausgedehnt. Im Mittelpunkt dieses Problems steht das Ynglingatal, das Gedicht über die Ahnenreihe der Vestfoldkönige (Skj. B I, 7 ff.). Es beginnt mit den Ynglingerkönigen von Uppsala und endet mit dem Vestfoldkönig Rögnvald. Zu seinen Ehren scheint das Ynglingatal gedichtet zu sein, aber wir wissen sonst gar nichts von ihm. Snorri sagt, er wäre ein Vetter Harald Schönhaars, aber diese Kombination ist ganz zweifelhaft. Von einer Teilung des Geschlechts in zwei Linien ist im Ynglingatal keine Rede¹. Die Übereinstimmung mancher Eigennamen in beiden Geschlechtern besagt nichts, denn Halvdan Koht hat gezeigt, dass es in der Wikinger-

¹ A. Noreen, Ynglingatal, 1925, S. 251, und W. Åkerlund, Studier över Ynglingatal, 1939, S. 118, meinen zwar, Yt. 35,1—4, bezöge sich darauf. Es ist aber sehr fraglich, ob man *þróask* diesen speziellen Sinn geben darf. Ausserdem stellen Schück, Ynglingatal I, 1905, S. 39, und A. W. Brøgger, Vestfoldminne I, 1924—26, S. 171 f., den Helming 35,1—4, wohl zu Recht in einen ganz andern Zusammenhang, nämlich nach Str. 29.

zeit »Modenamen« gab, die traditionslos in den verschiedensten Geschlechtern auftauchten¹. Ausserdem ist anzunehmen, dass die Abstammung des Vestfold-Geschlechts von den schwedischen Ynglingerkönigen eine blosse Fiktion ist, die vom Dichter des Ynglingatals in der 2. Hälfte des 9. Jhs. aufgestellt wurde. Wenn nun das Harkv. 4,7 Harald Schönhaar als »Ynglingr« bezeichnet, so will es wohl auf die Yngvi-Abstammung Haralds hinweisen, aber es will damit nicht sagen, dass Harald gerade dem vestfoldischen Königsgeschlecht entstamme.

Die Interpretation des Harkv. zeigt, dass das Machtzentrum Harald Schönhaars schon vor der Hafrsfjord-Schlacht im westländischen Küstengebiet (Rogaland, Hordaland) lag. Vielleicht war es überhaupt sein Stammland, denn Vestfold war damals wohl noch gar nicht zu einer nationalen Machtbildung imstande. Wir wissen aus zeitgenössischen Quellen, dass Vestfold, Ostfold und die gautischen Küstengegenden im 9. Jh. unter dänischer Herrschaft standen (Ann. regni Franc. a. 813, Script. rer. germ. S. 138; King Alfred's Orosius, ed. H. Sweet, London 1883, S. 9). In neueren Darstellungen heisst es gewöhnlich, dass Vestfold sich sehr schnell davon befreit habe, aber diese Vermutung wird doch nur deshalb ausgesprochen, weil man Vestfold für den Ausgangspunkt der norwegischen Reichsbildung hält². Die Quellen geben dazu keinen Anlass. Auch das Ynglingatal sagt nichts darüber. Die berühmten vestfoldischen Schiffsgräber von Oseberg und Gokstad zeugen vom Reichtum und einem bestimmten Grabkult des vestfoldischen Königsgeschlechts, aber nicht von unabhängiger politischer und militärischer Macht; Harald Schönhaar — nach Snorris Angabe übrigens im Rogaland beerdigt und nicht in Vestfold — erhielt offenbar kein kostbares Schiffsgrab (Heimskr., Har. hárf. k. 43). Vestfold gehörte zur Zeit Harald Schönhaars also wohl noch zum dänischen Einflussgebiet. Die Kämpfe, die Harald Schönhaar mit den Gauten führte (Glymdrápa 6 f.), mögen in Wirklichkeit Kämpfe gegen die dänische Herrschaft in diesen Küstengegenden gewesen sein, und in ebendiesem Zusammenhang mag auch die Hafrsfjord-Schlacht stehen. Vielleicht waren sogar Dänen selbst an der Schlacht beteiligt. Auf dem Bregninge-Stein der dänischen Insel Lolland (10. Jh. — Jacobsen/Moltke, Danmarks Runeindskrifter, 1941—42, nr. 219) wird nämlich ein Mann namens Haklangr genannt, für dessen Enkel der Runenstein errichtet wurde. Der Name — eigentlich ein Beiname — ist so aussergewöhnlich, dass dieser Haklangr aus Lolland mit dem Haklangr des Harkv. (Str. 9,8) identisch zu sein scheint.

¹ H. Koht, (Norsk) Hist. Tidsskr. 5. R. III, 1916, S. 417 ff.

² Vgl. etwa H. Koht, Harald Hårfagre, S. 26 f.

Es war nun lange Zeit und ist z.T. heute noch die Ansicht der Geschichtsforschung, dass die Schlacht im Hafrsfjord der unmittelbare Anlass zur Besiedlung Islands gewesen ist: Man meinte ja, dass die Niederlage der Westländer und die Massnahmen Haralds in den angeblich neuerobernten Gebieten zu einer förmlichen Massenauswanderung geführt habe. Diese Ansicht ist mit der vorstehenden Interpretation des Harkv. natürlich nicht zu vereinigen. Und tatsächlich hat sich — von ganz andern Überlegungen her — in der neueren norwegischen Geschichtsschreibung die Meinung durchgesetzt, dass die Besiedlung Islands mit der Schlacht im Hafrsfjord nichts zu tun habe. Haakon Shetelig stellt die Islandbesiedlung in eine Reihe mit den früheren Abwanderungen vom norwegischen Westland nach Schottland und Irland.¹ Dass man später dann die eigentliche Ursache einer bestimmten historischen Persönlichkeit, eben dem König Harald Schönhaar, zuschrieb, ist im mittelalterlichen Geschichtsdenken nichts Ungewöhnliches.

---

¹ H. Shetelig, *Det norske folks liv og historie*, Bd. I, Oslo 1930, S. 210; vgl. auch H. Koht, *(Norsk) Hist. Tidsskr.* 5. R. II, 1914, S. 390 f.

ROLF HELLER

Laxdæla saga und Sturlunga saga.

Die Laxdæla saga gehört zu den bedeutendsten isländischen Dichtungen des 13. Jahrhunderts. Ihr Verfasser war aussergewöhnlich begabt und vielseitig interessiert. In der Literatur seiner Zeit kannte er sich aus wie wenige. Deuten schon die Zitate in der Saga darauf hin, so machen es die zahlreichen anderen Werken entlehnten und für die eigene Darstellung nutzbar gemachten Wortfolgen und Motive zur Gewissheit.¹ Von einem Manne, der der Literatur seiner Zeit so viel Aufmerksamkeit widmete, kann man vermuten, dass er überhaupt ein aufmerksamer Beobachter seiner Zeit und Umwelt war, das heisst in diesem Falle: der letzten Jahrzehnte des isländischen Freistaates, der sogenannten »Sturlungenzeit«. Wahrscheinlich war er sogar mehr als nur Beobachter. Von den meisten namentlich bekannten Dichtern in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts wissen wir, dass sie die Ereignisse ihrer Tage nicht nur als Zuschauer aus der Ferne miterlebten, sondern dass sie aktiv in diese Ereignisse eingegriffen haben oder zumindest von ihnen betroffen worden sind. Snorri Sturluson und sein Neffe Sturla Þórðarson sind charakteristische Beispiele dafür. Der Verfasser der Laxd. wird sich nicht von ihnen unterschieden haben. Er dürfte auf Grund dessen über einen reichen Schatz von Erinnerungen an Personen und Handlungen verfügt haben, der ihm bei seiner poetischen Arbeit gute Dienste leisten konnte. Sein eigenes Erleben konnte ihm entweder Vorbilder liefern für das Handlungsgefüge seiner Saga oder ihn anregen, die vorhandenen schriftlichen Berichte über die Vorgänge der Sturlungenzeit auf verwertbares Motivgut hin durchzusehen. Infolge der Anonymität des Laxd. Dichters ist es nicht möglich, poetisch verwandelte persönliche

---

¹ Vgl. Einar Ól. Sveinsson, Íslensk Fornrit V, Reykjavík 1934, S. XXXVI ff.; Heller, Literarisches Schaffen in der Laxdæla saga, Halle 1960; ders., Laxdæla saga und Königssagas (im Druck).

Erfahrungen in der Saga nachzuweisen, wohl aber können Entlehnungen aus den zeitgenössischen Quellen festgestellt werden.

In den vergangenen Jahrzehnten wurde schon auf zahlreiche Berührungen der Laxd. mit der Sturlunga saga aufmerksam gemacht. Es handelte sich dabei in der Regel um zufällige Beobachtungen. Sie sind deshalb auch meist an versteckten und zum Teil schwer zugänglichen Stellen veröffentlicht worden und weithin unbeachtet geblieben. Da nun aber die tieferschürfenden Untersuchungen von Barði Guðmundsson zur Njála und zur Ljósvetninga saga¹ gezeigt haben, wieviel die in der Sturlunga saga vereinigten Sagas des 12. und 13. Jahrhunderts zur Erklärung des Werdens von Isländersagas beitragen können, ist es der Mühe wert, die verstreuten Angaben über Wort- und Motivparallelen in Laxd. und Sturl. zusammenzutragen und zu ordnen.

Vergleiche zwischen der Laxd. und Königssagas haben nicht allein ergeben², dass der Verfasser der Laxd. in reichem Masse mit literarischem Lehngut gearbeitet hat, sondern auch dass diese Stoffübernahme als das Ergebnis bewussten Sammelns und Auswählens anzusehen ist; ein unbewusstes Einfließen in die Saga ist bei der grossen Zahl und der besonderen Art der Lehnstellen unmöglich.

Es ist nun sehr wahrscheinlich, dass man bei systematischen Vergleichen zwischen der Laxd. und den zeitgenössischen Quellen zu einem ähnlichen Ergebnis kommt. Bei derartigen Vergleichen tut man der historischen Zusammenhänge wegen gut daran, nicht einer der Sturlunga-saga-Handschriften zu folgen, sondern auf die ursprünglich selbständigen — gegen 1300 in der Sturlunga saga aufgegangenen — Sagas des 12. und 13. Jahrhunderts zurückzugreifen, soweit diese mit einiger Sicherheit aus dem Gesamtwerk wieder herausgelöst werden können.³

In dieser Studie werden die früheren Beobachtungen durch den Ertrag eines solchen systematisch durchgeführten Textvergleiches ergänzt.

Der erste Teil umfasst die Sagas, deren Niederschrift nach der herrschenden Ansicht vor die Mitte des 13. Jahrhunderts fällt, die Sagas also, die dem Verfasser der Laxd. vorgelegen haben können, als er an der Arbeit war.

Der zweite Teil ist den Sagas gewidmet, die erst nach der Mitte des

---

¹ Vgl. die gesammelten Untersuchungen: Höfundur Njálu, Reykjavík 1958.

² Vgl. Heller, a.a.O. (S. 1, Anm. 1).

³ Aus diesem Grunde wird die Sturlunga saga nach der Ausgabe von Jón Jóhannesson, Magnús Finnbogason und Kristján Eldjárn, 2 Bde., Reykjavík 1946, zitiert, in der die einzelnen Sagas als selbständige Abschnitte wiedergegeben werden. — Alle Textstellen werden in Kleinschreibung zitiert.

13. Jahrhunderts, genauer gesagt: nach 1270, auf das Pergament gelangten: der *Íslendinga saga* von Sturla Þórðarson, der *Þórðar saga kakala*, der *Svínfellinga saga* und der ursprünglich nicht zur Sturlunga-Sammlung gehörigen — nur in der *Reykjarfjarðarbók* überlieferten — *Þorgils saga skarða*. Nach dem jetzigen Stand der Forschung muss der Laxd. gegenüber diesen Sagas zeitlich der Vorrang eingeräumt werden. Auf Grund dessen können diese Sagas in ihrer abgeschlossenen Form nicht Stoffquellen für den Laxd. Verfasser gewesen sein. Die Übereinstimmungen in Wortlaut und Motivschatz müssen in anderer Weise erklärt werden. Im Rahmen dieser Studie kann nur das Vergleichsmaterial vorgelegt werden als Grundlage für eine spätere Prüfungsfrage.¹

I.

1. *Þorgils saga ok Haflíða*.

In den ersten Kapiteln der Saga spielt Mar Bergthorssohn, ein Neffe Haflidis, eine unheilvolle Rolle. Seine Übeltaten sind letzten Endes die Ursache dafür, dass die beiden Häuptlinge Haflidi und Þorgils aneinandergeraten. Das erste Unheil erwächst aus Mars niederträchtigem Verhalten gegenüber Olaf, den er auf seinem Schiffe zum Fischfang mitgenommen hatte; Verletzungen und ein Totschlag sind die unmittelbaren Folgen. — Diese Vorgänge erinnern an den Streit zwischen Hall und Þorolf in der Laxd.

Þorgils saga c. 1

»Már (*Bergþórsson*)... hann var óvinsæll ok illa skapi farinn ok ólíkr góðum frændum sínum, hafði nökkurt fé ok helzt illa á. hann var oft með Haflíða, frænda sínum, á vetrum ok var honum óskaptíðr ... hann keypti sér skip ok færi á Strandir norðr. hann var maðr mikill ok beinstórr ... hann kemr niðr á

Laxd. c. 14

»Hallr ... var mikill maðr ok efniligr. hann var félitill maðr; engi var hann nytjungur kallaðr af flestum mönnum. ekki váru þeir bræðr samþykkir optast; þótti Ingjaldi Hallr lítt vilja sik semja í síð dugandi manna ... þat er sagt eitthvert sumar, at Hallr ... kom í Bjarneyjar ok ætlaði til fangs.²

¹ Die Laxd. wird zitiert nach der Ausgabe von Kålund, udg. for Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, XIX, København 1889—1891.

² In der Laxd. wird gesagt, dass es unter den Fischern ungeschriebenes Gesetz war, beim Fang jeden Streit zu vermeiden; »gáfu ok flestir menn at því góðan gamn«. — Diese Wendung taucht in der Mar-Handlung mehrfach auf.

Ströndum norðr, þar sem heitir í Ávík ...»

c. 4 — *»Óláfr (Hildisson) ... hann átti fátt í fémunum ...»*

Dieser Olaf wird nach längerem Verhandeln in die Schiffsmannschaft aufgenommen. In dem Bericht darüber wird 6mal das Wort *skipun* verwendet in Verbindung mit verschiedenen Verben, darunter auch *taka skipun*.

c. 4 — *»já þeir mikit fang ok koma í Ávík at hausti ... þá vegr Óláfr til, hvat hann skyldi kaupsa háfa. Már kvað hann ekki háfa munu ok kvað hann einskis verðan ... tekr Már allt upp fyrir Óláfi, er hann átti í fémunum.«*

Aus Rache greift Olaf Mar an und verwundet ihn. Ein friedfertiger Dritter verhindert einen Gegenschlag Mars, muss aber sein Eingreifen mit dem Leben bezahlen, da ihn Mar in seiner Wut erschlägt.

c. 5 — *»Haflíði lét illa yfir verkinu ok kvað Má lengi háfa verit mikinn ónytjung...«*

Bemerkenswert scheint mir, dass das Wort *ónytjung* in der Sagaliteratur sehr selten, das Wort (*engi*) *nytjung* aller Wahrscheinlichkeit nach sogar nur in der Laxd. verwendet ist.

Zum zweiten Male stiftet Mar Unfrieden, als er sich an einem Mädchen vergreift. Der Bericht über seine und seines Kumpanen Flucht vor dem Vater des Mädchens hat sein Gegenstück in Laxd. c. 15, wo erzählt wird, wie der genannte Totschläger Thorolf mit Hilfe des Knechtes Asgaut den Verfolgern entkommt:

c. 6 — *»ganga síðan til árinnar. hon var opin ofan eftir miðju, en höfuðisar at útan. Már*

hann tók sér skipan með þeim manni, er Þórólfr hét. hann var breiðfirzkr maðr, ok hann var nálíga lausingi einn félauss, ok þó fráligr maðr.«

»þeir koma at landi ... ok skyldu skipta fengi sínu; vildi Hallr bæði kjósa ok deila ... Þórólfr vildi eigi láta sinn hlut ... Hallr tók einn upp fang þat, er þeir áttu báðir.«

Kurz darauf erschlägt Thorolf den Hall.

»áin var ákaflega mikil; váru höfuðisar¹ at báðum megin, en gengin upp eptir miðju ... þat

¹ Das Wort *höfuðisar* erscheint in der Sagaliteratur nicht häufig.

hleypr yfir ána ... jafnt í því, er er mjök jafnskjótt, er þeir eru Hrafn (=Begleiter) vill eftir honum komnir yfir ána, at Ingjaldr kemr hlaupa, koma þeir Hneitir at...» at öðrum megin at ánni.«

Mar kehrt bald darauf mit einem Mann aus der Nachbarschaft, den er durch falsche Angaben mit sich gelockt hat, zurück, um sich an dem Vater zu rächen. Der Anschlag misslingt anfangs, und er muss den Begleiter zu Hilfe rufen. — Die Szene hat eine entfernte Ähnlichkeit mit der von Kjartans Tötung in c. 49; von einer Parallele kann man allerdings kaum sprechen:

c. 6 — »... kippast þeir um lengi. þá kallaði Már: „skömm er þér þat, Jörundr, at fara svá með manni at standa hjá, en menn vinna á mér.“ síðan hleypr Jörundr inn ok heggr Hneiti banahögg.«

»varðisk hann (=Kjartan) sváhraustliga, at hvergi fór hann á hæl fyrir þeim. þá mælti Kj.: „Bollli frændi, hví fórtu heiman, ef þú vildir kyrr standa hjá?“ ... Óspakr ... kvað hann eigi mundu vilja vita þá skömm eptir sér at hafa heitit þeim vígsgangi ok veita nú ekki ... Bollli ... snýr nú at Kjartani ... veitti hann honum banasár.«

Zum letzten Male hören wir von Mar, als er versucht, Olafs habhaft zu werden. Er scheitert an einer List des Thorgils, der sich Olafs angenommen hatte, und muss vor einer Schar Frauen in Männerkleidern schimpflich das Weite suchen. Man kann dabei an den Versuch Helgis denken — Laxd. c. 63 —, seine Gegner durch verkleidete Frauen irrezuführen¹:

c. 9 — »kemr heiman frá Staðarhóli fjöldi kvenna, gyrðar í brækr ok höfðu sverð í hendi«

»nú skulu konur þær, sem hér eru at selínu, snarask í karlföt.«

Auf die enge Berührung eines Motivs in Laxd. c. 75 mit einem Vorgang in c. 16 der Þorgils saga hat Stefán Einarsson hingewiesen.² In beiden Fällen handelt es sich darum, dass jemand durch einen Nahestehenden von einer Tat zurückgehalten wird, die verderbliche Folgen für ihn haben würde. Beide Male wird eine kirchliche Festzeit als Grund dafür

¹ Beides wird von Árni Pálsson, Sambúð húsbænda og hjúa á lýðveldistímanum, in: Skírnir CV, Reykj. 1931, S. 233, ohne Folgerung nebeneinander zitiert.

² Smælki úr Íslendingasögum, in: Skírnir CXXVII, Reykj. 1953, S. 212 ff.

angegeben, und erst später erfährt der Überlistete den wahren Grund, die von ihm nicht beachtete Überlegenheit des Gegners in jener kritischen Situation. Die Laxd. enthält dabei insofern einen schwachen Punkt, als der Warnende ein Argument benutzt, das von vornherein sein und seines Verwandten Vorgehen hätte verbieten müssen¹:

»Þetta skal vera sáttarfundur við guð, er vér höfum á kirkjuhelgi sótt, ok biðjum oss miskunnar ... ok kirkjufríð ... er þetta fyrir þá sök ódæmaverk. hitt er ok annat, at yfir stendr dagshelgrin ... þat er ok til at telja, at grið ok fríðr er settr um þingit ok þinghelgrin stendr yfir, ok er þetta fyrir því it mesta lagabrot« ———
 »flokarnir stóðu á tvær hendr okkr, en vér várum í kvínni. ok sá ek þat, ef þetta færi fram, at þegar myndi slá í bardaga ok myndi hverr várr féлага drepinn vera á fætr öðrum ...«

»... um langaföstu ... það hann eigi þat gera, — ok er þat en mesta óhæfa á slíkum tíðum; en þegar þessi stund liðr af, þá mun ek ekki letja, at oss lendi saman« ———
 »sáttu eigi Beini, er hann stóð yfir þér með reidda øxina, ok var þat en mesta ófæra, því at þegar mundi hann keyra øxina í höfuð þér, er ek gerða mik líkligan til nokkurs.«

2. Sturlu saga.

Björn Þórðarson hat in einer Studie² auf die engen Beziehungen zwischen dieser Saga und der Laxd. aufmerksam gemacht. Es kann danach kein Zweifel bestehen, dass sich der Verfasser der Laxd. für Teile der Rolle Gudruns, der Tochter Osvifrs, Lebensumstände von Yngvild Thorgilstochter zum Vorbild genommen hat. Für eine schriftliche Quelle sprechen dabei die mehrfach neben den Motivparallelen auftretenden Wortanklänge. —

Das Kennenlernen von Gudrun und Kjartan an der Quelle — c. 39 — ist in Anlehnung an die Vorgänge gestaltet, die Yngvild und Thorvard Thorgeirsson zusammenführten — c. 9 —; sogar der Ort stimmt überein³:

¹ Einar Ól. Sveinsson hat zudem hervorgehoben, dass die in der Laxd. verwertete Idee der *föstuhelgi* um diese Zeit noch gar nicht ausgebildet war; Íslenzk Fornrit V, S. XXXIV, Anm. 2.

² Móðir Jóru biskupsdóttur, in: Saga. Tímarit Sögufélags, Bd. I, Reykj. 1949—53, S. 289—346.

³ Björn Þórðarson, a.a.O. S. 294.

»Þorvarðr hafði farið til laugar í »Kjartan fór opt til Sælingsdals-
Sælingsdal« laugar«. ¹

Die Vermutungen der Leute über Yngvilds Verhältnis zu Thorvard — c. 9 — sind offensichtlich Vorbild gewesen für das Gerede über Gudrun und Thord² — c. 34 —:

»gerðu menn margort um ráð þeira »fell þar mǫrg umræða á um kærleika
Þorvarðs ok Yngvildar« þeira Þórðar ok Guðrúnar«. ³

Ungewöhnliches Aufsehen hat Yngvild wohl mit ihrer heinalichen Abreise aus Island erregt. Um sie zu ermöglichen, musste sie in Männerkleidung vom Breitfjordgebiet bis in den Eyjafjord reiten — c. 9 —. Der Laxd. Verfasser hat sich auch diesen Zug nicht entgehen lassen; allerdings konnte er ihn — wie Björn Þórðarson richtig bemerkt⁴ — nicht gut auf Gudrun übertragen, da er nicht mit ihrer Rolle in der Saga zu vereinbaren war. Er hat ihn aber mit Aud, der ersten Frau Thords, verbunden — c. 35 —.⁵

Björn Þórðarson wirft die Frage auf, ob nicht durch den Bericht über das Zusammenleben von Gudrun und Thorvald — c. 34 — die un-

¹ Ein Beispiel dafür, dass der Laxd. Verfasser sich jede verwertbare Angabe der Vorlage zunutze machte, ist die kurz darauf folgende Bemerkung über Gudrun: »hon var vitr ok málsnjöll«. Sie steht in der Sturlu saga bereits in c. 6 in dem Nachruf auf Yngvilds Bruder Oddi: »hann var vitr maðr ok manna snjallastr í máli« (a.a.O. S. 294). Und wenn Gudrun in c. 32 mit den Worten: »hon var kvenna vænst, er upp öxu á Íslandi« vorgestellt wird, dann klingen darin die über Sturlas erste Frau Ingibjörg in c. 4 der Sturlu saga wider: »hon var vænst kvenna í þann tíð á Íslandi« (a.a.O. S. 320).

² A.a.O. S. 295. Diese Übereinstimmung hat schon Kálund gesehen; Om Håndskrifterne af Sturlunga saga og dennes enkelte bestanddele, in: Aarbøger 1901, S. 287.

³ Vgl. auch c. 42: »hvert orðtak manna var á um vináttu þeira Kjartans ok Ingibjargar«, und c. 43: »hvert orðtak á var um kærleika með þeim Kjartani ok Guðrúnu«.

⁴ A.a.O. S. 299.

⁵ Björn Þórðarson sieht auch in der bereits bei der Þorgils saga herangezogenen Stelle in c. 63 einen Einfluss des Berichtes über Yngvild; a.a.O. S. 300. — In seiner Studie führt er noch einige weitere Punkte an, bei deren Niederschrift der Laxd.-Verfasser mit seinen Gedanken bei Ereignissen aus Yngvilds Leben gewesen sein soll, so das Gespräch zwischen Kjartan und Gudrun vor seiner Ausreise — c. 40 —, Gudruns frommes Wesen im Alter — c. 76 und c. 78 — und die bis ins 12. Jahrhundert fortgeführten Genealogien in den cc. 31, 51 und 78. Auf diese Fälle kann hier nicht eingegangen werden, da der Laxd. Verfasser sich bei ihnen nicht auf die Sturlu saga stützen konnte; man müsste also von einer unbekanntem Quelle oder von mündlichen Erzählungen, etwa in der Familie Sturlas, ausgehen.

glückliche Ehe Yngvilds mit Halldor — c. 7 — hindurchschimmere, wagt sie aber nicht zu entscheiden.¹

Dass sich der Laxd. Verfasser auch hierbei von der Sturlu saga hat anregen lassen, wird jedoch zur Gewissheit, wenn man Thorvalds Werben in der Laxd. mit dem des Thorir von Deildartunga in c. 30 der Sturlu saga vergleicht:

»Þórir hét maðr ok var Þorsteinsson ... hann bjó í Deildartungu ... hann var auðmaðr mikill ... Þórir inn auðgi bað Þorlaugar Pálsdóttur. Páli kvaðst kunnigt um fjárhagi Þóris, en því at mannamunr mun þykkja mikill, þá vil ek ráða fyrir máldaga. síðan tókust ráð þessi með þeim máldaga, at ... en eftir samlag þeira þá skyldi hálf þé eiga hvárt við annat, fengit ok ófengit.«

»Þorvaldr hét maðr, son Halldórs ... hann bjó í Garpsdal í Gilsfirði, auðigr maðr² ok engi hetja. hann bað Guðrúnar Ósvífrsdóttur ... því máli var eigi fjarri tekit, en þó sagði Ósvífr, at þat mundi á kostum finna, at þau Guðrún væru eigi jafnmenni ... réð Ósvífr einn máldaga, ok svá var skilt, at Guðrún skyldi ein ráða fyrir fé þeira, þegar er þau koma í eina rekkju, ok eiga alls helming, hvárt er samfarar þeira væri lengri eða skemri.«

Diese Verbindung wird später die Ursache des folgenreichen Streites um das Erbe Thorirs, das Deildartunga-Land — c. 30 ff. —.³ Es ist schon vor langer Zeit bemerkt worden, dass darin wohl das Vorbild für den Erbschaftsstreit in Laxd. c. 18 zu suchen ist.⁴ In beiden Fällen ist nämlich die Reihenfolge des Todes von Verwandten ausschlaggebend für die Beurteilung der Rechtslage.⁵

Im Laufe der langwierigen, von der Seite Sturlas mit unbilliger Härte geführten Auseinandersetzungen kommt es zu dem seltenen Fall, dass eine Frau im Zorn einen Mann mit einer Waffe angreift und ihn verletzt

¹ A. a. O. S. 292.

² Vgl. c. 11: »Þórðr goddi ... var auðmaðr mikill«.

³ Den Namen »Deildar«-tunga dürfte es erst auf Grund dieses Streites erhalten haben.

⁴ Vgl. Kålund, Om Håndskrifterne, S. 287.

⁵ Wortberührungen sind spärlich; zu vergleichen ist: »hann kveðst vera hennar arfi, ok tók hann allt féit undir sik« (Sturlu saga) mit: »þar næst var Ósk hennar arfi ... þar þá féit alt undir Þorkel trefil, því at Guðrún kona hans átti fé at taka eptir systur sína« (Laxd.). — Zu beachten ist, dass Stb. 123 auch von dem in der Laxd. behandelten Erbschaftsstreit weiss, aber ganz andere Verwandtschaftsverhältnisse angibt und vor allem nichts über die Ursache der Uneinigkeiten sagt.

— c. 31 —. Sollte der Laxd. Verfasser nicht daran gedacht haben, als er Auds Überfall auf ihren ehemaligen Mann Thord gestaltete — c. 35 —? In der Rolle der Aud wären dann Züge zweier Frauen der Sturlu saga aufgegangen.¹

Die Willkür Sturlas ruft schliesslich sogar Jon Loptssohn auf den Plan. Seinem Eingreifen ist es zu danken, dass der Streit mit einem Vergleich beigelegt werden kann. Sturla muss dabei allerdings von seinen übertriebenen Forderungen abstehen. Gleichsam als Ersatz ehrt ihn Jon dadurch, dass er seinen Sohn Snorri in Erziehung nimmt — c. 34 —:

*»áðr þinginu lyki, bauð Jón Sturlu
barnfóstr ok bauð heim Snorra, syni
hans«.*

Auf diese Weise kommt Snorri Sturluson nach Oddi, was für sein späteres Leben und Wirken von grösster Bedeutung wurde. Er ist zu diesem Zeitpunkt drei Jahre alt.

Es kann keinem Zweifel unterliegen, dass sich diese Vorgänge in der Laxd. c. 27 widerspiegeln, wo sich Olaf zur Versöhnung seines Halbbruders Thorleik anbietet, Bolli aufzuziehen:

*»vil ek þat vinna til heils hugar þins
at fóstura son þinn ... tekr nú Óláfr
við Bolla, syni Þorleiks. þá var
hann þrévetra«.*

Neben diesen aus Ereignisketten innerhalb der Sturlu saga stammenden Entlehnungen des Laxd. Verfassers sind noch als Einzelstücke zu betrachtende Motiv- und Wortübernahmen festzuhalten. Die Zitate folgen der Darstellung der Sturlu saga:

c. 6 — *»Einarr tók þá fé sitt ok
goðorð, ok gerðist hann höfðingi, því
at margar stoðar runnu undir
hann, frændr ok mágar ok
vinir, er Þorgils, faðir hans,
hafði fengit sér«*

c. 7 — *»Höskuldr ... tók við fjödur-
leið sinni ok búi; ... brátt varð
Höskuldr vinsæll í búi sínu, því at
margar stoðar runnu undir,
bæði frændr ok vinir, er Kollr
faðir hans hafði sér aflat«²*

¹ Vgl. S. 7.

² Diese Parallele ist schon seit Kålund, Om Håndskrifterne, S. 287, bekannt.

c. 7 — »... tóku þau Þorgils ok Þóra til varðveizlu fé barna Þorbjarnar«

(Thorbjörn und Thora sind Geschwister)

c. 7 — »tók þá Jón (Þorgilsson) við búni at Hváli, því at Þorgils ok Þóra eldust mjök. Helgi prestur átti bú með Jóni, mági sínum«

c. 12 — »húskarlar Helga prests slógust á leið við honum« (so Króksfjarðarbók; in der Reykjarfjarðarbók heisst die Stelle: »á leiðiorð við hann«)

c. 17 — (nach Hrapps Tod) »tekr nú Þorsteinn surtr fé þetta undir sik til varðveizlu«

(Thorstein und Hrapps Frau sind Geschwister)

c. 10 — »Þórarinn ... var með Þorsteini mági sínum, því at Þorsteinn var þá hniginn ok þurfti umsýslu þeira mjök«

c. 56 — »... hon slósk á leiðiorð við þá ... hygg ek, at henni gengi þat meir til leiðiorðs við oss, at hon vildi vita ...«¹ (Vatnsh.: »slæzst á leid med oss«)

In c. 21 der Sturlu saga wird von einem Viehraub, von der Verfolgung der Diebe und von dem sich daraus entspinrenden Kampf berichtet. Eine gewisse Ähnlichkeit damit zeigt c. 19 der Laxd., das von Hruts »Selbsthilfe« gegenüber seinem in der Erbschaftsfrage halsstarrigen Halbbruder Höskuld berichtet. Auch einzelne Wortanklänge fehlen nicht.²

Zu den Viehräubern gehört ein scharfsichtiger Mann, der als einziger die Verfolger genau erkennen kann:

»ek em maðr skyggn, ok sýnist mér sem ...«

Vielleicht ist er in Thorleik Bollissohn wiederzufinden, der als einziger erkennt, dass verkleidete Frauen davonreiten — c. 64 —:

»sýnisk mér svá, sem þetta sé konur einar' ... Þorleikr var manna skygnastr«.

Und schliesslich ist bei Pals Traum, der auf seinen Tod durch Ertrinken hinweist — c. 29 —, an den Traum Thorkels in c. 74 zu denken.³

¹ Diese Wendung verdient Beachtung, weil das Wort *leiðiorð* nur in diesen beiden Fällen auftritt.

² Sturlu saga: »þeir Einarr sáu eftirreiðina« — »mér segir svá hugr um sem við liðsmun munni at eiga«; Laxd.: »þeir Hrútr sá eigi fyrr eptirreiðina, en ...« — »þorunautar Hrúts sögðu, at liðsmunr mundi vera«.

³ Vgl. auch schon den vierten Traum der Gudrun in c. 33.

3. *Prestssaga Guðmundar góða.*

Neben zahlreichen Übereinstimmungen mit dem Wortgebrauch in der Laxd. gibt es in der Prestssaga nur drei Stellen, wo eine direkte Beeinflussung des Laxd. Verfassers in Erwägung gezogen werden kann. Alle drei beziehen sich auf die Hauptfigur Gudmund Arissohn, den Neffen jenes Thorvard, der in der Sturlu saga an der Seite Yngvilds eine so grosse Rolle spielt und dadurch auch für den Laxd. Verfasser von Bedeutung gewesen ist.

In c. 4 heisst es von Gudmund:

»hann var ólatr mjök, ok þótti þá þat þegar auðsýnt á athöfn hans, at honum myndi í kyn kippa um ódæld, því at hann vildi ráða, við hvern sem hann átti«.

und über Thorleik Höskuldssohn hören wir — Laxd. c. 9 —:

»Þorleikr var ... fálátr ok óþýðr; þótti monnum sá svípr á um hans skaplyndi, sem hann mundi verða engi jafnaðarmaðr. Höskuldr sagði þat jafnan, at hann mundi mjök líkjask í ætt þeira Strandamanna«.

Gudmunds erste Ausreise zusammen mit seinem Ziehvater schlägt fehl, das Schiff wird abgetrieben, ehe die isländische Küste ausser Sicht ist. Das Schiff kommt eines Abends an unbekannter Stelle in Landnähe und gerät in die Brandung — c. 6 —:

»upp menninir hart ok títt, — boðar eru allt fyrir ... þá sáu þeir land ok ræða um, hvar þeir munu komnir«.

In einer ähnlich schlimmen Lage beobachten wir Olaf Pfau vor der Küste Irlands — c. 21 —:

»boðar eru alt fyrir skutstafn, ok felli seglit sem tíðast ... mikil er umræða um nóttina, hvar þeir mundu at komnir«.

In seiner religiösen Andacht ging Gudmund über das bis dahin Bekannte hinaus — in der Laxd. wird Ähnliches an einer Stelle von Kjartan gesagt:

- c. 11 — »*marga hluti tók hann þá upp til trú sér, er engi maðr vissi áðr, at neinn maðr hefði nennt áðr hér á landi*«
- c. 45 — »*Kjartan fastaði þurt langa-
föstu ok gerði þat at engis manns
dæmum hér á landi; því at þat er
sogn manna, at hann hafi fyrstr
manna fastat þurt hér innanlands*«.

4. *Guðmundar saga dýra.*

Die Untersuchung der Sturlu saga hat ergeben, dass sie dem Laxd.-Verfasser manchen Zug für die Rolle seiner weiblichen Hauptfigur Gudrun geliefert hat. Es hat den Anschein, als hätten ihm die Angaben über eine Frau in der *Guðmundar saga dýra* ähnliche Dienste geleistet.

Im 5. c. dieser Saga ist die Rede von den ersten beiden Ehen der Gudrun Thordstochter; in c. 6 wird ihre dritte Verheiratung erwähnt. — Den ersten Mann verliert sie nach zwei Jahren nicht sehr glücklichen Zusammenlebens durch ein Schiffsunglück. In die zweite Ehe kommt sehr bald Unruhe durch einen Liebhaber, der häufig als ungebetener Gast im Hause erscheint. Der Liebhaber wird schliesslich — auf indirektes Betreiben Gudruns — der Mörder des Ehemannes. Später heiratet er Gudrun.

Manche dieser Einzelheiten tauchen in der Beschreibung der ersten beiden Ehen Gudruns in der Laxd. auf; die Möglichkeit einer Beeinflussung ist nicht von der Hand zu weisen, besonders da die Texte an einigen Stellen auch ähnlichen Wortlaut zeigen. Vielleicht hat die Gleichheit des Namens den Laxd.Verfasser auf diese Frauengestalt aufmerksam gemacht.

- c. 5 — »*Guðrún Þórðardóttir ...
hon var kvenna vænst ok kurteisust
... hon þótti þar beztr kostr jafn-
borinna kvenna*«
- c. 32 — »*Guðrún Ósvífrsdóttir ...
hon var kvenna vænst¹ ... Guðrún
var kurteis kona*«
- c. 58 — »*þeirar skaltu konu biðja,
er beztr kostr er, en þat er Guðrún*«
- c. 78 — »*Guðrún ... gofgust jafn-
borinna kvenna hér á landi*«

¹ Hier liegt wahrscheinlich schon Einfluss der Sturlu saga vor; vgl. S. 7, Anm. 1.

- »þótti þat jafnræði með þeim« c. 39 — »með þeim Kjartani ok Guðrúnu þætti vera mest jafnræði þeira manna, er þá óxu upp«
- »ekki varð samlag þeira hægt« c. 43 — »ekki var mart í samförum þeira Bolla af Guðrúnar hendi«
- »þau váru saman tvá vetr«
(= Gudrun und der erste Mann) c. 34 — »tvá vetr höfðu þau ásamt veri« (= Gudrun und der erste Mann)
- »sigldu á stein upp ... þar druknaði
Símon ok húskarlar hans tveir« c. 35 — »reis boði skamt frá landi ... ok laust skipit, svá at þegar horfði upp kjölrinn. þar druknaði Þórðr ok alt foruneyti hans«
- »tók Hrafn þar til umsjölu« c. 57 — »Þorgils ... bauð sik til umsjölu með Guðrúnu«
- »vöndust kvámur Hákonar (= Ge-
liebter Gudruns) í Arnarnes, ok fór
því fram þann vetr allan« c. 34 — »Þórðr (= Geliebter Gud-
runs) ... gerði sér dátt við þau
Þorvald ok Guðrúnu ok var þar
lönqum«.

5.

Der Vergleich der älteren in die Sturlunga saga aufgenommenen Sagas mit der Laxd. führt tatsächlich zu einem ähnlichen Ergebnis wie der zwischen Königssagas und dieser Saga. Der Verfasser der Laxd. hat die ihm bekannten — in den meisten Fällen wohl vorliegenden oder wenigstens zugänglichen — zeitgenössischen Werke als Stoffquellen benutzt. Er hat ihnen Handlungsreihen, Motive und besondere Ausdrücke entnommen und sie an geeigneten Stellen in seine Saga eingefügt, wobei er sie zum Teil ein wenig abgewandelt hat, um sie auf die neue Umgebung abzustimmen.

Die Sturlu saga ist für ihn eine wahre Fundgrube gewesen; die Entlehnungen erstrecken sich in ungewöhnlicher Dichte über die ganze Saga hin. Das kann kein Zufall sein. Der Verfasser der Laxd. muss für die Sturlungen, deren Aufstieg in dieser Saga in dem Leben ihres Stammvaters Hvamm-Sturla geschildert wird, grösstes Interesse gehabt haben. Wahrscheinlich hat er ihnen sehr nahe gestanden, oder er ist selbst ein

Angehöriger dieses Geschlechtes gewesen.¹ Daneben ist sicherlich der Umstand ins Gewicht gefallen, dass die Ereignisse der Sturlu saga sich in demselben Gebiet zugetragen haben, das den Schauplatz der Handlung der Laxd. bildet, die Landstriche um den Hvammsfjord.

Ohne Zweifel hat auch die Þorgils saga ok Hafliða Erzählmaterial für die Laxd. geliefert. Hier hat den Laxd. Verfasser vor allem die Ereigniskette mit Mar Bergthorssohn als Mittelpunkt angezogen. Die von ihr berührten Örtlichkeiten lagen sämtlich im Gesichtsfeld des Laxd.-Verfassers.

Nicht mit derselben Bestimmtheit kann man von Entlehnungen aus der Prestssaga Guðmundar góða und der Guðmundar saga dýra sprechen. Gleichwohl machen es die angeführten Berührungen dieser Sagas mit der Laxd. wahrscheinlich, dass auch hier literarische Abhängigkeit der Laxd. vorliegt.

II.

1. Íslendinga saga.

Ísl. saga

c. 4 — »þá var svá ástúðugt með þeim bræðrum, at nær þóttist hvárgi mega af öðrum sjá«

(Sighvat und Thord, die Söhne Sturlas)

c. 7 — »dreittu þeir feðgar Markús inni«

c. 10 — »lagði Guðný þá Hvammsland til kvánarmundar Snorra, ok var brúðkaup þeira í Hvammi. var mælt, at Snorri skyldi eiga bú við móður sína«

Laxd.

c. 40 — »svá var ástúðigt með þeim fóstbræðrum, at hvárgi þóttisk njóta mega, at þeir væri eigi ásamt«

(Kjartan und Bolli)²

c. 47 — »Kjartan ... dreitti þau inni þrjár nætr«³

c. 7 — »Unnr ... ætlaði Óláfi allar eignir eptir sinn dag í Hvammi ... fekk Óláfr feilan Álfðísar. þeira boð var í Hvammi«

¹ Das würde die Wahrscheinlichkeit erhöhen, dass sich der Laxd. Verfasser hinsichtlich der Lebensumstände Yngvilds auch auf mündliche Familienüberlieferungen hat stützen können; vgl. S. 7, Anm. 5.

² Vgl. auch c. 53 und c. 75: »ástúðigt var með þeim frændum«.

³ Diese Parallele hat schon Heusler gesehen. Er hebt hervor, dass es sich dabei um »sittengeschichtlich einsam stehende« Angaben handelt; Besprechung von van Ham, Beschouwingen over de literaire betekenis der Laxdœla Saga, (1932), abgedruckt in: Kleine Schriften, hrsg. von H. Reuschel, Berlin 1943, S. 364.

c. 38 — »Snorri gisti í Skálaholti, er hann fór frá skipi, ok þeir tólf saman, höfðu meir en tylft skjalda ok alla mjök vandaða«

c. 52 — »kvaðst vilja, at þeir legði niðr alla fæð með sér ok tæki upp ástúðarfrændsemi«

(Erbstreit der Brüder Snorri und Thord)

c. 59

Frau ahnt, dass die Gegner einem heimreitenden Gast einen Hinterhalt gelegt haben, und veranlasst Nahestehende zum Mitreiten:

»þeir fóru út ok settust í Vikingsgil ... Hallbera húsfrøyja lét alla heimamenn sína fara á leið með þeim Dufgusi«

c. 59

Das Verhalten eines Mannes wird von den Verwandten als entehrend empfunden. Sie äussern, dass er mehr nach dem einen Elternteil, dem weniger bedeutenden, schlage:

(Prosaauflösung einer Strophe)
»... starr stála hjarls éls reifandi á meir skylt til þeira Skeifu en Sturlu«

c. 77 — »Bollí riðr frá skipi við tólfta mann, þeir váru allir í skarlatssklæðum fylgðarmenn Bolla ok riðu í gyldum sǫðlum«

c. 27 — »nú vilda ek til þess mæla, at vit betraðim frændsemi okkra«

c. 19 — »taka þeir nú upp frændsemi sína góða«

(beide Male Erbstreit zwischen Halbbrüdern)

c. 48

»Kjartan býsk snimma fimtadag í páskavíku, ok Þorkell hvelpr ok Knútr bróðir hans at ráði Auðar. þeir riðu með Kjartani á leið alls tólf saman ... þeir ... námu staðar hjá gili því, er Hafragil heitir«

c. 65

»þeir létu illa yfir hans ferð ok töldu mjök á hendr honum, kváðu hann meir hafa sagzk í ætt Þorbjarnar skríjúps en Mýrkjartans Írakonungs«¹

¹ Einar Ól. Sveinsson hat meines Wissens als erster die Ansicht vertreten, dass diese Laxd. Stelle nach der in der Íslendinga saga zitierten Strophe gestaltet ist; Íslenzk Fornrit V, S. XXXIII. Dafür spricht der Umstand, dass es sich bei dem Myrkjartan der Laxd. um eine fiktive Gestalt handelt; vgl. Heller, Literarisches Schaffen, S. 20 ff.

In diesem Zusammenhang ist eine Beobachtung bemerkenswert: Der Gegner des in der Strophe Getadelten heisst Thorgils und wohnt »í Skorravík«.¹ In der Laxd. wird Lambi mit Vorwürfen überschüttet, weil er an dem Zug gegen Helgi Hardbeinssohn teilgenommen hat, der »sitr í Skorradal« — c. 60 —. Nach Helgis Tod wird noch erwähnt, dass er einen zweiten Sohn habe, »er Skorri hét« — c. 64 —. Es ist sehr wahrscheinlich, dass dieses Nebeneinander kein Zufall ist. Wohl handelt es sich bei den Ortsnamen um vorhandene Örtlichkeiten, aber ihr einmaliges Auftreten im Umkreis der zitierten Parallele ist auffällig, besonders wenn man noch an den ungewöhnlichen Namen des Helgi-Sohnes denkt. Wir kennen diesen Namen aus der Landnámabók und den Isländersagas sonst nur für zwei irische Knechte. Beachtet man ausserdem, dass für die Helgi-Szenen der Laxd. keine historische Grundlage nachzuweisen ist² und dass dieser Sohn überhaupt nicht handelnd auftritt, dann erscheint die Annahme berechtigt, dass die Gedanken des Laxd.-Verfassers bei jenen von der Strophe umschriebenen Vorgängen waren, als er die Szenen schuf.

Die Berührungen zwischen der Íslendinga saga und dem Helgi-Teil der Laxd. reichen noch weiter. — Im Mittelpunkt der Begebenheiten des Jahres 1232 im Gebiet um den Hvammsfjord steht die Erschlagung der Thorvaldssöhne durch Sturla Sighvatssohn. Schon Björn Magnússon Ólsen hat auf die Ähnlichkeit der Beschreibung der Thorvaldssöhne und ihrer Begleiter vor dem letzten Kampf — c. 84 — und der Teilnehmer am Zuge gegen Helgi — c. 63 — hingewiesen.³ Nach seiner Ansicht steht die Laxd. hier unter dem Einfluss der Íslendinga saga.⁴

¹ Es ist das in der Sturl. unter allen Personen- und Ortsnamen der einzige Fall, wo der irische Name »Skorri« erscheint.

² Vgl. u.a. Heller, Die literarische Darstellung der Frau in den Isländersagas, Halle 1958, S. 102.

³ Wortanklänge oder -übereinstimmungen bestehen dabei in folgenden Fällen (zitiert in der Reihenfolge der Íslendinga saga; I=Króksfjarðarbók, II=Reykjarfjarðarbók): »hár meðalmaðr«; »vel fallinn (I), farinn (II) í andlit«; »ljósjarpr á hár ok liðaðisk í lokka (I), ok fagrir lokkarnir (II)« — »jarpr á hárslit ok ferr allvel hárit« (Laxd.); »skrophærðr (I), skráf-hárr (II) ... ok þó vaskligr maðr« — »skráf-hárr ... ok þó garpligr« (Laxd.); wiederholte Verwendung des Wortes »skurteiss« bzw. »skurteisligr«.

⁴ Um Sturlungu, in der Rh.: Safn til sögu Íslands, Bd. III, Cophg. 1902, S. 427 f. Björn Magnússon Ólsen wertet die stilistische Sonderstellung des Abschnittes über die Thorvaldssöhne als einen Hinweis darauf, dass es sich um einen ursprünglich selbständigen Bericht eines Augen- oder Ohrenzeugen handelt, der später von Sturla unverändert in die Íslendinga saga übernommen worden ist. — Einar Ól. Sveinsson erkennt diese Argumente an, gibt jedoch zu bedenken, dass auch die

Zu beachten ist auch das Nebeneinander von

c. 85 — »(Snorri Þorvaldsson) leit til ok brosti við ... Halldórr mælti þetta í því, er Hermundr hjó: illt högg ok ómannligt«
 und c. 55 — »Guðrún leit til hans ok brosti við. Þá mælti Halldórr: „þetta er illmannliga gørt ok grimmliga“.¹

In der Íslendinga saga stehen diese Worte in dem Bericht über den Untergang der Thorvaldssöhne, in der Laxd. sind sie ein Teil der Szene, in der Helgi sein vom Blute Bollis gerötetes Schwert an Gudruns Umschlagtuch abwischt.

Zur Vorgeschichte des Kampfes im Jahre 1232 gehört es, dass Thord Thorvaldssohn eine Warnung vor dem Weiterreiten in den Wind schlägt und sich strikt weigert, einem unheilverkündenden Traum Bedeutung beizumessen — c. 84 —. Beides wird auch Kjartan vor seinem letzten Ritt zugeschrieben — c. 48 —.²

Der Überfall auf die Thorvaldssöhne ist das Ende einer Ereigniskette, zu deren bedeutsamsten Gliedern die Tötung ihres Vaters Thorvald³ und ihr missglückter Rachezug gegen Sturla Sighvatssohn zu zählen sind. Vielleicht ist es kein Zufall, dass in beiden Fällen die Wendung: »standa yfir höfuðsvörðum e-s« auftritt.⁴ In der Laxd. erscheint sie in Gests ahnungsvollem Hinweis auf Kjartans Tod durch Bollis Hand in c. 33 und in König Olafs Rede in c. 40.⁵

Schliesslich fallen in diesem Zusammenhang noch zwei lexikalische Besonderheiten auf.

Laxd. als gebender Teil in Frage kommen könnte oder dass beide Stücke demselben Verfasser zuzuschreiben sein könnten; Íslenzk Fornrit V, S. XXXI f.

¹ Vgl. Bj. M. Ólsen, a.a.O. S. 428, Anm. 1.

² Zu vergleichen ist ausserdem Íslendinga saga c. 79: »fluttu þat, at þeir myndi aldri frjálst höfuð strjúka, er vinir hans (=Sturlu) væri, meðan Þórðr væri höfðingi yfir Ísafirði. Sturla lét sem hann heyrði eigi, þótt slikt væri talat« und Laxd. c. 47 nach Gudruns Hetze gegen Kjartan: »Bollí lét, sem hann heyrði eigi, sem jafnan er Kjartani var halmælt«. Allerdings hat das Verhalten beider verschiedene Ursachen; Sturla wartet — nur scheinbar teilnahmslos — auf den für das Losschlagen günstigen Augenblick, Bolli dagegen steht noch immer unter dem Einfluss der ehemaligen Freundschaft mit Kjartan.

³ Thorvald fand in Gillastaðir den Tod. Über eine mögliche Beziehung zur Laxd. vgl. Heller, Literarisches Schaffen, S. 40, Anm. 1.

⁴ »Þorvaldr kvæð annat lítið mundu fyrir liggja en Hrafnssynir stæði yfir höfuðsvörðum hans« (c. 65); »eigi væri ráðit, hvárt þeim yrði auðit at standa yfir höfuðsvörðum hans Sturlu« (c. 71).

⁵ »ekki kemr mér at óvörum, þótt Bollí standi yfir höfuðsvörðum Kjartans; «eigi mun þér þess auðit verða at standa yfir höfuðsvörðum mínum«.

Zweimal heisst es vor einer Kampfhandlung: »í þessi svipan« — c. 85 —. Dieser Ausdruck ist vom Laxd.-Verfasser je einmal in den drei grossen Kampfszenen seiner Saga — und nur dort — eingesetzt worden.¹

Im gleichen Kapitel heisst es gegen Ende der Kampfschilderung:

»(Snorri Þorvaldsson) lét sér mjök ógetit at, er þeir gáfust upp«.

Diese Wendung wird in der Laxd. zweimal in Verbindung mit Gudrun gebraucht; das erste Mal äussert sie ihren Unwillen über die ihr aufgezwungene Heirat, das zweite Mal über Kjartans plötzliche Ausreise.² Keine andere Isländersaga und keine Königssaga kennt dieses Wort.³

c. 118

c. 33

Voraussage über den eigenen Tod und den eines Bekannten im gleichen Zeitraum:

»hann segir, at biskup (=Guðmundr) sendi honum ástarkveðju — ,ok það mik þat segja þér (=Þórði), at þú skyldir ekki efast í, at þit myndið finnast í vár'. Þat þykkir mér nú ólíkligt', segir Þórðr, ,er hvárrgi okkar er til langferða felldr'«

»... segja skaltu fjoður þínum kveðju mína, ok seg honum þau mín orð, at koma mun þar, at skemra mun í milli bústaða okkarra Ósvífrs, ok mun okkr þá hægt um tal, ef okkr er þá leyft at talask við«

c. 120 — »Þórðr Sturluson tók sótt ... var þá sent eftir Böðvari, syni hans, ok þar váru þá við allir synir hans ok margir vinir«

c. 26 — »Höskuldr Dala-Kollsson tók sótt í elli sinni. hann sendi eptir sonum sínum ok qðrum frændum. ok er þeir kómu ...«

(letzte Verfügungen über Erbteilung)

(letzte Verfügungen über Erbteilung)

c. 138 — »spjótit lagðist, ok brá hann því undir fót sér nökkurum sinnum«

c. 49 — »sverðit dugði illa; brá hann því jafnan undir fót sér«⁴

¹ S. cc. 49; 55; 64. Vgl. Heller, Studien zu Aufbau und Stil der Laxdæla saga, in: Arkiv 75, 1960, S. 148. Über einen möglichen Zusammenhang des Auftretens dieses Ausdrucks in der Laxd. und in Odds Óláfs saga Tryggvasonar vgl. Heller, Laxdæla saga und Königssagas.

² »heldr gerði hon sér at þessu ógetit« (c. 34); »Guðrún lét sér ógetit at þessu« (c. 40).

³ Vgl. Heller, Studien, S. 135.

⁴ Näher noch steht der Laxd. eine Stelle in der Eyrb. c. 44: »sverðit þat et búna dugði eigi ... ok brá hann því opt undir fót sér«.

c. 139 — »þótti honum inn mesti skaði eftir Sighvat, bróður sinn, sem var, þó at þeir bæri eigi gæfu til samþykkis sín á milli«

c. 56 — »er satt at segja, at eptir slíka menn er mestr skaði, sem Bolli var, þó at vér frændr bærim eigi giptu til samþykkis«.

Noch einmal ist das Augenmerk zu richten auf den Helgi-Teil der Laxd. Die Schilderung des Angriffes auf Helgi in der Sennhütte zeigt an mehreren Stellen Anklänge an den Bericht über den Untergang von Odd Thorarinssohn im Jahre 1255:

c. 187 — »þeir tóku þá mikla reið«

c. 64 — »þeir Þorgils tóku reið mikla«

c. 188 — »Jón járnþúkr hljóp fyrstr upp at durunum ... Jón dúði spjótit inn í dyrrnar ok spurði, hvárt skolli væri inni«

ebd. — »Hrappr hleypr fram fyrir ok dúði spjótsprikuna ... Hrappr hleypr þegar upp á selit ok spurði, hvárt skolli væri inni«

ebd. — »rifu af þakit húsunum«

ebd. — »rifu af ræfrit af selinu«

ebd. — »Oddr hljóp út ór durunum«

ebd. — »hljóp Helgi út um dyrrnar«

ebd. — »nú fréttust þessi tíðindi, falls Odds, ok þótti Þorvarði, bróður hans, mikill skaði ok mörgum öðrum, þó at þeir bræðr bæri eigi með öllu auðnu til samþykkis«

vgl. oben c. 56.

2. Þórðar saga kakala.

Þórðar saga c. 1

Laxd. c. 59 f.

Ein mehrdeutiges Versprechen wird abgegeben, um einen anderen irrezuführen:

»Gísli kveðst þetta gera mundu með forsjá þeira«

»þar munu vér hafa þína forsjá á því, ...«

(Abgabe des Versprechens) »ok sá engi maðr í þat«

»ok sér hann ekki í þetta«

c. 2 — »nú mun ek þat bert gera, at litit mun verða okkart samþykki, ef þú veitir eigi Þórði, bróður mínum«

c. 48 — »mun lokit okkrum samforum, ef þú skersk undan forinni«¹

¹ Dieser Gedanke wird in den Isländersagas mehrfach verwendet, so dass hier kein Zusammenhang bestehen muss; vgl. z.B. Bjarn. c. 18, Grœnl. c. 8, Njála c. 150.

c. 21¹ — »Ásbjörn ... hjó Magna banahögg. síðan kom at Vigdís Markússdóttir, kona hans. Ásbjörn þerði blóð af spjótinu því enu sama, þerrði sverðit blóðugt á klæðum hennar«

c. 55 — »Helgi Harðbeinsson gekk at Guðrúnu ok tók blæjuendann ok þerði blóð af spjótinu því enu sama, er hann lagði Bolla í gegnum með«².

3. Svínfellinga saga.

In c. 11 wird von dem Überfall auf die Ormssöhne und von ihrer Tötung berichtet. Dabei finden wir vor den entscheidenden Ereignissen eine ausführliche Beschreibung der Ormssöhne und ihrer beiden Begleiter, eine Beschreibung, die in ihrer Art auffällig an die der Thorvaldssöhne in c. 84 der Íslendinga saga erinnert.³ Daneben zeigen sich auch Berührungen mit der oben genannten Beschreibung der Teilnehmer am Zuge gegen Helgi in c. 63 der Laxd.⁴

4. Þorgils saga skarða.

Þorg. saga c. 9

Laxd. c. 19

Eine Frau mit Namen Jorun rät in kritischer Situation zum Nachgeben:

»fyrir hennar fortölur hneigðist Þorgíls«

»Höskuldr sefaldisk mjök við fortölur Jórunnar«⁵

c. 66 — »þótti mönnum þetta kyn mikil, því at vötn öll váru lítill bæði áðr ok síðan«

c. 66 — »þóttu at þessu mikil merki, at svá gaf til at fara með lík Gests, at hvárki var fært áðr né síðan«

¹ Die Stelle steht nur in der Króksfjarðarbók; die Reykjarfjarðarbók hat einen kürzeren Bericht.

² Auf diese Parallele hat schon Heusler hingewiesen, a.a.O. S. 364. Dass in diese Szene der Laxd. auch Wortgut der Íslendinga saga aufgenommen worden ist, hat Björn Magnússon Ólsen wahrscheinlich gemacht, s. S. 17.

³ Der Bericht über die Ereignisse von 1252 (Svínf. saga) mutet über die Beschreibung hinaus in mancher Hinsicht (Wortschatz und Motive) wie eine Nachahmung des Berichtes über den Entscheidungskampf der Thorvaldssöhne von 1232 (Ísl. saga) an.

⁴ Folgende Angaben haben in Laxd. c. 63 ein Gegenstück: »í steindum söðlum«; »stálhúfa á höfði«; »manna kurteisast«; »eygðr vel«; »vel farinn í andliti«; »í bláum kyrtli«; »rauðgull á hárr« — »rauðir á hárlit« (Laxd.); »þykkleit«; »fridr maðr sýnum« — »maðr enn fridasti sýnum« (Laxd.); »grannlígr«. Zu beachten ist auch die wenig später folgende Bemerkung: »Ögmundur ... var þrútinn mjök í andliti.« Sie lässt an die Worte über Bolli Bollisson denken: »sýndisk mér, sem þrútinn mundi vera af trega«.

⁵ Zu diesen beiden Stellen und zur Jorun der Vápnf. vgl. Walter, Studien zur Vápnfirðinga saga, Halle 1956, S. 71, Anm. 4.

c. 74

c. 47 f.

Frage nach dem Ziel eines geplanten Rittes und nach dem Zeitpunkt der Rückkehr. — Warnung von Freunden wird abgelehnt:

»mun ek ríða til mágs míns, sem ek hefi áðr ætlat«
 »fara mun ek, sem ek hefi áðr ætlat«

In beiden Fällen führt der Ritt des Gewarnten in den Tod.

c. 76 — »fór hann (=ábóti) þegar í móti úkinu ok með honum bræðr ok prestar«
 c. 50 — »Ólafr fór í móti líki Kjarians«

c. 81 — »fekk Sighvatr þá svá mikla virðing, at engi af íslenzkum mönnum fekk þá slíka«
 c. 22 — »leggr konungr ok Gunnhíldr svá mikla virðing á Ólaf, at engi útlendr maðr hafði slíka virðing af þeim þegit«.

5.

Wie schon in der Einleitung hervorgehoben, konnte für die Gruppe der nach der Mitte des 13. Jahrhunderts niedergeschriebenen Sagas nur das Wort- und Motivgut zusammengestellt werden, das einen Vergleich mit Erzähleinheiten der Laxd. zulässt. Um sicher entscheiden zu können, in welcher Richtung Entlehnungen vorgenommen worden sind, muss zu dem vorgelegten Material noch das Ergebnis einer eingehenden Untersuchung des Wortschatzes dieser Sagas hinzutreten. Besonderes Augenmerk ist dabei auf seltene Wörter und Ausdrücke zu legen, die ausser in der Laxd. nur in der betreffenden Saga — oder wenigstens nur selten in anderen Texten — erscheinen.¹

Aus dem Vergleichsmaterial geht hervor, dass zwischen Sturlas Íslendinga saga und der Laxd. sehr enge Beziehungen bestehen. Wenn es auch in einigen Fällen denkbar wäre, dass das Ereignis selbst den Verfasser der Laxd. zu seiner Darstellung angeregt habe, so sprechen doch die häufigen Wortparallelen — besonders wenn sie ungewöhnliche Wörter einschliessen wie etwa »skolli« — für einen literarischen Zusammenhang. Deutlich zeichnet sich ab, dass der Helgi-Teil der Laxd. manche Einzel-

¹ Als Beispiele für die Ísl. saga können u.a. genannt werden: »aukvísi« (c. 22); »undírmál« (c. 51); das mehrfach verwendete »hafa í fleymingi« (z.B. cc. 43; 61; 72); das schon erwähnte »láta sér ógetit at« (c. 85); »parflausutal« (c. 125); »bú risuligt« (c. 166); für die Svínf. saga: »þykkleitr«, »grannligr« (c. 11); für die Þorg. saga: »mannkaup« (c. 4); »ógrunsamliga« (c. 75).

heiten der Sturlungenzeit bzw. den für diese Jahrzehnte vorliegenden zeitgenössischen Quellen zu danken hat. Es wird zu prüfen sein, ob daraus ein späterer Zeitpunkt für die Niederschrift der Laxd. abgeleitet werden muss, ob die Helgi-Szenen später geschaffen worden sind als das Hauptstück der Saga oder ob man annehmen darf, dass ein Verfasser die vergleichbaren Stücke geformt hat. Dabei muss zweierlei beachtet werden:

1. An allen Situationen der *Íslendinga saga*, für die es Vergleichbares in der Laxd. gibt, sind Angehörige des Sturlungen-Geschlechtes direkt oder — selten — indirekt beteiligt.

2. Viele der in Frage kommenden Vorgänge spielen im Tälergebiet um den Hvammsfjord, also auf dem Schauplatz der Laxd.

Zwischen der *Pórðar saga kakala* und der Laxd. scheinen keine literarischen Beziehungen zu bestehen. Die beiden in der Laxd. verwerteten Motive kann der Verfasser aus den Ereignissen selbst abgeleitet haben.

Über das Verhältnis der *Svínfellinga saga* und der *Þorgils saga skarða* zur Laxd. lässt sich nach diesem Textvergleich noch nichts aussagen. Vieles im Wortgebrauch der *Þorgils saga* erinnert an die Laxd.; es hat den Anschein, dass sich darin der eine Verfasser den anderen zum Vorbild genommen hat.

M. C. VAN DEN TOORN

Zeit und Tempus in der Saga.

Unter den vielen Aspekten, unter denen wir die Literatur betrachten, ist die Zeit einer der wichtigsten. Selbst ist die Zeit nicht als Strukturelement aufzufassen, sie gehört zum Erzählstoff und muss mithin selbst strukturiert werden, um in Erscheinung treten zu können. Wichtig wird sie denn auch erst, wenn und nachdem diese Struktur angebracht worden ist. Die Zeit kann daher bestenfalls nur als ein Aspekt der Struktur gelten: auf der ununterbrochenen, endlosen Linie, in der die Zeit sich dem Erzählstoff vorstellt, wird die Zeitstruktur der Erzählung abgesteckt. Teile dieser Linie werden ausführlich erzählt, andere werden einfach überschlagen, noch andere werden später nachgeholt.

Die erstgenannte Zeit (die gleichmässige, endlose Linie) ist die Zeit der Natur, die physikalische Zeit; die zweite, die strukturierte, ist die Zeit der menschlichen Erfahrung. Zwischen den beiden besteht ein himmelweiter Unterschied. Die physikalische Zeit, die durch die Umdrehungen von Sonne und Mond und die Bewegungen der Sterne gemessen werden kann, erscheint uns als objektiv. Es ist die öffentliche Zeit von Kalender und Uhr. Die menschliche Zeit der Erfahrung dagegen ist privat, persönlich, subjektiv, und wird nicht mit Unrecht als psychologische Zeit gekennzeichnet. In der Literatur, die das menschliche Leben widerspiegelt, unterscheidet sie sich von der natürlichen Zeit durch mehrere, durch die Erfahrung feststellbare, Eigenschaften, unter denen die wichtigsten sind: das Vermögen, sich in durch die persönliche Erfahrung festzustellende Perioden einteilen zu lassen, z.B. Lebensperioden eines einzelnen Menschen; ein Prinzip der Ordnung, und zwar in zwei der Erfahrung nach grundverschiedene Teile: Vergangenheit und Zukunft, die sich dem menschlichen Geiste durch Erinnerung und Erwartung kennbar machen; und eine einseitige Richtung (und zwar zum Tode hin), die im Prinzip der Kausalität ihr Korrelat, nämlich die Unumkehrbarkeit findet.¹

¹ Siehe H. Meyerhoff, *Time in Literature*, Berkeley and Los Angeles 1955.

In der Literatur, und mithin in der Saga, mit der wir uns beschäftigen wollen, sind diese Merkmale und ihr Verhältnis zueinander, wie auch zur physikalischen Zeit, besonders wegen der Mehrschichtigkeit des sprachlichen Kunstwerks, das eine Schicht des Lesers, wie des Autors, wie auch der erzählten Figur voraussetzt, vom allergrössten Gewicht, um Einsicht in den Aufbau des Werkes zu erlangen. »There is no way of constructing a man's life, whether real or fictional, except through reconstructing his past in terms of significant associations supervening upon the objective, historical data, or except through showing the inseparable intermixture of the two dimensions«, behauptet Hans Meyerhoff,¹ und diese Dimensionen, die die Eindrücke von Wahrheit und Dichtung hervorrufen, zu vergleichen und ihr Verhältnis zueinander zu bestimmen, ist die Aufgabe, die sich manche Literaturforscher gestellt haben.

I

Eingehend hat Mendilow nach dem obenerwähnten Prinzip der zwei Zeitarten die »time values of fiction« unterschieden und eingeteilt.² Von der physikalischen Zeit (conceptual time) oder Uhrzeit her ist es möglich, die Dauer des Lesens, bzw. des Erzählens des literarischen Kunstwerks festzustellen. Es ist die Erzählzeit, die normalerweise erheblich von der erzählten Zeit abweicht.³ Diese letzte Zeit, die Mendilow mit Recht als pseudo-chronologisch bezeichnet, umfasst in den meisten Sagas viele Jahre. In der Hávardarsaga Ísfirdings z.B. sind es 11 bis 12 Jahre; die Begebenheiten, die sich im Verlauf dieser Zeit abgespielt haben, werden in 24 Kapiteln erzählt, die insgesamt in ungefähr zwei Stunden erzählt oder gelesen werden können. In der Egilssaga Skallagrímssonar beträgt die erzählte Zeit über dreihundert Jahre, die Erzählzeit dagegen 6 bis 7 Stunden.⁴ Solche Angaben zeigen, dass in der Erzählung stark gerafft worden ist, dass vieles, dem Autor unwichtig erscheinende überschlagen ist, dass, anders gesagt, der Autor eine Auswahl aus dem Stoff gemacht, dass er selektiert hat. Diese Auswahl ist bezeichnend für alle Fiktion: »No technique can escape it, no device of language or structure dispense with it«⁵. Dadurch kann auch die

¹ H. Meyerhoff, op. cit. p. 27.

² A. A. Mendilow, *Time and the Novel*, London, New York 1952.

³ Vergl. dazu G. Müller, *Über das Zeitgerüst des Erzählens*, Dt. Vjs. 24 (1950), 1—31.

⁴ Näheres darüber in meinem Aufsatz in ANF 73 (1958), 140—168.

⁵ A. A. Mendilow, op. cit. p. 81.

Realität selbst nie ausgedrückt werden, nur deren Illusion kann erreicht und aufrecht erhalten werden.

Ein erschwerender Umstand beim Berechnen der erzählten Zeit für die Sagas ist, dass keine Saga ihre Zeit scharf misst. Wenn wir als Beispiel einmal die Svarfdoelasaga wählen, so zeigt sich, dass sie mit der Erwähnung von Harald Schönhaars Regierung anfängt. *Í þann tíma*, so setzt sie dann an, wohnte Þorgnýr in Norwegen. Wir erfahren aber nicht in welchem Jahre von Haralds Regierung das war, und auch beim weiteren Suchen nach Anhaltspunkten für das zeitliche Gerüst der Saga tappen wir jedesmal im Dunklen. Das Erstaunliche dabei ist, dass Zeitangaben an sich in verwirrender Menge vorkommen, jedoch selten einwandfreie Schlüsse auf irgendeine Dauer zulassen. Gleich im zweiten Kapitel findet sich ein Dialog zwischen Þórólfr und Þorsteinn, der *síð um kveld* anfängt, in der Form jedoch, in welcher er mitgeteilt wird, wenig mehr als fünf Minuten in Anspruch genommen haben kann. Das Gespräch schliesst mit Þórólfs Angebot, dass sein Bruder am nächsten Morgen eine Waffe aus seiner Truhe wählen dürfe, und das Kapitel schliesst mit der Erwähnung dieser Waffenwahl *um morgininn*. Insgesamt beträgt die erzählte Zeit somit ungefähr zehn Stunden. Ungefähr! Ein Wort, das hier öfter erscheinen wird, denn wer kann bestimmen, ob es nicht zwölf oder auch acht Stunden gewesen sind.

Auffälliger ist noch das dritte Kapitel, das in Erzählzeit nur ein Drittel des vorigen Kapitels für sich beansprucht. Aus den Zeitangaben, jeweils: *um vátit, at hausti, um sumarit, at hausti* und *þrjú sumur* erhellt, dass die erzählte Zeit wenigstens vier Jahre beträgt. Auch hier können es aber fünf Jahre sein, sowie auch drei, denn es ist nicht ohne weiteres ersichtlich, ob das erwähnte *um sumarit* zu den *þrjú sumur* gerechnet werden soll, bzw. ob die Angaben *um vátit* usw. sofort vor oder in grösserem Abstand zu den drei Sommern verstanden werden sollen.

Für die ersten zehn Kapitel, bis zur Lücke, lässt sich dann auf Grund dieser Angaben eine Dauer von etwa zwölf Jahren erraten. Wenn man dabei berücksichtigt, dass zweimal die Angabe *um hrið* vorkommt (Kapp. 6 und 9), und in der späteren Erzählung, die die Lücke ausfüllt, noch einmal *noðkur ár*, erlangen wir erst im elften Kapitel wieder festeren Boden mit der Bemerkung: *Ok fyrir því Þorsteinn þóttist eigi verða varhluta skulda lúkningar ok hlýðni af Haraldí konungi, (...) þá bjó hann skip til Íslandsferðar*. Es sind dann wahrscheinlich etwa zwanzig Jahre vergangen. Das stimmt mit der Angabe: *Þörn hans váru nú fullproskud* überein, denn die Regierungszeit des Haraldr, der selbst wohl über achtzig Jahre alt geworden ist, lässt kaum Schlüsse auf Þorsteins Aus-

wanderungsdatum zu. Seine Abfahrt wird wohl nach der Schlacht im Hafrsfjörd (872) anzusetzen sein, weil erst nach diesem Sieg Haraldr seine Politik Leuten wie Þorsteinn gegenüber weiter entfalten konnte.

In dem Teil nach der Lücke häufen sich die Schwierigkeiten wieder. Abgesehen von einigen Kapiteln, von denen sich die Zeit exakt bestimmen lässt, — so z.B. die Kapitel 30 und 31, die neun Jahre umfassen —, sind die meisten Angaben so unklar (*um vetrinn, þat var á nokkura kveldi, í þann tíma, jafnan*, usw.), dass sich nicht ermitteln lässt, wieviel Zeit die erzählten Begebenheiten in Anspruch genommen haben. Wichtig ist das auch nicht. Wie interessant es für uns auch sein mag, die erzählte Zeit genau zu berechnen — was in Sagas, die historische Anknüpfungspunkte darbieten, möglich ist, — wichtiger ist die Beobachtung, dass die Autoren der Sagas sehr stark zeitbewusst gewesen sind. Dies widerspricht nicht unserer Feststellung, dass die Zeit nicht scharf gemessen wird, oder auch dass die innere Chronologie einer Saga in Unordnung geraten sein kann. Das Wichtige ist nur, dass die Verfasser nicht ohne Zeitangaben erzählten, ja, höchstwahrscheinlich nicht erzählen konnten, ohne zu berichten, ob ein bestimmtes Gespräch an einem Morgen oder an einem Abend stattgefunden habe, ein Umzug im Herbst oder im Frühjahr vorgenommen wurde, eine Reise drei Jahre oder vier Jahre nach einer vorigen Reise angetreten wurde. In unserer Svarfdoelasaga begegnen nicht weniger als 117 Zeitangaben, die sowohl Jahreszeit (*um vetrinn*) als Tageszeit (*síð um kveld*), Zeitdauer (*þann dag allan*) als regelmässige Wiederkehr (*hvert sumar*) andeuten. Hierbei sind nicht mal die Wiederholungen der gleichen Zeitangabe berücksichtigt worden, wie im zweiten Kapitel, wo Þórólfr (...) *bað hann þá ganga til vápnakistu sinnar um morgininn*, und *um morgininn gengu þeir broedr til vápnakistu Þórólfs*, also zwei Angaben, die sich auf dieselbe Zeit beziehen.

Die Häufigkeit der Zeitangaben in den Sagas ist deswegen wichtig, weil sie das Tempo des Erzählens beschleunigen. Dabei rühren wir an den zweiten Zeitaspekt der Literatur: die psychologische oder innere Zeit (Mendilows ‚perceptual time‘, die er der ‚conceptual time‘ — die Günther Müllers ‚Erzählzeit‘ und ‚erzählte Zeit‘ umfasst — gegenüberstellt). Diese psychologische Zeit hat ihr Gewicht auf dem Niveau des Lesers, des Verfassers, und der erzählten Figuren — gleich wie die fixierte Uhrzeit —, sie ist jedoch völlig relativ, variabel und unfixiert. Was dem einen Menschen als schneller Zeitverlauf erscheint, kann dem andern langweilig vorkommen. Ausserdem kann sie für ein-und-dieselbe Person bald schnell, bald langsam vergehen. »Die Zeit fliegt manchmal wie ein Vogel — das ist bekannt — und kriecht manchmal wie ein

Wurm«, bemerkt Turgenjew in seinem Roman »Väter und Söhne« (Kap. 17), und ein Romanautor wie Tolstoi lässt seine Romanfigur Ljewin in »Anna Karenina« (7. Teil, Kap. 14) das gleiche empfinden, als dieser während der Entbindung seiner Frau voller Unruhe wartet: »Er hatte das Massgefühl für die Zeit verloren. Bald erschienen ihm Minuten (jene Minuten, wo sie ihn zu sich rief und er ihre schweissbedeckte Hand hielt, mit der sie manchmal die seinige mit ungewöhnlicher Kraft drückte und manchmal ihn von sich zurückstieß) wie Stunden, bald Stunden wie Minuten.« Absichtlich ziehen wir hier die Romanliteratur zum Vergleich heran, weil der Roman als Prosakunstwerk der Saga am nächsten steht. Und die Unterschiede, die den Roman immer wieder von der Saga abheben, sind nicht weniger aufschlussreich als etwaige Übereinstimmungen. Bemerkungen über das Zeitempfinden der Personen, wie der Romancier sie liebt, fehlen in der Saga durchaus, eben weil die Saga auf die Schilderung des Innenlebens der Personen völlig verzichtet.

Gleichfalls ist die psychologische Zeit des Verfassers für die Saga ohne Bedeutung, weil eben die Sagaverfasser nie hinter ihren Figuren zum Vorschein treten, wie der Verfasser eines Romans freilich tun kann. Ein klassisches Beispiel für diese ‚psychological duration of the pseudo-author‘ ist ein Roman wie Sternes »Tristram Shandy«, der eben auf diesem Gegensatz der verschiedenen Zeitebenen gebaut ist und ihnen seine Wirkung verdankt. Wichtig für die Saga ist aber die psychologische Dauer des Lesens, bzw. des Hörens, und hierbei lässt sich feststellen, dass die Saga im allgemeinen ein sehr hohes Tempo hat. Verantwortlich dafür ist zunächst die Reduktion der Beschreibung: nur wenn eine Einzelheit Bedeutung für die Geschichte hat, wird sie beschrieben, sonst wird sie einfach fortgelassen. Zweitens wirkt für das hohe Tempo mit: der reich-entwickelte Dialog, der für die beliebte szenische Darstellung der Saga bezeichnend ist. Richtig bemerkt Staffan Björck: »Om alltså den sceniska tendensen i stort sett förhöjer romanens tempo, kan man — lika allmänt taget — hävda, att böjelsen för psykologisk pejling och analys verkar fördröjande.« Und wo die einheitliche Erzählweise der Saga der Gefahr der Langweiligkeit ausgesetzt sein könnte, wissen die Verfasser meistens diese Gefahr durch den Wechsel von Bericht und Szene zu beheben. »I själva likformigheten ligger en fara för långgrandighet, medan den raska omväxlingen mellan olika berättarformer höjer tempot och bevingar läsningen«, fährt Björck weiter,¹

¹ S. Björck, Romanens formvärld. Studier i prosaberättarens teknik⁴, Stockholm 1957, s. 223.

und obwohl der Sagaautor nicht über so viele Erzählformen verfügt wie Björcks Beispiel, Strindberg, weiss er doch durch einen geschickten Wechsel von Bericht und Szene das Tempo hoch zu halten.

Ausserdem hilft ihm dabei seine Technik zum beschleunigten Erzählen: grössere Zeitspannen werden überschlagen, wie im 15. Kapitel der Svarfdoelasaga: *Ekki hefir gerzt til tíðenda í dalnum, síðan Klaufi kom ok til þess nú er komit sogunni, ok er Klaufi nú á elliða vetr*, — ein Verfahren, wofür sich die Beispiele erübrigen —, und die obenerwähnte Häufigkeit der Zeitangaben, unser Ausgangspunkt für die Betrachtung der psychologischen Zeit. Diese Zeitangaben rufen eine stark ausgeprägte Sequenz, ein Gefühl des Schnell-aufeinander-Folgens beim Leser hervor. Wie schnell die Erzählung durch diese Zeitangaben fortschreitet, verdeutliche noch mal eine Stelle aus der Orvar-Oddssaga (ASB XVIII, 5): *Nu binda menn sár sín of kveldit ok fara til herbúða hváirtveggju. En um morgininn fylkja hváirtveggju líði sínu ok búaz til orrostu ok berjaz dag annan. Um kveldit var brugðit upp friðskildi, ok þá spyrr Oddr*, usw.

Mendilow macht die Beobachtung, dass das Tempo des Erzählens erhöht wird, wenn der Nachdruck auf der kausalen Verknüpfung liegt ('causal elements'), dagegen langsamer wird, wenn Zufälligkeiten ohne Kausalzusammenhang erzählt werden ('casual elements').¹ Auch für die Saga trifft das zu: eine Saga wie die Laxdoela, die eine geschlossene Handlung zeigt, hat für den Hörer-Leser ein höheres Tempo als eine panoramische Saga wie die Eyrbyggja, die durch die vielen nur lose verbundenen Phasen länger scheint als sie ist.² Bemerkenswert ist dabei, dass die weniger gut durchkomponierten Sagas, die zur picaresken Technik neigen (die meisten Fornaldarsögur), einer drohenden Temporetardierung vorzubeugen versuchen, indem die Zeitangaben sich vermehren. Die — übrigens kurze — gradlinige Entwicklungssaga Hrafnkelssaga Freysgoda kann mit 37 Zeitangaben auskommen. Die fast picaresk erscheinende Orvar-Oddssaga, die durch ihren Inhalt langweilig wirkt, scheint diese Retardierung durch nicht weniger als 117 Zeitangaben ausgleichen zu wollen. Man ist überhaupt erstaunt, wie oft hier Zeitadverbien wie *skjótt* und *brátt*, oder gar das einfache *síðan* 'danach', vorkommen. Ausserdem trägt die kausale Verknüpfung der Sätze zum hohen Tempo bei. Die Sagas zeigen, eben durch ihren stark dramatischen Einschlag, mehr untergeordnete Sätze als man auf den ersten Blick erwarten würde. Zwar überwiegt die Parataxe, aber in dem

¹ Vergl. A. A. Mendilow, op. cit. p. 125.

² Für die Terminologie vergl. Zur Struktur der Saga in ANF 73.

erzählenden Teil der Eígla sind es doch immerhin 43.6 % hypotaktisch geordnete Sätze (in den Dialogen sogar 64.8 %), die diesen Eindruck der kausal verknüpften Handlung bestätigen. In einer Königssaga, der Ólafssaga Tryggvasonar, sind es für die Erzählung und die direkte Rede jeweils 40.7 % und 59.5 % untergeordnete Sätze.¹

Merkmale wie die obengenannten werden dem Leser einer Saga nicht gleich bewusst. Erst bei eingehender Analyse treten sie zu Tage. Wirksam sind sie aber auch ohne dass man sich fortwährend beim Lesen Rechenschaft über ihre Anwesenheit gibt. Auffallender ist ein erzählerischer Eingriff, der eine sofort spürbare Wirkung ausübt, wie der Übergang vom 24. zum 25. Kapitel der Svarfdoelasaga. Es ist von Karl die Rede, der Erzähler schweift aber ab, berichtet über Ljótólfr, Skídi und Yngvildr. Der Oekonomie halber wird ihre Geschichte gleich abgewickelt: die Kinder von Skídi und Yngvildr werden vollständigshalber erwähnt, und nun ist dieser Sache abgetan. Das nächste Kapitel fährt fort: *Nú verðr þess at geta, sem ádr var horfit frá*, at usw., und Erzähler wie Leser können wieder erleichtert aufatmen. Neben diesen deutlichen Eingriffen existiert aber gleichsam ein tiefliegendes Erzählstratum, das stofflich (durch Kausalzusammenhänge) und sprachlich (durch häufige Hypotaxe) das hohe Tempo der Saga bedingt. Über dieser tiefegelegenen Schicht, die man eine innere Erzählschicht nennen könnte, befindet sich dann eine äussere, formal sichtbare Schicht, die sehr eindeutig ihre Beteiligung am Beschleunigen des Tempos zeigt. Rekapitulierend könnte man ihre Zusammenstellung folgendermassen übersichtlich darstellen: Das Tempo wird hoch durch

A. die Erzähltechnik	{	1. das Reduzieren der Beschreibung, bzw. der Reflexion, Betrachtung usw. 2. die häufige Anwendung von Dialogen; Wechsel: Szene/Bericht
B. Erzählelemente	{	1. Beschleunigungen (<i>er ekki sagt frá þeirra ferð, fyrr en ...</i>) 2. Zeitangaben (<i>um morgininn, um kveld</i> , usw.)

Indessen drängt sich die Frage auf, inwiefern sich die Behandlung der Zeit in der Saga auch in der äusseren Struktur bemerkbar macht. Das Erleben der Zeit als eine ununterbrochene Linie, als Zeitdauer, nötigt dazu, dieses Erlebnis auch in der Literatur zum Ausdruck zu bringen.

¹ Nähere Angaben in meiner Abhandlung Zur Verfasserfrage der Egilssaga Skallagrímssonar, Münstersche Forschungen Heft 11, Köln, Graz 1959.

Anders als in dem modernen Roman drückt die Saga die Zeit auf dieselbe Weise, wie sie empfunden worden ist, aus. Vorgänge A, B, C, D, usw. werden mithin in der gleichen Folge A, B, C, D, usw. ausgedrückt, und nicht mit raffinierten Umstellungen wie C, A, B, D, usw., wie sie im Roman nicht ungewöhnlich sind. Dabei ist jedoch zu bemerken, dass diese strenge Zeitordnung trotzdem von der reellen Zeitordnung abweicht, indem immerhin sehr oft eine Zeitraffung geschieht. Diese Raffung ist eine Konvention in jeder erzählenden Literaturart, wie auch alle Literatur auf bestimmten akzeptierten Konventionen beruht, die man immer wieder zu erneuern versucht, so dass sie »can more satisfactorily create the illusion of real life by closing a little more the gap between a symbolised representation of the real world and the real world itself«, wie Mendilow formuliert.¹ Diese Konventionen sind zunächst von dem Medium jeder Literatur, der Sprache, bedingt: »a sequential medium must express simultaneous effects«,² und zweitens — und hier in mannigfacher Verschiedenheit — durch die Darbietungsform, die sich durch die »Montage« (der Terminus rührt von der Filmkunst her) auf die denkbar verschiedenste Weise gestalten kann. Schon bei Homer begegnet das Nachholen früherer Begebenheiten (Odysseus bei den Phäiakern), was die Saga erst in der Form einer einverlebten *aefisaga* in den späteren romantischen Werken kennt. Im allgemeinen schliesst sich die Montage dem Zeitverlauf der dargestellten reellen Begebenheiten an (was wir als die Folge A, B, C, D, usw. kennzeichneten), wobei jedoch der Wechsel von Bericht und Szene für die individuelle Gestaltung eines einzelnen Autors Spielraum lässt. So hat der Verfasser unserer *Svarfdoelasaga* schon vieles über Klaufi erzählt, darunter vieles in Szenen, als er mitten im 18. Kapitel sich auf einmal unterbricht und erzählt: *Vel sómir at segja frá yfirlitum Klaufa* und eine kurze Beschreibung von Klaufis Äusserem gibt.

Neben dieser persönlichen Wahl in der Montage gibt es die schon erwähnte allgemeine, unumgängliche Auswahl aus dem Stoff, den das Leben bietet. Die Wirklichkeit des Lebens kennt keinen Beginn und kein Ende: Geburt ist kein Beginn, denn es müssen dazu erst Eltern gelebt haben, und Tod ist kein Ende, denn immer bleiben andere Menschen am Leben. Die literarische Darstellung der Wirklichkeit nötigt aber zu einer Auswahl, und dabei impliziert die zeitliche Folge Beginn und Ende, weil die Zeitfolge erfahrungsgemäss nicht umgekehrt werden

¹ A. A. Mendilow, op. cit. p. 36.

² A. A. Mendilow, op. cit. p. 50.

kann. So ist auch die Saga gezwungen, irgendwo zu beginnen und zu enden. Inwiefern man hier Beginn und Ende als Strukturelement auffassen kann, soll vorläufig dahingestellt bleiben, namentlich solange es nicht gelingt, das Ende des Beginns und den Beginn des Endes abzugrenzen. Was in der Saga geschieht, wird so erzählt, dass vor dem Beginn nichts geschehen ist, d.h. nichts, was man zum Verstehen der Erzählung unbedingt braucht, und dass nach dem Ende nichts mehr erwartet wird. Und dies wird erreicht, indem alles zum Verstehen Notwendige in den ersten Zeilen, alles zum Befriedigtsein Notwendige in den letzten Zeilen enthalten ist. Wie umfassend diese Einführung und dieser Schluss jeweils sind, ist nicht festzustellen; das einzige Feststellbare ist, dass sie immer in Berichtform abgefasst sind. Keine Saga beginnt mit einer Szene oder hört mit einer Szene auf.

Die Illusion der Wirklichkeit, die jede literarische Darstellung der Zeit zu schaffen versucht, erreicht die Saga nun durch das Hervorbringen eines Eindruckes von Direktheit und Unmittelbarkeit. Sie verwendet dafür drei von Mendilow für die Romankunst als gültig angewiesene Methoden, die jedoch nicht in jedem Roman zusammen vorkommen müssen. Zunächst gibt es die dramatische Methode, d.h. die direkte Präsentation, möglichst ohne Einmischungen, Erklärungen und Beschreibungen von der Seite des Verfassers. Der ausgiebige Gebrauch des Dialogs und der direkten Rede schlechthin schliesst sich dieser direkten, dramatischen Darstellung an. Beide Darstellungsweisen liebt der Sagaautor. Es ist überflüssig, darauf hinzuweisen, dass später im Roman diese Techniken viel weiter und raffinierter entwickelt worden sind, u.m. in der sogenannten erlebten Rede und ‚monologue intérieur‘, Erscheinungen, die in der Saga fehlen. Die dritte Methode zum Erwecken der Unmittelbarkeit der dargestellten Zeit nennt Mendilow »the restricted point of view«, und er erklärt: »the author presents everything through the mind of a single character, or at least of one character at a time for a considerable part of the book«.¹ Dies aber trifft für die Saga nur in beschränktem Masse zu: der Sagaerzähler stellt nämlich nichts »through the mind« seiner Figuren dar. Er schaut nur von aussen her zu und weiss nichts über die inneren Regungen seiner Personen mitzuteilen. Durch diese für die Saga kennzeichnende Erzählerperspektive wird ein Wirklichkeitsgehalt erreicht, der grösser als in dem üblichen modernen Roman ist, weil dieser gewöhnlich die kausale Motivation nicht entbehren kann. Indem die Saga die letztere — d.h. nicht das Kausale, sondern die

¹ A. A. Mendilow, op. cit. p. 114.

Motivation — unterbleiben lässt und gleichsam direkt von der Realität ausgeht, diese voraussetzt, statt sie wahrscheinlich zu machen, erreicht sie diesen bemerkenswerten Effekt, der vielleicht das charakteristischste Merkmal der Sagaerzählkunst überhaupt ist.¹

Zu der Wirklichkeitsillusion gehört schliesslich auch der historische Wahrheitsanspruch, den die Saga durch eine starke historische Zeitbindung geltend zu machen versucht. Damit meinen wir, dass die Sagas ziemlich fest in der historischen, oder besser: historisch bestimm- baren Zeit verankert sind, oder auch dass ihre Verfasser die Absicht hatten, ihre Produkte als historisch bestimmbare Zeugnisse abzuliefern. Auch der Autor der Svarfdoelasaga zeigte diese Absicht, wie schwierig es uns auch fällt, die Sachverhalte historisch genau zu rekonstruieren. So beginnt auch die Egilssaga Skallagrímssonar mit einer Einführung über Kveldúlf's Geschlecht und Familie, und im dritten Kapitel wird dieses Geschlecht zeitlich festgelegt, und zwar durch die Verknüpfung der Geschichte mit der Regierungsperiode von Harald Schönhaar. Ähnlich verfährt die Grettissaga Ásmundarsonar: Nachdem der Leser oder Hörer mit Qnunds Geschlecht bekannt gemacht ist, heisst es im zweiten Kapitel: *Í þenna tíma var ófriðr mikill í Noregi; brauz þar til ríkis Haraldr lúfa, sonr Hálfðanar svarta*. Und sobald in der Laxdoelasaga das Geschlecht des Ketill flatnefr erwähnt ist, fährt das zweite Kapitel fort: *Á ofanverðum dogum Ketils hófz ríki Haralds konungs ens hárfagra*. Sogar eine Saga, die sich später als unhistorisches Phantasieprodukt erwies, die Hrafnkelssaga Freysgoða, beginnt auf kennzeichnende Weise mit folgendem, nicht misszuverstehendem Satz: *Þat var á dogum Haralds konungs ins hárfagra, Hálfðanar sonar ins svarta, Guðrøðar sonar veðikonungs, Hálfðanar sonar ins milda ok ins matarilla, Eysteins sonar frets, Óláfs sonar trételgju Sviakonungs, at sá maðr kom skipi sínu til Íslands í Breiðdal, er Hallfredr hét*. Die vielen Hinzufügungen lassen keinen Zweifel daran bestehen, welcher Haraldr gemeint ist, und in welcher Zeit mithin die Saga spielt.

Interessant ist es zu sehen, wie die Verfasser der Fornaldarsögur die Schwierigkeit, dass ihre Werke Erzeugnisse der Phantasie und daher historisch unbestimmbar sind, gelöst oder umgangen haben. Die Ánssaga bogsveigis beginnt folgendermassen: *Í þann tíma, er fylkiskonungar vöru í Noregi, hófst þessi saga*, und auf ähnliche Weise versucht der Verfasser der Fridþjófssaga ins froekna die Verbindung seiner Erzählung mit irgendeiner zeitlich fixierten Dynastie zustande zu bringen: *Svá byrjar*

¹ Vergl. auch Saga und Wirklichkeit, ANF 72 (1957), 193—205.

þessa sögu, at Beli konungr stjórði Sygnafylki. Die Hálfssaga ok Hálfrekka kann nicht ohne einen König Alrekr auskommen, die Þorsteinssaga Víkingssonar nicht ohne einen König Logi, die Ásmundarsaga Kappabana nicht ohne einen König Budli. Der Norna-Gestspátr knüpft bei Óláfr Tryggvason an, die Volsungasaga sogar bei Ódinn, die Orvar-Oddssaga gewinnt eine angeblich historische Grundlage, indem Grímr loðinkinni zum Sohn des bekannten Sagahelden Ketill haengr gemacht wird, über welchen man wieder eine Saga für sich zu Rate ziehen mag, und sogar eine übersetzte Saga wie die Clárisaga kann nicht gut anfangen, bevor die Handlung durch die Erwähnung eines gewissen Tíburciús, Saxlands keisari, zeitlich angebahnt ist.

Weitere Beispiele erübrigen sich. Namentlich die Bischofs- und die Königssagas können wir hier ausser Betracht lassen, liegt doch ihr Hauptzweck in der Schilderung anerkannt historischer Begebenheiten, die ohne weiteres in einer bestimmten und bekannten Zeit eingebettet liegen. Wo in den Isländersagas oder auch in den Fornaldarsagas eine zeitliche Verbindung mit irgendeiner bekannten oder angeblich bekannten Dynastie oder Pseudodynastie nicht von vornherein gegeben ist, liegt trotzdem immer eine zeitliche Bindung der Personen mit ihren Geschlechtern vor. Die zeitliche Verbindung kann fehlen, die zeitliche Bindung dagegen nie: jede Person ist mit und in einer Kette von Geschlechtern und deren Mitgliedern in der Zeit verankert. Und hiermit berühren wir ein wichtiges Merkmal der Sagakunst: das starke Gefühl und das tiefe Empfinden der Kontinuität, einer der bedeutendsten Aspekte der durch die Erfahrung erkennbaren Zeit, das sich in dem Sippengefühl eindeutig bemerkbar macht. Beispiele für die Kraft des Sippenbewusstseins brauchen wir hier wohl nicht zu geben. Es sei lediglich darauf hingewiesen, dass die meisten Sagas die Bindung an Geschlecht oder Ortsgemeinschaft schon in ihren Titeln bekunden: entweder durch Patronymica auf *-sonar*, oder durch die bezeichnenden Gen.pl.-Endungen auf *-a: Volsunga-, Laxdoela-, Ljósvetninga-*, usw.

Diese starke Gebundenheit an Familie und Sippe ist kennzeichnend für das Empfinden der Kontinuität der Zeit. In der neuesten Literatur — die sich ebenfalls, aber auf andere Weise als die Saga, als stark zeitbewusst erweist — wird diese Bindung nicht selten durch eine Protesthaltung gelöst. »This protest is usually seen as an act of liberation, which it is; but it also entails a loss of temporal placement, continuity, and belongingness which was once achieved through membership in the family. The individual's life is confined to a much narrower span of time than when he consciously felt himself a link between several

successive generations. He is increasingly isolated within the present moment.¹« Die schroffsten Beispiele für dieses Isolement finden wir in modernen Romanen von Hemingway und Camus, und sehr stark ausgeprägt bei Kafka, dessen Held nicht mal einen Familiennamen hat (Joseph K.).

Diese grundverschiedene Einstellung der Zeit gegenüber ist von mehreren Faktoren bedingt, auf die wir hier nicht eingehen können. Meyerhoff nennt u. a. »a sharp decline or virtual collapse of the dimension of »eternity«, which had been an integral part of the ancient and medieval picture of the world and man.«² Und es ist diese »eternity«, die Ewigkeit, aber gleichfalls identisch mit Sicherheit, Geborgenheit, Solidität, die den Geist der Saga, als typisch mittelalterliche Literatur, bestimmt. Nicht einmal die Wirkung des Schicksals hat dieses Gefühl stören können: kein Held in einer Saga wird durch das Schicksal unsicher. Es gehört zur Ewigkeit, und wo wir, die wir modern fühlen und denken, dieses in vielen (nicht allen!) Sagas waltende Schicksal als tückisch und beunruhigend empfinden, können wir sicher sein, dass es für den Menschen in der Saga das Umgekehrte bedeutete. Nicht nur literarisch stärkt es das Zeitempfinden — es ist ein bedeutendes Element in der zeitlichen Folge der Erzählung, das ihr eine starke vorwärtsgerichtete Tendenz verleiht —, sondern auch auf das innere Niveau der Personen übt es seine Wirkung aus, indem es das Aufgenommensein in der Folge der Zeit, der Kontinuität, der Ewigkeit bewusst macht und bekräftigt.

Dieses Zeitempfinden, das wir oben als Zeitbewusstsein gekennzeichnet haben, müssen wir verstehen, indem wir den Akzent auf das Empfinden legen: insofern es als Bewusstsein umschrieben werden kann, sei dabei bemerkt, dass dieses Bewusste mehr gefühlsmässig als intellektuell begriffen werden soll. Das wird sich noch deutlicher bemerkbar machen, wenn wir die sprachlichen Ausdrucksmöglichkeiten für die Zeit näher betrachten: die Tempora, die das Verhältnis des Erzählers zum Erzählten von zunächst rein zeitlichem Blickpunkt zu bestimmen scheinen.

II

Bekanntlich ist der rasche Wechsel von Präteritum und Präsens in der Saga eine eigentümliche Erscheinung, deren Deutung schon manchem Forscher Kopfzerbrechen verursacht hat. Das beruht in erster Linie auf dem Umstand, dass es unmöglich ist, diese abwechselnden Tempora

¹ H. Meyerhoff, op. cit. p. 112—3.

² H. Meyerhoff, op. cit. p. 89.

gewissenhaft in irgendeine moderne Sprache zu übersetzen.¹ Wenn wir im 23. Kapitel der Svarfdoelasaga folgende Sätze betrachten: *Eptir þetta sprettr Karl upp, en Sigríðr Klaufasystir gekk at honum ok fekk honum sverðit Atlanaut*, und: ... *ok svá gerðu þeir allir ok snúa síðan ór garðinum ok sá þar fara grepp hardla mikinn gagnvart sér*, ..., so zeigt sich unmittelbar, dass eine genaue Übersetzung mit ‚springt‘ und ‚gab‘, ‚wenden‘ und ‚sahen‘ nebeneinander gegen unser Zeitempfinden verstösst.

Jede Saga kennt diesen jähen Wechsel in weniger oder mehr ausgeprägter Form. In Prozentsätzen verglichen ergibt sich für einige Sagas verschiedener Art folgendes Bild, das noch einmal eindeutig erkennen lassen soll, wie unterschiedlich die Tempusbehandlung sein kann:

	Prät.	Präs.		Prät.	Präs.
Hávardarsaga Ísfirdings	1350	570	oder	70.3 %	29.7 %
Egilssaga einhenda	1268	198	oder	86.5 %	13.5 %
Víga-Glúmssaga	1670	621	oder	72.9 %	27.1 %
Ála-flekkssaga	477	435	oder	52.3 %	47.7 %
Egilssaga Skallagrímssonar	7401	661	oder	91.8 %	8.2 %
Ólafssaga Tryggvasonar	3163	695	oder	82.0 %	18.0 %
Magnúss saga berfoetts	667	42	oder	94.1 %	5.9 %

Selbstverständlich gelten diese Berechnungen immer nur für die erzählenden Partien; die direkte Rede fällt völlig aus diesem Rahmen. Nur was der Verfasser selbst erzählt, ist von Gewicht und daher oben verzeichnet.

Es hat sich nun herausgestellt, dass die meisten Versuche zur Deutung dieses Wechsels unbefriedigend geblieben sind. Eingehend hat sich Ulrike Sprenger mit dem Tempusgebrauch der Saga beschäftigt; sie gelang dabei zu dem Ergebnis, dass das Präteritum die Stimmung und den Höhepunkt der Handlung trage.² Die kürzeren und älteren Sagas würden ihrer Ansicht nach überwiegend im Präsens erzählt, die längeren, die sie als Vertreter der Buchprosa betrachtet, dagegen im Präteritum, und hier würde gerade an lebhaften Stellen das Präsens benützt. Wenn sie dann den Gebrauch des Präteritums in der Eddaprosa zum Vergleich heranzieht, und Einfluss davon auf die Saga nachzuweisen versucht, können wir nur Hallberg beipflichten, der bemerkt: »Men att dessa

¹ Vergl. die Bemerkung von M. Jeffrey, *The Discourse in Seven Icelandic Sagas*, Bryn Mawr, Pennsylvania 1934, p. 36.

² U. Sprenger, *Præsens historicum und Praeteritum in der altisländischen Saga*, Ein Beitrag zur Frage Freiprosa-Buchprosa, Basel 1951.

likheter skulle ha avsatt dylika spår i sagamannens handhavande av berättartempus, är dock en ganska osannolik hypotes.¹ Die beschreibende Epik der Edda kann ja nicht als Vergleichsmaterial für die wesensverschiedene erzählende Epik der Saga dienen. Wie leicht man zum Hineininterpretieren verfällt, zeigt sich auch, wenn man FrI. Sprengers Darstellung mit einer um zehn Jahre älteren Dissertation von Lehmann vergleicht.² Mit demselben Gültigkeitsanspruch erklärt dieser, dass das Präteritum einer kühlen und verhaltenen seelischen Lage entspreche und vor allem »eine bewusste Dämpfung« hervorbringe. Beide Forscher wissen ihre Ansichten so überzeugend zu gestalten, dass man sich beinahe überzeugt fühlt, bis man zu dem Punkt gelangt, wo beide dieselbe Stelle aus der *Heidarvígasaga* von ihren verschiedenen Blickpunkten aus erklären. Mit einigem guten Willen kann man jeder Anschauungsweise beipflichten, d.h. man kann hier fühlen, was man will.

Die Meinungsverschiedenheit, die auf diesem Gebiet herrscht, ist u.E. unvermeidbar, solange man nicht aufhört, die Tempora nach ihrer Bedeutung als »Zeit« aufzufassen und ihnen von hieraus irgendeine »Bedeutung« zuzuschreiben. Richtig hat Staffan Björck gesehen, dass eine Darstellung im Präteritum sich in Zeitcharakter nicht von einer Darstellung im Präsens unterscheidet. »Inte heller då imperfektum och presens står intill varandra i den löpande framställningen, tycks de i regel skilja sig som *tids*-former. Dessa växlingar är oerhört vanliga i den isländska sagan, och går man till Strindberg, finner man t. ex. att han mitt uppe i slätterskildringen i *Hemsöborna* flera gånger byter mellan grammatiskt då och nu, vid ett tillfälle mitt inne i en mening. Själv detta växlande kan möjligen bidra till att göra skildringen brokig och livfull, men man kan svårigen i något fall finna, att det ena tempus ger en annan tidskänsla, förslagsvis en förnimmelse av stegrad aktualitet, än det andra.«³ Und damit treffen wir wohl das Richtige: das grammatische Tempus muss nicht unbedingt mit einer bestimmten Einstellung zu der Zeit korrespondieren, ja, man fragt sich, ob es überhaupt in gewissen Literaturarten wohl mit einer bestimmten Erzähleinstellung korrespondiert.

Das *praesens historicum* ist eine bekannte stilistische Erscheinung, die je nach ihrem Vorkommen höher oder niedriger eingeschätzt wird.

¹ P. Hallberg, *Nyare studier i den isländska sagan*, Edda 53 (1953), s. 233.

² W. Lehmann, *Das Präsens historicum in den Íslendinga sögur*, Würzburg 1939.

³ S. Björck, *Romanens formvärld*, s. 196.

»In English the *historical present*, in narrating past events, is either elegant, as in the summary of a play or story, or, in ordinary speech, slightly vulgar: *Then he comes back and says to me ...*«, behauptet Bloomfield,¹ und seine Feststellung gilt nicht fürs Englische allein. Bloomfield zielt hier aber nicht auf das Präsens in der Literatur, das ein ganz anderes Problem bietet, weder elegant, noch »slightly vulgar«. Jespersen, der offensichtlich wohl den literarischen Gebrauch des Präsens beobachtet, bemerkt anlässlich dieses historischen Präsens, das er lieber »dramatic present« nennen möchte: »The speaker in using it steps outside the frame of history, visualising and representing what happened in the past as if it were present before his eyes«. Damit kann er das tagtäglich gebrauchte Präsens, das Bloomfield »slightly vulgar« nennt, meinen. Sobald Jespersen jedoch die isländische Saga erwähnt und bemerkt, dass dieses Präsens, das eine »artistic illusion« hervorbringt, volkstümlichen Ursprungs ist, vermischt er zwei verschiedene Gebrauchsweisen des Präsens, namentlich wenn er gleich darauf die an sich richtige Bemerkung folgen lässt: »one need only listen to the way in which people of the humblest ranks relate incidents that they have witnessed themselves to see how natural, nay inevitable, this form is«. ² Jespersen unterscheidet hier nämlich nicht zwischen dem historischen Präsens in einer historischen Wirklichkeitsaussage und dem *praesens historicum* in der Literatur, in der Fiktion. Er stellt beide auf dieselbe Ebene (was Bloomfield vermied) und umgeht dabei die grundsätzliche Unterscheidung zwischen Wirklichkeit und Fiktion, die hier gemacht werden muss, um das Problem wesentlich der Lösung näher zu bringen.

Die erste, die u.W. diesen grundsätzlichen Unterschied zwischen Wirklichkeitsaussage und fiktionalem Erzählen streng logisch durchdacht hat, ist Käte Hamburger gewesen.³ Für diesen Unterschied kann man nicht lediglich von der Sprache selbst ausgehen, sondern man muss hinter oder unter sie sehen. Dann zeigt sich, dass für die Auffassung einer Wirklichkeitsaussage, bzw. einer Fiktion, eine verschiedene Situation erforderlich ist, die dem Sprecher so sehr bewusst ist, dass er für beide Arten Aussage eine verschiedene Einstellung einnimmt. Diese Einstellung macht sich bemerkbar, indem das Aussagesubjekt sich beim fiktionalen Erzählen so sehr einlebt, dass es das *Tempus* der Vergangenheit ohne weiteres mit raumzeitlichen Adverbien seiner eigenen Situation

¹ L. Bloomfield, *Language*, New York 1933 (1951), p. 156.

² O. Jespersen, *The Philosophy of Grammar*, London 1935, p. 258.

³ K. Hamburger, *Die Logik der Dichtung*, Stuttgart 1957.

(»hier« und »jetzt« z.B.) verbindet. So entstehen Sätze wie »Morgen ging er nach Hause« oder »Hier blieb er nicht lange«, was in Wirklichkeitsberichten nur in der Form »Am folgenden Tag ging er nach Hause« oder »Dort blieb er nicht lange« ausgedrückt werden könnte, um Wahrheitsanspruch zu besitzen. Das Präteritum einer Wirklichkeitsaussage bedeutet also, dass das Berichtete tatsächlich vergangen ist, oder, in Käte Hamburgers Worten: »von einer Ich-Origo als vergangen gewusst ist.«¹ Beim Präteritum der Fiktion verändert jedoch dieses Tempus seinen Wert, weil die Ich-Origo des Aussagesubjekts sich dem Stoff gegenüber anders verhält: die Situation, in der erzählt wird, veranlasst mit dazu: der Leser oder Hörer weiss, dass er fiktionales Erzählen aufnimmt, das bei ihm kein Erlebnis von irgendetwas Vergangenen hervorruft, sondern von etwas sich unmittelbar hic et nunc Abspielendem. Das hat auch Mendilow klar eingesehen, wenn er behauptet: »In other words, the reader if he is engrossed in his reading translates all that happens from this moment of time onwards into an imaginative present of his own and yields to the illusion that he is himself participating in the action or situation, or at least is witnessing it as happening, not merely as having happened. Everything that antedates that point, as for instance exposition, is felt as a fictive past, while all that succeeds it, as for instance those premonitions and anticipatory hints that novelists find so useful for directing the attention forward to the climax or evoking a feeling of suspense, are felt as a future«. Zu weit in seinen Folgerungen geht uns der Verfasser, wenn er fortfährt: »The relation of the tenses used in the novel to those felt by the reader, that is, of the chronological past of the action to the fictive present felt by the reader, is that of *oratio obliqua* to *oratio recte* [sic!]: the past of the narration — *he went* — is translated in imagination into *I am going* or *I go*; the pluperfect — *he had gone* — into the present perfect — *I have gone* or the past — *I went*; and the conditional — *he would go* — into the future — *I shall go*«. ² Namentlich die Identifizierung der Person des Lesers mit dem Romanhelden in so stark ausgeprägter Form (in der ersten Person) geht uns persönlich zu weit; im übrigen treffen Mendilows Beobachtungen völlig zu.

Wenn nun in einer im Präteritum abgefassten Wirklichkeitsaussage (ein Lehrbuch der Geschichte z.B.) das praesens historicum eine fiktional vergegenwärtigende Funktion hat (»Napoleon beschliesst, den Feind

¹ K. Hamburger, a.a.O. S. 32.

² A. A. Mendilow, op. cit. pp. 96—7, 98.

anzugreifen«) — und nicht temporal vergegenwärtigend, denn durch das Präsens wird ein Toter nicht wieder lebendig —, übt das gleiche Präsens in einer fiktionalen Aussage diese vergegenwärtigende Funktion nicht aus, weil das Präteritum hier schon seiner Zeitlosigkeit wegen diese Funktion hat. »Sehr deutlich lässt sich jetzt durch den Vergleich mit seinem Auftreten in der Wirklichkeitsaussage, im objektiven historischen Bericht zeigen, dass es in der epischen Fiktion keine echte Funktion hat: weder eine temporal noch eine fiktional vergegenwärtigende. Beides geht unmittelbar daraus hervor und ist dadurch bedingt, dass das Präteritum keine Verangenheitsfunktion dort hat.«¹

Von hieraus gesehen verliert nun der Tempuswechsel in der Saga seine angebliche Bedeutung.² Die Saga gehört zur fiktionalen Gattung, obwohl sie einen trügerischen Wirklichkeitsgehalt besitzt, wodurch man namentlich die Isländersagas zu lange als reine Geschichtsquellen aufgefasst hat (Hrafnkatla!). Und wo die Verfasser der Sagas die äusserste Beschränkung in der Schilderung des Innenlebens ihrer Figuren aufgewiesen haben — sie treten nur von aussen heran —, so haben sie doch die Verben der inneren Vorgänge, die bezeichnend für die Fiktion sind, nicht ganz vermeiden können. Formen wie *hann hugði*, *aetladi hon*, *þótti honum nú*, usw. sind ja häufig genug und sie weisen Isländersaga wie Fornaldarsaga, ja, sogar die historisch veranlagte Königssaga, unbezweifelbar der fiktionalen Gattung zu.

Neckel hat dies schon vor fünfzig Jahren implizite so ausgedrückt, indem er einen altnordischen Wechsel von Präsens und Präteritum in beschreibenden Zusammenhängen erläuterte. In Gedichten, die Plastik oder Malerei beschreiben, wie auch in einigen Runeninschriften, dient das Präsens zur Beschreibung ruhender Situationen, das Präteritum dagegen berichtet über Geschehenes und dient nicht zur Beschreibung von Dargestelltem. Die psychologische Erklärung, die Neckel hierfür zu geben versucht, braucht uns weiter nicht zu beschäftigen; wichtig ist hier nur seine Feststellung: »es geht nicht an, diese erscheinung auf eine linie zu stellen mit dem bekannten freien tempusgebrauch in der aisl. prosa.«³ In der Tat, denn Neckels Texte beziehen sich auf die Wirklich-

¹ K. Hamburger, a.a.O. S. 53—4.

² In der hier folgenden Darstellung weiche ich in Einzelheiten von meiner früheren, in ANF 73, bes. S. 155—6, vertretenen Ansicht ab. Einige dort geäusserte Vermutungen werden an dieser Stelle ergänzt oder berichtigt.

³ G. Neckel, Über einen altnordischen wechsel von präsens und präteritum in beschreibenden zusammenhängen, Zfda 51 (1909), 156—163.

keit, die Prosa der Saga dagegen ist fiktional und hierfür gelten andere Grundsätze.

Es wird nun auch erklärbar, warum der Tempuswechsel nur in bestimmten Abschnitten der Sagas so häufig ist: in den Szenen. Die Berichte sind durchweg im Präteritum abgefasst, und es geht wohl nicht zu weit anzunehmen, dass sie Verfasser wie Hörer als Wirklichkeitsaussage erschienen. Im Einklang damit steht, dass ein hier auftretendes Präsens immer eine allgemein-gültige Aussage bekundet. So im 25. Kapitel der Svarfdoelasaga: *Karl lét taka Geira ok drepa, ok er þar kallat á Geiravöllum*. Richtig: *er þar kallat*, denn jetzt, d.h. zur Zeit des Erzählens, wird es so genannt.

Sobald aber die Darstellung szenisch wird, tritt ein anderes Präsens auf, ein Präsens, das beliebig von einem Präteritum ersetzt werden kann, weil es keine einzige Funktion hat. In der Szene ist offenbar das fiktionale Empfinden so stark gewesen, dass Sätze entstehen konnten wie: *Þeir snúa nú þangat eptir Klaufa ok fara, til þess er þeir koma til Steindura, ok nam Klaufi þar staðar ok laust höfðinu á dyrrnar ok maelti: ...* Es wird nun auch verständlich, weshalb die verba dicendi diesem Tempuswechsel so stark ausgesetzt sind: sie werden am häufigsten in Szenen (Dialogen) verwendet.¹

Indessen ist dieser Tempuswechsel, wie bezeichnend für die Saga sie auch sein mag, keineswegs auf diese beschränkt. Er kommt gleichfalls in der erzählenden deutschen Literatur des 18. und frühen 19. Jahrhunderts vor, oft im selben Satz.² So bei Achim von Arnim: »Die Schweizer gaben das Zeichen, dass der König komme, Frau von Saverne beugt sich vor und wird von einigen weiter gestossen, ... usw.«³ Und auch ein Thackeray fängt einen Satz an mit: »On the march you saw her ...« und verfolgt: »... she has been into action ...« und: »... The sentries of all arms salute her ...«⁴ Es ist eine Erscheinung, die man in der Fiktion öfter beobachten kann, und wie es scheint, gerade in der fiktionalen Literatur, die eine starke zeitliche Bindung aufweist, in dem gleichen Sinne, wie wir sie bei der Saga feststellten. Es ist die Literatur, die aus

¹ Vergl. auch I. Netter, Die direkte Rede in den Isländersagas, Leipzig 1935, S. 37.

² K. Hamburger, a.a.O. S. 62.

³ Frau von Saverne, in: Achim von Arnims Werke. Ausgew. und herausg. von Reinhold Steig, I, Leipzig o.J. 2. 252.

⁴ Vanity Fair, Ch. XLIII. Es ginge zu weit, in einer Zeitschrift für altnordische Philologie weitere Beispiele herbeizuführen. Auch aus der niederländischen Literatur sind mir mehrere Fälle bekannt.

dem Gefühl der Unerschütterlichkeit der Zeit, die Meyerhoff ‚eternity‘ nennt, hervorgekommen ist. Es wäre eine interessante, aber vielumfassende Aufgabe, nachzugehen, inwieweit sich die neueste Literatur, die nicht mehr aus diesem Gefühl der Sicherheit und Geborgenheit in der Zeit entstanden ist, diesem freien Tempusgebrauch entzieht. Für uns decken sich Zeitbewusstsein und Tempusbewusstsein vollkommen, und eine Diskrepanz zwischen beiden verstösst gegen unser modernes Zeitempfinden. Daher versucht man sich immer den Tempuswechsel in der Saga zu erklären, was von dem modernen Empfinden aus nie gelingen wird. Man muss wohl annehmen, dass nicht für jede Generation Schriftsteller Zeitbewusstsein und Tempusbewusstsein in der Fiktion korrelat waren. Inwiefern hier ein Verhältnis zu irgendeiner Verbundenheit mit der Zeit als ‚eternity‘ aufzuweisen ist, bleibe hier unentschieden; undenkbar scheint es nicht. Eher könnte man in dieser Richtung eine Erklärung versuchen als den Grund für den Tempuswechsel in ausländischem Einfluss suchen. Sweet kann das historische Präsens als »due to Old French and Latin influence« betrachten;¹ der bequeme Wechsel von Präteritum und Präsens ist damit nicht erklärt. Vielmehr ist er eine Spontanerscheinung, die in jeder Art von erzählender Fiktion auftreten kann.

Zusammenfassend bemerken wir, dass der Tempusgebrauch in der Fiktion sich grundsätzlich von dem in der Wirklichkeitsaussage unterscheidet. Im Wirklichkeitsbericht kann das Präsens eine fiktional vergegenwärtigende Funktion erhalten, in der Fiktion dagegen besitzt das Präteritum diese Funktion bereits. Hier kann das Präsens, wenn in längeren Partien ununterbrochen konsequent angewandt (z.B. in einem Rückblick in einem Roman), von dem Verfasser als besonderes Mittel zur Vergegenwärtigung des Dargestellten gewollt sein. Wo jedoch Präteritum und Präsens oft im selben Satz wechseln, wie in der Saga, ist diese Funktion völlig verschwunden. Der Tempuswechsel in der Saga ist daher nicht in ihrer sprachlichen Form von Bedeutung, sondern als fiktionale Erscheinung, die tiefer in dem menschlichen Bewusstsein begründet liegt, als ihre äussere Form — die für uns in Unübersetzbarkeit gipfelt — vermuten lässt. Zeitbewusstsein und Tempusbewusstsein haben hier gegenseitig in einem anderen Verhältnis gestanden als wir heutzutage begreifen können. Man fühlt sich an die von Mendilow zitierten Worte Shakespeares aus Henry IV erinnert: »Thus we play the fools with the time, and the spirits of the wise sit in the clouds and mock us«.

¹ H. Sweet, *A New English Grammar, Logical and Historical, Part II — Syntax*, Oxford 1898, p. 101.

PIERRE NAERT

Den isländska konstruktionen *e-m verður litid á e-d*.

»Någon blir sett på något» — vad kan detta egendomliga uttryckssätt betyda? Hur skall det tolkas grammatiskt? Hur har det uppstått? Finns det liknande uttryck i andra språk och vad har det att lära oss? — Av alla dessa frågor är de två första besvarade i litteraturen, men på delvis undanskymda ställen samt ytterst kort och mer eller mindre felaktigt, medan de andra inte ens är ställda. Envar kan dock inse att de hör till de mest intressanta i den isländska såväl som den allmänna grammatiken. Låt oss försöka fylla i luckan.

Till grund för den analys som härmed framlägges ligger en fullständig excerpering av en textmängd motsvarande över 50.000 normala oktavsidor (fisl. ca 11.000, fno. ca 1.000, misl. ca 9.000, nisl. ca 30.000) och som givit 341 direkt hithörande belägg. Då excerperingen givetvis gällt även andra företeelser är det tänkbart att jag förbisett ett eller annat exempel. Procenttalet torde dock vara helt infinitesimalt och irrelevant både statistiskt och illustrationsmässigt. Beståndet har dessutom kompletterats med exempel ur ordböckerna och genom utfrågning av islänningar.

Vi börjar med betydelsen. De litteraturställen som jag kan anföra härom är:

Ur ordböckerna:

Fritzner, Ordb. over det g. norske Sprog, s. v. *verða* (s. 913a): »*varð honum litit* (o: han kom til at se) ...».

Hægstad-Torp, Gamalnorsk ordb., s. v. *verða*: »*þeim varð litit til hafs*, dei kom til aa sjaa til hafs».

Cleasby-Vigfússon, An Icel.-Engl. Dict., s. v. *verða* (s. 696a): »*þeim varð litid til hafs*, they happened to look [Nj.] ...; *honum varð litid upp til hlíðarinnar*, [ibid.] ...».

Biørn Haldorsen, Isl. Lexikon, s. v. *verða* (s. 426a): »*Hönum* [sic] *varð litid þángat*, forte aspectum illuc vertit, af en Hændelse saa han derhen.

Mér varð reikað hingat, huc forte gressum direxi, af en Hændelse gik jeg derhen».

Blöndal, Isl.-dansk Ordb., s. v. *lita*: »e-m verður litið, en kommer til at se (n-t el. i en vis Retning): mjer varð litið á hann, mit Blik traf ham tilfældigvis»; s. v. *verða* A II 1c: »e-m verður litið til e-s, en kommer til at se hen til en; honum varð reikað (el. gengið) þangað, han gik af en Hændelse derhen, det hændte sig, at han gik derhen».

Leijström-Magnússon, Isl.-sv. ordb., s. v. *lita*: »e-m verður litið á e-n ngn rákar se på ngn».

Annars endast ööversatta exempel eller inga alls, så i Lexicon Poeticum, vilket torde kunna tagas som bevis för att konstruktionen inte alls förekommer i det gamla poetiska språket.

Ur textutgåvorna:

Åke Lagerholm i EgÁs.¹, s. 35, till ett textställe *Þessu næst varð þeim litit til hafs*: »'geschah es zufällig, dass sie aufs meer hinaus schauten'».

Einar Ól. Sveinsson i sin inledning till Niáls saga i ÍF XII, s. XXXIV f., med syftning på den berömda skildringen av Gunnars från Hlíðarendi avfärd från sin gård, där det bl. a. står (kap. LXXV [ÍF XII, s. 182]): »Þeir ríða fram at Markarfljóti, þá drap hestr Gunnars fœti, ok stœkk han ór sœdlinum. Honum varð litit upp til hlíðarinnar² ok bóiarins at Hlíðarenda ok mælti: 'Fogur er hlíðin ...'» (jag framhäver nyckelorden): »eflaust fer hann nauðugur utan. Þó er hann fastráðinn í utanförinni um morguninn, þegar hann leggur af stað. Tilviljun, hnot hestsins, veldur því, að 'honum varð litit' upp til hlíðarinnar».

Finnur Jónsson i sin utgåva av Niáls saga (1908), till ett annat ställe med samma konstruktion (kap. LXXXIV; se här sid. 5; s. 183 hos F. J.): »varð — litit, 'fiel ihr blick'».

Jfr ur översättningarna (jag har granskat endast sådana av Niáls saga, där frasen alltså förekommer två gånger):

Nynorska, Aasmundstad-Liestøl (1928): »Han kom til å sjå seg attende, upp til lidi» (s. 124), »Med det same kom dei til å sjå til havs» (s. 138).

Dansk-norska, Paasche (1922): »Han kom til at se op mot lien» (s. 153), »I det samme kom de til at se ut mot havet» (s. 170).

Danska, Petersen-Dahlerup-F. Jónsson (1901): »Da kom han til at se op til Lien» (s. 112), »I det samme kom de til at se ud paa Havet» (s. 124); Larsen (1955): »han ... kom til at se op mod lien» (s. 58), det andra stället ej översatt.

¹ Om förkortningar av källor se förteckningen sid. 56 ff.

² Det är detta ställe som avses hos Cleasby-Vigfússon ovan.

Svenska, Bååth (1879): »Han kom att se upp mot liden» (s. 149), »I det samma kommo de att se ut emot hafvet» (s. 165); Alving (1943): »Han kom att se upp mot liden» (s. 161), »I detsamma kommo de att se utåt havet» (s. 179).

Tyska, Heusler (1914): »sein Blick fiel aufwärts auf die Halde» (s. 164), »Eben jetzt fiel ihr Blick seewärts» (s. 181); Weber, fri återgivning (1930): »[da strauchelte Gunnars Gaul: er fuhr zu Boden, kam auf die Füsse,] wandte sich um — und blieb reglos stehn» (s. 64).

Engelska, Dasent (1861): »He turned with his face up towards the Lithe» (I, s. 236), »Just then some one looked seaward» (II, s. 9); Bayerschmidt-Hollander, amer. (1955): »He looked up toward the slope» (s. 156), »At this moment they looked seaward» (s. 172).

Franska, Dareste (1896): »Il tourne les yeux vers la colline» (s. 139), »A ce moment un d'eux tourna ses yeux vers la mer» (s. 155).

Latin, Jón Johnsonius (1809): »oculis forte circumlatis in pagum Hlidensem, ipsasque Hlidarendi aedes incidens ... inquit» (s. 234), »Inibi fortè respicientes oceanum versus ... animaduertunt» (s. 265).

Allt detta är i stort sett riktigt. I utläggningarna finns ingenting att ändra och i stort sett korrekta (mera härom sid. 13) är också de flesta översättningarna (med olyckliga undantag som Weber, Dasent och hans amerikanska kolleger samt Dareste [som väl översatt efter Dasent!]), men den — t. ex. nybörjande — nordist som skulle ha lyckats genomskåda de felaktiga översättningarna och fått sitt kunnande om konstruktionen i fråga från de övriga källorna skulle inte kunna tro annat än att denna alltid betyder något slumpartat, och han skulle inte bli lite konfunderad inför exempel som:

»Það er ég, sem hann á við — ég er sek», var sagt með klökkri kvenrödd, sem smaug gegnum allan hávadann. Öllum varð litið við. Biskupsfrúin var komin fram úr svefnhúsi sínu og stóð þar í göngunum á linklæðum einum og með logandi kerti í hendinni.

JTrR II, s. 502,

eller:

Þenna dag varð húsfreyju gengid til fjárhúsa, ætladi hún að líta þar eptir saudatadshlödum nokkrum, er nýlega voru saman bornir af túni, og gæta að, hvort gridkonur hefðu þriflega við skilizt.

JThMk., s. 235.

Det är ju inte av en slump (»zufall, tilviljun») som en hel skara människor samtidigt ser åt samma håll, när de dessutom har all anledning att

göra det; och när man beger sig någonstans i ett bestämt syfte »råkar» man ju inte gå dit.

Skulle då vår konstruktion ha flera, oförenliga, ja motsatta betydelser? — Ja och nej. Den har — eller ser till en början ut att ha — flera betydelser, men de är varken motsatta eller oförenliga fastän, åtminstone vid första anblicken, vittskilda, som exemplen ovan visar.

Vilken funktion det är som sammanhåller samtliga användningar kommer vi att försöka analysera oss fram till först när vi gått igenom hela typbeståndet. Här börjar vi med en snävare syntes som strängt taget kan företagas på grundval av ovan anförda exempel med bortseende från det sista. Gemensamt för dessa fram till exemplet ur JTrR II är slump-, tillfällighetsmomentet: att Gunnar kom att se upp mot liden har visserligen en orsak, nämligen att han föll av sin häst, men detta är ingen tillräcklig orsak — han kunde ju ha fallit med ansiktet åt ett annat håll. Det som skildras i exemplet ur JTrR II är i sin tur en reflexrörelse. Men slump och reflex är inga motsatta eller oförenliga begrepp; båda går upp i en högre enhet: ofrivilligheten. Det är med denna och dess olika aspekter som vi börjar. Exemplen väljes, här liksom i fortsättningen, uteslutande bland sådana där betydelsen belyses av sammanhanget.

Ofrivillighetsbetydelse

Aspekt¹ tillfällighet (ej orsaksbestämd ofrivillighet)

Underaspekt ren tillfällighet²

Indirekt belysande exempel

(dvs. ex. där den skildrade situationen eller själva handlingens art ger anvisning om betydelsen)

fara

(1225—1350) Oddr Kǫtluson fór opt með Gunnlaugi í Mávahlíd; en er þeim varð síð aptr farit, baud Katla Gunnlaugi opt þar at vera, en hann fór íafnan heim. Eyrb. XV (ÍF IV, s. 28).

¹ »Aspekt» tar jag här givetvis inte i den grammatiska betydelse med vilken termen kommer att användas längre fram!

² Det behöver knappast sägas att det vore helt malplacerat att i en sådan analys gå in på de filosofiska problemen om orsakslösheten och den fria viljan. En semantisk analys bör inte andraga fler innehållsmoment än dem som framgår av sammanhanget (såväl det uttryckta som det konkreta) eller tänkes av språkbrukarna.

(Detta exempel kan inte sägas vara riktigt »belysande» — ens indirekt — för ofrivillighetsbetydelsen och det är tråkigt att det skall inleda exemplifieringen, men det är överhuvudtaget mitt enda exempel på *fara* med *e-m verður*-konstruktionen, och då *f* kommer före *g* i alfabetet och betydelsen dessutom snarare är ofrivillighets- än frivillighetsbetydelse — det var ju t. ex. inte på »pin kiv» som de gav sig av sent på återresan — får det stå här.)

ganga

(1200-t.—1380+¹) Av allt att döma exemplet ur Flat. här sid. 52.

(Obs. att där står *var*, ej *varð*.)

(1862) Aldrei þurfti hann að brýna, og svona sló hann í samfleytta 5 daga. Þókti honum hér gott að vera, og var konan góð við hann. Einu sinni varð honum geingid út í smidju.

JÁÞj. I, s. 12.

(Eftersom han inte behövde bryna — han hade en förtrollad lie —, och ingen annan avsikt omtalas, är handlingen framställd som tillfällig.)

(Ds.) Einu sinni seinna varð bónda geingid upp undir fjallid, og kom hann á grjóthól einn stóran. Hann var að hugsa um raunir sínar, og vissi varla af sèr.

Ibid., s. 182.

(Här är direkt sagt att handlingen skedde i ett närmast omtöcknat tillstånd.)

(Ds.) Þykir þar æ síðan ískyggilegt; hefir og nokkrum sinnum mönnum orðid þangað geingid í villu og bana bedid.

Ibid., s. 582.

(På grund av *i villu* kunde exemplet även föras till kategorien »Direkt belysande exempel», fastän detta adverbial i och för sig inte är något absolut, direkt språkligt, uttryck för ofrivillighet.)

lita

(1275—1300) Víkingar kolluðu ok báðu kaupmenn upp gefask; þeir sögðu, at þeir mundu aldri upp gefask.

Í þessu varð þeim litit til hafs². Siá þeir þar skip fara sunnan fyrir nesit ok váru eigi færi en tíu

Níal. LXXXIV

(ÍF XII, s. 203).

¹ I dylika datumangivelser avser första siffran arketypen, den senare den äldsta handskriften som har läsningen i fråga. Dessa siffror är givetvis att fatta som ungefärliga. Vidare har jag inte funnit nödvändigt att rättfärdiga dessa dateringar; jag hänvisar härom till de nyare arbetena om texterna i fråga.

² Det är detta ställe som avses med det första exemplet hos Cleasby-Vigfússon, här sid. 1.

(När man munhuggs under ett sjöslag vänder man inte avsiktligt ansiktet bort från antagonisterna.)

(1325—1400+) Exemplet ur EgÁs. ovan.

(1850) sem hún nú var að hugsa um þetta með sér, varð henni litid yfir um ána og í hvamm einn þar á móti

JThPs., s. 17.

(När man tänker på någonting är det inte med någon klart fattad avsikt som man ser åt något bestämt håll.)

(Ds.) Indridi gekk til og frá eins og aðrir sveinar og varð honum einhverntíma reikað þar að, sem þær léku, meyjarnar; verður honum þá brátt litid á Sigrídi og þekkir hana; Sigrídur kom um sama bil auga á Indrída

Ibid., s. 24.

(Hela sammanhanget tyder på tillfällighet.)

(Ds.) er menn töluðu þetta með sér, varð einhverjum litid út á melana fyrir neðan túnid, og sagdi, að þar væri eitthvað kvikt á ferð

Ibid., s. 250.

(Fortsättningen visar att det personen i fråga ser är så långt borta att det inte kan ha åstadkommit något ljud som skulle vara orsak till blickandet. Å andra sidan ser man knappt bort under en diskussion annat än i ren distraktion.)

(1898) Eg lá þarna í grasinu og hugsaði um hann . . . .

Svo varð mér litid yfir í brekkuna hinumegin við hvamminn. Ásgeir var þá að ríða ofan eftir henni.

EKvR I, s. 203.

(Även här ingen bestämd avsikt. Distraktion.)

(ca 1900?) Einusinni tóku nokkrir menn sig til og fóru að grafa í Skeggey, er þeir höfðu grafið um stund, heirdist þeim þeir heira tómahljód, eins og holt væri undir, varð þá einhverjum litid heim að Þinganesi og sýndist þá bærinn standa í björtu báli

Guðmundur Jónsson,

Þjóðsögur, hs. Lbs.

1585 8°, s. 329.

(Naturligare hade varit att undersöka vad som kunde åstadkomma det ihåliga ljudet. Jfr ex. under avsnittet »Reflexbetydelse».)

(1921) Mér varð litid til húsbónda míns, þegar ég tók til að brýna. Hann lá eins og dauður maður, og þó var lífsmark með honum.

GFR II, s. 431.

(Det är visserligen därför att slätterarbetaren avbryter sig för att bryna som han kom att se på sin husbonde, men han kunde ju ha sett åt ett annat håll. Ej riktigt samma som under »Mekaniska orsaker» längre fram.)

(1911) Þorghildi varð litid fram í stofuna um leid og hún fór upp í rúmid. EKvR II, s. 259.

(När man kryper in i sängen är det ändamålsenligast att se på den!)

(1918) hann nam staðar við gluggann og fór að virða fyrir sér kofann, lágan og hrörlegan.

Þá varð honum litid af kofanum og nidur í gardinn. Vitfirringur Grímu gömlu var þar í mesta annríki.

Ibid. IV, s. 274 f.

(Återigen tanklöshet, distraktion eller — det skadar inte att påpeka det redan på detta stadium — orsak, men orsak som författaren inte funnit relevant att antyda.)

(Ds.) Mennirnir námu staðar skæmt frá okkur og fóru að kveikja sér í nýjum vindlingum. Beint fram undan þeim var björgunarbáturinn, og á kinnungnum á honum stóð nafn skipsins:

»E/s FORTUNA».

Öðrum þeirra varð litid á nafnid, og fór hann að lesa það eins og í hugsunarleysi. JTrR VI, s. 64 f.

(När man läser en inskrift »i hugsunarleysi» har man ju inte avsiktligt sett sig om efter den.)

(1933) Sigfús þakkadi gott boð, og þau settust öll að kaffidrykkju á nedra gólfi hjá húsfreyju. Signýju varð litid út um gluggann.
— Hvert er allt þetta fólk að fara? spurdi hún.

EKvR VI, s. 255.

(En mera kaffesugen hade tittat på sin kopp! Återigen distraktion.)
De två följande exemplen behöver inte kommenteras:

(1947) Fadir hans ætladi að fara að svara einhverju, en varð um leid litid¹ á Sölva; hann var ordinn dreyrrauður.

FrFrS I, s. 267.

¹ »Ellips» av grammatiskt eller »logiskt» subjekt är närmast regel när det redan är nämnt i samma sats, även, fastän ej fullt så regelbundet, när det står i ett annat kasus. Ex. på det ovanligare motsatta fallet: einn dag nær *hann* geingur að spáséra og verður *honum* litid til, þá sýnist að gardur er eigi utan eydimörk LaxnG, s. 357.

(1948) Er jeg hafði setið lengi þannig, stóð jeg loks upp og hugdist fara í rúmið, en þá varð mjer litið á pappírinn, er lá fyrir framan mig
Ibid. II, s. 312.

En jämförelse med hur ett blickande uttryckes när det framställes som avsiktligt kan redan anställas på grundval av ett och annat exempel i det föregående, men jag ger här några särskilt valda (de formuleringar som uttrycker avsikt kursiveras):

(1908) *Hann horfði á lauginina af svo mikilli athygli, sem væri hún vísindaleg tilraun, er heill mannkynsins væri að einhverju miklu leyti undir komin.*

Ad þvottinum loknum, varð þeim báðum í einu litið á fiskbeinin við ofninn. Og þau litu hvort framan í annað. Ragnhildur fór að tina þau inn í ofninn.

Þá varð þeim báðum litið á hrákapollinn við rúmið. Og aftur litu þau hvort framan í annað. EKvR II, s. 59.

(1908—09) Eg var úti á hláði og var að berja fisk. ....

Það var lostætur, yndislegur fredfiskur, sem eg var að berja. Eg horfði með fagnadar-skelfingu á hvern molann, sem úr honum muldist undan höggunum. Vissi ekki nema eg kynni sjálfur að fá högg fyrir hvern molann.

— En upp í mig skulu [spærrat í orig.] þeir samt, sagði eg við sjálfan mig.

Eg leit til bæjardyranna, hvort enginn væri að koma út.

Og upp í mig fóru molarnir.

Mér varð litið ofan á grundirnar fyrir framan og nedan bæinn. Þar var maður á reid. Ibid. I, s. 395.

(1912) — Líttu við, maður. Þá sérdu, að þetta er ekki annað en ofheyrn og vitleysa.

Sigmundur leit þá við — og sá ekkert. En í sama bili varð honum litið austur til Heklu. Og honum brá í brún.

Ibid. III, s. 78.

Mér varð litið i I, s. 395, skulle — dock med stilsförsämring — kunna ersättas med *Ég leit*; eljest är ett ombyte av de kursiverade och spärrade formuleringarna helt otänkbart.

Jfr även en annan fraseringsstyp, vanlig i den forn- och medelisländska litteraturen:

(1300-t.) Gøriz nú skiótt mikit mannfall ok þó hálfu meirr af heidingium.

Nú getr Libárús þetta at líta ok eirir illa, keyrir hestinn við sporu-

num ok ríðr fram í her frankismanna, fellandi margan mann háðuliga af baki við skiótan atburð. Ok týna margir franzeisar sínu lífi fyrir hans spjóti, því (at) hann var hinn bezti riddari. Nú *getr Berald*, frakkakonungs son, þetta *at líta* ok víkr sínum hesti í mót hinum heidna
Rém., s. 267 f.

Liknande s. 285.

(Här som överallt hade konstruktioner med *verða lítið* haft betydelsen '(råka) vända sin(a) blick(ar)' och det är inte riktigt det som författaren vill säga, utan 'få se' (*geta at líta*), men även om han hade menat 'vända sin blick' — vilket han mycket väl kunde ha gjort —, tror jag inte att hans språkkänsla hade tillåtit dessa konstruktioner här. Det gör i alla fall knappast den nyisländska: Det är en såpass självklar angelägenhet för en häranförare att hålla reda på vad som försiggår under ett slag att hänvändandet av blickarna till olika delar av det fält där det pågår inte gärna kan uttryckas med en fras som, även om den inte är oavsiktlighetsmarkerande i sig själv, dock så ofta användes i oavsiktlighetsangivande sammanhang.)

huga at

(1200+ — 1600-t.) váru fót Biarnar hiá klædum konungs, ok varð Birni eigi at hugat, fyrr en menn váru klæddir, at Biörn [dvs. han sjálv] hafði skipt um reimarnar við konung

Biarn. IX

(ÍF III, s. 134).

(Här betyder *huga at* 'märka', och man »märker» inte avsiktligt. Här ligger ofrivillighetsmomentet i själva handlingen och man kan säga att bruket av den här studerade konstruktionen är överflödigt. Det är väl delvis därför som den inte blivit vanlig med detta verb — detta är mitt enda exempel. En annan orsak är att *huga at* [að] och det vanligare *athuga* i den senare isländskan alltmer fått avsiktlighetsbetydelse: 'se efter, överväga, undersöka'.)¹

hugsa

Man skulle i hastigheten kunna tycka att det som nyss sagts om sällsyntheten av vår konstruktion med *huga at* i fornisländskan borde ha sin tillämpning på *hugsa* och att *e-m verður hugsað* borde vara sällsynt. Det finns emellertid en viss skillnad mellan märka och tänka. Det förra

¹ Professor Halldór Halldórsson riktar min uppmärksamhet på att *hugat* här i och för sig kan vara supinum av *hyggja*, men att så är fallet tror han inte mer än jag.

kan man inte göra avsiktligt, det senare kan man i viss mån eller man tror sig kunna det. En annan skillnad är — och här inför jag en synpunkt som kommer att få sin systematiska tillämpning först längre fram — att icke-perifrastiska former av *hugsa* hellre avser imperfektiv än perfektiv aspekt. Vill man uttrycka den perfekтива aspekten finns det knappast någon annan möjlighet än just *e-m verður*-konstruktionen (perifrasen med *ég fer að* duger inte då den entydigt markerar avsiktligheten och **mér fer að hugsa* är omöjligt). Jag tror att konstruktionen *mér verður hugsað* ofta användes lika mycket för att uttrycka denna perfektiva aspekt som för att tillkännage tillfällighet. Här några exempel där tillfällighetsmomentet av olika skäl synes mig överväga:

(1927—48) *Mér verður hugsað til þriggja höfudjötna sídasta mannsaldurs, Tolstojs, Strindbergs og Nietzsche.*

LaxnVm., s. 151.

(Passusen utgör en tvär övergång i framställningen.)

(Ds.) *Þegar Steini varð hugsað til hans þótti honum fátt til um aðra menn.*

Ibid., s. 253.

(1945) *Þó gat hann aldrei orða bundizt, þegar honum varð hugsað um galla föstru sinnar*

ÞÞórdFm., s. 21.

(1947) *Þegar mér verður hugsað um ráðleysi mitt í byrjun búskaparins, þá gengur alveg fram af mér.*

ÞÞórdHv., s. 32.

(Ds.) *Hún grætur ekki, en bitur á jaxlinn, er henni verður hugsað til hreppsstjórans*

SjJSæ., s. 13.

Anledningen till att jag anser konstruktionen i de fyra sista, okommenterade, exemplen mera beteckna tillfällighet än perfektiv aspekt är att det i samtliga är fråga om upprepade, mer eller mindre vanemässiga handlingar, som språk med utbildade aspektsystem gärna fattar som imperfektiva, vilket gör att man åtminstone kan förmoda att det perfektiva momentet inte känns som någonting som det är angeläget att betona. Mera härom längre fram.

ráfa och rangla

(1960) *mér varð ráfað, ranglað þangað, etc.*

Meddelat som möjligt

av prof. Halldór Halldórsson, muntligt 20 febr. 1960.

reika

Här liksom i fråga om de två närmast föregående verben kan man också tycka att tillfällighetsbetydelsen ligger i själva verbet och att

bruket av *e-m verður*-konstruktionen är tautologiskt och inte borde vara så vanligt. Det är det emellertid, vilket huvudsakligen torde ha sin orsak i att *ráfa* och *rangla* i och för sig är mindre vanliga i skriftspråket än *reika*, men kanske även delvis beror på att *reika* betecknar en mindre omedveten handling än de övriga. I det första exemplet som nu följer är det tydligt att den talande är angelägen om att framhäva att det är utan avsikt som han kommit till den frågandes gård:

(1250—1350+) Hann kemr út ok heilsar fyrr Ófeigi ... ok spyr, hvert ørendi hans er. Ófeigr svarar: »Hingat varð mér nú reikat».

Band. IX

(ÍF VII, s. 338).

(1907) Hann vissi fyrst ekki, hvert halda skyldi. *Honum stóð raunar á sama, hvert hann fór* — annað en heim til sín. Þangað vildi hann fyrir engan mun halda. Nú var bezt, að hún Manga hans fengi að sofa í frídi með krakkana.

Honum varð þá reikað upp fyrir verzlunarhús Þorgeirs og að lokum fram á gilbarminn að baki þeirra.

JTrR III, s. 84.

(Den kursiverade passusen tyder på tillfällighetsbetydelse.)

Direkt belysande exempel

(dvs. ex. där ett språkligt uttryck, ev. utöver en situationsskildring, framhäver tillfällighetsmomentet)

ganga

(1864) hún var komin í kóngsríki eitt. Hún þekkir þar eingan mann; en *af tilviljun* verður henni geingid þar inn sem mat-sveinn kóngsins var fyrir.

JÁÞj. II, s. 408.

líta

(1918) Hún fann engar eldspýtur, en mundi, að þær voru á hillu frammi í eldhúsinu. Svo að hún fór þangað fram, til þess að sækja þær. Hún kveikti á eldspýtu, um leið og hún fann stokkinn. Henni varð *af tilviljun* litið á nagla þar sem lykill að geymslukompum hennar í kjallaranum var vanur að hanga. Lykillinn var þar ekki.

EKvR IV, s. 263.

(1957) Ég var að vísu ekki vanur að líta framaní fólk sem ég mætti, en maður fann altaf á sér á laungu færi hvað kom á móti

manni á götu. Nú verður mér af tilviljun litið framaní þennan mann; og sé ég þá ekki betur en þar sé kominn Gardar Hólm.

LaxnBr., s. 158 f.

Även frasen *það bar til (við), að* bör anses som ett språkligt uttryck som direkt utsäger att en handling är tillfällig — man kan ju knappast säga **það bar við einn dag, að ég vildi líta í bók*. Av denna typ har jag dock inte observerat mer än följande exempel:

(1350+—1650+) Liðu nú langir tímar, þar til at *þat bar til* einn dag snemma í biqtu sólskini, at konunginum varð litit til síoarins. Hann sér einn lítinn bát bruna at landi

Hiálm., s. 456.

reika

(1922) Einusinni varð mér reikað í leiðslu eftir fjárgötu í skóginum; þá settist fídrildi í sporid sem ég var að stíga

LaxnB², s. 77.

Det hade inte varit god metod att börja med denna grupp av »direkt belysande» exempel, ty ett adverbial »av en slump» o. dyl. bevisar inte i och för sig att verbformen själv har tillfällighetsbetydelse. Det kunde ju vara tvärtom: adverbialet kunde ha använts därför att verbformen i sig själv var oförmögen att meddela den avsedda betydelsen. Som vi kommer att se längre fram (sid. 26) är det inte uteslutet att det ligger något av detta i bruket av dessa bestämningar. Dessa och verbformerna meddelar i varje fall inte helt samma nyans.

Hänvisningar till övriga belägg (gäller, liksom de följande förteckningarna, även sådana som kommer att presenteras i den grammatiska diskussionen längre fram samt omfattar i praktiken blott »indirekt belysande exempel» eller exempel vars betydelse endast är gripbar om man känner till konstruktionens innebörd):

ganga: JStgr., s. 221; MelEnd., s. 74; EKvR II, s. 197; FrFrS I, s. 300; ÞBH, s. 283; ÞÞórdBrL, s. 88, -Ís., ss. 75 f., 106, 130 f., 145, 164; LaxnB², s. 231 (2 ggr), — At., s. 274.

líta: Heilag. I, s. 633; Vig. XXVI (ÍF IX, s. 89); HálfB, s. 560; Magnús Pétursson á Hörgslandi cit. i ÓDavG, s. 20; Ari Guðmundsson utg. i Ann. I, s. 598; JHallR II, ss. 16, 56; JThPs., ss. 19 (2 ggr), 54, 180, 201, 276, -Mk., ss. 7, 42, 157, 176, 197, 246, 337, 346, 379; JÁPj. I, ss. 51, 55, 127, 149, 166, 212, 217, 282, 305, 345, 395, 488, 502, II, ss. 4, 73, 80, 102, 106, 141, 148, 180, 246, 329, 340, 360, 480, 513; MelEnd., s. 102; EKvR I, ss. 41, 79, 80, 96, 230, II, ss. 17, 23, 64, 87, 249, 341, III, s. 106, IV, ss. 58, 70, 96, 172, 191, 219, 298, 379, 388, V, ss. 21, 90, 224, 266, VI, ss. 15, 229, 265, 409, 410; JTrR I, s. 427, II, ss. 99, 265, 493, 506, III, ss. 162, 203, IV, s. 146, VI, ss. 49, 82; GFrR II, ss. 44, 62, 174,

III, s. 442, VI, ss. 502, 505; SjJSæ., s. 147; FrFrS I, ss. 70, 186, II, ss. 83, 258, — H, s. 134; ÞBH, ss. 267, 286; JakJL, ss. 130, 204; JThorÚt., ss. 15, 95, 107, 153, 264, 282, 297, 327, 396; ÞÞórdFm., ss. 97, 120, 275, -Ís., s. 61, -Hv., ss. 40, 327, -ÁS, ss. 33, 208, -Mei., ss. 151, 249, -Aæ., ss. 57, 126; LaxnP, s. 21, -Ð², ss. 44 (2 ggr), 51, 53 f., 54, 60 f., 82, 86, 157, 228, -Vm., s. 18, -Ff., s. 39, -Lh., s. 206, -Hlj., s. 133, -At., ss. 127, 253, -G, ss. 150, 169, 253, 316, 374, -Br., ss. 8, 81, 117, 118, 309; KrBjGr., ss. 53, 72.

huga: ÞÞórdFm., ss. 117, 227, -Hv., ss. 179 f., 191, 271, -ÁS, s. 187, -Aæ., s. 320; LaxnVm., ss. 84, 253 (2 ggr), -Hlj., ss. 33, 105, 159; KrBjGr., ss. 72, 151.

reika: JHallR II, s. 221; JThPs., s. 24; JÁÞj., s. 404; EBenLm., s. 181; EKvR IV, s. 245; JTrR II, s. 233, III, s. 466.

Underaspekt mekaniska orsaker

Endast *lita*

(1275—1300) Det ovan (sid. 2) anförda stället ur Niála. Frasen står i alla (huvud)hss. — en facsimilreproduktion av just detta ställe i Reykiabók och Gráskinna finns i ÍF i början av texten — och har säkert funnits i arketypen.

Nu är vi mogna att ta ställning till återgivningarna av detta ställe i översättningslitteraturen. Den absolut bästa — här som nästan överallt (jfr återgivningen av *ibid.*, kap. LXXXIV, här sid. 3) — är den i den latinska översättningen; här lämnas inte rum åt någon tvekan, tillfällighetsinnebörden är framhävd med icke mindre än två uttrycksmedel: *forte* och *incidens*, och det hade varit tacknämligt om de senare översättarna hade tagit mera intryck av den. Därefter kommer Heuslers med *sein Blick fiel*; sedan de nordiska, som hade vunnit på att använda samma fras — det mekaniska orsaksmomentet får de nämligen inte fram. Direkt förfelade är de övriga, särskilt Webers omdiktning. De visar att en ingående tillrättsläggning på denna punkt inte är överflödigt ens ur praktisk synpunkt.

(1912) Sigmundur tók að hrísta hann [síra Þorkel]. Síra Þorkeli varð litid á tunglskinsglætuna í horninu.

EKvR III, s. 83.

Denna underaspekt, på vilken jag inte funnit fler säkra exempel, bildar övergång till nästa aspekt, som jag i inledningen har betecknat som reflexaspekten. Detta har skett endast för korthets skull. Det finns en annan kategori av beteenden som är nära släkt med reflexerna, nämligen det som jag i brist på bättre termer måste kalla automatiska handlingar och tvångshandlingar. Med dessa termer avser jag inte

i första hand de sömngångaraktiga eller sjukliga handlingar som är välkända från den psykologiska litteraturen, utan helt enkelt sådana som i likhet med reflexerna har en orsak, men i motsats till dessa en orsak som ligger hos den handlande själv, dock ej i hans fria vilja, såsom handlingar framkallade av omedvetna associationer, »fixa idéer» och dylikt. Exempelen nedan torde belysa tillräckligt vad jag menar. Som sammanfattande beteckning för dessa båda kategorier har jag valt ohjälplighet (bildat efter »ej kunna hjälpa det»), och som överbegrepp över dessa och reflexerna använder jag okontrollerbarhet. Jag är inte på något vis nöjd med dessa termer, men det finns inga bättre att tillgå sedan jag, även det i brist på bättre term, valt »ofrivillighet» som sammanfattande beteckning för tillfälliga handlingar och handlingar av nyss nämnt slag.

Aspekt okontrollerbarhet

(orsaksbestämd ofrivillighet)

Underaspekt reflexer

Indirekt belysande exempel

lita

(1905) Fyrst *heyrðum við þungar dunur*, og varð okkur þá litid til hvíta kambins á Stóra-Eiger, sem var gagnvart okkur, og hentist þá snjóskridan eins og foss fram af hverjum stallinum eftir annan á geysihæð. JTrR VI, s. 375 f.

(1907) Stundarkorn togudust þeir þannig á um baunasekkinn, og deilan hardnadi. En þegar þetta var í bezta gengi, *heyrðist snarpur hvinur* að baki þeirra, sem blástur í stórhveli. *Rauðleitum bjarma sló um þá* og skuggarnir af þeim og baunasekknun teygðu sig langt inn eftir fjörinni.

Þeim varð báðum litid til vöruhússins. Bádir hurdarvængirnir í kjallaradyrunum höfðu hrokkið upp á gátt, og stór, blaktandi logatunga teygdist út um dyrnar. Ibid. III, s. 97.

(1920) Exemplet ur JTrR II, s. 502, ovan sid. 3.

(1932) Nú bar svo við einn dag, þegar hann var að kenna, að *ys varð mikill* í borginni, og varð honum litid út um glugga kennslustofunnar LaxnFf., s. 262.

(1943) Hann ... segir svo frá, að þegar hann hafi gengid hilluna og komid úr seinustu för sinni till festarinnar, hafði honum heldur en ekki brugðid í brún, því að *festaravagð var horfið*. Honum varð þá litid upp og sá, hvar það var á hraðri för upp

ÞBH, s. 144.

(Ds.) Þegar hið fjórða [fólkið=person] ætlaði á bak, *sýndist því* [dvs. »fólkinu«] *bak hestsins* eins langt og þegar hið fyrsta fór á bak. Vard því [som ovan] þá litid niður á fætur hestsins

Ibid., s. 224.

(Ds.) Seint á vökunni sama kvöld vard Finnur í Skáladal þess var, að *skriðið var upp á þekju baðstofunnar*. Vard honum þá litid út í gluggann og sá þar afmyndað andlit Kristjáns

Ibid., s. 285.

(1947) Þegar komið var nær því út í miðja á, *heyrðist allt í óp mikið*. Prestinum vard litid við, því hann reid framarlega. Sjer hann þá, að Björn, sonur hans, var ordinn laus við hest sinn

FrFrS I, s. 101.

(Notisen *því hann reid framarlega* anger orsaken till handlingens sätt [blickandets riktning uttryckt med *við*], ej till själva impulsens natur [*varð litid*]. Denna orsak är angiven genom det kursiverade textstycket. Det är alltså inte samma fall som under »Frivillighetsbetydelse?» nedan.)

(1948) (I ett angränsande rum talar man om en viss Sölvi på ett nyfikenhetsväckande sätt:) *Þetta heyrðist allt inn þagað*, sem þeir Sölvi sátu. Allir voru þagnaðir þar inni, og öllum vard litid á Sölva.

Ibid. II, s. 53.

(1949) Þegar presturinn flutti blessunarorðin yfir kistunni, *hrökk kirkjuhurðin upp* og mörgum vard litid út um dyrnar.

JThorÚt., s. 268.

Säkert även följande fall, fastän det inte är sagt att ridandet hörs in i rummet:

(1897) Í sama bili *var ridið í hlaðið*, og þeim var litid út um gluggann. Það var faðir hennar, sem var kominn.

EKvR I, s. 168.¹

hugsa

(1920) Í dag er *jólasauðnum slátrað*.

Mér verður hugsað langt vestur, langt norður. Land er þar hulið dimmum skýum og ris bratt úr sævi. LaxnD², s. 60.

(1944) Hinu gat ég ekki neitað að mér verður oft hugsað til fátækra manna, ekki sist *þegar ég sit með stórmenni*.

LaxnHlj., s. 135.

¹ Jfr den personliga konstruktionen (med avsiktlighetsinnebörd) i samband med en antydning om ridandets hörbarhet: Nú var ridið *hart* í hlaðið. Og *þau litu bæði út í gluggann*. Ibid. III, s. 15.

(1951) *Beverly horfði á myndina á Shirley á spjaldinu fyrir framan leikhúsid og varð enn einu sinni hugsað um, hve Shirley hafði valdið miklu um leiksigrana.* KrBjBGr., s. 31.

(Ds.) *Eitthvað virtist henni vera á hreyfingu í myrkrinu frammi við skápinn. Hún gláðvagnadi þegar. Myrkríð þarna í skotinu var sótsvart.*

Beverly varð hugsað til þess með skelfingu, að hún hafði skilid afritin og böggulinn Kresloffs eftir á snyrtibordinu.

Ibid., s. 76.

Direkt belysande exempel

Endast *líta*

Ísländskan har inte bildat något adverbial som ordagrant skulle betyda »av en reflex», men närastående, fastän mindre idiomatiskt i denna bemärkelse¹, är *ósjálfrátt*, som framför allt användes vid »ohjälplighetsbetydelse», som vi kommer att se i nästa sektion. Ex.:

(1947) Það kom titringur á allt þjónustufólkið, er hann rjetti út hendurnar og sagði: »Sjáid!» Það hefur hann aldrei gjört fyr. Okkur varð öllum litid til skógarins, *ósjálfrátt*.

FrFrS I, s. 361.

(1948) Rjett hjá hnjúkunum, þar sem jeg sat, reid fram maður, mikill vexti og hermannlegur, með glæsilegan hjálm á höfði. Þegar hann reid fram hjá, sneri hann sjer að mjer, og kenndi jeg ógn af tilliti hans, og þó var lappa bundid fyrir annað auga hans. Hann lypti upp lensu mikilli og benti til austurs. *Ósjálfrátt* varð mjer litid þangað.

Ibid. II, s. 258 f.

Detta *ósjálfrátt* hör till »sira Fridriks» älsklingsord, som vi kommer att se i nästa avsnitt, och det är som sagt inte fullt på sin plats i sammanhang som ovan.

Starkt reflexbetecknande är *verða hverft við*. Ex. där vår konstruktion är samordnad med denna fras:

(1862) er klerkur að lyktum sneri sèr fram fyrir altari, og hóf upp blessunarordin yfir söfnuðinum, brást á í einni svipan stormbilur af vestri, og hrukku við það upp dyr kirkjunnar. *Varð mönnum hverft við*, og litid utar eptir kirkju

JÁBj. I, s. 34.

Denna aspekt är ibland svår att skilja från de »automatiska handlingar» som behandlas i nästa avsnitt, men den principiella olikheten består.

¹ Enligt Halldór Halldórsson är det inte alls idiomatiskt.

Hänvisningar till övriga belägg:

líta: JÁÞj. I, s. 161; AxThLs., s. 80; JTrR I, s. 171; FrFrS I, ss. 306, 381, II, s. 6; JThorÚt., ss. 62, 288; ÞÞórdMei., s. 245.

ræða: ÞÞórdMei., s. 233.

hugsa: JThorÚt., s. 212; LaxnVm., s. 273 (2 ggr); KrBjBGr., ss. 96, 148.

Underaspekt »ohjälplighet»

Automatiska handlingar

Indirekt belysande exempel

líta

Som ett slags automatisk handling får väl betecknas de fall då man, efter att ha avbrutit, eller ännu inte tagit itu med sina närmast liggande sysslor för att se på något annat, (åter) vänder sin blick därifrån. Jag finner endast ett exempel i mina samlingar:

(1862) Eitt sinn var fólk á grasafjalli og lá við Djúpatjörn. Einn morgun kom stúlka út úr tjaldinu, um sólaruppkomu. Sá hún þá 5 báta á tjörninni og 2 menn á hverjum, nema 3 á einum, og var sá báturinn stærstur. Voru þeir að draga upp net og öfluðu vel. Þóktist hún vita, að þetta mundi vera huldufólk, og hafði augun leingi á bátnum. En þegar henni varð litid af þeim, sá hún þá eigi frammar.

JÁÞj., s. 40.

Eljest:

ganga

(1862) Þegar dimdi, fór hann og kveykti ljós. Fór hann þá um hús öll og leitadi um. Síðast verður honum geingid inn í eldhúsið.

JÁÞj., s. 271.

(Det är inte av misstag eller av kärlek till paradox som detta exempel presenteras. Mannens letande var avsiktligt, men inte den ordning i vilken han tog de olika rummen, utan denna blev »som det föll sig» eller som rummen låg i förhållande till varandra. Hammandet i köket är en automatisk följd av det föregående beteendet. Om man med sannolikhet kunde förlägga den semantiska tonvikten till *síðast* — vilket emellertid förefaller mig för långsökt — skulle detta exempel till och med falla under den rena tillfälligheten.)

(1876) Ráðskona hyggst nú að taka kisu og láta hana út; setur hún könnuna á búrhilluna, og tekur að svipast eptir Kol [=»kisan»] fram í búrinu, þar sem hún heyrði blásturinn og kallar á »kis, kis»;

verður henni þá litid til kersins þar sem Tuddi lá, og sèr þar nokkur vegsummerki á orðin JThMk., s. 163.

(Likartat med föregående: letandet med ögonen var avsiktligt men ej det som ögonen kom att falla på.)

lita áter

(1918) Hann veifadi keyrinu út í loftid í þá áttina, sem hlíðin lá í, sú sem bærinn Hjalli var samgróinn. Og þá varð honum litid upp till hlíðarinnar. Hann minntist þá orða Gunnars: »Fögur er hlíðin». GFrR II, s. 126.

(Blickandet är framställt som en mekanisk följd av handrörelsen, men det övertygar föga och exemplet är svårt att skilja från fallen »Mekaniska orsaker», med bl. a. just passusen ur Niála, som utan tvivel inspirerat denna, troligen även vad beträffar valet av *e-m verður litið*-konstruktionen. Tydligare är nästa exempel:)

(1922) (En ambulans har tillkallats till en sjukling utan dennes vetskap:) Guðrún leit upp, þegar Vigdís kom inn með mennina. Henni varð litid á körfuna. EKvR V, s. 236.

(Jfr det avsiktsbetecknande *leit*.)

(1943) Varð ég mjög feiminn í dýrd þessari, er ég hugsadi til smalatötra minna og varð litid nidur um mig. Sé ég þá, að ég var klæddur fegursta skrúða. ÞBH, s. 238.

(En tanke föder en handling, automatiskt.)

hugsa

(1945) Mér verður því hugsað sem svo, þegar ég leidi hugann að hinum fjarlægum endalokum þessa verks, sem hér er hafid: Hvernig fór ekki fyrir Guðmundi Björnssyni landlækni?

ÞÞórdFm., s. 1.

(En tanke föder en annan, även det automatiskt.)

reika

(1864) Jón gekk till bæarins og var hurð aptur, varð honum reikað kríng um bæinn og hitti hann á bæarbaki kofa nokkurn

JÁÞj. II, s. 139.

(Sammanhanget är det att Jón letar efter sin stulna häst, och gården i fråga är bebodd av en ökad tjuv. Det är inte sagt i texten att Jón visste detta, men då han var från trakten kan det tagas för givet att

författaren menat att så var fallet. Var det då inte avsiktligt som han, fortfarande inom berättelsens ram, gick runt gården när han fann (huvud)dörren låst? Nej! Hans letande var avsiktligt — det finns ju inga oavsiktliga letanden — men inte de vägar han gick. Vare sig han i första hand letade efter husbonden eller den stulna hästen — vilket man inte får veta — finns det på isländska gårdar fler vägar att gå än »bakvägen». Detta är tillräckligt för att motivera valet av *e-m verður*-konstruktionen och exemplet är helt kongruent med det som är kommenterat ovan under *ganga*. Själva valet av verbet *reika* visar för övrigt att gången inte var planmässig.)

Direkt belysande exempel

Endast *ganga*

(1927-48) Að vísu var bókaherbergi Steins Ellida á annarri hæð, en *ósjálfrátt* varð henni geingid beint í setustofuna einsog hún var vön þegar fjölskyldan var heima. LaxnVm., s. 99.

Hänvisningar till övriga belägg (då det ofta är svårt att avgöra om en handling skall betraktas som en naturlig följd av en annan handling eller ej, är det i samma utsträckning vanskligt att skilja mellan denna kategori och den rena tillfälligheten och jag garanterar ingen konsekvens i fördelningen av en del av exemplen mellan denna sektion av hänvisningar och den å sid. 12 f.):

ganga: JÁÞj. I, s. 159.

lita: JÁÞj. I, ss. 287 f., 374; JThMk., ss. 125, 132, 289; EKvR I, s. 140, VI, ss. 293, 344, 398; JTrR I, s. 266, II, s. 64; FrFrS I, s. 169, II, s. 189; ÞBH, s. 219; JThorÚt., ss. 26, 272, 299, 398; ÞÞórdMei., s. 251; LaxnVm., ss. 14, 91 f., 173, -G., ss. 30, 164.

huga: JThorÚt., s. 188; LaxnVm., ss. 12, 91.

reika: JTrR I, s. 103, VI, s. 176.

Tvångshandlingar

Indirekt belysande exempel

Endast *lita*

(1876) Sigrún varð því eptir, og stóð í stofuhorninu, en prestur og meðhjálpari taka tal saman, og hnígur vidtal þeirra helzt að vedráttu og hvernig vora mundi. Egill lagði ekki til þeirra mála, en það sèr prestur, að honum verður tíðara litid fram í stofuhornid en áður, og grunar prest, þó hann gamall sè, hvert tilefni þess var. JThMk., s. 197.

(Það grunar oss líka!)

(1925) Þegar kvöldar sit ég við gluggann minn og les í bók, en ég er alsekki að lesa í bók. Ég er að hugsa um fjallið Etnu hinumegin við bæinn. Oft verður mér litid yfrum strætid en þykist aldrei líta innum svaladyrnar hinumegin við strætid, heldur lít ég til fjallsins þvíáð fjallið mun standa kyrt eftir að ég er farinn.

LaxnÐ², s. 285.

(Här kunde det gott ha stått *ósjálfrátt*, som i det följande.)

Direkt belysande exempel

líta

(1947) Jón sat við altarishornið og Sölvi hið næsta honum. Eitt sinn varð Sölva litid [tillfällighet; hör inte hit] fram í framkirkjuna. Sá hann þá í prestskonustólnum unga stúlku, sem honum fannst hann bera kennsl á, en gat þó ekki komið henni fyrir sig. — Hann vissi, að hún var ekki þar úr sveitinni. Honum varð *ósjálfrátt* opt litid þangað, sem hún var

FrFrS I, s. 186.

(1948) Þegar þeir lögðu út í Kolku, þá varð þeim *ósjálfrátt* litid á stadinn, þar sem þeir höfðu átt við.

Ibid. II, s. 187.

Troligen även följande fall, fastän det är mindre tydligt och sammanhanget för långt att anföra:

(1947) *Ósjálfrátt* varð honum litid á drenginn.

Ibid. I, s. 124.

Som redan antytt är *ósjálfrátt* ett av Fridrik Fridrikssons favoritord, och i samband med vår konstruktion har jag, bortsett från ett fall hos Laxness (här sid. 19), endast funnit det hos honom.

Hänvisningar till övriga belägg:

ræða: ÞÞórdÁS, s. 141 (anfört här sid. 39).

hugsa: JakJL, s. 248; LaxnBr., s. 155; KrBjBGr., s. 41.

Ofrivillighet eller frivillighet?

(Tveksamma fall)

ganga

(1290—1400) Sem Bevers heyrdi þetta, varð hann svá hryggr, at nálíga gekk hann af vitinu, ok mælti: »Ef ek sæi þik dauða, þá man ek eigi lengi lífa. Ok guð hafi þar lof fyrir, at hann hefir gifit okkr þríu börn at stýra öllu því gózi, er vit eigum!» Lét hann

þá kalla erkibyskup ok lét veita Íósúenu alla þíonustu, sem hon þurfti at hafa. Nú fekk Bevers svá mikla sorg, at nálíga sprakk hann af harmi. Ok meðan erkibyskup skriptaði Íósúenu, þá varð honum gengit *at síá sinn góða hest* Arundela, er frú Íósúena hafði gefit honum; ok sem hann kom þar, lá hestrinn dauðr.

Bev., s. 267a.

(*at síá sinn góða hest* anger visserligen en avsikt, men det är en avsikt som inte väl passar in i bilden av en man som håller på att »spricka av sorg», och man kan tänka sig att författaren har tyckt att *þá gekk hann*, i stället för *þá varð honum gengit*, allt för mycket hade framhävt denna avsikt. Observera vidare att texten är norsk och att konstruktionen alltså inte är enbart isländsk.)

(1400—1400+) Það er nú þessu næst að segja, að Hjarrandi og Vilmundur fóru á skóg að veida dýr og með þeim margir menn og voru á skóginum, svo að vikum gegndi. Var þá enn sem oftast, að Vilmundur fór einn saman og varð honum gengid víða. *Kom hann nú á þá sömu sanda, sem fyrr hafði hann komið, og að þeim steini.*

Vilm., s. 33.

(Tjugotvå sidor längre fram skildras en liknande färd [se nedan sid. 25]. Då är det fjärde gången som han beger sig till stenen i fråga och det är — trots bruket av *e-m verður*-konstruktionen även där — alldeles uteslutet att författaren avsett att antyda att han gjorde det utan avsikt. I stenen i fråga bodde det nämligen mystiska varelser och det var detta som drog honom dit. Här är det emellertid blott andra gången och det är möjligt att författaren avsett att skildra händelsen som tillfällig.)

líta

(1864) Einu sinni komu Hornfirdingar í kaupstað, sem ekki var vant; og þótti þar flest dýrdlegt umhorfs, og ólíkt því sem þeir voru vanir í Hornafirdinum. Meðal annars varð þeim litid upp í túnglið, sem skein í heidi. »Tarna er almennilegt túngl», sögðu þeir, »það er munur eða helvízkur Hornafjardarmáninn».

JÁÞj. II, s. 530.

(Då dessa isländska Molsbor var så nyfikna på omgivningen är det inte onaturligt att föreställa sig att de räknade även månen dit och såg på den med samma avsikt som på föremålen på marken. Men det är inte säkert att det är denna föreställning som berättaren har haft.)

(1952) Hann geingur hvern dag leingi með sjó fram og situr á fjörusteinum að horfa á sela er þar kæpa í skerjum, ellegar freistar

að taka spádóma af þyti fogle. Þar verður honum litid til á hverjum degi er upp stíga *reykir úr klettum* utarlega á nesi handan fjardar. LaxnG., s. 348.

(Man har svårt att tro att Laxness har velat antyda att det var tillfälligt som hans naturintresserade hjälte under en följd av dagar såg dessa rökpelare som kom från samma ställe. Vi tror hellre att han redan andra dagen sett efter om de var där. Men då det ändå finns en skugga av osäkerhet får detta exempel stå här i stället för i nästa avsnitt.)

Hänvisningar till övriga belägg:

ganga: JThPs., s. 152; JThorÚt., s. 36.

líta: JThPs., s. 221; JÁÞj. I, ss. 330, 332, 512, 595, II, s. 124 f.; EKvR I, s. 396; JTrR I, s. 95; GFrR III, s. 134.

Frivillighetsbetydelse?

Indirekt belysande exempel

(1876) Det i inledningsavsnittet redan anförda exemplet: Þenna dag varð húsfreyju gengið til fjárhúsa, *ætlaði hún að líta* þar eptir saudatadshlödum nokkrum, er nýlega voru saman bornir af túni, og *gæta* að, hvort gridkonur hefðu þrifalega við skilizt.

JThMk., s. 235.

Behövs det här frågetecken angående frivillighetsbetydelsen? — Ja, och mer än så: det finns ingen frivillighetsbetydelse! Det står inte **Af því að húsfreyja ætlaði að líta eptir saudatadshlödum ... , varð henni gengið ...*, vilket är omöjligt, utan det omtalas först att hon gick till dessa fårhus och sedan, efter en paus som lika gärna hade kunnat markeras med semikolon eller till och med punkt som med komma, varför hon gjorde det. Själva omtalandet av gåendet utsäger ingenting om vare sig frivillighet eller ofrivillighet: gåendet framställes helt enkelt som ett faktum, ett skeende, en händelse (varvid ordet icke får tagas i betydelsen 'tillfällighet'). På detta stadium av undersökningen är det hög tid att göra klart för sig något som endast en önskan att låta läsaren vara med om upptäckten avhållit mig från att påpeka från första början: alla handlingar kan betraktas på två olika sätt, som handlingar och som händelser. Betraktad och framställd som en händelse kan en handling inte på samma gång presenteras och fattas som avsiktlig, men ingenting hindrar att den i och för sig kan vara det och att detta meddelas i fortsättningen. Vår konstruktion har inget annat syfte

än att framställa handlingar som händelser. Mera härom när hela materialet blivit genomgånet.¹

Låt oss nu betrakta följande fall:

(1952) Á því sama dægri er sendimenn svía bera upp þessi mál við Jarisleif stórknjás, þá verður Íngigerði drotníngu geingið í múklífið, sem hún átti vanda til², að finna að máli Ólaf konúng systurmann sinn.
LaxnG, s. 440 f.

Motsäger detta inte det som nyss blivit sagt? Här finns ingen paus mellan omnämmandet av gåendet och dess orsak (ändamål). Om man inte kan säga **Af því að hún ætlaði að lita ... , varð henni gengið*, varför kan man säga *henni varð gengið að finna ... ?* På detta finns det två saker att svara: för det första är här ändamålsangivelsen efterställd och därför mindre starkt verkande, för det andra är detta exempel absolut unikt i mitt material och tvivelaktigt språk. Det är i själva verket så förvånande att jag, när jag fann det, skrev till Laxness och frågade honom om han vid närmare eftertanke ville stå för formuleringen. Ja, det ville han, och han hade inlagt avsiktlighetsbetydelse i den. Med all respekt för Islands moderna storskald kan jag inte låta bli att tycka att detta är dålig isländska. Förklaringen är kanske att det står i Gerpla och representerar en misslyckad arkaisering. Under alla förhållanden rubbar det ingenting i vad som nyss sagts om händelseaspekten.

Med denna aspekt i minnet förstår man nu utan vidare alla de övriga av mig antecknade fallen där en avsikt i sak måste anses föreligga eller vara sannolik. De är för resten inte särskilt många, men dyker i gengäld upp redan i fornspråket. De innehåller för det mesta verb som betecknar handlingar som i sig själva är antingen företrädesvis avsiktliga eller företrädesvis oavsiktliga. I det första exemplet är det dock fråga om en handling som i det skildrade sammanhanget inte kan ha varit oavsiktlig.

¹ Här tages »handling» i den i grammatisk litteratur gängse betydelsen av »verbalhandling» men termen avser givetvis i första hand yttringar av verklig verksamhet, ej tillstånd och blotta skeenden. Dessutom förefaller den här företagna distinktionen mellan handling och händelse vara nära besläktad med den semantiska huvudgruppering *cum actore : sine actore* som fil. mag. Tomas Johansson kommit fram till vid analys av verbets diateser. Detta har skett i en opublicerad undersökning som ventilerades vid seminarieövningar i nordiska språk i Lund hösten 1954.

² Det som står här mellan komma kursiveras inte då det inte innebär något som kunde tyda på avsikt; uttrycket betyder ju endast 'som det ofta hände henne'.

líta

(1949) Fyrir nokkrum árum, þó áður en ég hætti prestskap, var bíll á ferð suður yfir Snæfellsnesfjallgarð. Það var um haust að kvöldi dags í rökkri. Í bifreiðinni var einn farþegi, Ásgrímur bóndi á Borg í Miklholtshreppi, að mig minnir, og sat hann hjá bílstjóránnum.

Einhvers staðar í Kerlingarskardi verður bílstjóránnum litid *aftur fyrir sig*. Sér hann þá fjóra menn sitja í bílnum bak við bílstjórásætið. (Man förstær att det är fråga om spöken.)

ÞÞórdMei., s. 196.

(När man kör bil, särskilt i svår terräng, i skymningen, med en passagerare bredvid sig som man kan konversera men ingen i baksätet, brukar man inte vända sig om utan orsak. Föraren måste tänkas ha haft en särskild sådan, då närmast en känsla av att det inte var så tomt i baksätet som han trodde.)

róða, ræða

(1250—1400) Nú varð Hrafni rótt um sauhvarfit

Reyk. IV

(ÍF X, s. 161).

(Då det var för Hrafn som får hade försvunnit vill författaren säkert inte antyda att detta försvinnande var honom likgiltigt och att det endast är av en slump som han kom att tala om det. Han antyder helt enkelt ingenting om vare sig oavsiktlighet eller avsiktlighet, utan rapporterar handlingen blott som en händelse [ett skeende]. Dessutom, och i samband med det, finns det, här och i de följande exemplen, en annan orsak till bruket av konstruktionen, varom hänvisas till sid. 41 längre fram.)

(1949) Páll vildi aldrei neitt um dulrænt læra og kvadst ekki trúá neinu þess háttar. Kona hans var öðruvísi skapi farinn. Hún gat lært um dularfulla lífið. Einu sinni varð okkur rætt um þverúð Páls að vilja ekkert heyra um dulræn efni. ÞÞórdMei., s. 231.

(»Vi kom att tala ...».)

(1950) Einhverju sinni varð mönnum um það rætt í presta-kalli mínu, að ég væri ráðrikur og réði öllu.

ÞÞórdAæ., s. 124.

(Ds. Se för övrigt sid. 28.)

tala

(1250+ — 1300+) Þeir sátu eptir bræðr Helgi ok Sveinn ok Úlfr ráðgiafi. Þeim varð mart talat, sem opt verdr við drykk.

Mág., s. 9 b.

(1300—1350) Þeir ridu báðir samt ok gistu á Þingvelli. Ok um daginn er þeir ridu vestr, varð þeim mart talat til þeira Guðmundar dætra.

Sturl. I, s. 250.

(1559) alldreige heyrda eg sera Jon Eireksson audru yfer lysa. allt til deyganda [sic] dagx. þa honum varð til þess skips talad. annarss eñ svo. að hann hefde það med sinn godaþ vilia vteláted vid Eggert

DI XIII, s. 449.

(Här går det inte överallt lika bra att återge med »komma att», »det hände att», men konstruktionen har händelse-, ej handlingsskildrande funktion ändå.)

hugsa

(1952) Er nú margt svo smátt um ævi eða einkenni Snorra Sturlusonar, að ekki væri feginsamlega þegið frá sæmilega traustri samtímaheimild? Verður mönnum ekki hugsað líkt til Einars Benediktssonar eftir 700 ár?

StJPEBenLm., s. 7.

(Endast stilskillnad mot: *Ætli menn hugsi ekki ...*; intet spår av ofrivillighet, men ingen framhävning av frivillighet heller.)

reika

(1400—1400+) Nú skal þar til taka, að Vilmundur sat í kasta-lanum. Honum varð reikað burt í skóginn. Hann bað sína menn fara heim til borgarinnar og bíða sín þar, svo að engi maður vissi, hvar þeir væri. En hann gekk á þá sömu sanda, sem fyrr höfum vér getið. Hann fer nú upp á steininn

Vilm., s. 55.

(Detta är det redan omtalade parallellstället till exemplet sid. 21. Det är sagt att det säkert inte varit författarens avsikt att antyda att skogsutflykten skedde av en slump, och nu förstår vi formuleringens innebörd: »Så hände det sig att han tog sig en tur ut i skogen»; denna formulering är emellertid förvånande genom sin tvärhet — eller skall man tvärtom tyda den som tvärhetsmarkerande: »Rätt som det var tog han sig en tur»? Det är tyvärr fåfängt att försöka tränga så djupt in i nyan-serna när det gäller så långt tillbaka liggande tidsskeden.)

Hänvisningar till övriga belägg:

tala: Fær., s. 58; Reyk. II (ÍF X, s. 155).

Direkt belysande exempel

Dessa lyser med sin frånvaro. Man finner givetvis ett och annat fall som:

(1943) Þegar þeir brædur höfðu róid bátnum fram, urðu þeir þess varir, að fuglmergð mikil þyrptist fram úr bjarginu beint upp af þeim, og varð þeim því litid upp í bjargið.

ÞBH, s. 186,

där handlingen förefaller att vara mera avsiktlig än reflexbetonad — i detta exempel är det fråga om fågeljägare, i vars uppgift det ingår att ge akt på allt som sammanhänger med fåglarnas beteende —, men *því* är i dessa fall aldrig avsiktsmarkerande utan orsaksangivande och exempel med adverbial som *visvitandi*, *af ásettu ráði*, el. dyl. (= 'avsiktligt, med berätt mod') förekommer inte och är otänkbara — annat än som rena språkfel. Man kan mycket väl säga *ég gekk* el. *leit visvitandi* (etc.) *þangað*, *ég ræddi* (hellre: *fór að ræða*) el. *talaði visvitandi* (etc.) *um þetta*, men man kan inte säga **mér varð gengið*, *litid*, *rætt*, *talað visvitandi* (etc.).

Detta är ett direkt bevis för att vår konstruktion inte har avsiktlighets- (frivillighets-)betydelse och vi kan övergå till konklusionen.

»Vår konstruktion har inget annat syfte än att framställa handlingar som händelser» skrev jag sid. 22 f. i början av detta avsnitt, och jag har satt ett frågetecken efter »Frivillighetsbetydelse» i överskriften. Bör vi inte nu sätta samma frågetecken vid »Ofrivillighetsbetydelse» i början av första avsnittet? Är inte en händelse bara en händelse, något som varken tänkes som avsiktligt eller oavsiktligt? Svaret är återigen både ja och nej: En händelse är i och för sig blott ett faktum, men människotanken är så funtad att händelsebegreppet gärna associeras med slump-, eller mera allmänt ofrivillighetsbegreppet. Jämför själva ordet *händelse* i fraser som *det är en händelse*, *av en händelse*, *händelsevis*. När följaktligen en handling, såsom handling, i ett visst sammanhang framstår som avsiktlig, flyttar *e-m* *verður*-konstruktionen den till händelseplanet (fallet *Þenna dag varð húsfreyju gengið til fjárhúsa, ætlaði hún að líta ...*); när den framstår som oavsiktlig upphäves motsatsen mellan handlings- och händelseplan (fallet *af tilviljun verður henni geingið þar inn*, här sid. 11), men båda dessa plan bevarar dock sin principiella självständighet och tillfällighetsmarkerande adverbial som i det nyss nämnda exemplet utgör inga egentliga tautologier; när den varken framstår som oavsiktlig eller som avsiktlig (största delen av fallen i hänvisningarna sid. 12 f.) faller för alla andra än språkforskare händelseplanet så att säga in i

ofrivillighetsplanet och konstruktionen fattas som ofrivillighetsantydande om inte direkt ofrivillighetsmarkerande. I de två sista fallen förblir konstruktionen, i denna sin sekundära funktion, solidarisk med de övriga opersonliga konstruktionerna, som ju till följd av sin egen natur alltid framställer handlingar som mer eller mindre ofrivilliga; i det första ter den sig som en avfälling som övergått att tjäna andra herrar. Detta är emellertid endast ett sken: till sitt innersta väsen står *mér verður*-konstruktionen, nu och, som vi kommer att se längre fram, från första början, inte i någon ofrivillighets- eller frivillighetsbetydelses tjänst.

Osäkerheten om huruvida ofrivillighetsmomentet verkligen är med, fastän sekundärt, bortfaller om man betänker att konstruktionen inte en enda gång påträffats använd om annat än mänskliga varelser eller djur, vars handlingar ju både kan vara frivilliga och ofrivilliga¹. Av de verb vid vilka den förekommer är det för det första endast *ganga* som överhuvud kan användas om livlösa föremål, vilket redan det säger en hel del, och för det andra är de fall så få då *ganga* har samma betydelse använt om sådana föremål som om människor (alltså 'förflytta sig', ej 'fungera') att det inte är så lätt att anställa många tankeexperiment om saken. Men många behövs inte. Man kan inte säga: **við árekssturinn varð bílnum gengið inn um húsvegginn*². Eftersom en bil inte kan premeditera något tänkes den utanför det plan där motsatsen ofrivilligt: frivilligt gäller. Saken bör som man ser betraktas från strukturell synpunkt.

Typen *tíðrætt* etc.

Ganska ofta uppträder former som ser ut som de verb som vi nyss behandlat konstruerade, eller åtminstone till synes konstruerade, på samma sätt som nyss framställt men i sammansättning med *tíð-* eller *marg-*. Någon skillnad med avseende på händelseinnebörden finns inte, och det är, på detta stadium av undersökningen, onödigt att indela materialet i alla kategorier som vi, för att inte föregripa slutsatserna, tillämpat på huvudtypen. Det skulle förresten inte gå och flera fack skulle bli tomma.

¹ Exempel med djur är av allt att döma mycket få. Här är ett: *Tófan ... hafði leitað sjávarins, því að þar var helzt von um eitthvað ætílegt. Svo varð henni reikað meðfram sjónum JTrR VI, s. 176.* Ett och annat döljer sig kanske bakom något personligt pronomen i mina excerpt, som efter vanligheten ibland omfattar för lite sammanhang. Alla har jag inte kunnat kontrollera, då en del av de excerpterade böckerna befinner sig utom räckhåll för mig.

² Detta exempel har Halldór Halldórsson satt ihop åt mig. Där har *ganga* visserligen en betydelse som något avviker från den det har när det är fråga om människor, men den skillnaden torde man kunna bortse från.

Frivillighets-ofrivillighetsmomentet ter sig nämligen här annorlunda än vid huvudtypen. Till följd av sin egenbetydelse användes den samman-satta typen endast om antingen upprepade, mer eller mindre vane-betonade, handlingar eller handlingar i vilka flera individer deltar. Nu kan, som vi också kommer att se, handlingar av denna sort inte vara frivilliga i samma mening som enskilda handlingar. För enkelhetens skull indelar jag materialet i 1) handlingar utförda av flera («kollektivhand-lingar»): a) utförda av många, b) utförda av få, och 2) handlingar utförda av en («enskildas handlingar»). Härvid kommer det att visa sig att den senare kategorien mycket ofta har betydelse av tvångshandlingar, medan det endast tillfälligtvis är fallet vid den förra. Detta ligger givetvis i sakens natur och denna typ skiljer sig i detta avseende blott genom större expressivitet från den osammansatta med adverbial som *oft* eller *dyl.*; jfr exemplet ur ÞÞórdÁS, här sid. 39. I ett annat avseende är däremot skillnaden ofta påtaglig: *mér varð tíðrætt* betyder mest 'det hände att jag ofta kom att tala', *mér varð oft rætt* däremot 'det hände ofta att jag kom att tala' (jfr nyssnämnda ex.).

Kollektivhandlingar

a) utförda av många

tíðlitið

(1907) Margt manna var á ferli milli húsanna og flýtir var á mörgum; en þeim, sem við vinnu voru úti við, varð tíðlitið upp. *Því nú var hin mikla stund komin.* JTrR III, s. 134.

(Närmast »tvångshandling». Se sammanhanget.)

tíðrætt

(1908) Reykjavíkurbúum varð tíðrætt um nýja prestinn.
EKvR II, s. 124.

(1934) Mönnum hefur orðið svo tíðrætt um munnlega frá-sögn, að þeir þekkja hana ekki, þegar hún verður á vegi þeirra.

Einar Ól. Sveinsson
i ÍF VIII, s. CVI.

(Här tyder uttrycket närmast på en mani, dvs. något åt tvångshand-lingshållet, medan ingenting av denna nyans föreligger i det föregående exemplet.)

fjölrætt

(1920—24) *þeim varð fjölrætt um málið*, de talte længe om
Sagen
Blöndals ordb.,
s. 199b.

margrótt, -rætt

(1200?—1728+) Stýrr átti dóttur eina gíafvaxta, er Ásdís hét. Leiknir, sá yngri berserkrinn, lagði þat í vanda sinn, at hann sat longum á tali við hana ok at tafli; tók þá monnum til at verða margrótt um þetta

Heið. IV

(ÍF III, s. 221).

(Tyvärr inte gammal recension, utan Jón Ólafssons återberättelse av en upprunnen membrandel. Då den inkoativa såväl som den perfektiva betydelsen¹ upp bärs av *tók at fār verða margrótt* tydlig vanebetydelse: handlingens enskilda moment täcker, lagda tillsammans, en längre tid.)

[Jfr även följande osäkra textställe:

(1300+—1650) þá er menn váru á várþingi á Høskuldsstöðum, varð monnum viðrætt miðk um kvámu Karls

Svarf. XV

(ÍF IX, s. 163).

Utg:s (Jónas Kristjánssons) anm.: »viðrætt, þannig J {=AM 161 fol.}; rétt *tíðrætt*?»]

b) utförda av fá

tíðrótt, -rætt

(1200+—1350+) Um kveldit verðr þeim tíðrótt um kvenkosti

Korm. VII

(ÍF VIII, s. 225).

(1350+—1360) Varð monnum nú tíðrætt, hversu birtist kærleikr vors herra til síra Guðmundar.

Bysk. III, s. 183.

margtalat, -talað

(1300—1350) Þeim bræðrum varð margta[lat] um mannaferdina

Sturl. I, s. 432.

(Ingen tvångshandlingsinnebörd i något av dessa exempel.)

Enskildas handlingar

tíðfarið

(1943) Næsta dag eftir slysið varð Guðna tíðfarið undir bjarg. *Hann leitaði að leifum fornkunningja síns.*

ÞBH, s. 199.

(Tvångshandling.)

¹ Om distinktionen inkoativ-perfektiv se nedan sid. 37.

(Ds.) Um það leyti, er séra Snorri varð prestur að Stað, var Hallur á Horni enn á lífi, og fór vel á með þeim. Eitt sinn kom Hallur að Stað á laugardegi og ætlaði að vera við messu að morgni. Tók prestur honum vel, og gisti Hallur þar um nóttina. Hallur var matmaður mikill og varð tíðfaríð í búr og eldhús til *eftirlits*, hvaða góðmetis mætti þaðan vænta. Ibid., s. 264.

(Ds.)

tíðgengið

(1935) Hann borgaði fyrir sig á gistihúsinu, talaði ekki við neinn, og gekk á stígvélunum. Einkum varð honum tíðgengið í búðina. *Hann spurði á afgreiðslunni hvað kostaði að fara till útlanda á skipunum.* LaxnÞ², s. 239.

(Ds.)

tíðhjalað

(1920—24) *e-m verður tíðhjalað um e-ð*, en taler meget om n-t, omtaler n-t ofte
Blöndals ordb.,
s. 850b.

tíðrætt

(1922) um það hvortveggja varð þér mjög tíðrætt um eitt skeið.
EKvR V, s. 205.

(Ds.) Mér virtist sem kæti Ásvalds stafaði að einhverju leyti af óförum Kaldals. Honum varð tíðrætt um þær; hann talaði meira um þær en nokkuð annað. Ibid., s. 259.

(I báða dessa fall kanske inte direkt tvångshandling, men väl »fix idé».)

margrótt, -rætt

(1946) allt féll tal hans fyrir ofan og utan þann grundvöll, sem Trausti hafði numið á efnafræði, og gekk honum mjög illa að finna botninn í hugsanagangi skáldsins. Honum [näml. skalden] varð margrætt um það, hvernig stæði á litum efna.

ÞÞórdís., s. 126 f.

(Det är fråga om någon — ingen mindre än Einar Benediktsson — som inte kan låta bli att mångordigt yttra sig i frågor som han inte förstår. Tvångshandling och, i det konkreta fallet, kanske även fix idé.)

margtalað

(19??) Í næsta bréfi varð systur minni margtalað um söngstjórann, hæfileika hans, fegurð og háttprýði: »Það er indæll maður ...».

Ég las milli línanna í þessu bréfi, að systir mín var ástfangin og á valdi þess manns

GFRR III, s. 501.

(Tydligt fall av fix idé!)

tíðreikað

(1909) eftir að hún komst að því, að Þorsteini varð tíðreikað heim að Heidarhvammi, þegar *Halla var ein heima*, lét hún ekki úr falla með njósnirnar.

JTrR I, s. 445.

(Ds.) *Þess vegna* var Sigmundur gamli ætíð velkominn til hans, og *þess vegna* varð honum líka tíðreikað heim að Instu-Strönd.

Ibid. VI, s. 168.

(Det är fråga om ett gemensamt intresse, därför, liksom i förra fallet, drag av »ohjälplighet».)

(1910) Egill reikaði einsamall fram og aftur um túnið í Bollagörðum á meðan dagur dvínadi á lofti, í veikri von um, að hann kynni að rekast á eitthvað, sem færði honum sannanir í hendur, en þó jafnframt til að fríða skapsmuni sína.

Einkum varð honum tíðreikað út fyrir túngarðinn, þeim megin, sem að fjallinu vissi. *Hann var að reyna að ráða fram úr því*, hvar þau mundu hafa gengið, Heidarhvamms-hjón, kvöldið, sem þau komu frá kirkjunni

JTrR II, s. 72.

(Tvångshandling. Stället är dessutom mycket belysande, såväl för egenbetydelsen hos verbet *reika* som för betydelseskillnaden mellan den personliga och den opersonliga konstruktionen. I och för sig betyder *reika* inte 'irra av en slump, vandra utan orsak eller avsikt', utan 'vandra utan bestämt mål'. Detta framgår med all önskvärd tydlighet av första avsnittet: *Egill reikaði ... i veikri von um, að hann kynni að rekast ...*, där verbet står i personlig form. När det däremot gäller att få fram att även vandringens »detalj» är orsaksbestämd [tvångshandlingspräglad] tillgripes den opersonliga konstruktionen. Detta framgår med all tydlighet om man i stället för *varð honum tíðreikað* insätter *reikaði hann oft* — tvångshandlingskaraktären framgår så tydligt av sammanhanget att ett sådant utbyte knappast går för sig!)

Det är mycket slående hur denna typ har tydlig »ohjälplighetsbetydelse» mycket oftare än den osammansatta. Detta ej endast procentuellt utan även absolut: bland annat har fall där orsaken till handlingen markeras

så tydligt som genom de i exemplen ovan kursiverade uttrycken inte påträffats en enda gång vid den osammansatta typen. I och för sig är det naturligt att oftare framhäva orsaken till en upprepad handling än till en enstaka, men att detta framhävande inte hindrar användningen av vår konstruktion är oväntat. Anledningen torde vara den att det finns ett mindre nära samband mellan orsak och verkan vid vanor än vid enstaka handlingar och att därför orsakerna till de förra mindre framstår som »ändamålsorsaker», avsikter, än orsakerna till de senare. Detta har tillämpning även på de tillfällen då det till synes inte är någon (ändamåls)orsak som anges, utan ett regelrätt ändamål. Om Laxness' *henni varð gengið að finna* är ett unikt fall medan *honum varð tíðfarið til eftirlits* av allt att döma är normalt, beror det på att det som driver mannen till *eftirlit* inte är någon klart fattad avsikt utan en instinkt, något starkare än hans vilja, nämligen hans matlust. Att tolka det laxnesska stället på liknande sätt synes mig däremot omöjligt.

Denna typ har jag, till skillnad mot den förra, inte excerperat fullständigt, vilket onekligen varit ett misstag, varför jag inte kan lämna några statistiska siffror för dess förekomst och användningar. Att användningen vid »ohjälpliga» handlingar är vanligare än vid den osammansatta typen är dock redan sagt, och detta på goda grunder; om den sammanlagda förekomsten torde man kunna säga att den är minst tio gånger sällsyntare än förekomsten av huvudtypen. Vi övergår nu till en tabellarisk framställning av siffrorna för denna.

*

För att inte öka tablåns mått för två hapax har *þara* (jfr sid. 4) och *huga at* (jfr sid. 9) uteslutits ur den.

I siffrorna är exemplen ur ordböckerna, exempel erhållna genom utfrågning, de båda längre fram (sid. 35, 52) omtalade beläggen med *var* i st. för *varð* samt de fornnorska beläggen (2 st.) ej medräknade.

En och annan av siffrorna för *ganga*, *ræða* och *tala* har kanske blivit otillbörligt reducerad med en eller ett par enheter på grund av tvetydiga sammanhang av den typ som kommer att omtalas längre fram sid. 52. Sådana ställen har man lätt att gå förbi utan att fråga sig om inte någon dativbestämning är medtänkt i den opersonliga konstruktionen. De är emellertid relativt få, och eventuella förbiseenden på den punkten kan inte på något vis ha inverkat på den statistiska bilden.

Vad beträffar frekvensskillnaderna mellan de olika verben är dessa ingenting att fästa större avseende vid: de beror i stor utsträckning på själva verbens olika vanlighet (jfr sid. 11, 53).

	Fornisländska 1200-t.—1349				Medelisländska 1350—1539				Nyisländska 1540—våra dagar				
gangna	Ofrivilliga handlingar				Ofrivilliga handlingar				Ofrivilliga handlingar				S:a s:arum
	Ren tillfällighet		Mekaniska orsaker		Ren tillfällighet		Mekaniska orsaker		Ren tillfällighet		Mekaniska orsaker		
	Reflexer				Reflexer				Reflexer				
	Autom. handl.		»Ohjälplighet»		Autom. handl.		»Ohjälplighet»		Autom. handl.		»Ohjälplighet»		
	Tvängshandl.				Tvängshandl.				Tvängshandl.				
	Tveksamma fall				Tveksamma fall				Tveksamma fall				
	Frivilliga handlingar				Frivilliga handlingar				Frivilliga handlingar				
	S:a				S:a				S:a				
S:a	0				1				18				2
s:arum	S:a				S:a				S:a 21				2
	7				0				172 1 24 29 5				11
lita	S:a 7				S:a				S:a 231				2
	1				0				1 1 1				2
reda	S:a				S:a				S:a 2				4
	1				0				1 1 1				4
tala	S:a				S:a				S:a				1
	4				0				S:a				1
hugsa	S:a				S:a				S:a				1
	0				0				20 8 4 3				36
revka	S:a				S:a				S:a 35				36
	1				1				9 3				12
S:a	1				1				S:a 12				14
s:arum	S:a				S:a				S:a				13
	8				0				301				8
	5				1				1				8
	13				2				2				25
	8				2				2				25
	322				3				3				26
	337				2				2				26

Fullt relevanta är däremot siffrorna för de avsedda handlingarnas art: ofrivilliga kontra frivilliga (vi kan här bortse från de tveksamma fallen). Att *tala* i fornisländskan endast är påträffat med frivillighetssyftning finner sin förklaring enligt sid. 41 längre fram.

Lika tydlig är den diakroniska bilden, särskilt om man jämför fornisländskan och nyisländskan: sammanlagt ca 1,3 fall per 1.000 sidor för den förra, ca 11 för den senare. Man har en känsla av att det var tämligen plötsligt som konstruktionen blev vanlig, »på modet», men det exakta århundradet för detta genombrott kan tyvärr inte anges, beroende på att det infaller just under den period — den medelisländska och äldre nyisländska — för vilken texterna — icke minst de ännu icke utgivna — till största delen är av den kategori där vår konstruktion är minst att vänta: diplom, annaler och uppbyggelselitteratur. Däremot tycks i forn-språket flera verb — med bortseende från *hugsa* — ha fördragit denna konstruktion än under senare skeden; jag tänker inte här på *at hugat* (sid. 9), som troligen aldrig varit allmänt, men väl på *farit* (sid. 4), som låter mycket idiomatiskt. Jfr också den höga frekvensen av *tala* i fornisländskan; denna kan knappast vara sluppens verk.

*

När det nu gäller att ge en grammatisk karakteristik av vår konstruktion — vi talar nu endast om den osammansatta typen —, är det en sak som man a priori tycker inte skulle behöva sägas, nämligen att denna konstruktion inte är passiv. Men det behövs faktiskt! De enda få rader som, förresten helt indirekt, tycks ha blivit ägnade åt den i den grammatiska litteraturen säger just att den är det! Jag åsyftar Nygaard, *Norrøn syntax*, § 163 b, och Jakob Smári, *Íslenzk setningafræði* (1920), s. 144. Hos den förre står, som exempel på passivum med *verða*, stället ur Eyrb. XV *þeim varð síð aptr farit*, och ur Níál. LXXV *honum varð litit upp til hlíðarinnar*. Hos den senare läser man, i kapitlet om passiven (polmynd) och med otvetydig syftning på denna diates: »Þátíðin [alltså: polmyndarinnar] ... merkir oftast ... byrjun verknadar ... (t. d. honum varð litit aftur fyrir sig)». Sällan i grammatikens historia har en så stor osanning blivit uttryckt i så få ord! Samma villolära är nedlagd i ordböckerna, varifrån Smári kanske fått den. Så Fritzner, s. v. *verða*, s. 913 a (delvis redan anført här sid. 1): med Præt. Part. som Prædikar, da der ved Hjælp af *verða* dannes Passiv af andre Verber ... *varð honum litit ... þeim varð síð aptr farit*», och Hægstad-Torp, s. v. *verða* (även det redan delvis anført s. sid.): »med partic. til umskrivning av passiv: *verða fundinn; þeim varð litit til hafis*».

Någon riktig passiv kan *varð litið* inte vara eftersom det inte har något grammatiskt subjekt. Det skulle i så fall vara s. k. »personlig passiv», men detta är för det första inte sagt i de nyss anförda notiserna och för det andra kan det inte vara det heller. I fornspråket är fördelningen mellan *vera* och *verða* som hjälpverb vid bildning av passivum, även »personligt passivum», något oklar, men i nyisländskan användes, med annat än mera adjektiviska än verbala perfektivparticipformer, allra oftast *vera*, utom vid framtids- och possibilitetsbetydelse.¹ Nu är i den osammansatta typen participformerna klart verbala och någon framtids- eller possibilitetsbetydelse har syntagmet som sådant aldrig. Om det hade varit (=uppfattats som) passivum hade det givetvis följt med utvecklingen och kommit att konstrueras så gott som uteslutande med *vera*. Nu är förhållandet det rakt motsatta: i hela den av mig genomgångna litteraturen har jag, för perioden efter den fornisländska, funnit endast ett exempel med *vera*². Jag anför hela sammanhanget:

(1862) er klerkur að lyktum sneri sèr fram fyrir altari og hóf upp blessunarordin yfir söfnudinum, brast á í einni svipan stormbilur af vestri, og hrukku við það upp dyr kirkjunnar. *Varð mönnum* hverft við, og *litið* utar eptir kirkju [så långt redan anført sid. 16]; blöstu þá við eins og opnar dyr á stapanum, og lagdi þaðan út ljóma af ótal ljósaröðum, en þegar mönnum aptur *var litið á* prest, var hann hniginn niður, og var þegar örendur.

JÁÞj. I, s. 34.

En sådan konstruktion skulle enligt min mening vara mindre förvånande i fornlitteraturen, och då denna, delvis på grund av dess egen begränsning, inte blivit excerperad i samma omfattning som den nyare, är det möjligt att ett och annat exempel, utöver det i not 2 omtalade, gömmer sig i de texter som jag inte genomgått. I texter från 1800- och 1900-talen är den däremot säkert ytterst sällsynt. Vad det anförda fallet beträffar lyder det lika i den nya utgåvan (likaså I, s. 34), som bygger på en ny granskning av de handskrivna källorna, och *var* är inte tryckfel,

¹ Jag är här tvungen att fatta mig kort om denna fråga om passiven i allmänhet — om vilken det som bekant råder stor förbistring — och den isländska passiven i synnerhet. Båda frågorna kommer jag, i en som jag hoppas relativt snar framtid, att behandla i andra arbeten: en ingående undersökning av det icke-aktiva presensparticipet i fornvästnordiskan och isländskan, och en studie över passivum och passivliknande företeelser i ett flertal språk. I dessa kommer bl. a. att visas att den »personliga passiven», utöver det som nyss sagts om den, helt enkelt inte existerar.

² Och för den tidigare har jag inte funnit något absolut säkert heller, utan blott det tvetydiga som meddelas längre fram sid. 52.

som jag kunnat förvissa mig om med hjälp av en fotostatkopia som utgivaren Bjarni Vilhjálmsson haft vänligheten att tillställa mig. Troiligast är att här föreligger ren lapsus.

Vår konstruktion är alltså inte passiv. Den är opersonlig, som så många andra konstruktioner i isländskan, och detta gör oss, som redan påpekat (sid. 27), i stånd att förstå varför den är händelse-, ej handlings-skildrande: den framställer handlingar såsom ägande rum med det »logiska subjektet» som redskap, eller inom detta, ej med detta subjekt som utövare. Men den reflexionen har envar kunnat göra från första början.

Vad beträffar frågan om aktionsarten och aspekten måste först framhållas att båda kategorierna måste hållas isär, vilket blott sällan sker i facklitteraturen. Aktionsarten är, grovt sagt, något objektivt, vad handlingen är, märk väl inte i första hand i och för sig utan under det tidsavsnitt som framställningen avgränsar, medan aspekten är något subjektivt, det sätt varpå handlingen betraktas, nämligen som något nytt i förhållande till det tidigare framställda eller som något redan pågående.¹ Så märker vi att aktionsarten vid *líta*, som det förefaller alltid, är punktuell, medan den vid de andra verben ofta eller oftast — det senare vid *raeða* och *tala* — är durativ. Ett par tydliga fall av duraktiv aktionsart vid *ganga* är:

(1862) Ólafi varð síðan geingid í för [spár] tröllkonunnar, og
sá hann, að blóð var í þeim. JÁÞj. I, s. 159.

(Det är klart att hjälten följde spåren en mer eller mindre lång stund och enligt min mening otvivelaktigt att ordalydelsen utsäger det; obs. att det inte står *Ólafi varð síðan reikað í för*, eller *at förum* ..., — detta sista skulle betyda 'kom att hamna i, stötte på'.)

(1946) Síðara hluta dags í septembermánuði árið 1879 varð mér
gengid í gladasólskini *suður með* Tjarnarbrekkunni í Reykjavík.

¹ Jag måste här fatta mig kort. Den medvetna boskillnaden mellan aspekt och aktionsart företogs först av Sigurd Agrell (1908), tanken upptogs av Adolf Noreen (1912), lancerades igen, till synes oberoende av Agrell, av olika forskare, dock utan dennes konsekvens. Därefter banade sig distinktionen så småningom väg i facklitteraturen men blev aldrig vare sig allmänt känd, erkänd eller verkligen förstådd, beroende delvis på att *aspect* på franska kommit att användas som översättning av ty. *Aktionsart* (så ännu i Marouzeaus *Lexique de la terminologie linguistique* [1943], som betecknande nog inte har någon term för motsatsen imparfait: *passé simple* i franskan). Se om detta C. G. Regnéll, *Über den Ursprung des slavischen Verbalaspektes*, Lund 1944, särsk. s. 18—28, väl det viktigaste som någonsin blivit skrivet om de slaviska »aspekt»-frågorna.

Þar stóðu engin hús í þá daga. Nordan til í brekkuhallanum sé ég mann liggja á grúfu fram á hendur sér. ÞÞórdís., s. 106.

(Kursiveringin er kommentar nog. Analogt ex. *ibid.*, s. 164.)

Vänder vi oss nu till aspekten märker vi att denna oftast är klart perfektiv. Men jag bör kanske först säga några fler ord om aspekt. Av ovanstående tycks framgå att jag inte räknar med fler aspekter än perfektiv och dess motsats imperfektiv. Mera exakt räknar jag endast med dessa och deras negativa motparter (ej motsatser!) icke-perfektiv och icke-imperfektiv. Att räkna med fler, som många forskare gör, anser jag för ohållbart. Det beror på förväxlingen mellan aspekt och aktionsart. Sålunda finns det ingen »inkoativ aspekt»; »inkoativ» är ett aktionsartbegrepp, vilket visas tillräckligt av det förhållandet att det mest inkoativa av alla verb, själva verbet »börja», kan användas i såväl imperfektiv som perfektiv aspekt i alla språk som har ett mer eller mindre utbildat aspektsystem: franska *commençait* : *commença*, ryska *начинал* : *начал*. Vidare anser jag att det är den franska motsatsen mellan *passé simple* och *imparfait* som, av mer eller mindre likartade företeelser i de mera kända europeiska språken, är den mest renodlade aspektmotsatsen, ja, jag håller den, åtminstone tills vidare, för absolut ren. Den ryska grammatikens »vid», som man översätter med »aspekt», är däremot, så som vi kommer att se, uppblandad med aktionsart.

För att illustrera den perfektiva aspekten i vår isländska konstruktion kan vi mycket väl använda något av de sist anförda exemplen; så blir det också ett nytt exempel på att aspekt och aktionsart är skilda saker. Jag väljer det första: *Ólafi varð gengið* .... Den omtalade handlingen, eller rättare sagt händelsen, utgör ett berättelsemoment, något nytt i förhållande till det föregående, inte en skildring av något redan pågående, och på franska är, vilket verb eller vilken perifras man än väljer, den perfektiva aspekten den enda som kommer i fråga vid översättning¹. Mot detta får inte invändas att det perfektiva momentet uppbärs av *varð* medan *gengið* är aspektlöst. Det finns syntagm som kanske får delas på detta sätt — t. ex. fr. *il vint à marcher, suivre* —, men *varð gengið* hör inte till dem; där finns ingen skarv som den som i det franska uttrycket markeras av prepositionen *à*, utan förbindelsen är lika odelbar som den »passiva» *var gengið*. Och även om förbindelsen vore delbar

¹ Då ryskan med sina »aspekter» som sagt i stor utsträckning uttrycker både aspekt och aktionsart kan man här inte åstadkomma någon idiomatisk översättning med »perfektiva» former, det blir enbart »imperfektiva» och »imperfektiva» i vilka den verkligt imperfektiva betydelsen överväger (*prodolžal, sledoval*).

skulle den inte vara mindre perfektiv för det: så snart man delar på den finns den ju inte mer.

Men låt oss ge några fler typexempel. Klassisk är i fransk grammatik definitionen av perfektiv aspekt som det som vidlåder något som inträffar medan något annat pågår. Av denna typ är bland många andra fall:

(1927—48) *meðan* hún rýndi niðrí þrjónið sitt varð henni hugsað frá sonarsyninum til sonanna
LaxnVm., s. 12.

Adverbial som »plötsligt» o. dyl. medför inte automatiskt perfektiv aspekt — jfr fr. *tout à coup il partait*, om en vana t. ex. — men utsättes mycket oftare vid denna än annars. Exempel på vår konstruktion med *allt í einu* el. dyl. kan följaktligen anses som presumptiva perfektiver. De är utomordentligt vanliga och att de verkligen har perfektiv aspekt är utan vidare klart:

(1948) *Allt í einu* verður honum litid til nordurs
FrFrS II, s. 83.

(1949) *Allt í einu* varð henni litid lengra
JThorÚt., s. 272.

(Ds.) Honum varð *snöggvast* litid upp í glugga húsfreyjunnar.
Ibid., s. 282.

(1951) Henni varð *strax* hugsað til Larry
KrBjBGr., s. 148.

Personer utan utbildat aspektsystem i sitt modersmål föreställer sig gärna att perfektiv aspekt i motsats till imperfektiv föreligger när en handling inte upptar någon tid. Denna uppfattning är fullständigt felaktig — jfr fr. *il commençait à peine* och *il travailla toute sa vie!* — och kan inte nog motarbetas. Ett par exempel med perfektiv aspekt vid långvarigare skeenden ur min excerptsamling:

(1300—1390) Þrándr gengr til stofu ok Þorgrímr bóndi, en þeir Leifr sitja frammi í húsum við elda, er upp váru kveiktir fyrir þeim. Þrándi ok Þorgrími varð *mart* talat. Þrándr mælti: ...
Fær., s. 58.

(1250—1400) Kemr hann at kveldi til Eysteins, ok varð þeim *mart* talat ok röddu um, hveriar aðrar tiltekiur er Biörn ætladi at hafa.
Reyk. I (ÍF X, s. 155).

I fall som dessa — det medges att ännu tydligare, med t. ex. *lengi*, inte påträffats — är den i och för sig tidsutsträckta handlingen, eller dess enskilda moment, sammantagna, »sammanfattade» till en enhet som betraktas som något nytt i förhållande till det föregående.

Man finner dock, särskilt med *hugsa*, icke så sällan fall där det inte är så lätt att komma ifrån en imperfektivisk innebörd. Det är dock alltid fråga om samma typ: notiser om upprepade handlingar, både i huvudsatser (1) och i temporala bisatser (2). Det finns i det föregående flera ex. på detta, bl. a. 1: sid. 15 (LaxnHlj., s. 135), sid. 18 (ÞÞórdFm., s. 1), sid. 20 (LaxnÞ², s. 285); 2: sid. 10 (ÞÞórdFm., s. 21), ibid. (ÞÞórdHv., s. 32), ibid. (SjJSæ., s. 13). Här är i franskan regeln den att i fall 1 bruket av imparfait eller passé simple endast beror på om de omtalade handlingarna presenteras som (skildrade, »beskrivna») vanor eller som (rapporterade, »berättade») »historiska» fakta, medan fall 2 automatiskt måste stå i imperfektum när bisatsen inte inledes med en konjunktion, eller innehåller något annat, som framhäver att det är fråga om flera handlingar (*toutes les fois qu'il allait au théâtre, il le rencontra* eller *toutes les fois qu'il alla au théâtre, il le rencontra*, men endast *quand il allait ...*).

Nu finns det i mina samlingar flera exempel där vår konstruktion användes just i sådana fall. Jag anför ett par exempel:

a) vana:

(1948; jag måste skriva av ett längre stycke ur sammanhanget) Símon fyrirskipaði sjálfur, hvaða mat hann skyldi fá um sumarid. »Ég þoli ekki þessa grauta. Ég smakka þá ekki. Ég þoli ekki annað en léttu fæðu. Ég er ordinn gamall. Ég þoli ekki nema hardan fisk og þykkar baunir og svo þetta rauða». Það var reyktur lax.

Þetta fékk Símon alltaf. Ekki var hann tiltakanlegur matmaður. Í miklum hitum fór hann stundum allsber fyrir ærnar, ef þær höfðu rásað langt. Hann svaf alltaf allsnakinn á nóttinni.

Símoni varð oft rætt um kvenfólk. Hann var ekki sérlega ánægður með kvensurnar í prestakalli mínu.

ÞÞórdÁS, s. 141.

b) upprepad handling i temporal bisats:

(1559; redan citerat sid. 25) alldreige heyrda eg sera Jon Eireksson audru yfer lysa. allt til deyganda [sic] dagx. þa honum varð til þess skips talad. annarss eñ svo. ad hann hefde það med sinn godañ vilia vtelaðed vid Eggert

DI XIII, s. 449.

I detta sista exempel är det, om man återger *þá* med en lika frekvensospecificerande konjunktion, nämligen *quand* eller *lorsque*, i fransk översättning omöjligt att använda annat än imperfektum, ehuru frekvensen tydligt framgår av det föregående (*aldrei, jamais*), men man får inte förväxla översättning och verklig innebörd, och det är möjligt att islän-

ningarna i ett sådant fall — och här kanske till följd av just den föregående bisatsen — tänker på de olika handlingstillfällena och fattar dem som »historiska» fakta, ej ramar omkring de i huvudsatsen rapporterade handlingarna (*heyrdä*).

På ryska är det, på grund av den ovan nämnda långtgående sammanmältningen av aspekt och aktionsart, svårt att bedöma förhållandena. Man kan både översätta: *kogda on govoril* (»imperf.») och *každyi raz kak* (varje gång som) *on zagovoril* (»perf.»), men *zagovoril* betyder inte bara 'talade' utan 'började tala'. Att vi här dock verkligen har perfektiv aspekt framgår kanske av att det vid sin sida har ett klart imperfektivt *zagovarival*, en motsats som bland annat¹ kan tydas som motsvarande den fr. motsatsen *commença : commençait*, dvs. som en aspektskillnad. Ryskan kan alltså inte åberopas mot antagandet att den isländska konstruktionen, i sådana fall, inte behöver vara imperfektiv. Till alla dessa frågor återkommer jag i en särskild uppsats.

I det första exemplet är det svårare att komma ifrån den imperfektiva innebörden och det kan synas tyda på förutfattad mening att försöka göra det. Det är ju fråga om en skildring av idel vanor, och i franskan är det endast imperfektum som kommer i fråga (*il parlait souvent* eller *il lui arrivait souvent de parler*). Även i ryskan, där den enda normala översättningen är *S. často govoril* (»imperf.» med verklig imperfektiv innebörd) *o ženščinax*, och *zagovoril* (»perf.»), som i detta fall endast kan användas efter en lång inledande fras som »han hade för vana att ofta utan särskild orsak», ändå får imperfektiv betydelse. Men det är möjligt att det för islänningarna är *oft* som, så att säga, uppbär den imperfektiva betydelsen och att själva verbet endast tar sikte på de enskilda handlingsmomenten.

Några exempel som inte kan förklaras på ettdera av ovanstående sätt har jag inte observerat, och på direkt oförmåga hos vår konstruktion att uttrycka eller förenas med imperfektiv aspekt tyder det förhållandet att det är omöjligt att använda den i satser inledda med *meðan* eller dylikt. **Meðan mér varð gengið* (hände det och det) är otänkbart. Då detta inte kan vara en automatisk följd av en hos konstruktionen inneboende punktuell aktionsart — eftersom det är påvisat (sid. 36) att den även kan uppbära en durativ betydelse (*mér varð gengið suður með Tjarnarbrekkunni*) —, återstår endast den perfektiva tolkningen.

Mycket symptomatiskt är också konstruktionsvalet i passusen ur

¹ De övriga möjligheterna — eller den andra möjligheten — kan jag inte här gå in på.

Laxn^B², s. 285, anförd ovan sid. 20: efter *Oft verður mér litið yfrum strætið* följer *lit ég til fjallsins*; det förra »berättar» det som inträffar, det senare »beskriver» dess innehåll — ett typiskt fall av motsats perfektiv : imperfektiv.

Den perfektiva tolkningen av vår konstruktion synes mig alltså den enda möjliga. Den förefaller mig, även i fallen av vana och upprepad handling, vara bättre än den negativa interpretationen icke-imperfektiv. Vi står här emellertid inför det absolut svåraste problemet inom hela aspektläran och jag slutar med att förbehålla mig att återkomma till frågan i det ovan omtalade särskilda arbetet.

Sid. 24 är antytt att bruket av vår konstruktion med verben *róða* och *tala*, som även med denna konstruktion ofta avser frivilliga handlingar, kan ha en annan orsak än blott och bart en önskan att skildra det de utsäger som händelser. Det är också sagt att denna orsak sammanhänger med händelsemomentet. Vad den är har läsaren redan gissat, nämligen den perfektiva aspekten. Händelsesynpunkten medför visserligen inte automatiskt perfektiv aspekt¹ — jfr fr. *il arrivait souvent que* —, men bortsett från sådana omskrivna lokutioner torde sammanlänkningen händelse-imperfektiv vara mera sällsynt: tanken associerar händelse-perfektiv. Nu märker vi att *ræða* — men ej så tydligt *tala*! — har en viss benägenhet att i personliga former hellre beteckna imperfektiv än perfektiv aspekt. Om vi i exemplen ur *ÞÞórdMei.* och *-Aæ*, sid. 24, byter ut *varð okkur rætt* och *varð mönnum rætt* mot *ræddum við* och *ræddu menn*, får vi omedelbart imperfektiv betydelse: »En gång satt vi och talade», »En gång var mina församlingsbor invecklade i ett samtal». Vill man undvika detta finns det som verkligt effektiva medel endast omskrivning med *koma*, *fara*, etc., *að-* och *verða-*konstruktionen. Jfr ex. ur Reyk., här sid. 38, där det just är denna konstruktion som ger ett efterföljande *róddu* omisskännlig perfektiv aspekt. Skulle man där vilja ha imperfektiv: »de kom att tala mycket och var i färd med att diskutera Björns förehavanden då jag kom in» finge man åtminstone sätta punkt efter *talat* och stryka *ok*.

Något i språkssystemet genomfört medel att uttrycka händelsesynvinkel och perfektiv aspekt har vår konstruktion emellertid aldrig blivit. Den torde knappast förekomma (ha förekommit) vid flera verb än de ovan redovisade och man kan faktiskt fråga sig varför. I en del fall ligger

¹ Det är därför som vi ovan behandlat aspektfrågan som en särskild fråga och ägnat den så stort utrymme.

orsaken i öppen dag: om man kan säga *mér verður reikað* (*þangað*) men ej **mér verður komið*, beror det på att *mér verður komið* sedan de första texternas tid och säkert ännu tidigare var upptaget för betydelsen 'man för (kommer att föra) mig', men varför är *mér verður farið* så sällsynt (ett fornspråkligt belägg) när *mér verður gengið* och, icke minst, *mér verður tíðfarið* är så vanliga, eller normala, är inte lätt att se; inte heller varför man inte kan säga **mér verður séð*, när *mér verður lítið* hos vissa författare blivit en ren kliché (betydelseskilnaden 'se'—'se på, vända blicken, etc.' är här irrelevant: ett seende kan lika väl som ett blickande skildras som en händelse). Detta bör emellertid inte förvåna: alla språk är fulla av i och för sig mycket ändamålsenliga uttryckssätt som aldrig blivit generaliserade. Liksom dessa har vår konstruktion stelnat och kan endast användas i en del stående fraser. Sådana »tendances qui n'ont pas abouti» får den strukturalistiska synen på språket som ett »system» inte förleda till att förbise. Detta systembegrepp kommer säkert kommande generationers strukturalism att väsentligt nyansera. Själva ordet »struktur» säger bättre än »system» vad språket är.

Av enahanda art blir svaret på frågan varför vår konstruktion inte kan användas med verkligt direkt objekt, dvs. endast är intransitiv. Man finner visserligen fall som: Kanske ætti ég að stelast þangað einhverja nótt þegar aftur fer að dimma, varð mér stundum hugsað. LaxnBr., s. 155, men där är satsen *Kanske — dimma* snarare ett slags adverbial («...», *svo varð mér stundum hugsað*), och beträffande *Mér varð stundum hugsað, að ég ætti ...* — som är möjligt fastän så sällsynt att jag inte funnit ett enda exempel på det i mina texter —, kommer man nog lätt att hålla med mig om att en *att*-sats inte har samma objektkaraktär som ett substantiv: en sådan anger innehållet i den handling som det inledande verbet uttrycker snarare än handlingens föremål. Dock kunde man, icke minst med *hugsa*, lätt vänta sig direkt objekt (se de många exemplen hos Fritzner).¹ Även med *líta*, ty här är betydelseskilnaden: med direkt objekt 'se' — med adverbial («prepositionsobjekt») 'se på' lika ovidkommande som ovan. Vad den än har för ursprung har den länge i och för sig inte innehållit något som ligger i vägen för utbildning med sådant objekt. Att den ligger närmast den »opersonliga passiven» (utan att vara det som ovan visats [sid. 34 f.]) förklarar ingenting, ty då uppstår frågan varför den »opersonliga passiven», i isländskan som ju tål direkt objekt vid fler impersonalia (*festir snjó, lengir dag*, etc.), inte tagit

¹ Och här skulle ju detta objekt för det mesta ha innehållskaraktär, vilket gör dess omöjlighet ännu mindre självklar.

det steg den tagit i flera språk och kommit att tåla direkt objekt (jfr fr. *il se dit bien des bêtises sur ce sujet*, da. *der blev kastet stene på ham*, där den oförfalskade språkkänslan betraktar det som följer efter verben som objekt och ingenting annat; se om detta, ej fullt så kategoriskt uttryckt som här, Erik Wistrand, *Über das Passivum i Göteborgs kungl. Vetenskaps- och Vitterh.-saml. handl. 7 A 1:1*, s. 96—119). Till och med formellt sett rent passiva verbformer kan i en del språk utbildas med formellt otvetydiga ackusativobjekt; så i nyiranska och -indiska dialekter (balüci *bädshähä ä mardä-rä kushtag*, ordagrant »ab rege illum hominem necatus est», hindi *us-nē ghōrē-kō mārā*, ordagr. »ab eo equum verberatus est»; ibid., s. 96 not). Här också blir svaret att uttryckets alla möjligheter inte blivit utnyttjade, utan att man kan säga varför. De hade kunnat bli det, och kan i och för sig bli det när som helst.

*

Om konstruktionens ålder behöver inte ordas länge: den uppträder redan i de äldsta texterna och förekommer även i fornnorskan, ehuru de få texter jag genomgått inte givit mer än två belägg. Det ena har vi redan sett (sid. 20 f.), det andra — ur samma text — är följande:

(1290—1400) Tók nú Bevers svá hart hiarta ok sté upp á essit ok hió þat með sporum. Þá varð honum litit upp (á) bergit, ok sá, hvar Íósúena var geymd millum tveggja dýra. Bev., s. 234b.

Ehuru dessa båda belägg är ur samma text synes de mig snarare tyda på konstruktionens existens i fornnorskan före Islands kolonisation än på särutveckling eller islandism.

Ett särskilt förhållande bekräftar detta, samtidigt som det synes visa att denna existens snarast varit av embryonal natur, mera en tendens som sökte sig utvägar i olika riktningar än en fast typ: färöiskan har en snarlik, men också bara snarlik, konstruktion, nämligen med presensparticip i stället för med supinum. Svarigheten att få färöisk litteratur utanför ursprungslandet gör att jag inte är i stånd att ge många exempel, men jag har dock samlat tillräckligt många för att belysa saken på ett i detta sammanhang tillfyllestgörande sätt. Dessa är:

ganga

(1936) Ein dagin, eg kom eystur um land, var mær gangandi eitt sindur hægri eystur gjøgnum hagan, enn vanligt plagar at verða gingið.
HBFj., s. 4.

líta

(1950) mær var lítandi uppí húsid.

På förfrågan uppgivet
som idiomatiskt av sedermera kyrkoherde Axel Tórgard, muntligt
4 dec. 1950.

Sällsynt därför att det oftast heter:

hyggja

(1912) júst sum hann einaferd hevdi »høgt av» ... fyrri 5 oyrur í skrá, og lokti sær um fremstafingur, sum var vordin svartur, var honum hyggjandi uttar gjøgnum dyrnar: »Jú so sanniliga kemur hon sjálv, Ingibjörg, til handils ...» RLGl., s. 4.

(Ds.) Óvart var honum hyggjandi yvir í konufólkastólin, og sá hann har Ingibjörg sita hugtikna Ibid., s. 15.

(1922) Honum var hyggjandi út á fjørðin, sum hann gekk. Har kom ein bátur rógvandi inn eftir. HADjsæ., s. 163.

(1928) Mær varð so hyggjandi eystur um áнна — skýmligt var vordið tá. — Har barst mær ein sjón fyrri eygu, eg sá ... RLH, s. 51.

(1940) Sum tey sita við bordið, og øllum tykist væl tilstanda, veit eingin av fyrr enn brúðgommurin fellur svímaður á gólvið. Eingin grunadi hví tað var, men aftan á brúðleypið segdi hann frá tí. Honum var hyggjandi út gjøgnum vindeygad, og har sá hann brødur sínar Hans Kristoffur og Jóhan standa í líkverju uttanfyri — bádir sótu við bordið. MRMs., s. 31.

(1949) Nú id eg stóð úti á gøtuni og hugsadi um gasslyktirnar, var mær hyggjandi upp í loft. Ræduliga myrkt var haruppi ... Tróndur Olsen í Út. IV, s. 39.

Man får inte tillskriva de starkt övertägande skrivningarna med *var* någon större betydelse. Genom bortfall av *ð* har i färöiskan *var* och *varð* kommit att sammanfalla i uttalet och färöingarna har mycket svårt att hålla dem isär i tanke och skrift. Att många av dessa *var* kan vara egentliga *varð* visas av:

(1941) Mennirnir sita og práta, og sólin gongur sína leið. Nú er hon komin aftur um hálvga eystur. Tá *verður* honum hyggjandi niður yvir Havnina TOST., s. 25.

(Samme man som i föregående ex. skrev *var*.)

Men andra kan vara verkliga *var*, som synes av:

(1950) Meðan tær nú gingu aftur til hús, *er* konuni hyggjandi
upp í loftið MSHGg., s. 160.

Att det inte är fråga om någon aspekt- eller annan betydelskillnad ligger i öppen dag. Konstruktionerna är i övrigt helt kongruenta med den isländska. Ja, likheten är så stor att det, med tanke på att dessa uttrycksätt i och för sig är så egendomliga, inte är troligt att de har utvecklats sig oberoende av varandra. Det är dessutom föga sannolikt att de vandrat från det ena språket till det andra efter det norska folkets splittring i flera språksamfund.

Jag sluter av det ovan stående att tendensen till vår konstruktion uppstått senast på 800-talet och att dess verkliga existens var ett fullbordat faktum senast på 1100-talet.

*

Denna höga ålder gör det inte lättare att besvara frågan om konstruktionens utveckling och ursprung. Den tycks dock inte försvåra saken på något oöverstigligt sätt. Men här får vi åter skilja på den sammansatta och den osammansatta typen.

Den sammansatta typen förefaller att vara den äldsta. Som vi strax kommer att se tillhör den åtminstone syntagmtyper som säkert är mycket äldre än typen *mér verður lítið*. Dessutom observerar vi att den endast är ett särfall av en mera allmän konstruktion; den står nämligen i paradigmatiske växling med samtidigt uppträdande typer med *vera*. Dessa typer är två.

Den första är:

(1300—1400-t.) Þá var svá mikit orð á aptrgöngum Gláms, at
mönnum var *ekki* iafntíðrött sem þat. Grett. XXXIV
(ÍF VII, s. 117).

Som vi ser finns det en väsentlig skillnad mellan detta syntagm och *mér verður lítið*-typen: här finns det ett subjekt, *ekki*, och (*iafn*)*tíðrött* har klar adjektivisk karaktär. Man kan om man så vill kalla det perfektparticip, nämligen neutrum av ett som det förefaller obetygat **tíðróddr*¹, och syntagmet kan, åtminstone i semantisk bemärkelse betraktas som passivt, men den verbala valören är, på grund av frånvaron av ett **tíðróða*, föga framträdande och något supinum är det under alla förhållanden inte. Denna typ är dessutom sällsynt; detta är mitt enda exempel.

¹ »Obetygat» nämligen i positiv. Om komparativ och superlativ se sid. 47. Jfr även sid. 49.

Den andra typen är:

(1220+—1300-50) Fór Steinólfr til bodsins ok þeir, er bodit var, utan Glúmr. Þeim var tíðrótt Einari Eyiólfsyni ok Þorvaldi ok Arngrími. Víg. XX (ÍF IX, s. 67).

Här finns det inget subjekt, konstruktionen är opersonlig, och »predikatsfyllnadens» (*tíðrótt*) adjektiviska karaktär träder i bakgrunden för en svärfångad valör som svävar mellan det opersonligt verbala — jfr *þá var farið að ræða um hitt málið*, med samma reservation som ovan att något **tíðróða* inte finns — och det adverbiala — jfr *þeim er vel á milli* 'de är goda vänner'. Men något av det adjektiviska kvardröjer dock även här, som vi snart kommer att visa, och icke minst därigenom skiljer sig denna »predikatsfyllnads» karaktär tydligt från den hos *lítið*, där jag inte ens med självsuggestion lyckas få in annat än en nästan personlig verbal valör.

Av dessa två typer — alltså med *vera* — finns endast den senare kvar i våra dagar¹, men *vera*-typen som sådan finns och det är det som här är det viktiga. Ex.:

(1895) Allt vedur á honum. Þó er honum einkum tíðrætt um Óskar Villimann EBenLm., s. 27.

(1941) Mönnum var tíðrætt um það hér í bæ, hverjum mundi verða falin forstada hins nýja skóla. JHÁrb., s. 119.

(1950) Þá var nú fólki á Snæfellsnesi ekki tíðrætt um sannleikann. ÞÞórdAæ., s. 148,

etc., etc.; även exempel med *margrætt*.

Orsaken till att konstruktionen med *vera* är så vanlig vid denna sammansatta typ medan den praktiskt taget är obefintlig vid den osammansatta är säkert inte bara den att en upprepad handling, en vana, naturligare — eller åtminstone oftare — framställes som en föreliggande omständighet (imperfektivt) än som en inträffande händelse (perfektivt), utan förvisso även den att den sammansatta typen till skillnad från den osammansatta fattas som en halvadjektivisk konstruktion.

Vad beträffar subjekttypen med *verða* i våra dagar är det, på grund av dennas onaturlighet, svårt att säga någonting om dess grammatiska status. Jag har inte funnit något exempel på den i de av mig genomgångna texterna och Halldór Halldórsson meddelar mig om den: »Ef til vill hægt að segja *mönnum varð ekkert jafntíðrætt*, en í minni málvitund er það fyrnska. Edlilegt mál er *ekkert varð mönnum jafntíðrætt um*».

¹ Halldór Halldórsson har på min förfrågan förklarat sig ur stånd att sätta ihop en enda idiomatisk mening med den förra.

Vad beträffar den subjektlösa typen kan jag inte finna någon annan skillnad mellan den och den motsvarande typen med *vera* än aspektskillnaden och en därmed sammanhängande knappt gripbar skillnad i graden av »aktiviteten» hos de omtalade personernas deltagande i handlingen. Men detta är ämnet i nästa stycke.

Skillnaden mot den sammansatta typen hos både *vera-* och *verða-*konstruktionen är emellertid, som redan antytt, klar: som i fornspråket har *tíðrætt* något av adjektivisk-adverbiell valör som *rætt* inte alls har. Formellt framgår detta med all önskelig tydlighet av det förhållandet att det kan böjas! Jfr:

(1906) Mönnum varð að vísu tíðrætt um tildrög og afleiðingar þessara merkilegu tíðinda ... En *tíðræddast* varð mönnum þó um sjálfan atburðinn
JTrR I, s. 175.

(Ett annat exempel *ibid.*, s. 179, och LaxnG, s. 343. Även *tíðræddara* är möjligt.)

Innan vi tar itu med ursprungsfrågan återstår det att karakterisera funktionen hos dativbestämningen (*mönnum, honum, etc.*).

Vi börjar med *vera*-typen. Att döma av mina exempel tycks det på denna punkt finnas en viss skillnad mellan subjekttypen och den subjektlösa. Jfr å ena sidan:

(Redan citerat) Þá var svá mikit orð á aþtrgongum Gláms, at mōnnum var ekki iafntíðrótt sem þat.

och å andra sidan:

(Ds.) Þeim var tíðrótt Einari Eyiólfssyni ok Þorvaldi ok Arngrími,

eller:

(Ds.) Þá var nú fólki á Snæfellsnesi ekki tíðrætt um sannleikann, med:

(1200—1275) Halldórr hét einn ríkr maðr ok vinr Haralds konungs; dóttir hans hét Ingibiörg, vitr kona ok væn ok var en í vináttu við konung; ok iafnan var konungr þar á veizlum ok var með þeim Ingibiörgu tíðrótt
Mork., s. 195.

Det är klart att innebörden i dativbestämningen i det första exemplet är mera likartad med den nästan lokala innebörden hos *með þeim Ingibiörgu* än i de senare. På grund av subjekttypens obefintlighet i det moderna språket är det emellertid svårt att säga något bestämt om detta. Typens sällsynthet gör det inte särskilt nödvändigt heller. Vi övergår så till att försöka fånga innebörden i dativbestämningen i den subjektlösa typen — alltjämt endast med sikte på den sammansatta typen.

Absolut tydligt är att dessa bestämningar inte är »agentiella» (uttrycken betyder inte »av mannen blev det (om)talat, etc.». De är inte heller vad jag, åtminstone provisoriskt, skulle vilja kalla »originativa» (de betyder inte »från männens sida...»), andra möjligheter att förtiga. De är närmast vad jag, med anslutning till Dirr (jfr nedan om de kaukasiska språken), kallar »affektiva». I konstruktionen i fråga presenteras inte handlingen såsom utgående från de konkreta varelserna, uttryckta medelst dativbestämningarna, utan såsom träffande dem. Men sådana dativkonstruktioner är i isändskan så vanliga (jfr nedan) att detta kanske är att slå in en öppen dörr. Mindre lättfångad är däremot den nyans varigenom dessa dativer skiljer sig från rena affektiva dativer. Åtminstone i det moderna språket har man, när man säger *mér var tíðrætt um það*, en tydlig känsla att *mér* »uträttar» mer, deltar mera aktivt i processen, än när man säger t. ex. *mér er alveg sama um það*. Detta är vår konstruktion inte ensam om, utan detsamma återfinns i de flesta andra opersonliga konstruktioner med verb (*mér þykir*, osv.). Det vore kanske ingen överdrift att kalla dessa dativer för »affektivaktiver». På grund av att den sammansatta typen endast betecknar upprepade handlingar ofta predicerade om kollektiva eller åtminstone plurala »subjekt» är denna nyans dock inte så tydlig som vid den osammansatta.

Om vi nu vänder oss till *verða*-typen, tycker vi oss icke så sällan märka att hos den enda verkligt representerade undertypen, den subjektlösa, det aktiva momentet är mera framträdande är hos *vera*-konstruktionen. Jfr de redan citerade *Þá var nú fólki á Snæfellsnesi ekki tíðrætt um sannleikann* och *Reykjavíkurbúum varð tíðrætt um nýja prestinn*. Det förra exemplet betyder närmast: »Sanningskärleken var då inte det mest framträdande draget hos folket på Snæfellsnes», medan en sådan nominalomskrivning inte skulle göra det andra textprovet samma rättvisa — där måste man hellre översätta: »Reykjavikborna gav sig att tala mer och mer om den nya prästen», eller något liknande. Detta sammanhänger som redan antytt med aspektskillnaden och även med skillnaden mellan durativ aktionsart i förra och inkoativ i det senare fallet: en inträdande handling, framställd som ett skeende och inte som ett tillstånd, ligger så att säga närmare sin källa än den motsatta.¹

Att den osammansatta typen, *ceteris paribus*, är den mest aktiva är redan sagt. Med tillfogandet av »*ceteris paribus*» har jag åsyftat motsatsen

¹ Utifrån detta (aktivitetsgraden) synes det mig vara som det förhållandet bör förklaras att en del språk — så delvis urindoeuropeiskan — slår (slagit) samman iterativ-obestämd-durativ aktionsart (aktionstyp), kausativum (icke självaktivt!) och passivum till en grammatisk grupp motsatt den aktiva.

vera : *verða*, och insätter vi uttrycken för denna åtskillnad får vi följande »aktivitetstablå»:

Minst aktivt <i>mér var tíðrætt</i>	Mera aktivt <i>*mér var rætt</i>
(Ännu?) mera aktivt <i>mér varð tíðrætt</i>	Mest aktivt <i>mér varð rætt</i>

Härmed torde den sammansatta typens synkroniska beskrivning samt frågan om dativbestämningarnas natur vara uttömda, och vi kan övergå till ursprungsfrågan. Någon skillnad mellan konstruktionerna i de äldsta texterna och i vår tid har jag nämligen inte kunnat upptäcka.

Det föreligger här inte längre något hinder att slå samman *vera*- och *verða*-konstruktionerna.

Det är uppenbart att subjekttypen har sitt ursprung i det säkert urgamla mönstret *mér er* / *verðr þat auðfengit, auðsótt, auðsét*, etc. (förlederna kunde mångfaldigas), som självt endast är en genusvariant av *mér er* / *verðr þessi hlutr auðfenginn*, etc., och skiljer sig från typen *mér er* / *verðr þat líúft* endast genom associationen med verbet. Förmedlande härvidlag, genom sin mellanställning mellan det verbala och det rent adjektiviska har av allt att döma de s. k. possibilitetsadjektiven varit: *auðgætr/gætt, auðnæmr/næmt*, samt, fastän i mindre utsträckning, de närstående adjektiven av typen **tíðföru|föru|föru* (jfr: [1943] *Ása varð tíðföru|föru fram í Álfatalægðir* ÞBH, s. 239) (Just detta adjektiv, valt här för jämförbarhetens skull, är inte betygat i fornspråket, men *margsmugall* och *margspurall* är det). I ett fall kan det också ledas i bevis att en av sammansättningarna, nämligen *fjölrætt* (här sid. 28) går tillbaka på ett possibilitetsparticip; jfr *var nú fátt fiqlróðara, en um mál þeirra G. ok Torfa Hard. X* (ex. efter Fritzner), en användning som i förbigående sagt är en egendomlig blandning av subjekttypen och den subjektlösa. Det *-róðr* som här ligger till grund är dock anomalt då possibilitetsparticip inte bildas till svaga verb¹ och i de övriga sammansättningarna måste det vara ett *-róddr* som ligger till grund (som komparativ- och superlativformerna visar [se sid. 47]). Det är dock inte utan intresse att omnämna att en känd isländsk språkforskare som inte hade reflekterat särskilt ingående över vår konstruktion, under ett samtal med mig om denna,

¹ Ej att förväxla med detta *-róðr* är det som föreligger i *tíðróðr*, etc. Där har vi bildning till *-rað* i *hundrað*, o. dyl. Det är väl detta sistnämnda *-róðr* som påverkat *fiqlróðr* (obs. förledernas semantiska analogi).

ville föra *tíðrætt* till ett icke existerande **tíðróðr*. Detta visar tydligt styrkan hos associationen med den adjektiviska typen, icke minst den aktiva. Detta sista är en blick framåt, mot det som nu kommer.

Att avleda den subjektlösa (opersonliga) typen ur denna personliga (med saksubjekt) skulle visserligen vara i god överensstämmelse med våra moderna kontinentala tankevanor, men enligt min mening helt förfelat. Det kan inte vittna om annat än minst sagt lika hög ålder hos båda att denna opersonliga typ från början starkt överväger över den personliga. Däremot är det inte omöjligt att denna typ i en del fall efterträtt en subjekttyp med personsubjekt. Det ser nämligen ut som om den jämförliga frasen *ek er starsýnn* (se ex. hos Fritzner), som kommit ur bruk, vore äldre än den moderna *mér verður starsýnt* (se Bl. samt som ex. ÞÞórdFm., s. 92, och det intressanta *varð mönnum ennþá starsýnna* hos JTrR III, s. 266) och *ek er tíðtalaðr* är betygat, visserligen sent ([1400—1650] [*kerling tók trog sitt ok ferr inn síðan, ok*] *er miðk tíðtöluð um varginn* Álaf., s. 102), medan det i våra dagar endast kan heta *henni verður tíðtalað* (ej påträffat i texterna)¹, men dessa fall kan inte ha varit särskilt många — inget av de hithörande adjektiven är betygat i gammal tid konstruerat på detta sätt. Detta flyttar dessutom bara på problemet: varken *þeim var(ð) margrótt* eller *þeim var(ð) starsýnt* kan omedelbart uppstå ur **þeir váru margróddir* eller *þeir váru starsýnir*; de behöver ett mönster att gå efter eller en förmedlande mellanlänk eller båda delarna.

Mönstret är lättgenomskådat och är av mellanlänkstyp!

Vi observerar nämligen att en ren opersonlig konstruktion (dvs. en konstruktion utan dativbestämning) av våra »predikatsfyllnader» (*tíðrött*, etc.) uppträder lika tidigt som den med dativbestämning. Ex.:

(1000-t.—1200) Var of þat tíðrött hverr sveinn síá [rättat från sva.] mundi verða fyr sér. ÍHom., s. 11.

(1200+—1250-1300) of kveldit var tíðrött of visurnar, ok segia þeir hirdmenn, at ... Sneg. (ÍF IX, s. 269).

(1220-50—1300-50) Margrótt var um þetta mál, hversu eidar Glúms myndi vera eða fram fara. Víg. XXIV (ÍF IX, s. 85),

etc.

I ett uppkonstruerat exempel som: **Menn váru þá á þingi ok var(ð) miðk margrótt um þetta mál*, yttrat utan avsikt att förknippa *menn* och

¹ Huvudhs. (AM 571 4° [1500-t.]), som här är skadad, har kanske *er henni tíðrött um varginn* (se utg.), men detta kan inte åberopas: *tíðtalaðr* och **tíðróðdr* är inte omedelbart jämförbara.

varð margrótt, kunde lyssnaren, för vilken »ellipsen» av en i annat kasus redan använd »agent» hörde till det vardagliga, under trycket av schemat *monnum var(ð) auðsét, tíðkvæmt*, etc., lätt komma att företa denna förknippning och nästa gång säga: *Menn váru þá á þingi, (ok) var(ð) þeim miðk margrótt um þetta mál*. Att det är så det gått till anser jag för knappast diskutabelt, men jag medger att fler verkliga exempel skulle vara välkomna (jfr nästa sid.). Ett direkt indicium på denna förklarings riktighet finns dessutom:

Det ligger i sakens natur att rent opersonliga konstruktioner som de ovan nämnda används endast om situationer där det reella subjektet är kollektivt eller pluralt. Nu är mina äldre (fornisländska) belägg på den opersonliga konstruktionen med dativbestämning samtliga med dylikt subjekt (se ex. ovan). Detta kan inte vara en slump.

När *þeim var(ð) margrótt* var skapat var det givetvis bara en tidsfråga när *mér var(ð) margrótt/rætt* uppstod. Vanligt blev det dock inte förrän i nyisländsk tid, så långt det knappa medel- och äldre nyisländska materialet gör det möjligt att se. Efter *margrótt, tíðrótt* och *margtalat, *tíðtalat* (och *tíðfarit, tíðgengi* som hör till samma sorts potentiella impersonalia) kunde även *tíðlítið* och *tíðreikað* (vars användning som rena impersonalia är knappt tänkbar) lätt bildas. Att dessa är senare tillkomna framgår också av beläggens kronologi.

Det är möjligt att den osammansatta typen delvis uppstått ur den sammansatta. Sålunda kan *rótt* och *talat* hos en del språkbrukare närmast ha lösgjort sig ur *marg-* och *tíðrótt*, *marg-* och kanske även det ej betygade **tíðtalat*. Här gäller det att ta ställning till förhållandet *margrótt—mart rótt* och liknande.

Det har kanske chockerat någon läsare att jag, som enda exempel på subjekttypen i texterna, sagt mig ha funnit passusen ur Grettis saga, meddelad sid. 45. Är då exemplen med *mart talat* sid. 25 inga fall med subjekt? Enligt min mening icke. Ingen islänning torde fatta konstruktionen som =*mar(g)t var(ð) talað (af þeim)*, utan *mar(g)t* är här närmast ett slags adverb, av samma art som *títt* i *títt farid* jämfört med *tíðfarid*. Så kan *margtalat* lätt ha givit upphov till *mar(g)t talat*, nämligen såsom en semantiskt likgiltig variant. Att *tíðfarid*, *tíðgengið*, *tíðlítið* och *tíðreikað*, eller sammansättningar med andra förleder, däremot skulle ha någonting att göra med uppkomsten av de osammansatta motsvarigheterna tror jag inte: alla de nyss uttryckligen nämnda¹ — som bör ha varit de van-

¹ Om en eventuell annan (*stíðgengi*?) se strax nedan.

ligaste — är för sent betygade (mycket senare än de osammansatta motsvarigheterna) och nr 2 och 3 — ja även 1 — dessutom för sparsamt (endast ett ex. vardera resp. två hos samma författare). Dessutom kan förklaringen inte gälla *hugsað* som vid sin sida varken har något *tíð-* eller *marghugsað*. Huvudkällan måste vara en annan, och den är inte svår att finna.

På samma sätt som **Menn váru þá á þingi ok var(ð) miðk margrótt um þetta mál* kunnat komma att fattas så att det var »mönnum» som det blev »margrótt», på samma sätt kunde ett **Menn váru þá á þingi ok var(ð) eitt sinn gengit at logbergi* tolkas så att det var »mönnum» som det blev »gengit». Men även uppkomsten av den singulara typen kan förklaras på detta sätt. I en utsaga som:

(1200-t.—1380+) Laugardaginn stóð konungr upp ok fór til morgintíða. Síðan gekk hann til messu ok þaðan á stefnu ok var fiöldi kominn á stefnu af bóndum. Áttu þeir mart at tala. Sat konungr þar lengi dags ok var heldr síð gengit til hámessu. Eftir messuna gekk konungr þegar til matar ... Flát. II, s. 232,

ser, som sammanhanget visar, *var gengit* ut att syfta endast på konungen, men man kan strängt taget inte vara helt säker på att konstruktionen inte är »personligt passiv», syftande nämligen på både konungen och (en del av) bönderna plus det underförstådda kungens följe. Under alla förhållanden måste sådana tvetydiga förbindelser ha förekommit i »talet» (la parole), och i dem förelåg ju förutsättningen för utvecklingen av den singulara typen.

(Här kan inom parentes tilläggas att *síð gengit* [så hs.] kanske hellre bör fattas som *síðgengit*, alltså sammansatt typ. Det osammansatta *gengit* skulle alltså delvis kunna ha utvecklats sig ur den sammansatta [jfr ovan].)

Rent opersonliga konstruktioner är nämligen, *ceteris paribus*, lika vanliga vid den osammansatta som vid den sammansatta typen:

(1220-50—1300-50) Nú kemr Ívarr heim, ok er gengit í mót honum vegliga ok fagnat með blíðu. Vig. III (ÍF IX, s. 7).

(1275—1300) Kári gekk í braut, ok varð ekki eptir honum gengit Níal. CLV (ÍF XII, s. 444).

Tvetydiga, eller potentiellt tvetydiga, sammanhang som det ovan anförda anser jag alltså även här ha varit utgångspunkten för dativkonstruktionerna, dvs. för det som här skulle förklaras. Inte heller i

detta fall fattades det mönster, fastän ej alltid så direkta som vid den sammansatta typen. Jag tänker närmast på possibilitetsparticipen:

(1100-t.—1200) mannigi vas ór húsi út gengt

Heilag. I, s. 218,

(Kunde visserligen fattas som sammansatt.)

(1225—1250+) er ǫngum yðrum manni kvæmt í Nóreg

Óláfs s. h. (Munch-

Unger, s. 58; ÍF XXVII, s. 98),

etc. Den hos dessa vanliga vacklan mellan aktiv och passiv diates måste härvidlag ha spelat en avgörande roll.

Denna förklaring gäller utan vidare för *fara*, *ganga*, *róða* och *tala*, men knappast för *lita*, *hugsa* och *reika*, som i likhet med de sammansatta motsvarigheterna säkert varit sällsynta som rena impersonalia. Även dessa måste anses ha uppstått på analogisk väg: *reikað* förklaras sålunda utan vidare ur *gengið*; men vad har varit förebilden till *litið* och *hugsað*?¹

För att börja med *litið* måste det först påpekas att den på det hela taget stora övervikten för detta verb inte får förvrída synen på problemet: i fornspråket finns det ingen nämnvärd övervikt (se den statistiska tabblån sid. 33) och det kan sålunda inte anses vara den äldsta frasen. Denna övervikt beror dessutom säkert på att man oftare har anledning att säga att man kommer att se på någonting än att man kommer att hamna eller gå någonstans. Man ser för det första mycket oftare än man gör vad som helst annat och för det andra finns det vid detta verb ett behov att skilja mellan frivilligt och ofrivilligt som inte föreligger vid andra verb med undantag av »gå». Och det är just till *gengið* som jag skulle vilja anknyta *litið*. Just dessa två verb förekommer ideligen i berättarstilen där vår konstruktion hör hemma.

Detta räcker dock inte till att helt förklara uppkomsten av konstruktionen vid just detta verb. Bilden av jordmånen ur vilken den skjutit upp blir inte fullständig förrän man har påpekat hur vanliga flera *verða*-fraser är, och var redan i det äldsta kända språkskedet, för att uttrycka just ofrivilliga handlingar, händelser. Man tänke på *e-m verðr bilt*, *felmt* (först senare betygat även *hverft*) *við*, *e-m verðr á at gera e-t* (se ex. hos Fritznér), *e-m verðr at orðum* (ex. Fær., s. 72), m. fl. *Mér verðr*, och särskilt *mér varð*, var ett färdigt schema som gärna ville inställa sig när man ville uttrycka något nytt som man, mer eller mindre av en händelse, kom att göra; fortsättningen fick rätta sig efter språkets övriga möjligheter på den punkten. Att ingen *vera*-konstruktion är betygad vid den osamman-

¹ Det en gång betygade *at hugat* (här sid. 9) kan förklaras ur *litið*.

satta typen med *litið* förrän på 1800-talet tar jag till intäkt för att denna förklaring är den riktiga och att denna fras ej uppstått ur opersonliga konstruktioner (i här använd betydelse).

Vad *hugsað*-frasen beträffar uppträder den såpass sent att det är enklast och väl riktigast att förklara den som bildad efter det globala mönstret som alla de övriga fraserna kommit att utgöra, detta givetvis med *e-m verður*-schablonen i bakgrunden som en ännu i våra dagar levande realitet. Här vore det förfelat att tänka på det gamla hapaxet med *at hugat*; detta har ju knappt någonting med »tänka» att göra utan betyder 'märka, varsebliva, observera' och ovan är sagt att det kan förklaras som bildat efter *litið*.

Som man ser söker jag det första ursprunget till vår konstruktion i »opersonliga passivkonstruktioner». Men så snart den hade uppstått förlorade den sitt släktycke och, till skillnad mot den »opersonliga passiven», utbildades praktiskt taget endast med *verða* som hjälpverb.

Härmed torde ursprungs- och utvecklingsfrågan i allt väsentligt vara besvarad.

*

Det sista i inledningsorden satta frågetecknet avsåg konstruktionens intresse ur allmänlingvistisk synpunkt och den därmed sammanhängande frågan om liknande konstruktioners eventuella förekomst i andra språk.

Om den första frågan behöver inte ordas länge. Genom sin egendomliga natur och uppkomst är det självklart att en konstruktion som *mér verður litið* har det allra största intresse. Även om den inte påträffades någon annanstans visar den oss att och hur ett sådant uttryckssätt kan uppstå. Den lär oss också hur det skulle kunna komma att helt undantränga personliga konstruktioner. Särskilt i den folkliga berättarstilen är denna konstruktion starkt schablonpräglad. Under sådana förhållanden kunde den lätt gripa omkring sig. Men härvidlag skulle den komma att omfatta alltfler verb betecknande handlingar som det är mer eller mindre onaturligt att framställa som händelser — det är t. ex. onaturligt att säga att man »råkar vilja någonting». Detta skulle automatiskt medföra en utsuddning av händelseinnebörden, och konstruktionen skulle så småningom bli helt likvärdig med de personliga konstruktionerna, särskilt om den under tiden hade hunnit användas med direkt objekt. Sista steget vore att dessa sista, och ej de opersonliga, komme att överges på grund av deras överflödighet.

Frågan är nu om inte detta, eller snarlika saker, faktiskt hänt i ett eller annat språk.

Résumé

La locution employée dans le titre, *e[ínhverju]m verður litið á e[íthva]ð*, dont le mot-à-mot est «à quelqu'un il est tourné les yeux sur quelque chose», symbolise une construction entièrement normale dès les premiers textes de l'islandais et devenue très fréquente en islandais moderne. Pour rendre son sens il faut en français avoir recours à des périphrases comme «le hasard fait que je regarde quelque chose», «mes regards tombent sur quelque chose», etc. Elle est employée avec une dizaine de verbes, dont les plus usités sont, par ordre décroissant de fréquence, *líta* 'regarder', *hugsa* 'penser', *reika* 'errer', *ganga* 'aller', *ræða* et *tala* 'parler'.

P. 1—4 l'auteur commence par faire remarquer que cette construction n'a encore fait l'objet d'aucune étude et qu'elle n'exprime pas toujours, come pourraient le faire croire les exemples des dictionnaires, une action involontaire.

P. 4—20 il présente les exemples qu'il a trouvés de cette construction dans des cas où elle désigne une action involontaire (avec les aspects hasard [sous-aspects hasard pur et causes mécaniques] et incontrôlabilité [sous-aspects réflexes, actions automatiques et obsessionnelles]).

P. 20—22 il examine quelques exemples équivoques.

P. 22—27 il présente les exemples où on pourrait penser qu'il s'agit d'actions volontaires et montre que, si ces actions sont bien en elles-mêmes volontaires, l'objet de la construction en question n'est pas de les présenter comme telles mais comme des événements, qui, en tant qu'événements ne sauraient être ni volontaires ni involontaires.

P. 27—32 il présente une série de formes de sens identique et qui semblent être les verbes étudiés précédemment mais préfixés au moyen de *tíð-* 'souvent' et *marg-* 'beaucoup'. Revenant sur ces formes p. 45—47 l'auteur montre qu'elles sont plutôt adjectivales que participiales.

P. 33 est un tableau statistique des différents cas (sur une base de plus de 50.000 pages in 8° entièrement dépouillées).

P. 34—41 l'auteur montre que la construction en question n'est pas passive, que son «mode d'action» est indifférent (ponctuel ou duratif selon les verbes et selon les cas) mais son «aspect» toujours perfectif.

P. 41—43 il montre comment cette construction est restée une «tendance qui n'a pas abouti». Elle n'a par exemple pas été étendue à l'emploi transitif.

P. 43—45 l'auteur traite de la question de l'âge de la construction. Comme elle existe en vieux-norvégien, elle doit être plus ancienne que

la colonisation de l'Islande, mais comme la construction correspondante en féroïen comporte le participe présent et non le participe passé du verbe, il s'est agi plutôt d'une tendance que d'un type solidement établi.

P. 45—54 traitent avant tout de l'origine de la construction. Le type préfixé (composé) paraît le plus ancien. L'auteur explique sa naissance par l'adjonction d'un complément au datif dans des constructions impersonnelles où un tel complément pouvait paraître sous-entendu: **Menn váru pá á þingi ok varð miðk margrótt um þetta mál* 'Les hommes étaient alors au thing et on parla beaucoup de cette affaire' > **Menn váru pá á þingi ok varð þeim miðk margrótt um þetta mál* '... et ils en vinrent à parler ...'. Il est possible que le type non préfixé soit en partie sorti du type préfixé, mais l'auteur pense qu'en général son origine s'explique par la même adjonction d'un complément au datif dans des constructions impersonnelles: **Menn váru pá á þingi ok varð eitt sinn gengit at logbergi* 'Les hommes étaient alors au thing et une fois on alla au rocher de la loi' > *... *varð þeim eitt sinn gengit* ... 'il leur arriva d'aller ...'. La fréquence des constructions datives en islandais a favorisé la chose. Certains emplois peuvent être aussi dus à l'analogie.

L'auteur termine en soulignant l'intérêt de cette construction au point de vue de la linguistique générale et suggère aux spécialistes des langues caucasiennes, célèbres pour leurs constructions verbales impersonnelles, d'examiner ces constructions à la lumière des faits islandais afin de voir si dans quelques-unes d'entre elles les dites constructions n'auraient pas la même origine qu'en islandais.

FÖRKORTNINGAR

Samlingsverk o. dyl.

- Ann.=Annales Islandici posteriorum sæculorum. Annálar 1400—1800 I—4, Reykjavík 1922—48.
DI=Diplomatarium Islandicum. Íslenzkt fornbréfasafn I—XV, Kaupmannahöfn—Reykjavík 1857—1951.
Drei Lygisögur=Áke Lagerholm, Drei Lygisögur (Altnord. Saga-Bibl. 17 [1927]).
Fornsögur sudrlanda=Gustaf Cederschiöld, Fornsögur sudrlanda, Lund 1884.
ÍF=Íslenzk fornrit II—XII, XXVI—XXVIII, Reykjavík 1933—56.
Riddarasögur BV=Riddarasögur I—VI. Bjarni Vilhjálmsson bjó til prentunar, Reykjavík 1954.
STUAGNL=Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur.

Fornisländska

- Band.=Bandamanna saga (ÍF VII).
Biarn.=Bjarnar saga Hítðelakappa (ÍF III).
Bysk.=Byskupa sögur I—III. Guðni Jónsson bjó til prentunar, Reykjavík 1948.
EgÁs.=Egils saga einhenda ok Ásmundar berserkjabana (Drei Lygisögur).
Eyrb.=Eyrbyggja saga (ÍF IV).
Flat.=Flateyjarbók 1—3, Christiania 1860—68.
Fær.=Færeyingasaga. Den islandske saga om Færingerne. På ny udgiven af Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, København 1927.
Grett.=Grettis saga Ásmundarsonar (ÍF VII).
HálfB=Hálfðanar saga Brönufóstra (Fornaldar sögur norðrlanda III).
Hard.=Hardar saga (ex. efter Fritzner).
Heid.=Heidarvíga saga (ÍF III).
Heilag.=Heilagra Manna Sögur. Fortællinger og Legender om Hellige Mænd og Kvinder udg. af C. R. Unger I—II, Christiania 1877.
ÍHom.=Homiliu-bók. Isländska homilier efter en håndskrift från tolfte århundradet utg. af Theodor Wisén, Lund 1872.
Korm.=Kormáks saga (ÍF VIII).
Mág.=Mágus saga jarls (ældsta version) (Fornsögur sudrlanda).
Mork.=Morkinskinna. Pergamentsbog fra første Halvdel af det trettende Aarhundrede ... udg. af C. R. Unger, Christiania 1867.
Níal.=Brennu-Njáls saga (ÍF XII).
Óláfs s. h.=Saga Óláfs konungs ens helga ... udg. efter Foranstaltn. af det Akad. Coll. ved det Kgl. Norske Frederiks Univ., Christiania 1853: Óláfs saga helga (ÍF XXVII).
Rém.=Rémundar saga keisarasonar, utgifven för STUAGNL af Sven Grén Broberg, København 1909—12 (=STUAGNL XXXVIII¹⁻⁴).

Reyk. = Reykdæla saga ok Víga-Skútu (ÍF X).

Sneg. = Sneglu-Halla þáttur (ÍF IX).

Sturl. = Sturlunga saga efter Membranen Króksfjardarbók udgiven af Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab I—2, Kjøbenhavn och Kristiania 1906—11.

Svarf. = Svarfdæla saga (ÍF IX).

Víg. = Víga-Glúms saga (ÍF IX).

Medelisländska

Álaf. = Ála flekks saga (Drei Lygisögur).

Hiálm. = Hjálmpérs saga ok Ölvés (Fornaldar sögur norðrlanda III).

Vilm. = Vilmundar saga vidutan (Riddarasögur BV VII).

Nyisländska

AxThLs. = Axel Thorsteinson, Ljód og sögur, Reykjavík 1916.

EBenLm. = Einar Benediktsson, Laust mál. Úrval. Steingrímur J. Þorsteinsson bjó til prentunar I—II, Reykjavík 1952.

EKvR = Einar Kvaran, Ritsafn I—VI, Reykjavík u.á.—1944.

FrFrS = Fridrik Fridriksson, Sölvi I—II, Reykjavík 1947—48.

GFrR = Guðmundur Fridjónsson, Ritsafn I—VI, Akureyri 1955.

JakJL = Jakob Jónsson frá Hrauni, Sex leikrit, Reykjavík 1948.

JÁÞj. = Jón Árnason, Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri I—II, Leipzig 1862—64.

JHallR[it]II = Jónas Hallgrímsson í óbundnu máli. Tómas Guðmundsson gaf út, Reykjavík 1948.

JHÁrb. = Jón Helgason (biskup), Árbækur Reykjavíkur 1786—1936, Reykjavík 1941.

JStgr. = Ævisaga síra Jóns Steingrímssonar eftir sjálfan hann, 2. útgáfa, Reykjavík 1945. (= Skaftafellinga rit I. Guðbrandur Jónsson sá um útgáfuna). — Skriven 1784—91.

JThMk. = Jón Thoroddsen, Maður og kona, Kaupmannahöfn 1876.

JThorÚt. = Jón Thorarensen, Útnesjamenn, Reykjavík 1949.

JThPs. = Jón Thoroddsen, Piltur og stúlka, 4. útg., Reykjavík 1923. — 1:a uppl. 1850.

JTrR = Jón Trausti (Guðmundur Magnússon), Ritsafn I—VIII, Reykjavík 1946—51.

KrBjBGr. = Kristmundur Bjarnason, Beverly Gray og upplýsingaþjónustan (övers. av Clarie Blank), Akureyri 1951.

LaxnAt. = Halldór Kiljan Laxness, Atómstöðin. Skáldsaga, Reykjavík 1948.

LaxnBr. = Halldór Kiljan Laxness, Brekkukotsannáll, Reykjavík 1957.

LaxnFf. = Halldór Kiljan Laxness, Fuglinn í fjörunni. Pólitísk ástarsaga, Reykjavík 1932.

LaxnG = Halldór Kiljan Laxness, Gerpla, Reykjavík 1952.

LaxnHlj. = Halldór Kiljan Laxness, Hið ljósa man, Reykjavík 1944.

LaxnLh. = Halldór Kiljan Laxness, Ljós heimsins, Reykjavík 1937.

LaxnVm. = Halldór Kiljan Laxness, Vefarinn mikli frá Kasmír, önnur útgáfa, Reykjavík 1948.

LaxnÐ = Halldór Kiljan Laxness, Þættir, önnur útgáfa, Reykjavík 1954.

- MelEnd. = Endurminningar Páls Melsteds ritadar af honum sjálfum, Kaupmannahöfn 1912.
- ÓDavG = Ólafur Davíðsson, Galdur og galdramál á Íslandi, Reykjavík 1940—43.
- SjJSæ = Sigurjón Jónsson, Sögur og ævintýri, Reykjavík 1947.
- StJÐEBenLm. = Steingrímur J. Þorsteinsson, Formáli till och Æviágrip Einars Benediktssonar i slutet av EBenLm.
- ÐBH = Þórleifur Bjarnason, Hornstrendingabók, Akureyri 1943.
- ÐSveinÆ = Æfisaga Þórdar Sveinbjarnarsonar ... af honum sjálfum, Reykjavík 1916.
- ÐÐórdAæ. = Þórbergur Þórdarson. Ad æfilokum (= Æfisaga Árna prófasts Þórarinssonar VI), Reykjavík 1950.
- ÐÐórdÁs. = Þórbergur Þórdarson, Á Snæfellsnesi (= Æfisaga Árna prófasts Þórarinssonar IV), Reykjavík 1948.
- ÐÐórdBrL = Þórbergur Þórdarson, Bréf til Láru, 4. útg., Reykjavík 1950.
- ÐÐórdFm. = Þórbergur Þórdarson, Fagurt Mannlíf (= Æfisaga Árna prófasts Þórarinssonar I), Reykjavík 1945.
- ÐÐórdHv. = Þórbergur Þórdarson, Hjá vondu fólki (= Æfisaga Árna prófasts Þórarinssonar III), Reykjavík 1947.
- ÐÐórdÍs. = Þórbergur Þórdarson, Í sálarháská (= Æfisaga Árna prófasts Þórarinssonar II), Reykjavík 1946.
- ÐÐórdMei. = Þórbergur Þórdarson, Með eilífdarverum (= Æfisaga Árna prófasts Þórarinssonar V), Reykjavík 1949.

Fornnorska

Bev. = Bevers saga (Fornsögur sudrlanda).

Färöiska

- HADjSæ. = Hans A. Djurhuus, Smásögur og ævintýr, Tórshavn 1922.
- HBFj. = Hedin Brú, Fjallaskuggin, Tórshavn 1936.
- MRMs. = Mikkjál Dánjalsson á Ryggi, Midvinga søga, Tórshavn 1940.
- MSHGg. = Maria Skylv Hansen, Gamlar gøtur. Sidir — sagnir — søgur, Tórshavn 1950.
- RLGl. = Regin í Líd (= R. Rasmussen), Glámlýsi. Smásögur, Tórshavn 1912.
- RLH = Regin í Líd, Høvdingar hittast. Sjonleikur í 3 tátum, Tórshavn 1928.
- TOST. = Tróndur Olsen, Stubbar, Keypmannahavn 1949.
- Út. = Útiseti. Árbók Føroyingafelags I—, Keypmannahavn 1945—.

PER NYQUIST GRÖTVEDT

Forholdet mellom skriftspråk og talespråk i söröstnorsk i senmiddelalderen.

Eksemplene som denne språkstudie bygger på, er hentet fra en materialsamling av middelalderdiplomer som er nyttet i et uttrykt språkvitenskapelig arbeid: Skriftspråk og talespråk i Oslo bispedømme 1350—1450, hvor problemet vil bli fullstendigere behandlet. Når jeg har stanset opp ved året 1450, skyldes det at brevene etter den tid trenger en systematisk undersøkelse för de spredte eksempler kan utnyttes.

I

Ved undersökelse av de gamle middelalderbrev er det nödvendig å skaffe seg klarhet over hva skriftformene representerer. Gir de uttrykk for en *skriftspråktradisjon*, eller er det *skrivernes talespråk* som trer fram i brevene? Spørsmålet er meget komplisert, fordi hverken skriftspråk eller talespråk er faste størrelser som det er en enkel sak å skjelne mellem. Især er dette tilfelle i den mellomnorske språkperiode etter 1350 (Hægstad) eller 1370 (Seip). De viktigste skriftsentrer i söröstnorsk er sikkert Hallvardskirken, d. v. s. domkirken i Oslo, med sin domskole for utdannelse av bispedømmets prester, og Mariakirken med kanselliet og en skole som bl. a. utdannet tjenestemenn for det kongelige embetsverk. Her — ved Hallvardskirken i sterkere grad enn ved Mariakirken — utformedes en friere öno. skriveskikk, som nok holdt på mange av de gamle skrifttradisjonelle former, som bygdemålene for en stor del hadde fjernet seg fra — især prøvde skriverne å holde böyningssystemet intakt —; men samtidig tok de opp mange særdrag fra söno., som de gjennomfører med større eller mindre prinsippfasthet. Gamle skriftnormer og nyere skriftformer blandes sammen; for hverken ved domskolen eller ved Mariakirkens skole kan det ha vært noen undervisning i rettskrivning i moderne forstand. Der las større vekt på paleografiske og kalligrafiske finesser enn på ortografiske.

Blant disse sørøstnorske særdrag som er sterkest fremtredende, bør nevnes:

1) *Vokalreduksjon*, først av $a > \text{æ}$, e og senere, især etter 1400, av $u/o > \text{æ}$, e .¹

2) *Vokalharmonien* med vokalene i/e , u/o bestemt etter foregående stavelses vokal. Uregelmessighetene tiltar sterkt, da vokalsvekkelse og omgivende konsonanter hindrer gjennomføringen av de vokalharmoniske prinsipper.

a) I sluttlyd skrives stadig oftere e for i : *Raumærike*, *skipte* s., *vitne* o. fl. og o for u : *fyrsto*, *æigo*, *fullo* o. s. v.

b) Foran s og t (og til dels foran nn ved palatalisering), skrives ofte i : *afrædis*, *logrettsman*, *vppborit*, *lokit* o. fl.

Etter 1420 er det vanskelig å påvise noen virkelig vokalharmonien unntagen i kortstavelsesord som *viku*, *tillaghu*, *tiltalu*, *gatu*, *voku*.

3) Det er mindre av *u-omlyd* enn i vestnorske skrifter. Yngre *u-omlyd* er lite prinsippfast gjennomført, selv i slike tilfelle hvor labiale konsonanter har vært medvirkende: *ollum*—*allum*, *hondum*—*handum*, *fastu*—*fastu*, *fodur*—*fadur*, *lodu*—*ladu*, *voku*—*vaku* veksler. Det er åpenbart at mange skrivere hadde omlyd i sitt eget talespråk, som f.eks. i *vaku*, men ikke nytter noe særskilt tegn, på samme måte som a også kan være tegn for å . Det er mulig at vokalkvaliteten ved yngre *u-omlyd* hadde en svakere labial klangfarge enn ved eldre *u-omlyd* (jfr. Grötvedt, MM 1938 s. 155 f.²). Det synes, især etter 1400, å være tillöp til å komme bort fra de omlydte former blant de mer skrivekyndige (jfr. STO s. 107). I et typisk geistlig miljø som Sandar prestegård har i 24 undersøkte brev i tiden 1350—1400 nesten halvparten av ekss. omlyd (når mangelen av omlyd i svakere aksentuerte endelser ikke medregnes), mens ikke mer en ca. $\frac{1}{4}$ av ekss. har omlydsvokal i tiden 1400—1450.

I tidens løp har det nok innenfor böyningssystemene skjedd en utjamning, slik som vi tydelig kan se ved den eldre *u-omlyd*, som i öno. må ha vært gjennomført i større omfang enn den yngre: *al* pron. nom. f., nom. pl. n., *pak* for *þokk*, *hand* for *hønd*, *mark* for *mørk*, *barn* for *børn*, *fyrsgd* nom. f. o. s. v. (jfr. STO s. 107) (En oversikt over yngre *u-omlyd* gir Skulerud i Maal og Minne 1949 s. 19 ff.³).

¹ Jfr. Grötvedt, Skriftspråktradisjon ved Hallvardskirken og Mariakirken i Oslo 1350—1450 s. 105, 148 (forkortet STO).

Jfr. Grötvedt, Studier over lagmannsbrev i Oslo 1350—1450 s. 86 (forkortet LO).

² De viktigste særdrag i sørøstnorske diplomer i tiden 1300—1350, Maal og Minne 1938.

³ Olai Skulerud, Nokre merknader om det yngre *U*-ljudbrigdet i norrønt mål.

4) *Monoftongering* er det mye av både foran *m* (*þæm, hem(h)olt, gømizst, Romærike*), *r* (*høra, þera, mere*) og foran konsonantforbindelse: *helsom, kopt, østre*, og i flere andre tilfelle, f. eks. i biskop Øysteins hyrdebrev DN 9:186—1395 (avskr. fra 1426) med ordformer som *værlonar* gen. f. til *verðlaun, ruædhi* for *vreidi*, ofte i ord med svak aksentuering som den ubest. art. *en, et*. Det er dog først etter 1400 at monoftongeringen får et stort omfang i brevene.

5) *Nye diftonger* som i *sæitia, teikit* er på retur etter 1400. Østnordisk brytning er det mange ekss. på i personnavn som *Siugurd, Giurdsson, Þorgiuls, Ketiuks* og i appel. som *miolno* 1:594 — Vestf. 1404, *miwnæ* 8:286 — Vestf. 1431, *kiunu* 7:352 — Vestf. 1440 med *y > iu(io)* foran *l* (kakuminal?).

6) *Assimilasjon* (f. eks. av *rl, rn, rs > ll, nn, ss* i ord som *Ellinger, fonno* adj. dat. n., *hosso* for *hvorso < huarso, ld, nd > ll, nn* i *Vestfollenne* fl. gg., *kiællan* nom. 7:334—1402, wallande 1:692—1424, *handerban* 3:430—1380, *laupælan* 10:89—1395 o. s. v.), *bortfall av konsonant*, især *r* og *d* (*ð*) mellom vokaler og i sluttlyd bidrar til oppløsning og sammenfall av böyningssystemene: *gódra* gen. pl. skrives ofte *goda, fullrar* gen. sg. f. får formen *fullre* el. *fullri* og faller sammen med dat., *kirkiunnar* gen. utvikler seg til *kirkiunne* og senere til *kirkienne* (*kyrkienne*); *ð*-bortfall er det færre ekss. på: *andææs* 3. pl. pt. 2:593—Skien 1407, *heilbrigi* 11:117—Tönsberg [1410] til adj. *heilbrigdr*.

7) *Labialiseringen* gir mange nye ordformer. Den virker store endringer allerede i gno. tid: *mosso, øftir, vyrdulegs, mykit, skyldus* o. m. fl.

8) De fonetiske endringer påskynder den morfologiske utvikling. Adjektivet blir sterkest destruert, ikke minst p. g. a. *r*-bortfall, og etter 1400 er det tydelig at adjektivets kasusböyning er under avvikling. Men forenklingsprosessen skjer ikke bare på det fonetiske plan. I pronomenene er f. eks. *sú* nom. m. og *sú* nom. f. uttrengt fordi de virker avstikkende i böyningssystemet, *mik* 1. sg. ak. og *pik* 2. sg. ak. erstatter også *mér* og *þér* i dat.; det refl. pron. *sik* oppsluker på samme måte dat., *sín* gen. holder seg vesentlig i stående uttrykk som *sin i millum*. Når det gjelder verbene, blir det etter hvert vanligere med *gøra* for *gera*, og avstikkende former som *dó, bjó, ljóp* i pt. blir avløst av *døde, budhi, løp* (3:649—Vestf. 1419). Forskjellen mellom entall og flertall i verbalböyningen blir det stadig mindre av.

II

Alle disse nyere former som det ovf. er nevnt noen eksempler på, og som avviker fra klassisk gammelnorsk, kommer inn i de skrifttradisjonelle

mönstre, men med forskjellig styrke, alt etter den grad som de forskjellige skrivere har tilknytning til bygdemålene, slik som det vel er tilfelle med mange bygdeprester. Minst avhengige av de lokale uttaleformer er vel de skrivere som virker i de større skriftsentrer som Oslo og Tönsberg.

Når prof. Seip opererer med begrepet lesespråk eller leseuttale (jfr. Nsprh. 212 f., Et høyere talemål i Norge i det 13. hundreåret i Nye studier s. 192 ff.) behøver ikke det å bety at det var helt festnede former som alle skriftkyndige fra det samme skriftmiljø nyttet. Mens én skriver f. eks. skrev *forno*, *Biorn*, *fyrst*, skrev andre *fonno*, *Bion*, *fyst* eller en blanding av forskjellige former. Personnavn var mest utsatt for destruering av de eldre former, kanskje fordi de i høyere grad enn appellativene faller utenfor böyningssystemene. *Arnfinn* o. m. fl. skrives mest *An-*, for *Þorleifr* skrives *Polleifuer*, *Þorstein* skrives *Postein*. Men i skrift holdt slike lydforbindelser som *rl*, *rn*, *rs* seg bedre enn i bygdemålene. Skr. m. som *kornn*, *foranno* (fra Vestf. er 1 g. notert *fonrt*) kan oppfattes som uttrykk for vakling mellom *rn* og *nn*. At dette kan ha virket inn på talemålet, især i skriftsentrene, synes rimelig. Innenfor det kirkelige miljø (jfr. STO 199 f.) og i rettsdokument med sine edsformularer og faste ordvalg har de mer konservative former, som mer høytidspreget, lettere for å bli bevart. Hertil kommer at middelalderens brevlitteratur skrives etter faste normer. De samme formularer går igjen fra brev til brev og har da lett for å bli normgivende. I sin avh. Et høyere talemål i middelalderen (ovf. l. c.) gir Seip mange eksempler på skriftspråk nyttet i foredrag av rettskjennelser på tinge eller opplesning av bispebrev o. a. fra koret eller kirkedören. Gaver til kirken ble nok også lest opp for menigheten (Seip l. c. s. 197). Biskop Øysteins hyrdebrev til telene av 1395, avskr. i 1426 (9:186), må ha vært lest opp i de forskjellige kirker som han besøkte. Han vender seg direkte til «ollom monnom j Huitisæides sokn, Tyrisdale, Nizisdale, Fyrisdale, Skafsaam ok Monom».

Men selv innenfor dette forholdsvis faste formspråk, merker vi direkte eller indirekte bygdemålenes friere talespråksformer. Indirekte merkes dette i de mange omv. skr. m., som skyldes skriverens strev med å opprettholde fullvokaler som er redusert i talemålet: *halfua* dat. f. for *halfuo* (af eno halfua, af andhro halfua) 8:255—Vestf. 1415, 4:731—Rom. 1403, *fyrstu* pening for vanlig *fyrsta* (i 4:731 *firstu*), *akærslalaust* for *ákærslulaust* el. *akæralaust* for *ákærulaust* går ofte igjen i brevene, *doomkirkia* dat. f. 4:728—Rom. 1403. istf. redusert vokal som *at Sandina kirke* 5:562—Vestf. 1423, *kirkia klædhe* 5:605—Rom. 1431, *kirkie bref* 2:770—Vestf. 1446, *Mariekirkie* dat. 11:186—Tönsberg 1447.

Fonetisk virker bortfall av *r* og *ð* i böyningsendelser og assimilasjon av *rn*, *rs*, *nd* sterkt oppløsende på böyningssystemene.

r falt i endelser som *-rar*, *-ri*, *-ra* (*æuerdeligra*, *æuerdeliga(e)* for *æuerdeligrar* gen. f., *fullre(i)* gen. f. for *fullrar*, *adernemfde* dat. f. for *ádrnemfðre*, *goda* gen. pl. for *góðra* o. s. v.), i sluttlyd som *byggdarenne* gen. sg. 4:664—Eiker 1396, *bønderne* nom. pl. 3:530—Eiker 1396, like så i nom. sg. m.: *duladagh* 1:559—Skien 1390, *laghar orskurdh* 11:130—Skien 1417, «*pennæ doom* loggilder wara» 11:185—Skien 1446, *-son* uten nom.merke er vanlig, og ofte mangler *r* i personnavn (*Herlaug*, *Folleif*, *Ogmund* o. fl.). I smsetn. som *merka bol*, *vetradag*, *viglysinga vitni* er *r*-bortfall vanlig (Se ellers om *r*-bortfall i søno. Grötvedt Lovhss 109, LO 90, STO 110, 151, 177, i gno. Seip Nsprh. 165, 279, 304 ff., og i nordisk Bengt Hesselman Nord. sprh. 330 f.). Skriverne prøver å holde fast ved denne flyktige *r*, som i de fleste tilfelle synes å ha sitt opphav i den palatale *r*, og dette gir grunnlag for en mengde omv. skr. m. og feilaktige plaseringer av *r*: *bonder* nom. sg. 3:298—Eiker 1359, *Gunnulfuer* adernæmpdom dat. 4:546—1388 (utst. biskop Øystein), «*suor fullæn bokar eidhr* 11:107—Skien 1402, *fyrnemder* Ingerid 6:462—Kråkstad 1436, til Germundz *adhærnemder* 2:654—Eiker 1420, til Olafs *tíitnemder* 8:296—Eiker 1436, «*vndir Haluard fyrnemdre ok hans eruingum*» 6:477—Vestf. 14 ³⁸/₃₉ (sml. bruken av *samre* for *samme* i öno. utan hensyn til kjønn eller tall, jfr. A. B. Larsen, Kristiania Bymål s. 36), «*leigndin* (o: *lengdin*) a damminum *mælder*» pt. pts. av *mæla* i nom. sg. f. 6:447—Eiker 1433. Slike ekss. er det mange av, og de öker sterkt etter ca. 1420. Hele adjektivböyningen kommer på glid og påskynder bortfallet av kasusböyningen.

d < *ð* falt mellom vokaler, i utlyd etter vokal og ofte ellers etter konsonant, særlig i trykksvak stilling. Former som *svarae*, *vatae*, *íðrast* for *íðraduzt* forekommer allerede i gno. tid, *prouaest* så tidlig som 1294 i et brev fra Tönsberg (1:82) (jfr. Seip Nsprh. 274, 322), *andææs* 3. pl. pt. 2:593—Skien 1407, *antvardhæ* 3. sg. pt. 8:247—Kråkstad 1409, *amagha* 3. sg. pt. 8:331—Vestby 1447 for nor. *ámá(l)gade*, *jaghucæ* subst. 5:380—Sandsvær 1398 for nor. *jákvæði* (sml. med *jágåfi*?), *fyrnemf* pt. pts. ak. pl. n. 4:599—Vestf. 1391, *adhærnemf* polleifs 5:590—Østf. 1429 for nor. *ádrnefnðs*, hvor dog *ð* kan ha falt för *s*. Langt vanligere i skrift er bevaringen av *d* i verbalböyningen og reduksjon av *a*. I et lagmannsbrev fra Skien i 1402 (11:107) skrives *bortkastædh* pt. pts. nom. pl. n., *hæfdæt* pt. pts., *lofuæde*, *sannædæ*, *borgede*, *amaghet* pt. pts., hvor *e* i de to sistnevnte ekss. viser klar reduksjon, likeså *suaredæ* 11:185—Skien 1446, 10:185—Vestf. 1446. Ettersom apokopen i 3 stavelsesformer brer seg på grunn av rytmiske forhold, faller ultimavokal, og vi får former som

borged 3:388—Hadeland 1373, *suaradh* 3. sg. pt. 5:704—Østf. 1425. For å unngå bortfall av *d* kan den differensieres til *t*: *borgaath* þæir 4:671—Lier 1397, *svarat* 3. sg. pt. 6:393—Follo 14^{11/15}, *afhendit* 3. sg. pt. 8:309—Follo 1440, som viser overgang til 1. kl. (hd. fra senere tid). Tempus kan bli tydeliggjort ved tilslutning til en annen böyningskl., således også *suarde* 5:201—Tönsberg 1348. Herding av *d* til *t* for å markere konsonanten finnes også i andre ordklasser, f. eks. i subst. som *hwt* ak. f. 11:117—Tönsberg 1410, *Hafutoynæ* 6:462—Vestf. 1436, *hæærat* 8:318—Vestf. 1443 og fra Østf. er notert både *æistaf* 3:507—1392, *eitstaf* 4:684—1398, *etstaf* 4:680—1398 for *eidstaf* (derimot i sistnevnte brev med bortfalt *d* (*ð*) i *slo* for *slód* «farvei»).

Assimilasjon, især av *rn* > *nn*, kan også gripe inn i böyningssystemene. Nom. pl. *prestarner* skrives i et brev fra Ringerike 1337 (6:153) *prestenne*. I Codex Tunsb. (ca. 1320) er notert *yfirbodaner* (: *bodarnar*), *kononnar*, *hofdingianner* (Lovhss. 104), og former som *systannær* 2:353—Oslo 1359 for *systarnar*, *klukkunna* nom. pl. 1:577—Vestf. 1401 (utst. bisk. Øystein), *jardenar* 4:482—Oslo 1369 for *jardernar*, *huen* for *huern*, *huan* for *huarn* er vanlige. — Overgangen *rs* > *ss* kan i personnavn hjelpe til å fremme gen. på *s* gjennom sammensetning på *-son*. *Ogmundarson* > *Ogmundæsson*, *Sigurdarson* > *Sigurdæsson* o. fl. kan bidra til utviklingen av *s*-genitiv. Overgangen *nd* > *nn* kan også få betydning for morfologien, især i verb med böyningssuffixet *de* med en foregående *n* i rotstavelsen, f. eks. i vb. *kenna*. Ikke sjelden skrives tilsynelatende pres. *kennis* (*kenniz*, *kennist* o. fl.), f. eks. i 1:393—Oslo 1367 *kænidz* ved siden av *kæindiz*, og i 5:603—Oslo 1431 nyttes fl. gg. *kennidz* for *kendidz* o. s. v. For å unngå forb. *nd* har slike verb senere fått endelsen *te*. Det samme gjelder da også forb. *ld* i verb som *mála* «måle», som har fått *te* i pt.

En annen viktig faktor til forståelse av språkutviklingen er de rytmiske forhold, både *setnings-* og *stavelsesrytmen*, som igjen hadde innvirkning på *stavelseskvantiteten*. Her er det skjedd betydelige endringer i løpet av senmiddelalderen, idet den økende intensitetsaksent førte med seg at alle trykksterke stavelser ble lange, og at lange stavelser i svakere betonte endelser ble forkortet, slik som i *Vestfoldene* dat. 11:65—Stavern 1378, *preststofuone* dat. 5:321—Saude 1381, *gardæne* gen. pl. 11:107—Skien 1402 for *gardanna*. Bengt Hesselman sier om forholdene i gisl. flg.: (Nord. sprh. s. 22 f.). «Fornisländskan har säkerligen i fråga om framljudsbetoningen i orden och den jämförelsesvis jämna tryckfördelningen i satsen överensstämt med nysländskan. ... I svaga taktdelar hade f. isl. ännu — till skillnad från nysländskan — i vissa fall långa konsonanter väl skilda från de korta. Rytmiseringen av satsen hade troligen icke

fortskridit så langt, och det kan vara osäkert om huvudtakten lika ofta som senare framflyttades mot satsens slut; en satstyp med huvudtakten i början har kanske varit lika vanlig.» (Sml. den trokeiske taktfølgen i den kjente formularen som så mange middelalderbrev begynner med: Óllüm / mónnüm / þeim sëm / þéttä / brëf (= + ∪) / séä¹ / édër / hóyrä (høræ) o. s. v. og det tilsvarende uttrykk i moderne språkbruk der setningsrytmen er sterkere markert: alle de ménn / som sér / eller hører / dette brév).

Det synes imidlertid som det — i allfall innenfor öno. jamvektssområde — i en overgangstid har kunnet bestå en viss jamvekt mellom endestavelser som stod under svakere trykk, især når en *n* som skilte de to vokaler övde en nasalerende virkning på foregående vokal (-*ana*, -*ena*, -*ina*, -*una*, -*ona*). I Vestfoldbrev skrives både *stenana* nom. pl. 1:581—1402, hvor ak. formen må ligge til grunn, *miylncæstadana* ak. pl. 1:446—1377 for -*stadena*, *samulcæidana* ak. f. 1:477—1383 for -*leidina*. Senere har det nok skjedd en reduksjon av endevokalen, dersom ikke *a* har falt som følge av stavelserytmen för svekkelse til *e* (ə). Best har nok den usvekkede endelse kunnet holde seg i ord med kort rotstavelse, hvor full utjamning mellom endestavelsernes vokaler p. g. a. det sterkere intensitetsstrykk har kunnet finne sted (*stadena* > *stadana*). I noen grad må man også regne med analogiformer, f.eks. i masc., overgang fra *i*—st. til *a*—st.

Den rytmiske apokopering av sluttstavelsen i söno. er A. B. Larsen oppmerksom på, selv om han ikke opererer med begrepet rytme (jfr. Norske Bygdemål s. 40). I Nordisk sprh. s. 147 f. sier Hesselman: «I alla norska fylken finnes exempel på ultima apokope i trestavingar, både i appellativer och i ortnamn.» S. 148 nevner forf. mange ekss. på sammen-setninger hvor etterleddet representerer både lang- og kortstavelserord: *Ljøgot* < *Liódgotu, *Hesthag* < *Hesthaga, *jonsåkk*, *olsåkk*, *ålvår* < ǫlvǫru. At *jons(v)oku* först har fått ultima-vokal apokopert etter en reduksjon *u* > *e* (ə) er ikke bevist. (I tröndsk, hvor apokopering er så vanlig, finnes iflg. A. B. Larsen, Solörm. s. 82, formen *jæns'uku*). I söno. diplomer er det mange ekss. på apokope i 3 st.'sformer i appellativer. Fl. gg. etter 1400 skrives *sannindh* for *sannindi(a)*. I brev fra Vestfold kan nevnes: *krossmesson* dat. 3:422—1379 for -*messonne*, *Vestfollenn* dat. 3:542—1398, j *Sandinae skippreid* 5:562—1423 for *skippreidu*, vp mellom *aakran* 7:352—Sandsvær 1410, kanskje med utgangspunkt i ak. istf. gen. *ákranna*. I 5:570—Bamble 1424 finnes: vppa øfre *siden* ak.(?) for *síduna*, fra *haslen* (dat.?) oc nider vtj *bergnibben* (ak.) for -*nibbuna*(?). I lagmannsbrev

¹ Kanskje den hyppige bruk av *sea* for *see* > *se*, som först senere ble vanlig, har noen forbindelse med denne trokeiske ordrytme.

fra Skien skrives: *sannær* komp. 10:89—1395, *jordæn* ak. f. i s. br., *marksteinæn* ak. pl. 11:107—1402 (*ængan* ak. pl. i s. br. har kanskje sitt utgangspunkt i *engiarnar*), *hæimæ* i *bygdæn* 7:360—1413 for *bygdinni*. I et brev fra Eiker skrives *budhen* ak. f., *tupthen* ak. f. 5:363—1394 (*ladhan* kan være ak. av (*h*)*lade* m.). I 4:780—Røyken 1410 skrives *prestan* i nom. pl., trolig fra ak. *prestana*. I et brev fra Borge i Østfold 1410 (2:614) finnes *ymbodzmenna* nom. pl., eg. ak. form for *-menn(en)a*. Fra Romerike 1383 er notert *Ytræbyddæn* dat. (8:209) for *Ytrebygdinni*. Fra Båhuslen 1396 (4:670) er hentet formen *jorndh* sina ak. for *jordæna*, som kan ha hatt flg. utvikling: *jordæna* > *jorden* > *joren* > *jorn*.

I et brev fra Romerike 1447 (10:193) skrives af einar *halfuan*, af anare *halfuan*. Da de omgivende Opplands-strök har bevart dat. formen i sv. femin. (*vi'sn*, *vikun*, jfr. Ross. No. Bygdem. VI s. 66) kan *halfuan* være omv. skr. m. for *halfuen* < *halfuonne*.

Vokalreduksjon, *r*- og *ð*-bortfall, assimilasjon (f. eks. *rn* > *nn*, *rs* > *ss*, *nd* > *nn*, *ld* > *ll*), monoftongering, labialisering og andre endringer i vokalismen, rytmiske forhold, som forårsaker forandringer i stavelseskvantiteten og sammentrekning av stavelser i ord med flere enn to stavelser, virker i høy grad omformende på språket. Hertil kommer en tendens til forenkling, som ofte — men ikke alltid — har sin årsak i analogiske omdannelser. Rent psykologiske forhold spiller også inn. I predikatet blir det mer vanlig å bruke entall for flertall, især når flere personer nevnes som subjekt, og etterhånden også i andre tilfelle. Ved sammenhengende ordkomplekser som f. eks. adjektiv+subst. eller ved apposisjon er kasusbruken ikke lenger sikker.

Den forvirrede kasusbruk i adjektiver har ikke utelukkende sammenheng med den fonetiske utvikling, men like fullt med tendensen til å sløyfe unødvendige böyningsendelser når det ord adjektivet står til, gir dekning for den syntaktiske sammenheng: *sidazste* daghum 4:649—Vestfold 1395, a *bade* halfum 1:596—Vestf. 1404, til *euerdeligh* æign 4:783—Gjerpen 1410. Adjektivböyningen er så mangelfull at det blir mer og mer vanskelig å avgjøre hvilken kasus de forskjellige endelser representerer: Kætils *optnæmdum* 5:372—Eiker 1396, til Germundz *adhærnemder* 2:654—Eiker 1420, til Asulfs *fyrnemdom* 6:410—Eiker 1421, j *ymbodhe* *titnæmd* Anzstæins 5:469—Ås 1410, hvor kasusen er sløyfet.

Også i substantivene er böyningsformene i oppløsning. Nom. *r* brukes nok i skrift, men ofte i kasusformer hvor den ikke hører hjemme: *saghdo* til *Bergher loghmadher* i et lagmannsbrev fra Tönsberg 1372 (1:419), i et annet lagmannsbrev fra 1394 (1:547) står: *seghir pik* (for *pér*) *firir sannyda Rollaugher* lensmanne. Ved apposisjon er ofte böyningssystemet satt ut

av funksjon: j fullom vmbodhe Markuardz Bukx *vmbodzman ider* 3:649—Vestf. 1419. Under slike forhold er det ikke underlig at skriverne har vanskelig for å beherske de formularaktige böyningsformer: høyrdom ord pæira af æinni halfu *Amunder Audunssonar* ok *Ingerid* eigna kono hans en af anneræ halfu *Ausmader* ok *Suæin Rolfssynir* 3:541—Vestf. 1398.

Det er en ny språkkjensle som bryter seg vei, idet de grammatiske böyningsformer trer mer i bakgrunnen. Ved preposisjoner synes deres betydningsinnhold å være mer avgjørende enn kasusbruken. Det er bare i mer faste ordklistre at *til* fortsetter å styre genitiv: talade ... til *Anduna(?) klærke* 5:316—Tönsberg 1380, vp til *væghin* 1:581—Vestf. 1402, til *euerdeligh æign* 4:783—Gjerpen 1410 (geistlig utst.) for *æuerdeligrar eignar*, derimot þil *alt afredhis* 8:255—Vestf. 1415, hvor subst. har beholdt genitiv og pron. mistet kasusböyningen. Slik er det også med *millum*, som i gno. krevde genitiv. I et brev utstedt av biskop Øystein på Teige gård 1404 (1:593) skrives: millom *sokneprest ydharn sira Eiriks (!) yder*, og i 7:352—Vestf. 1404 finnes: mellom *kirkiuluten* ok *Huams* nordre garden. Også ved andre preposisjoner er det stor vakling. Dette kan til dels skyldes at bruken av prep. erstatter andre konstruksjoner, især genitiv, og prep. kan da få et nytt betydningsinnhold. Den unøyaktige kasusbruk kan skyldes at talespråksformer med prep. istedenfor genitiv spiller inn for den språklige bevissthet: j sedstofuone *prestgardenom a Sandom* 4:649—Vestf. 1395, hvor *prestgardenom* står som appos. istf. gen., og i 4:670—Båhusl. 1396 finnes flg. passus: med radhe oc samþykt *allu logpingeno a Bagaholma*.

III

Etter 1420 tiltar de uregelrette former. I *substantivene* nyttes nom. r på en slik måte at det er grunn til å formode at den ikke lenger var et fast nom. merke. Flg. ekss. kan tjene som illustrasjon: Han spurde sire Henrich *profaster* 11:155—Tönsberg 1434, sinom vyrdelighom herra *konungher* oc *hertogher* 1:738—Skien 1432 (se ovf. om appos.), thennæ *doom* loggilder wara 11:185—Skien 1446, *profast* nom. 5:761—Skien 1449.

Bruken av gen. s tiltar både i subst. og pron. Former som *Danmarks*, *Biorns*, *Ogmunds*, *Sigurds*, *fadurs*, senere *fadars*, *brodors*—*broders*, *sonars*—*sons*, *stadars*—*stadz*, — *sakars* skrives allerede i 1377 i et brev utstedt av biskop Jon (2:449) — blir stadig vanligere. Den brer seg også til flertall: *brødres* rad 4:829—Oslo 1426, *mænz* 3:740—Oslo 1437. I pron. forekommer ofte former som *beggias*, senere *beggis*, *þeires*—*theres*, *henners*—*hennis*, i fl. skrives allerede i 1405 i et brev fra Oslo *allæs* varæ samtygkelighæ

giærd (4:751), *allas* vaara iaagiefue 6:500—Eiker 1446, *allers* war domer 3:841—lagmannen i Skien 1458.

I dat. pl. best. f. finnes noen former, spredt over hele det sørøstnorske område, som viser et tydelig dialektalt innslag, kanskje til dels ved innvirkning fra svensk: *frendomon* 1:692—Tel. 1424, *gardhomen* 1:772—Slemdal i Skiensyssel 1440, *engiomen* 8:312—Vestby 1441, fra Romerike er notert *husummæ* 5:505—1414, *kanunckummæ* 5:536—1420, *pæningomen* 2:760—1444, i et brev fra Østfold finnes *jordhummen* 2:650—1414. Utgangspunktet må f. eks. være **húsuminum*, hvor siste stavelse i noen strök har falt: *húsumin*, og *n* kan da bli oppsuget av den foregående vokal (sml. *husummæ*), som en tid må ha hatt en nasalert uttale; skr. m. *frendomon* er kanskje et uttrykk for dette. I nynorsk kan dat. pl. på *-om* gå tilbake på denne form i motsetning til dat. pl. på *-o*, som især finnes i vestligere strök. — I böyningsgrupper markeres stadig oftere kasusen bare i ett av ordene, f. eks. *Herlaug Pædherssons* 1:740—Tel. 1432 (mange tilsv. ekss.). Undertiden kan bare et tilföyd *hans* eller *hennar* representere gen., slik som i «j gard *hans* adernemder *Helge*» 6:462—Follo 1436, «son *hans* *Gunnær* ok *hænnær* *Margæreto*» 2:593—lagm. i Skien 1407, like så i dat. «*honom* adernemder *Helge* husbonde sinom,» hvor appos. har fått den ventede dat. form, og «gaf ... *hennær* (dat.?) adernemdr *Ingerid*» 6:462 (ovf.) med uklar kasus.

Kasusböyningen ved adjektiv er i ferd med å avvikles. Adjektivet får stadig oftere tilföyd endelser som ikke svarer til substantivets form eller dets grammatiske funksjon i setningen. Vanlig er slike former som: til *sannan* vitnisburd 6:406—Vestf. 1420, til *fyrnemdan* dagh, til *rettan* vidnisburd 1:799—Vestf. 1446, uten at det sikkert kan sies at skriveren har villet gi uttrykk for en ak. form. Andre ekss. på utglidningen i adjektivböyningen er: vndir Haluard *fyrnemdre* ok hans eruingum 6:477—Vestf. 14^{38/39}, ordh Sweinkæ *fyrnemdan* 8:286—Vestf. 1431, til Olafs *tiitnemdar* 8:296—Eiker 1436, *fyrnemder* *Ingerid* nom. 6:462—Follo 1436, 6:474—Follo 1439, *fyrnemder* hion nom. pl. n. i sistnevnte brev. Resultatet blir at adjektivet mister kasusböyningen: til *æwærdelighit aartidh haldz* 2:668—Rom. 1422, med sinum *fri* wilia 5:593—Vestf. 1430, *velboren* mandz 2:752—Brunla 1443, *hederligh* faders 1:803—Skien 1447, også i pt. pts.-former som: «werder førnempder jerder nokræ af *soot*» 2:707—Tönsberg 1431.

Av pronominala former som nå blir vanlige i skrift, er brutte former av *ek*: *jak*, *jek*, og 1. pl. & dual.: *vi*, *wij*, og for obl. k. til *pér* 2. pl. skrives ikke sjelden *ider* istf. *yder*; for *peim* blir det vanligere med diftonglöse former *pem*, *them*, i 1:795—Bamble 1445 er notert den söno. dialektform

thom (v. s. a. *thoim*); for *þeir* møter vi former som *þe* el. *the* nom. pl. m. (jfr. STO 188), en form som etter hvert erstatter flere andre kasusformer, f. eks. i *oll þe gamle hws*, *þe nýgia hws* ak. pl. n. 11:117—Tönsberg ca 1410 for *pau*, *vm the gardæ* ak. pl. m. 3:721—Oslo 1433 for *pá*, *vm the gioff* ak. f. 8:307—Oslo 1440; men her synes formen *then* å bli seirende (jfr. ellers STO 188); *jngen* ubest. pron. for *engi*, *enginn* får *i*-form, *jnthet* 5:522—Tönsberg 1417, *ingtith* 2:640—Oslo 1416; dialektformer er også *eintet* ak. 2:546—1396, *enkte* adv. 1:581—1402, *eintit* ak. 8:286—1431, *enchte* ak. 5:615—1432, som kan ligge til grunn for *entæ* brukt som adv. (jfr. også STO 189).

Om *verbalbøyningen* er det å merke at ikke-omlydte former i pres. sg. blir vanligere, slik som i *hafuer* (i pt. fl. gg. *hade*, *hadu*), *kommer* (*komber*), *faar* 2. sg. pr. (5:522—Tönsberg 1417), *staar*, *biuder* 1:692—Tel. 1424, *skiuter* 2:668—Rom. 1422, *haldher* 7:340—Østf. 1404, *faller* 7:433—Østf. 1446, *later* 3. sg. pr. 2:760—Rom. 1444; *satto* 3. pl. pt., *sattom* 1. pl. pt. finnes allerede før 1400 i flere brev fra Vestfold og i flere lagmannsbrev fra Skien; av *selia* er det få ikke omlydte former i pt.: *saldhe* 5:671—Rom. 1439, *salt* pt. pts. i brev fra Båhuslen 1407 (3:584). Av andre avvikende verbalformer kan nevnes *looth* (v. s. a. *let*) 4:720—Follo 1401, *loth* 3:735—Oslo 1436 (sv. påvirkning?); *lighat*, *lighet* pt. pts. istf. *leget* finnes i mange brev etter 1400; *gifua* inf., *gifuit* pt. pts. istf. *gefua*, *gefuet* er samtidig representert med mange ekss.; *lukin* 1:807—Vestf. 1449, *luget* 5:724—Solum 1444, 8:321—Brunla 1444 (*g* kan kanskje ha utviklet seg i former som *lokner*, *lukner*, med *kn > gn*), *vpburit* er notert noen gg., *voreth* pt. pts. 5:745—Østf. 1447, *høllø* 2:702—lagm. i Viken 1430, *holdø* 5:745—Østf. 1447 o. fl. (<*hioldo*), *budho* 3. pl. pt. 8:286—Vestf. 1431 har fått svak form istf. *bioggo* el. *biuggo*, *døde* pt. av *døyia* forekommer i atskillige brev, går tilbake til gno. tid (Seip, Nsprh. 262); pr. sg. av *eiga* skrives oftest *eig(h)er* el. *agher*; *volte* 3. sg. pt. finnes i et brev fra Follo 1401 (4:720). Istf. *gera* skrives stadig oftere *gora*—*giorde* i pt., og *sigher* for *segir* el. *seigir* blir også vanlig form etter 1420, *tedde* med dobb.kons. er notert i flere brev.

Av *enkeltformer* ellers bør nevnes at adj. *hár*, *hór* (med utgangspunkt i stammeformen *hauh(w)a*—*hauz(w)a*) allerede før 1400 er notert med *g*-former: *høgaltareno* 13:52—Vestf. 1398, *haugh altari* i biskop Øysteins jordbok 60, 137 ca. 1400, *haughæ altarenom* 2:635—Oslo 1415, og i et brev fra Tjølling i Vestfold 1372, hvor korsbror Øystein Aslaksson, den senere biskop, er en av utstederne, skrives *hegh altarenom*, som synes å være en delabialisert form; den klassiske norrøne form *há*-, *hó*- må ha vært følt som for fjern. I stedsnavnsmsetn. synes den *g*-løse form å være

den overveiende også i söno. Skulerud nevner dog i Tinnsmälet s. 745 *g*-form i *höu'gæfóss*.

iu for skrifttradisjonelt *io* er det mange ekss. på: *iwla* 1:738—Skien 1432, *jwla* 3:729—Oslo 1435, 8:325—Oslo 1439, *biuder* 2:477—Rom. 1382, 1:692—Tel. 1424, *skiuter* 2:668—Rom. 1422, *liudar* 4:726—Rom. 1407, *liudande* 4:774—Follo 1408, (se også *liuande* Grötvedt Lovhss. 130; det ofte forekommende *ludande* er usikkert eks. da det trolig skriver seg fra mnty. *luden*), *niwthandæ* 8:286—Vestf. 1431 (jfr. Seip, Nye Studier s. 232 ff., Grötvedt STO s. 169). I flere av brevene er det blandingspråk med sterkt innslag av ö nord. former.

a-omlyd mangler ofte i *ymbudzmen* i kgbr. 2:435—Tönsberg 1375, *ombudh* 1:701—Østf. 1425, *ymbudzman* 5:584—Oslo 1428, *budh* 3:735—Oslo 1436, 3:722—Oslo 1433 (utst. Anders Mus, bl. spr.), *budi* 5:808—Rom. 1457 (Om utbredelse i nyno. dialekter se Seip i Nye Studier s. 258); *brut* skrives i 3:722 (se ovf.), 3:746—Oslo 1438 (bl. spr.) (Om *lukin*, *vpburit*, trolig analogiformer se ovf.).

i-omlyd mangler i *opinbarligha* 1:595—Vestf. 1404 (utsteder biskop Øystein), *oppenbaræ* 9:186—Gimsøy 1395 (avskr. 1426, utst. biskop Øystein), *openbara* adv. fl. gg. i brev utstedt av biskop Jens 1426—1448 (jfr. STO s. 82).

Progressiv omlyd av *ja* > *jæ* er vanlig; men derimot er det i diplomene få ekss. på omlyd av *jú*, *ju* og *jó*, *jø* för 1400. *Biörn* (i lagmannsbrev fra Tönsberg 11:115—1408 v. s. a. *Biörn*) er vanligst, *Ingibiörgh* forekommer fl. gg., *tiorotunno* 11:93—Tönsberg 1398, *giört* i s. br., *Nøterøy* 5:486—Tönsberg 1412, *jörd* 7:401—Vestf. 1436 (se også *løp* < *liöp* med *leep* allerede i 1352 (1:349) som delabialisert form, *hallo*, *holdo*, som er nevnt ovf.). *jú*, *ju* > *y*, *y* (> *i*) viser: *fighur* (< *fyghur* < *fiughur*) 7:334—Tönsberg 1402, *fyratigæ* 8:255—Tönsberg 1415, *Gritgarzson* (< *Grýt* < *Griút* - el. *Griót* -) 8:226—Tönsberg 13^{98/99}, *Nyterøy* 5:615—Tönsberg 1432, *thry* tallo. 5:637—Skien 1433 for *prüú*. Seip har i Nsprh. s. 247 mange ekss. på denne omlyd i gno. tid. Når det i diplomer för 1400 er så få ekss. på denne overgang, må grunnen være skrifttradisjonell skrivemåte.

Denne utvikling fram mot stadig friere former som avviker fra tidligere skriftmönstre, gjør seg sterkt gjeldende i sörostnorsk i löpet av det hundreår som undersökelsen gjelder. For de fleste av brevene kan noe forelegg ikke direkte ha spilt noen rolle; men da de samme skriftformularer, bygd på latinske mönstre eller norske rettsformularer, går igjen fra brev til brev — vi ser det tydeligst i alle salgs- og kjøpebrev — har dette satt sitt preg på utformingen. En hovedmengde av skriverne er geistlige, som må ha lært å utferdige slike brev, da kirken — som in-

stusjon — var landets største eiendomsbesitter, og derfor hadde et sterkt behov for at prestene lærte denne form for skriftkyndighet.

Men selv innenfor dette formularspråk er det vekslende former. I mange tilfelle ser vi at skriverne ikke makter de mer innviklede formularer. I testamentbrev, hvor oppregning av gjenstander og andre eiendomsverdier ikke kan innpasses i formularspråket, i brev som angår böndenes liv, med eiendomstviser, delesgang o. m. a., i vitneprov som f. eks. i drapsprov, som gir uttrykk for sterkere kjensler, kommer noe av dagligtalen fram. Men selv her merker vi hos de mer övede skrivere klisjeene med en mer konservativ-tradisjonspreget skriftspråksnorm. Men ser vi språksituasjonen over et lengre tidsrom, er det tydelig å merke en stadig sterkere utglidning bort fra de mer konservative skriftspråksformer. Det er også tydelig at skriverne til daglig nytter et annet talespråk med et mer forenklet böyningssystem. De mange avvik fra skriftnormene viser dette.

Mest konservativt er *rettsspråket* med sine mange faste uttrykksmåter og *kirkespråket* som nyttes av geistlige i prekener på morsmålet, som iflg. biskop Øysteins hyrdebrev av 1395 og gamle homilieböker må ha spilt en viss rolle også i den katolske gudstjeneste, enn videre i böonner og i all kirkelig terminologi som navn på kirkelige begreper.

Også til de mer tradisjonspregede språkformer må det ha knyttet seg en levende språkkjensle; for ellers ville disse former stivne til og ikke være utviklingsdyktige. Men noe festnet skriftspråk nådde man ikke fram til, trolig fordi den sosiale krets som dette skriftspråk måtte være knyttet til, var for snever og det kulturmiljö som den representerte, ikke tilstrekkelig normgivende. Dette er ikke til hinder for at visse uttaleformer fra et mer konservativt skriftspråk har kunnet holde seg, især i bymålene. I Nynorsken i sine målföre sier Sigurd Kolsrud s. 128: «Men sume samsvar med dansk kan ha rot i gamle norske bymål, soleis kontraksjon i fallande diftongar og overgang til *y* frå dei gamle stigande diftongar *jú—jó*», og s. 133: «Det er nok alle teikn til at eit tenkjelegt framhald i skriftleg form på arven frå det 15. og 16. hundradåret skulde ha kome til å gjeva oss ei mengd arkaismar både i ordform og böyning og ikkje mindre i ordval.»

Når skriverne skrev et tradisjonelt språk, og det skrevne aktstykke, en rettskjennelse, et hyrdebrev, et vitneprov, et kjøpe- el. salgsbrev o. a., skulle foredras, ble dokumentet sikkert lest slik som det var skrevet, selv om oppleseren var en annen enn skriveren. Skrev en skriver *fonno* med *rn*, ble ordet lest med *rn*, skrev han *fonno*, fikk opplesningen denne form; på samme måte var det med *rs—ss* (*fyrst—fyst*), *rð* ble mest mulig

bevart, selv om dialekten hadde kakuminal *t* av *rd* (*gal* < *gard*). Det kunne hende at skriveren markerte en lyd som var falt i hans dialektuttale og skrev f. eks. *hwt* for *húd*, *hæærat* for *herað*, *suarat* for *svarað(e)*. Ble slike uttaleformer ofte nyttet, kunne det vel hende at de satte seg fast i vanlig tale. At en form som *kastet* i pt. — slik som Seip hevder — har oppstått ved differensiering av $\bar{d} > t$, er tenkeleg, da den nyutviklede *t* dekker et behov for markering av tempus. Følgende regel var nok vanlig: En övet skriver skrev som han hadde lært, og det ble lest — av ham eller en annen — som han hadde skrevet.

At ikke minst bymålene på den måte kan ha bevart eldre uttaleformer, i motsetning til de omgivende bygdemålene, er trolig (Osломålets *bar η* , *korn*, *horn*¹, hvor östlandske bygdemål har fått assimilasjon, kan forklares ved en slik leseuttale); men det kan ikke med sikkerhet konstateres. Ragnvald Iversen, op. cit., sier (s. 288): «Talemålet hos de høyeste stender i Norge har i dette tidsrum (d. v. s. 1560—1630) i alt vesentlig vært norsk. Det vil si: hver mann har i hovedsaken talt sin dialekt.» I enda høyere grad må da dette være tilfelle i tiden 1350—1450. Men vesentlige unntak må gjøres. Kirkespråket og rettspråket har vært sterkere tradisjonsbundet enn den vanlige dagligtale på grunn av den faste terminologi og det formularlignende språk (jfr. Grötvedt STO s. 199 f.). Først etter 1400 har fremmede kirkeledere som biskop Jakob (1408—1419) og biskop Jens (ca. 1420—1452), som i lang tid også var kansler, övd innflytelse på skriftnormene (jfr. STO s. 72 ff., 77 ff.). På samme tid har også adelsmenn av utenlandsk opprinnelse övd innvirkning på de skrifttradisjonelle former og vel også på talespråket, især i høyadelige kretser (jfr. STO s. 207 ff.). Men det er lite trolig at denne innflytelse har vart særlig dyptgående.

Samtidig har söno. dialekter nådd en utvikling i hele böyningssystemet som stemte dårlig med de gamle skriftmönstre. Omkring 1420 viser det seg at de gamle skriftnormer ikke lenger strekker til. Vi ser det i sammenfallet av de gamle böyningsformer, og visse paleografiske trekk tyder på det samme. *p* blir avløst av *t* og *th*, det oppr. insulære β erstattes med kontinentalt *f*, ofte dobbeltskrevet (*haffuer*, *haffwer*), trolig ved påvirkning fra ö nord. (jfr. Skautrup. Det da. Spr.'s Hist. II s. 44 f., Noreen,

¹ Den over hele landet utbredte form *orn* kan skyldes mytiske tabuforestillinger, som fjerner ordet fra det hjemlige ordforråd, jfr. Seip. Nye studier s. 212, Tylden, Litt om leseuttale og lesespråk. Festskr. til D. A. Seip MM 1954 s. 225 ff.). R. Iversen, Bokm. og talem. s. 292 nevner hos Peder Claussön formen «*adn*» som ikke lenger synes å forekomme. I stedsn.smsetn. med *änn*- o. lign. kan dette også representere mannsnavnet *Arne*.

Altschw. Gr. § 33 Anm. 1 & 2); *th* kan undertiden være tegn både for oppr. ustemt og stemt dental, og skrives også for *t*. Også bruken av *y* for *i*, f. eks. i *Sygrid*, *Hydinsson*, *lygher*, *syna*, *syder*, *kysto* som er notert i Vestfoldbrev i tiden 1419—1449, kan skyldes dansk eller svensk skriftmønster (jfr. Brøndum-Nielsen GGr. I² § 36 Anm. 1, Kock, Sv. Ljh. I 4,82. Denne nye skriveskikk har hatt et høyst forskjellig omfang, og tradisjonsbundne former kan henge lenge i. Men en systematisk undersøkelse av brevlitteraturen etter 1450 er nødvendig for å fastslå de retningslinjer som skriverne følger, og for å skjelne mellom hjemlig utvikling og fremmed påvirkning.

IV

Har det i slutningen av den periode som her er undersøkt (1350—1450) vært noen muligheter for å skape en ny skriftnorm istedenfor de gamle skriftmønstre som svarte dårlig til talespråkets raske utvikling i senmiddelalderen? Noe sikkert svar på et slikt hypotetisk spørsmål er det vanskelig å gi. Her bør følgende momenter komme i betraktning:

1) En skriftnorm som ikke gav dekning for vesentlige trekk i østlandsk talemål, ville neppe ha noen livskraft, da landets økonomiske og politiske tyngdepunkt i stigende grad var knyttet til Østlandet. Den store manddauen synes å ha hatt den virkning at Østlandet, særlig den sydlige del, slapp lettere fra de økonomiske tap enn de fleste andre landsdeler. Hasund (Det norske folks liv og historie b. 3 s. 140 f.) hevder at nedgangen i landskylden har vært minst i Akershus og Østfold, og at prisfallet på gårder har vært minst i det sydlige Østlands-strök. Det norske riksråd, som dronning Margrete og Erik av Pommern prøvde å avskaffe — kanslerembedet ble f. eks. overlatt til Oslobispen, den danskfødte biskop Jens, Erik av Pommerns håndgangne mann — hadde flere av sine viktigste medlemmer på Østlandet, og selv om flere av dem var av utenlandsk byrd, så representerte de et organ for norsk selvstendighet.

2) Noe sosialt og kulturelt miljø som kunne legge grunnlaget for en nogenlunde fast talenorm, som kunne gi utgangspunkt for en mer festnet skriftnorm eksisterte ikke. Adelen ble mer og mer oppblandet med innflyttede fremmede. På flere av de viktigste adelsseter østenfjells som Sörum, Brunla, Manvik var eierne omkr. 1400 av fremmed avstamning, og av de større norskættede adelsmenn var både Gaute Eiriksson og Alv Haraldsson inngiftet i fremmede adelsætter, og flere andre adelsmenn av norsk ætt hadde også ved giftermål kontakt med fremmede adelsmiljøer. At dette nok hadde en viss betydning for språkutviklingen

er sannsynlig; men hvor dyptgående denne innvirkning var, er vanskelig å avgjøre. I allfall kan denne innflytelse ikke bare ha vært ensidig. Innenfor dette adelsmiljø oppsto det trolig et blandingspråk, som övde liten innflytelse på de söno. bygdemål, som riktignok i sin språkutvikling har flere trekk felles med de ö nord. mål. I skrift kan påvirkningen ha satt sterkere spor etter seg (jfr. STO s. 207 ff.). Men noen fornyelse av de gamle skriftnormer kunne denne forholdsvis snevre adelskrets ikke skape; den representerte heller ikke noe åndsmiljø hvor lesning og forfatterskap spilte noen rolle.

3) Bedre forutsetninger for å gi de gamle skriftnormer en fornyelse som var i samsvar med utviklingen av talespråket, burde geistligheten ha hatt. A priori utgjorde den med sin utdanning og opplæring ved domskolen og til dels ved Mariakirkens skole i Oslo en forholdsvis homogen masse. Især i Oslo, som var det viktigste skriftsentrum i Syd-Norge, burde det ha vært forutsetninger for en mer systematisk omforming av den eldre skrifttradisjon. Men slik gikk det ikke. De viktigste årsaker er følgende: I begynnelsen av det 15. hå. (1408—ca. 1450) er det danske menn som innehar Oslo bispestol som et ledd i dronning Margretes og Erik av Pommerns politikk, som ble støttet av paven gjennom hans påståtte provisjonsrett, og i Hallvardskirkens domkapitel og i Mariakirkens kollegiat var det kommet mange utlendinger (jfr. STO s. 34, 124 f.). Flere av bispebrevene viser tydelig blandingspråk (STO s. 72 ff., 77 ff.). Som prost ved Mariakirken nevnes i 1420-årene den danskfödde Anders Muus, men kanslervervet er da overdratt til biskop Jens.

Enn videre synes det 15. hå. å ha vært en tid da det var særlig dårlig bevendt med boklige sysler. Selv avskrifter av lover og kgl. forordninger var nesten fullstendig opphört, og noe selvstendig forfatterskap utenom brevlitteraturen eksisterte ikke. Etter 1450 utstedtes heller ikke kongebrev på norsk.

Fremdeles var nok preken på morsmålet et fast ledd i gudstjenesten utenom den latinske messe. Skal en dömmе etter eldre homiliesamlinger hadde disse prekener for det meste et nökternt preg uten mange stilistiske virkemidler (jfr. Trygve Knudsen i Innl. til GnH.¹ s. 7). I den slags prekener spilte trolig den kirkelige språktradisjon en viktig rolle. Men i denne prekensamling fantes der også noen få prekener som var sprunget ut av en bestemt situasjon i tiden. I en slik friere preken (*sermo necessaria*) kom nok det affektbetonte sterkere fram, da hensikten er å belære og

¹ Gammelnorsk Homiliebok. Etter AM 619 qv. Med en innledning av Trygve Knudsen. Oslo 1952.

formane tilhørerne i praktisk kristendom, og da må presten ty til et språk som ligger nærmere opp til dagligtalen. I reformasjonstiden, da prekenen spilte en hovedrolle i den lutherske gudstjeneste, og det gjaldt for prestene å bringe sine sognebarn til omvendelse og tro, brukte de nok et mer kjenslerikt og folkelig språk enn i den katolske tid. Men tekstene og liturgien ellers må ha vært på en slags dansk, hevder Ragnvald Iversen (Bokm. og talem.¹ s. 292), og dette spilte for skriftspråket en vel så stor rolle som selve prekenen.

4) Det kunne tenkes at det *juridiske fagspråk*, som var fullt av gamle hjemlige ord, uttrykkssett og faste formler (se R. Iversen s. 292 op. cit., Jens Bjelke, *Termini iuridici*² s. 101 ff.) kunne bidra til fornyelse av det gamle skriftspråk på norsk grunn.³ Men her kommer følgende forhold i betraktning: Lagmennene utgjorde ikke noe fast sosialt miljø, og ofte nytter de også geistlige som skrivere (jfr. Grøtvedt LO s. 104), som gjennom den kanoniske rett hadde tilknytning til det alminnelige rettsvesen, og lagrettemennene, som tjente som støtter for domsavgjørelser i bygdesamfunnene, var vel bare delvis skrivekyndige. Selv om språket i tingstuen bygde på et nasjonalt-tradisjonelt grunnlag når det gjaldt de enkelte rettsbegreper, var det et langt skritt fra det muntlige bruk og til en systematisk oppbygging av et skriftspråk, som i strukturell henseende svarte til utviklingen av talespråket. Ingen klasse synes å ha maktet denne fornyelse av skriftspråket, da det åndelige miljø var fattig og snevert, og da reformasjonen vinner innpass, blir den katolske tradisjon i kirkens liv brutt.

Bokliste med forkortelser.

Kildemateriale er brev i *Diplomatarium Norvegium*, vanligvis sitert med bind, nr., sted og år.

Brøndum-Nielsen, Johs.: *GGr. I*²=Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling, bd. 1. Ny Udg. Kbh. 1950.

Grøtvedt, Per N.: *MM 1938*=De viktigste særdrag i søno. diplomer i tiden 1300—1350. Maal og minne 1938 s. 135 ff.

¹ Ragnvald Iversen, *Bokmål og talemål i Norge 1560—1630*.

² Utg. ved Sigurd Kolsrud for Kjeldeskriftfondet, Oslo 1952.

³ Se også Rudolf Keyser, *Nordmændenes Videnskabelighed og Literatur i Middelalderen*, Chra. 1866, Bd. 1 s. 540: «Den gamle norske Lovgivning udgik, som allerede yttret, fra Nordmændenes Folkeliv, og det vistnok gennem en lang Række av Aarhundreder fra deres indre Folkeliv alene. Den antog som Følge deraf et skarpt eiendommeligt Præg, som i sildigere Tider, da Folkets aandelige Berørelse med fremmede Folkefærd ble sterkere, vanskeliggjorde utenlandsk Indflydelse.»

- Lovhss.=Lydverket i lovhåndskrifter fra Borgartingslag 1300—1350. (VAS II 1938, 7). Oslo 1939.
- LO=Studier over målet i lagmannsbrev fra Oslo 1350—1450 (VAS II 1948, 2). Oslo 1948.
- STO=Skriftspråktradisjon ved Hallvardskirken og Mariakirken i Oslo 1350—1450 (VAS II 1954, 3). Oslo 1954.
- Hasund, S.: Det norske folks liv og historie, bd. 3. Oslo 1934.
- Hesselman, Bengt: Nord. sprh.=Huvudlinjer i Nordisk språkhistoria i serien Nordisk Kultur III—IV. Upps. 1948—1953.
- Iversen, Ragnvald: Bokmål og talemål i Norge 1560—1630. (VSS II 1920, 5). Kria. 1921.
- Keyser, Rudolf: Nordmændenes Videnskabelighed og Literatur i Bd. I av Efterladte Skrifter. Chra. 1866.
- Knudsen, Trygve: Innl. til GnH=Gammelnorsk Homiliebok. Etter AM 619 qv. Med innledning av Trygve Knudsen. Oslo 1952 (i serien Corpus codicum norvegicorum medii ævi).
- Kock, A.: Sv. Ljh.=Svensk ljudhistoria, bd. 1. Lund 1906.
- Kolsrud, Sigurd: Nynorsken i sine målföre. Oslo 1951.
- Jens Bjelke, Termini juridici. Utg. av S. Kolsrud for Kjeldeskriftfondet. Oslo 1952.
- Larsen, Amund B.: Oversigt over De norske Bygdemål. Kria. 1897.
- Kria. Bym.=Kristiania Bymål. Kria. 1907.
- Solörm.=Lydlæren i den solörske Dialekt. Kria. 1894.
- Noreen, Adolf: Altschw. Gr.=Altschwedische Grammatik mit Einschluss des Altgutischen. Halle 1904.
- Ross, Hans: No. bygdem.=Norske bygdemaal (VSS 1905—09), sitert etter dialektbolk og side.
- Seip, Didrik Arup: Nsprh.=Norsk språkhistorie til 1370 2. utg. Oslo 1955.
- Et høyere talemål i Norge i det 13. hundreåret, i Nye studier=Nye studier i norsk språkhistorie. Festskr. på 70-årsdagen. Oslo 1954.
- Skautrup, Peter: Det danske Sprogs Historie, Bd. 2. Kbh. 1947.
- Skulerud, Olai: Nokre merknader om det yngre U-ljodbrigdet i norrönt mål. Maal og minne 1949, s. 19 ff.
- Tinnsålet I:2. Oslo 1938.
- MM=Maal og minne.
- VAS=Videnskaps-Akademiets skrifter.
- VSS=Videnskaps-Selskapets skrifter.
- De grammatiske forkortelser er de vanlige.

HELGE TOLDBERG

Traditionen om Presbyter Johannes i Norden.

Mens vi i den nyere verdenslitteratur kun finder få og spredte betydninger til Presbyter Johannes og hans eventyrlige rige i Indien eller Abessinien, den mest kendte i Shakespeares »Much Ado about Nothing«,¹ indtog han en så fremtrædende plads i det middelalderlige verdensbillede at det f. eks. var naturligt for digtere at benytte hans pragt som målestok.² Udgangspunktet for denne tradition, til hvis tolkning og kulturhistoriske betydning den moderne middelalderforskning har ydet flere væsentlige bidrag, er et ejendommeligt latinsk brev sendt 1165 til den østromerske kejser Emanuel Kommenos og af ham videresendt til kejser Frederik Barbarossa samt rimeligvis pave Alexander 3., der i 1177 afsendte et svarbrev med sin læge, hvis videre skæbne er ukendt. Presbyterbrevet opfattes almindeligt som fiktivt, og nogle nyere forskere har som dets sandsynlige forfatter peget på ærkebiskop Christian af Mainz, der i den yngste interpolerede gruppe (jf. ndf.) angives at have oversat det fra græsk, mens en enkelt, Leonardo Olschki, i en skarpsindig analyse har forklaret det som en utopi foreholdt det 12. årh.s stridende kristenhed.³

Foruden oversættelser til folkesprogene kendes ca. 100 latinske håndskrifter, som Friedrich Zarncke i forbindelse med en standardudgave har inddelt i 6 grupper: en ældste gruppe uden interpolationer og 5 yngre,

¹ Replik af Benedick II, 1: Will your grace command me any service to the world's end? I will go on the slightest errand now to the Antipodes that you can devise to send me on; I will fetch you a tooth-picker now from the furthest inch of Asia, bring you the length of Prester John's foot, fetch you a hair off the great Cham's beard, do you any embassy to the Pigmies ...

² Jf. Hertig Fredrik av Normandie (Erik Noreens udg., 1927) v. 381—96, og August Lütjens' kommentarer hertil, Herzog Friedrich von der Normandie (1912) s. 72 ff.

³ Olschki: Der Brief des Presbyters Johannes (Historische Zeitschrift 144, 1931, s. 1 ff.). Som bedste oversigt over forskningens problemer og standpunkter skal iøvrigt henvises til Charles E. Nowell: The Historical Prester John (Speculum 28, 1953, s. 435 ff.).

A—E, efter stigende forekomst af sådanne;¹ forinden forelå udgaver af flere interpolerede hss., bl. a. en god B-redaktion fra 12. årh., Bibliothèque Nationale Fonds latins 2342², af særlig interesse for os fordi de bevarede østnordiske tekster, tydeligst den her første gang fremdragne danske oversættelse i Thott 585,8^o, tilhører dette stadium. I de latinske hss. kan man som regel bestemme tekststadiet ud fra brevets hoved, hvor der sker stadige småudvidelser, men ved oversættelserne hindrer vilkårlige ordoverspringelser, dér som andetsteds, sikre slutninger ved denne fremgangsmåde, så man må holde sig til de saglige indskud senere i teksten. Til vort formål er de to første vigtigst: A er en større udvidelse i skildringen af et enkelt punkt, peberhøsten, B en lang tilføjelse efter den øvrige tekst om endnu et palads, foruden det i hovedteksten skildrede (i stil med et apostlen Thomas skulle have bygget), og årsagen til at presbyterens far opførte det. I C er denne skildring flyttet et stykke højere op i brevet, og samtidig er tilkommet andre ny indskud. I de følgende redaktioner, D og navnlig E, øges interpolationerne, og det hele sker på så kort tid at den første bevarede E-tekst stammer fra 13. årh.

Hvis presbyterbrevet, som Olschki tænker sig, fra begyndelsen har haft en alvorlig hensigt, er denne under tekstens vækst blevet mere og mere forflygtiget, så det i hvert fald i senmiddelalderen bare har været spændende læsning for et publikum med smag for det fantasifulde og eksotiske. Dette skylder det utvivlsomt sin vældige udbredelse, både på latin og i bearbejdelser på folkesprogene, ofte i versform. Genstand for kritik er denne dyrkelse af brevet vist kun blevet én gang, nemlig i Konungs skuggsjá³; til gengæld ser denne kritik ud som den almindelige mening ved det højt dannede norske hof: »Nú er þat orð flestra manna er heyra bókina, at þat megí eigi vera og þat sé ekki nema lygi er þar segir í þeirri litlu bók.« Den konkrete overdrivelse der fremdrages, at mænd kan tømme og ride på flyvende drager, viser hen til en E-interpolation⁴ (tillæg E 6—7 til kap. 30).

Det tør ikke med sikkerhed siges at denne hentydning gælder en norsk oversættelse, men det er dog sandsynligst. Men da den tilhører en E-tekst, må enhver forbindelse med de bevarede østnordiske tekster afvises, da

¹ Der Priester Johannes, Erste Abhandlung (i Abhdl. d. Königl. Sächs. Gesellsch. d. Wissenschaften. Philol.-Hist. Cl. VII, 1879) s. 877 ff.

² Udg. af Achille Jubinal i (kommentarerne til) Oeuvres complètes de Rutebeuf II (1839) s. 442 ff., efterfulgt af en stærkere interpoleret, til dels omarbejdet, fransk oversættelse.

³ Jf. Ludvig Holm-Olsens udg. (1945) s. 13 f., variant s. 132 f. Citatet normaliseret. Parallellen til det følgende findes Zarnckes udg. s. 913.

⁴ Jf. Fredrik Paasche, Festskrift til Hjalmar Falk (1927) s. 175 f.

disse savner CDE-interpolationer. Længe var den eneste kendte af disse tekster et Ghemen-tryk fra 1510, *En lysthelighe Historie aff Ion Presth.* Det er genudgivet 4 gange, først i Danske Magazin III (1747), dernæst i en værdiløs modernisering af K. L. Rahbek (i Dansk og Norsk Nationalværk I, 1828), fremdeles i et Simon Bernsteen-tryk, *Presbyter Johannes paa Dansk kaldet Jon Præst* (1898), med korrigeret tekst¹ og indledning ved P. K. Thorsen, og endelig i facsimile (1910), ledsaget af et kommentarhefte af Aug. Fjelstrup. Både han og Thorsen har fremdraget værdifuldt stof, men ingen af dem har ænset den nære — og ældre — svenske variant som G. E. Klemming havde udgivet 1889 i *Prosadikter från medeltiden*². Klemmings forlæg er et Uppsala-hs. fra 1450erne (nuværende signatur: C 213); men overskriften, *Aff Joan prest aff India land*, er lånt fra registret i Stockholmerhs. D 4, af den nyeste forskning dateret 1420—45³, hvor teksten har stået på senere bortskårne blade. Nogen sammenligning mellem Uppsala-hs. og Ghementrykket foretog Klemming ikke, sidstnævnte var bare »en aflæggare deraf», aldersfortrinnet afgjorde sagen. Slet så oplagt er den imidlertid ikke; for dels har Ghementrykket i visse tilfælde rigtigere eller fuldstændigere læsemåder, dels er der — bortset fra trykfejl som viser sætterens begrænsede kundskaber i dansk, især usikkerhed overfor lidt gammeldags ord — ingen tydelige tegn på sproglig forringelse. Ligesom teksten i Uppsala-hs. virker genuint svensk, føles trykkets dansk så naturligt at man ikke på forhånd vil tillægge den eneste tilsyneladende svecisme (jf. note 1) større vægt. Man bør derfor ikke uden nærmere prøvelse afgøre sproglig prioritet, men foreløbig holde sig til det absolut sikre: at begge må gå tilbage til samme oversatte forlæg, hvad enten dette har været svensk eller dansk.

Forskningssituationen ville måske have været noget klarere hvis man havde været opmærksom på den anden glda. tekst, de sidste sider (bl. 221r—234r) i et hs. fra o. 1500, Thott 585,8^o, hvis længste del (bl. 1r—207r) er en andenrangs redaktion af Jyske Lov⁴, og hvis følgende blade

¹ P. K. Thorsens tekstkorrektur er dog ikke alle steder lige heldig. Således ændrer han (s. viii) *filke been* til *fiskebeen* i st. f. *filsbeen*, og lader (s. vij) *stegheton* stå, skønt det er en fejl for *steng(h)etom* (dat. pl.), den eneste sprogform i Ghementrykket der tyder på svensk forlæg, jf. Johs. Brøndum-Nielsens redegørelse for dativformernes tilbagetrængning i glda., *Gammeldansk Grammatik* (i det følgende forkortet: GG) III s. 265.

² Samlingar utg. av Sv. Fornskr.-Sällsk. XXVIII s. 345 ff., jf. s. 361 f.

³ Jf. Hans H. Ronge: *Konung Alexander* (1957) s. 58 ff. De bevarede omstående blade i hs. dateres her efter vandmærke (klokke) og skrift (hånd 2) o. 1430.

⁴ Jf. *Catalogi Bibliothecæ Thottianæ VII* (1795) s. 536, *Danmarks gamle Landskabslove II* (1930) s. XXIX og XCVII f. (signatur I¹⁰).

frem til presbyterbrevet indeholder Erik Klippings forordning for Nørrejyland, udstedt i Nyborg i maj 1284, og Christiern 1.s forordning for Nørrejyland (som hs. kalder *Handfestingh*), udstedt i Viborg 1/9 1466¹. Som fremhævet i lovudgavens indledning, er det en noget sjuksket afskrift af JyL, med forskellige private tilføjelser (med rødt) i marginen. På 34v præsenterer skriveren sig: *Iens laurissen* (el. *laurensen*, forkortelsestegn efter 4. bogst.) *screff thenne bogh lidet fore iwl*², og på 34r står med samme skrift *thenne bogh hør hinrick ienssen til*. På bl. 43r forekommer ejernavnet igen, men med en anden og større skrift, måske den sammes som har tilsat initialerne. I hvert fald står bl. 220r to navne over hinanden i marginen, underst den navngivne skribers (med samme forkortelse) og øverst *claus mortensen*, af hvis tilnavn også kun de 4 første bogst. er skrevet helt ud; fornavnene forekommer desuden 211v. Dette navnepar støtter forståelsen af de private tilskrifter, f. eks. *cl(a)us kyss iæhanne* (86r), det er de to impliceredes indbyrdes drillerier! Men hovedskriveren er Jens Lauridsen (eller Laurensen), og det er også ham der har afskrevet presbyterbrevet.

Foruden sjuskeriet hefter lovudgaven sig ved visse østdanske (skånske?) sprogræk, f. eks. bevaret infortis-*a*, overgang af *vn* til *mn*, og ordformen *frials*. Disse ejendommeligheder, som tyder på et skånsk gennemgangsled i overleveringen, har hs. stort set fælles med lovudg.s I⁹, Uppsala H 122 (o. 1425); direkte benyttelse er imidlertid udelukket p. g. a. oversprungne enkeltheder i I⁹ som I¹⁰ har med. Fælles for de to hss. er også Erik Klippings jyske forordning, men den fremtræder i det yngre hs. i rent jysk sprogform, og derefter skilles vejene³, så vi tør ikke på forhånd regne med skånsk forlæg for de to sidste tekster i Thott 585,8°. Ved 1466-forordningen står vi med sikkerhed med en kort overlevering, og bør nok skrive inf. *ware* (bl. 220r) på det tilfældiges regning; men ved presbyterbrevet kan traditionen lige godt være ung og gammel, og med det forskellige tempo i sprogudviklingen i østdansk og jysk, er det ikke ligegyldigt hvilket hjørne af landet den mest markante af de glda. versioner må tænkes at stamme fra, heller ikke for vurderingen af den anden. Inden sprogræget drøftes, skal et typisk afsnit citeres (bl. 228r—229r, Zarnckes afsnit 69—72):

¹ Trykt efter andre hss. af C. F. Wegener, Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv V (1871—75) s. 26 ff., 67 ff.

² Udenfor det sammenhængende citat ndf. opløses forkortelser stiltiende.

³ Om indholdet af H 122 henvises til C. V. Sechers beskrivelse, Blandinger til oplysning om dansk sprog I (1881—87) s. 138 ff.

Item eth wort huss begynnes meth i stolpa,¹ oc paa then stolpe sidher ett hoffweth, och aa hoffwedet ligger i skuggesten, Och ther paa standa ii stolper, oc paa hwer stolpen i skuggesten, Och eth howet paa hwer, Och paa thii ii stolper standæ iiiii stolper, Och et howet paa hwer stolpen, Oc i sten paa hwert howet, Och swa lenghe er sath stolpa ppaa annen, oc øges ee meer oc mere, swa lenge ath the eræ ottæ stolper oc hundrede, Och paa hwer there sidher i howeth oc i skuggesten, Och hwer stolpa er xvi alnæ lang, Och i then hoggeste stolpe ligghe i spegel, Och i then spegel ligghe en sten, Och paa then sten maa man wedherligæ see, Hwat hwer man sigher om oss i all werdhen. *Etcetera*

Det bekvemteste udgangspunkt for en sprogkarakteristik frembyder de brogede former af den masc. *an*-stamme *stolpe*: ubest. sing. *stolpa* og *stolpe*, best. *stolpen*, og ubest. pl. *stolper*. Den afgørende form er den første, som forekommer 3 gange og derfor ikke kan bortforklares med forveksling af *æ* og *a*, men på den anden side kun det første sted kan motiveres som cas. obl. og dér endda svækkes ved det efterfølgende *stolpe* i samme stilling. Det er imidlertid ikke udelukket at det andet *stolpa* går tilbage til en pluralis, idet der foreligger en sammenfatning af den latinske teksts stadige fordobling af søjlerne fra 4 til 64 (Zarnckes afsnit 69): *et super ipsam VIII columpnæ, super quas item alia basis et super ipsam columpnæ XVI ...* I så fald viser formen hen til en regelret skånsk nom. pl. (jf. GG III s. 205 f.); og selv om dette ikke skulle være forklaringen, er forekomsten af *a*-former tilstrækkelig udstrakt og vilkårlig til at vise skriverens mislykkede forsøg på at efterligne en mere konservativ norm end hans egen. Som vi i citatet finder *standa* og *standæ* overfor hinanden, optræder andetsteds *tiena* (230r) og *tienæ* (222v og 229v) eller *tiene* (234r); og endvidere kan nævnes akk.-dat. pl. (*for wdhen the*) *patriarka* (230r), en anden glda. *an*-stamme², og *lytabyscopper* (sst.), der er et modargument mod at forlægget kunne være fornsvensk, idet kun *lydh*- kendes som 1. led i fsv., mens *lydæ bescoppæ* i en sjællandsk tekst som Mandevilles Rejse³ taler imod omvendt skrivemåde for apokope i det jyske hs. (sådan som der bl. a. i dette ord er for klusilsvækkelse).

For den videre opgørelse af jyske, skånske eller svenske træk i teksten bør det fastslås, at entydigt jyske træk er få. Det vigtigste er usikkerhed overfor adjektivets og possessivets neutrumsform: *hur langh thet er* (231r), *wor bord* (229v), og *eth annet wor land* (223r) — men lige efter

¹ Kommaer her svarer til rødmerket sætningsbegyndelse i hs.

² Jf. henvisningerne Ordbog over det danske Sprog (i det følgende forkortet: ODS) XVI sp. 587.

³ M. Lorenzens udg. (1882) s. 13, hs. skrevet i Næstved. Om fsv. se eksemplerne Söderwall I s. 788 og III s. 473.

eth andhet wort landh. Dertil kommer, når vi af hs.s foregående dele ved at skriveren er jyde, ordformer som *fowel* (222v) — *fowele* (225r) og *lyss* (subst. *lius*, 233r); men selv om man ville medtage de knap så sikre jyskheder, ville antallet ikke tilnærmelsesvis nå samme højde som hvad der peger østpå. Med andre ord: nok er der sjuskefejl, især glemte østreger og undertiden oversprungne ord, og nok er der i vid udstrækning moderniseret, men troskaben mod det afskrevne forlæg er så stor at man, direkte eller lejlighedsvis gennem *lectio difficilior*, tør føre adskillige former tilbage til det, sådan som vi allerede har gjort i foregående afsnit.

Fra sit ikke-jyske forlæg har skriveren da bl. a. overtaget vokalerne i *hemme* (225v), *sighe* (224r) og pron. *thom*¹ (224r, 226v, 232v), sandsynligvis også den problematiske ordform *løyer*² (løver, 222v). En afvigende ortografisk norm afspejles i de mange bevarede klusiler og omvendte skrivemåder for klusilsvækkelse, hvortil måske også hører de underlige rent grafiske former med gemineret *g*: *hoggeste* (højeste, 229r) og *høggre* (højre, 229v). Nærmere skånsk sprogbrug end jysk i senmiddelalderen ligger også akk. (egtl. dat.) pl. (*moth wore*) *fiendæ* (225v), hvor fsv. snarest ville have den gamle dativ på *-om*. Derimod er der tilsyneladende kun i fsv. paralleller til den 3 gange forekommende bestemte form efter *hver*:³ (*paa*) *hver stolpen* (i citatet og igen 232v); hvis den trods alt også dækker en dansk usus, som ved et tilfælde ikke er kommet til efterverdenens kundskab, er denne snarest østdansk og ned mod 1500 arkaiserende. Den anden nu opgivne konstruktion med *hver* i citatet, den partitive genitiv *hver there*, er normal i den tids dansk.⁴

Rimeligvis er der en partitiv genitiv til i teksten: *Och for the stenes dygd wordher engen drvcken ther hoss bordeth sidhæ* (228r). Spørgsmålet er bare om *ther* viser jysk apokope for *there* (gen. pl.), eller om skriveren har forvekslet dette med det relative pronomen, uden at tænke over verbets pluralis. Stedet belyses af en anden relativsætning uden indleder: *Oc sidhen hwert thet dywr i al werdhen ære* (222v—223r), hvor verbet er bestemt af den latinske konstruktion (*et fere omne genus animalium, quæ sub cælo sunt*). Som det sidste tilfælde viser, kan de fleste syntaktiske problemer i teksten

¹ Jf. Gillis Lech: Skånemålens böjningslära (1925) s. 85, Wessén: Svensk språkhistoria I⁴ s. 92.

² Jf. diskussionen af de forskellige tolkningsmuligheder GG II s. 178.

³ Jf. Söderwall I s. 531, og omvendt manglende eksempler i Kalkar el. Aage Hansen: Bestemt og ubestemt substantiv (1927) s. 106 ff. Falk og Torp: Dansk-Norskens Syntax (1900) s. 63 kender det kun fra oldsproget. Derimod stemmer den foransatte artikel i *hwert thet dywr* (cit. s. 7) med ældre dansk sprogbrug.

⁴ Jf. samtidige eksempler Kalkar II s. 309 og Skautrup: Det danske sprogs historie II (1947) s. 58.

enten forklares ud fra den gengivne latinske kontekst eller ved manglende tilslibning af den danske udtryksform. Gode prøver på det sidste er et par anakolutier med dobbelt præposition: *oc ther met kower man korn oc klædæ oc skin fore* (224r), og *Aff there skin giøræ wore frwer oss cledher aff* (225r); den sidste kan forøvrigt skyldes sammentrækning af to sætninger i originalen (Zarnckes afsnit 43). Til at illustrere de 3 gennemgående indbyrdes forhold mellem hs. og originalen: overspringelse, overførelse til tilsvarende udtryk i eget sprog, og svigtende evne overfor mere komplicerede konstruktioner, anføres her, sammen med gengivelsen bl. 225r—v, Zarnckes afsnit 46 suppleret med 50, der savnes i oversættelsen på sit eget sted og kan være taget med i betragtning på det tidligere:

(46) *Fur nec prædo invenitur apud nos, nec adulator habet ibi locum neque avaricia. Nulla divisio est apud nos. Homines nostri habundant in omnibus divitiis. Equos paucos habemus et viles. Neminem nobis habere credimus parem in divitiis nec in numero gentium. ... (50) Omnibus divitiis, quæ sunt in mundo, superhabundat et præcellit magnificentia nostra.*

Och enghen tiwff er meth oss, faa heste haffuæ wi oc wndhe, Och wndher oss tro wi ath engen man er rigere en wi i all werdhen.

Ved ordforrådet synes vi, på samme måde som ved syntaksen, i det hele at turde regne med en tro gengivelse af det nærmeste danske forlæg. Dette ses tydeligt ved fremmedordene, navne på dyr og ædelstene, som næsten alle optræder i korrekte ordformer; for topas anvendes således det græske *topazion*, og en fejl som (*aff sardinio¹ oc*) *teristes* (227r) i gengivelsen af (*de sardonico inmixto cornu*) *cerastis* viser omhyggelig afskrift af ord i forlægget som skriveren ikke har forstået idet *c* og *t* tit ligner hinanden til forveksling i middelalderhss. Det er en ren undtagelse når han, forledt af sandhi, skriver *aff² metist* (227r, lat. *ex ametisto*). Det samme gælder det hjemlige ordforråd, hvor vi f. eks. møder det ved denne tid vigende vb. *fregnæ³* (221r), men også — som unikum i glda. — *sømen* (225v); det kendes ellers først fra Moths ordbog, men kan have været brugt med en lidt anden betydningsnuance end det sædvanlige *skjipmen*.⁴ At det allerede da har været i levende brug i dansk, fremgår af at det skjuler en *lectio difficilior* (jf. s. 20); men at det er skriveren der

¹ Også Uppsala-hs. har *i* i 2. stavelse: *aff sardinis*.

² Om *v*-svindet som realitet ved denne tid se GG II s. 351 f.

³ Jf. Skautrup: Det danske sprogs historie II s. 54.

⁴ Uden samme bevidsthed om arbejdet på skibet, jf. det eneste fsv. eks., hos Peder Månsson (Söderwall III s. 706). Om ordets senere historie i dansk se O DS XXIII sp. 352, om den glda. vokaludvikling GG I² s. 341.

bærer ansvaret, tyder formen *sø-* for *siø-* på, idet lydændringen først er sket i 15. årh., den spores tidligst i Sthlm K 47 (yngre end 1484).

Dette indtryk af omhu hos skriveren styrker tilliden til 4 usædvanlige, arkaisk virkende, ord i teksten: *skuggesten* (i hovedcitattet), *adræ* (223v samt 223r med forkortelse for de 2 sidste bogst.), *bortstylernæ* (227r, 1. led *bord*), og vb. *myøø* (233r). Meningen med *skuggesten* fremgår af originalens *basis*, men iagttagelsens retning synes at være den modsatte — nedefra, ligesom ved *Skyggefjæl* i Moths ordbog (af Kalkar forklaret: vandbræt over vinduer). Ved *adræ* overrasker betydningen, det oversætter *flumen* og svarer til *aa* i de andre tekster; men denne anvendelse (vandåre) kendes ellers kun fra fsv. (Söderwall). Hvad angår *-stylernæ*, er betydningen klar: bordben el. -støtter, mens *hs.s* og tidens almindelige sammenblanding af rundet og urundet vokal hindrer en sikker bestemmelse af om denne er *y* eller *i*, ligesom vi ikke kan afgøre om simpleks ender på *l* eller vokal; bedømmelsen opsættes derfor til den kan ske på et bredere sammenligningsgrundlag. Et verbum *mjø* er ellers ukendt, men dets betydning er givet både med det adj. det kommer af (vn. *mjór*) og sammenhængen: *The myøø opp ath*, selv om det i vort *hs.* drejer sig om de oplysende karfunkler ovenpå søjlerne, mens det i originalen er disse selv der for illuminationseffektens skyld er *ut acus acutæ* (Zarnckes afsnit 91). Den simpleste forklaring er nok et udfaldet copula *ere* i afskriften eller snarest i forlægget, og uheldet fremkaldt af at adj. er blevet højlitterært eller forældet.¹ — Derimod er et femte uventet ord, *torsæ* (222v) som gengivelse af *cyclopes*, vel bare det manglende led i udviklingen mellem oldsprogets *purs* og det sent overleverede men dybt forankrede danske arveord *tosse*.² Med skriverens øvrige akribi tiltror man ham dog snarere at have beholdt ordet end indsat det; og da ordet ikke er mødt i fsv., fristes man her til at gisne om et enkelt norsk træk i editio princeps.

Ud fra det fremdragne materiale tør forlæggets, og dermed oversættelsens, sted sættes øst for Øresund, men endnu ikke med fuld vished nord eller syd for den gamle dansk-svenske rigsgrænse, selv om det første er sandsynligst. Men trods den langsommere sprogudvikling må også en svensk editio princeps være en rum tid ældre end vor afskrift, ligesom forlægget for Jyske Lov er ældre end 1425. Et fingerpeg giver

¹ Kalkar III s. 114 har kun 3 eksempler, de 2 yngste fra oversættelserne af Ivan Lejonriddaren.

² Den *a-*omlydte form her og i nyda. kunne tyde på at det er i jysk dialekt ordet har overlevet. Første litterære forekomst er ellers i sammensætningen *t(h)osse-greffue* i folkevisen Tord af Havsgaard (Danmarks gamle Folkeviser nr. 1A, efter 2 hss. fra 16. årh.), den (norsk-)danske gendigtning af Dørymskviða.

talrækkens tiere i det omfang de er skrevet med bogstaver: *Tho koningher oc siwsindhe tiughe* (221v) og samme tital med *tywæ* som sidste del (222r—v), det mærkelige *x^c*, *Och sexsindetiugha hertwgæ* (229v), og *femsinde tiuge stolper* (232v), svarende til størrelserne 72, 62¹ og 50 i originalen. Disse har skriveren næppe haft kendskab til, o. 1500 var den gamle titælling på retur i Danmark, der brugtes 20-tal i hvert fald op til 220, fremfor alt (syv og) syvsindstyeve som betegnelse for uendelig mange;² det magiske tal i forbindelse med tjenende fyrster har altså øget eventyrherskerens nimbus! Med det øvrige indtryk af mekanisk afskrivning er det utænkeligt at skriveren har indsat *sinde* 4 steder; det eneste man med rimelighed kan skrive på hans kappe er ordformen *tywæ* og til nød det uægte *-tiugha* (for *tiughu*). Derved næres formodningen om et mellemlid mellem vor tekst og den oversatte editio princeps, og at det er heri de gamle talord har fået det moderne indskud, men rimeligvis uden at den oprindelige betydning er tabt; betydningsskiftet i *-tiugh* fra 10 til 20 er ældst i jysk³ og har ved 1500 været gennemført dér. Indskuddet af *sinde* uden numerisk forskydning tilhører 15. årh.s første halvdel, og vi når dermed til en endnu tidligere dato for forlæggets forlæg, omkring eller snarere før 1400. Tilbage står da kun taltegnet *x^c*, der sikkert ud fra hs.s hang til drabelige tal skal tolkes som 1000 (summa: 1120), men i forlægget har været et additionstal: *x och sexsindetiugha* (el. *-ghæ*) med betydningen 70 el. 130, på samme måde som *x och lxx landh* (80 provinser, fejl for 72) i Uppsala-hs. (Klemmings udg. 345²³). Men bortset fra at vi — måske med urette — har beskyldt skriveren for at rette et additionstal til et sammensat, må vi ud fra vore øvrige erfaringer regne med at den gale afslutning på søjlefordoblingen i citatet, *ottæ stolper oc hundrede* (for 128) ligesom 20-tallene stammer fra hans forlæg. Han har ikke regnet efter, kun kopieret.

¹ Zarncke regner med at dette gennemgående tal i de latinske redaktioner er en fejl for 52, idet det står mellem 7 konger og 365 grever (tekstkrit. anm. s. 931).

² Jf. Allan Karker: Nordiske talord i dansk (1959) s. 12 og 18 f. Forovrigt har også fsv. tilløb til 20-tælling i 15. årh., jf. Söderwall II s. 335.

³ Jf. også Skautrup's (fra Karkers afvigende) tolkning af *thryscentiugh* (i Gesta Danorum på danskæ i Sthlm B 77) som 30, Det danske sprogs hist. II s. 95. — At den ny betydning har været længe om at fæstne sig, viser den forskellige gengivelse af årstallet for Christiern I.s hylding på Mora sten (1457) i de enkelte redaktioner af den danske rimkrønike v. 4981 f. (udg. 1958—61 bd. I—III). Endnu i Ghementrykket 1495 står *Tusende fyrehundrede aar / oc syw oc halffemthesynne tiwe*, og i den — ældre — nedertyske oversættelse tilsvarende, mens rimkrønikeafsnittet i Sthlm B 77 (skrevet lige efter 1500) har det — bortset fra manglende *sinde* — for nydansk sprogfølelse tilfredsstillende: ... *vii oc halffredie xx*.

Til de allerede fremførte argumenter for at datere det primære forlæg for teksten i Thott 585,8° før 1400 kommer endnu et tungtvejende: at den imaginære dignitar betegnes *presth iohannes*, mens Uppsala-hs. kalder ham *ioan presth* (ligesom registret i D 4) og Ghementrykket *Ion presth*. En tilsvarende fordeling findes i de forskellige redaktioner af Hertig Fredrik av Normandie: i den danske oversættelse fra 2. halvdel af 15. årh. (i Sthlm K 47) hedder han *joen præst*, men i de svenske hovedhss. (Sthlm D 4 og D 4a) kan man ud fra mærkelige dativsformer udlede nom. *prest iohannes*¹. Også disse hss. er ganske vist yngre end 1400, men alene det at teksten på dette sted er forkludret peger på en væsentlig ældre tradition, og bekræfter dermed vor voksende formodning om at Thott-versionen af presbyterbrevet tilhører et ældre stadium end de andre, som vi nu skal sammenligne den med både med henblik på indhold og mulige verbale berøringspunkter.

Som tidligere sagt, har alle 3 østnordiske versioner det for B-redaktionerne karakteristiske indskud i slutningen om det andet palads; men i modsætning til Thott-hs., hvor det står på sin oprindelige plads som en sidste tilføjelse, er det i de andre rykket et stykke frem, som tilfældet er i CDE-redaktionerne. De må derfor regnes til et overgangsstadium med interpolationen på C-plads men uden de i C tilkomne nye tilføjelser, afsnittene 15—20, 34—37, 79—84, 86 og 94—95 i Zarnckes redigerede tekst. Det er da B-traditionen der må tjene som fælles sammenligningsgrundlag for de østnordiske versioner, uanset at snart Thott-hs., snart det svenske og Ghementrykket, har overspringelser i forhold til denne, i sig selv et træk der er typisk for traditionsudviklingen i det 15. årh. Under disse vilkår synes det tjenligst på forhånd at antage, at den latinske tradition i Skandinavien — foruden den E-redaktion der hentydes til i Konungs skuggsjá — har foreligget i en fuldstændig eller let forkortet B-redaktion, der i hvert fald har haft med hvad vi finder enten i Thott-hs. eller i de andre tekster. Dette udgangspunkt er særlig vigtigt fordi Thott-hs. mangler den karakteristiske A-interpolation om peberhøsten, skønt denne er en normal bestanddel af alle de følgende interpolerede redaktioner. At denne antagelse er forsvarlig, bestyrkes af at også den nærmest foregående og følgende periode i den oprindelige tekst savnes.

Da Zarnckes latinske standardtekst, som vi i det følgende vil betegne *L*, er ryggraden i al forskning i vort emne, vil vi lægge den og dens afsnitsnumerering til grund ved indholdssammenligningen mellem den og på den ene side *T* (Thott-hs.), på den anden side *U* (Uppsala-hs.) samt *V* (Ghementrykket), men således at vi ignorerer de afsnitstal der kun ved-

¹ Jf. citaterne Erik Noreen: Studier rörande Eufemiavisorna II (1927) s. 30.

kommer C-interpolationer. Det nære slægtskab mellem U og V gør det, navnlig til at begynde med, muligt at behandle disse under ét, i Us form hvis intet andet bemærkes. Som ved T opløses forkortelser stiltiende, og afvigelser der skyldes betydningsløse fejl omtales ikke. Hvor det skønnes tilstrækkeligt, resumeres indholdet; hvad der er kursiveret, er den nøjagtige ordlyd (sætninger el. enkeltord). A og B betegner hvad Zarneke med disse to bogst. henfører til de ældste interpolationer. For en ordens skyld tilføjes, at PJ naturligvis betyder Presbyter Johannes, E kejser Emanuel. Indholdet fordeler sig da i hovedsagen således på det latinske B-stadium og de to østnordiske typer:

L

T

UV

1	PJ, alle kongers overherre, hilser E.	Som L.	Som L.
2	<i>Nuntiatur apud maiestatem nostram</i> at E elskede ham og <i>mentio altitudinis nostræ erat apud te</i> . Fortsættelse om forventet hædersgave fra E.	<i>Vi fregnæ i wort herrædom, Ath tw elskær oss høgelighæ.</i>	<i>och wi haffwom hørth ath thw emanuel elsker mykit van høglek (wore hoffdinghe V).</i>
3—8	Formaning til E om ikke at lade grækerne betragte sig som en gud, men bøje sig under PJ. Indbydelse til at besøge PJ og se hans herlighed.	Mangler.	Mangler.
9	E skal tro at PJ står over alle jordens herskere. 72 konger er ham skatskyldige.	Som L, jf. dog ovf. om tallet.	Som L.
10	PJ en from kristen. Han støtter fattige kristne med almisser.	Alle kongerne kristne. PJ støtter alle fattige i sine provinser.	Som 1. punkt i T.
11	PJ agter at besøge den helige grav for at ydmyge sig og bekæmpe de vantro.	Mangler.	Som L, dog mangler selvydmygelsen.
12	<i>In tribus Indiis</i> hersker PJ, hans rige strækker sig fra det yderste Indien, hvor apostlen Thomas hviler, <i>per desertum et progreditur ad solis ortum, et redit per declivum in Babilonem desertam iuxta turrim Babel.</i>	<i>Item wore landhe eræ i indien, Thri indie er wort wald, Och wi boo i thet yderstæ india ther som sanctus thomas ligghe j, Och thet ligger tid borth som solen op gor oc gor saa bort til babilonia ørken.</i>	<i>I try indelandh ær warth wal och warth landh (wore lande V) ligghe off ytre indelandh ther som sanctus thomas huilas op och swa østher til babilonia (och till babilonia østen V).</i>

L	T	UV
13 72 provinser tjener PJ, men kun få er kristne; hver har sin konge, som er PJ skat-skyldig.	70 (el. 140) konger tjener PJ; kun få af disse er kristne, men de er allige-vel PJ skatskyldige.	V: 72 provinser tjener PJ; resten som T. — U som V, men med fejlen <i>x</i> och <i>lxx</i> <i>landh</i> .
14 Dyr og menneskeracer i Indien, delvis fabelagtige, bl. a. <i>leones albi et rubei, ursi albi ... boves agrestes ... gyganes, quorum altitudo est quadraginta cubitorum, monoculi, cyclopes, et avis, quæ vocatur fenix, et fere omne genus animalium, quæ sub cælo sunt.</i>	Som L, bl. a. <i>hvide løycer ... urneth, oc ietter xl alnæ heyce, oc torsce, och nagnæ men, oc en fowel som hedher fenix, Oc sidhen hwert thet dywr i al wer-dhen ære.</i>	Som L, bl. a. <i>hwith leghon och rodha biørna (leon hwidhe biørne och rødhe biørne V) ... vrnoth (+ oc andre underlige dyr V) och¹ annor trool och xv alna longha meen.</i> Herefter V alene: <i>oc then fuvel som fenix hedher.</i>
21 PJs land flyder med mælk og honning. I et andet <i>terra</i> kan hverken gift skade eller slanger og skorpioner bo.	Som L, skorpioner dog unævnt.	Som 2. punkt i L (1. mang-ler).
22 Floden <i>Ydonus</i> (var. <i>Ido-nus</i>), der udspringer i Para-dis, løber gennem PJs om-råde. Deri findes mange ædelstene, som opremses.	Som L, flodnavn: <i>elenas.</i>	Som L, flodnavn: <i>elonia² U, helenia V.</i>
23 Der vokser urten <i>assidios</i> , med hvis rod onde ånder kan fordrives og tvinges til at sige deres navn; derfor er der ingen sådanne i området.	Som L, men pl.; urterne ubenævnt, de har magt over <i>trolle</i> .	Mangler.
24 I en anden provins vokser peber, som sælges for korn og tøj.	Som L.	Som hovedsætningen i L.
25 Denne provins er fuld af buskads, som vrimler med slanger.	Mangler.	Som L, tilføjelse: ingen kan bo der.
25A- } Beskrivelse af peberhø- 26A } sten.	Mangler.	Som L, tilføjelse om ud-skibning af peber og ædel-stene (hvorved sammenhæn-gen brydes).

¹ Skrevet 2 gange, et tegn på at tilføjelsen i V stammer fra forlægget, så over-springelse er sket i U fordi 2 led er begyndt med *och annor*.

² Klemming læser fejlagtigt *clonia*.

L

T

UV

- 26 Resumé med tilføjelse: *sed Mangler.*
qualiter coquatur, nullus ex-
traneus scire permittitur. *och hvuru wi han sidhen sky-*
pom thet maa inghen vtlæ-
ningher viitha.
- 27 Ved foden af bjerget Olim- *Item i thette sammæ land I ena bærie i ware landhe (I*
 pus udspringer en kilde med *er en keldæ ni dages loff thet byergh V) er en kilde med*
 alskens smag, som stadig *fra paradiis ther adam i alskens god smag. Hon lig-*
 skifter. Kilden *progreditur wor. gher tre daxledher fran paradis*
itinere dierum trium non som adam var vthi (trædie¹
longe a paradyso, unde Adam dawæ langt fraa paradijs V).
fuit expulsus.
- 28 Hvis man drikker fastende Som L, dog 30 år. Som L, dog uden beskyttel-
 af kilden, kan man ikke sen mod sygdom. Alderen i
 blive syg, og bliver som man U for *xx aar*, i V 30 år.
 var 32 år.
- ml. 28 } Mangler. Mangler. *Thil the kælle maa ingen*
 og 29 } *komma vthen meth miklo*
makth før ormom och ildom
stengothom och storom foglom.
- 29 *Ibi sunt lapilli, qui vocantur Mangler.*
midiosi (midiosi o. fl. var.),
quos frequenter ad partes
nostras deportare solent aqui-
læ, per quos reiuvenescunt et
lumen recuperant. *Her efter V: Ther hittis stene*
som hedhe mediosij oc metalli
Aff the stene taghe the orme
theris vnghelighed aff.
- 30 Med en sådan sten på finge- Mangler. Stenen på fingeren gør ung,
 ren opnår man godt lys; er metallet usynlig.
 den indviet, gør den usynlig
 og vennesæl.
- 31 Om et tilgrænsende sandhav Som L, dog ingen omtale Som L; afvigelser i slut-
 uden vand, som ikke kan ningen: at man kun kan
 besejles og vanskeliggør ad komme over det ved PJs
 gang til PJs rige. Ved hjælp, og at man farver silke
 strandbredden lever nogle med fiskenes blod (oplys-
 velsmagende fisk. ningen stammer fra 54).
- 32—33 Om en tilsvarende vand- Mangler. Mangler.
 løs stenflod.
- 38—40 Om en underjordisk bæk, Mangler. Gennem PJs område løber en
 som jorden kun lejlighedsvis *steneforss*, som jorden til
 åbner sig over og lige så tider lukker sig over. Ud-
 uberegneligt lukker sig over valgte *raske meen* løber ind
 igen, og som medfører ædel under jorden i fossen og

¹ Betydningen er 30; eksemplet er lydhistorisk forklaret GG II s. 214.

L	T	UV
stene løsrevet fra sandhavet. Bækken løber ud i en flod, hvor indbyggerne dykker ned og opsamler stenene, som de først tør sælge efter at PJ har valgt sine. Indbyggerne kan leve 3-4 måneder under vandet.		leder efter ædelstene. De kan holde sig 9 døgn under vandet. De tør først sælge stenene efter at have vist PJ dem.
41 Hinsides floden lever jødernes ti stammer.	Mangler.	Mangler.
42 I en anden provins findes orme som kaldes salamandre og kun kan leve i ild, og andre som laver silke.	Der findes fugle som kaldes salamandre.	Der findes orme som kaldes salamandre og laver silke.
43 Af deres <i>pellicula</i> laver hans hustruer tøj, som kun kan vaskes i ild.	Som L.	Som L, dog tilføjet navn på tøjet: <i>lapideston</i> U, <i>lapitextam</i> V. Jf. 44.
44 <i>In auro et argento et lapidibus preciosis, elephantibus, dro-medariis, camelis et canibus habundat serenitas nostra.</i>	<i>Guld och sølluff och dyre stene skotes ey i wore landhe.</i>	I stedet fyldekalk (ikke samme). I V desuden indskudt midt i 43: <i>oc saa haffue wij dyre klæder the ære gjort aff thet ædelste guld oc aff saa manghe dyre stheene.</i>
45 Udlændinge og pilgrimme får husly hos PJ. Ingen er fattig i hans folk.	1. moment i L (<i>ælændhe men</i>).	2. moment i L.
46 Man kender hverken til tyveri, hor eller fattigdom. Om resten se citatet s. 7.	Citeret ovf. s. 7.	Kun oplysningen om at der ingen tyve findes. (Herefter 51)
47 I kamp fører PJ 13 guldkors <i>loco vexillorum</i> foran sig; efter hvert af dem følger 10000 riddere og 100000 til fods <i>exceptis aliis, qui sarcinis et curribus et inducendis victualibus exercitus deputati sunt.</i>	I kamp fører PJ 30 guldkors foran sig <i>for fanæ</i> ; til hvert hører 2000 riddende og 2000 gående <i>for wdhen the somen ther meth fylgæ.</i>	U: I kamp fører PJ 32 guldkors med sig, <i>forthy ath thet ær war makth</i> ; til hvert hører 10000 riddere og 10000 gående <i>vthen thy ther folia somanom och vagna kora och kosth fora.</i> — V: I kamp fører PJ 30 guldkors med sig, <i>thet ær wort mærcke</i> (trykfejl: <i>mærckt</i>); til hvert hører 1000 riddere og 20000 til fods <i>for wdhen the som om sommeren folgher som wogne fore oc kosthæn foræ.</i>

L	T	UV
48-49 Når PJ rider til daglig, føres et trækors uden udsmykning foran ham som minde om Jesu lidelse, og et guldkar med jord i som tegn på hans forkrænkelighed, samt et sølvkar med guld i som tegn på hans herredømme over alle herskere.	Som L.	Som L. (Herefter 56)
50 Citeret ovf. s. 7 sammen med 46.	Indarbejdet i 46, jf. tilsvarende citat.	Mangler.
51 Ingen lyver hos PJ, det er umuligt. Gør en det alligevel, ignoreres han fra da af som om han var død.	Ingen lyver hos PJ.	(efter 46) Ingen må lyve. Gør en det alligevel, virker han som død og henlever i angst. (Herefter 47)
52 Alle er sanddru, og PJ elsker dem til gengæld. Ingen horkarl, ingen last.	Hverken ugerningsmænd eller horkarle.	Mangler.
53 Besøg i Babylon ved Daniels grav.	Mangler.	Mangler.
54 Med blodet af nogle fisk farves purpur.	Mangler.	Mangler, jf. dog 31.
55 Fæstningsværker, kraftkarle, amazoner m.m.	Mangler.	Mangler.
56 PJs palads bygget <i>ad instar et similitudinem palacii, quod apostolus Thomas ordinavit Gundoforo, regi Indorum.</i>	<i>Item wort palatzs er likt thet palatzs ther sanctus thomas giordhæ gwtz koningh aff india.</i>	(efter 49) U: <i>Varth palladz ær thet palladz som sanctus thomas giordhe gudhdome-nom¹ føre koninghom.</i> V: <i>Och sculle i widhe at thet ær wort pallacium som sanctus Thomas giorde koningh Gundofero.</i>
57 Bjælkerne er af setimtræ; taget er af ibenholt og kan ikke brænde. På yderenderne af mønningen sidder 2 guldaebler, hvert besat med 2 karfunkler; guldet skinner om dagen, karfunklerne om natten.	Som L; dog savnes oplysningen om bjælkerne, og guldæblerne findes inde i huset.	Taget er af ibenholt og kan ikke brænde.

¹ Linjeskifte efter *gudh*; hs. anvender ingen skilletegn.

L	T	UV
stene løsrevet fra sandhavet. Bækken løber ud i en flod, hvor indbyggerne dykker ned og opsamler stenene, som de først tør sælge efter at PJ har valgt sine. Indbyggerne kan leve 3-4 måneder under vandet.		leder efter ædelstene. De kan holde sig 9 døgn under vandet. De tør først sælge stenene efter at have vist PJ dem.
41 Hinsides floden lever jødernes ti stammer.	Mangler.	Mangler.
42 I en anden provins findes orme som kaldes salamandre og kun kan leve i ild, og andre som laver silke.	Der findes fugle som kaldes salamandre.	Der findes orme som kaldes salamandre og laver silke.
43 Af deres <i>pellicula</i> laver hans hustruer tøj, som kun kan vaskes i ild.	Som L.	Som L, dog tilføjet navn på tøjet: <i>lapideston</i> U, <i>lapitextam</i> V. Jf. 44.
44 <i>In auro et argento et lapidibus preciosis, elephantibus, dromedariis, camelis et canibus habundat serenitas nostra.</i>	<i>Guld och sølluff och dyre stene skotes ey i wore landhe.</i>	I stedet fyldekalk (ikke samme). I V desuden indskudt midt i 43: <i>oc saa haffue wij dyre klæder the ære gjort aff thet ædelste guld oc aff saa manghe dyre stheene.</i>
45 Udlændinge og pilgrimme får husly hos PJ. Ingen er fattig i hans folk.	1. moment i L (<i>ælcændhe men</i>).	2. moment i L.
46 Man kender hverken til tyveri, hor eller fattigdom. Om resten se citatet s. 7.	Citeret ovf. s. 7.	Kun oplysningen om at der ingen tyve findes. (Herefter 51)
47 I kamp fører PJ 13 guldkors <i>loco vexillorum</i> foran sig; efter hvert af dem følger 10000 riddere og 100000 til fods <i>exceptis aliis, qui sarcinis et curribus et inducendis victualibus exercitus deputati sunt.</i>	I kamp fører PJ 30 guldkors foran sig <i>for fanæ</i> ; til hvert hører 2000 riddende og 2000 gående <i>for wdhen the somen ther meth fylgæ.</i>	U: I kamp fører PJ 32 guldkors med sig. <i>forthy ath thet ær war makth</i> ; til hvert hører 10000 riddere og 10000 gående <i>vthen thy ther folia somanom och vagna kora och kosth føra.</i> — V: I kamp fører PJ 30 guldkors med sig, <i>thet ær wort mærccke</i> (trykfejl: <i>mærckt</i>); til hvert hører 1000 riddere og 20000 til fods <i>for wdhen the som om sommeren følgher som wogne føre oc kosthæn føre.</i>

L	T	UV
48-49 Når PJ rider til daglig, føres et trækors uden udsmykning foran ham som minde om Jesu lidelse, og et guldkar med jord i som tegn på hans forkrænkelighed, samt et sølvkar med guld i som tegn på hans herredømme over alle herskere.	Som L.	Som L. (Herefter 56)
50 Citeret ovf. s. 7 sammen med 46.	Indarbejdet i 46, jf. tilsvarende citat.	Mangler.
51 Ingen lyver hos PJ, det er umuligt. Gør en det alligevel, ignoreres han fra da af som om han var død.	Ingen lyver hos PJ.	(efter 46) Ingen må lyve. Gør en det alligevel, virker han som død og henlever i angst. (Herefter 47)
52 Alle er sanddru, og PJ elsker dem til gengæld. Ingen horkarl, ingen last.	Hverken ugeringsmænd eller horkarle.	Mangler.
53 Besøg i Babylon ved Daniels grav.	Mangler.	Mangler.
54 Med blodet af nogle fisk farves purpur.	Mangler.	Mangler, jf. dog 31.
55 Fæstningsværker, kraftkarle, amazoner m.m.	Mangler.	Mangler.
56 PJs palads bygget <i>ad instar et similitudinem palacii, quod apostolus Thomas ordinavit Gundoforo, regi Indorum.</i>	<i>Item wort palatzs er likt thet palatzs ther sanctus thomas giordhæ gwtz koningh aff india.</i>	(efter 49) U: <i>Varth palladz ær thet palladz som sanctus thomas giordhe gudhdome-nom¹ føre koninghom.</i> V: <i>Och sculle i widhe at thet ær wort pallacium som sanctus Thomas giorde koningh Gundofero.</i>
57 Bjælkerne er af setimtræ; taget er af ibenholt og kan ikke brænde. På yderenderne af mønningen sidder 2 guldæbler, hvert besat med 2 karfunkler; guldet skinner om dagen, karfunklerne om natten.	Som L; dog savnes oplysningen om bjælkerne, og guldæblerne findes inde i huset.	Taget er af ibenholt og kan ikke brænde.

¹ Linjeskifte efter *gudh*; hs. anvender ingen skilletegn.

L	T	UV
73-75 7 konger, 62 hertuger og 365 grever tjener daglig ved PJs bord. På højre side af PJ sidder 12 ærkebiskopper, på venstre 20 biskopper foruden patriarken og 2 andre dignitarer. Nogle er borte enkelte måneder, men andre viger aldrig. Abbeder tjener en passende tid i PJs kapel, men er enkelte måneder hjemme; afløsning sker ved månedsskifte.	I hovedtræk som L, antallet af hertuger vist 1060 (jf. ovf.), ingen grever. (Herefter 97-98, oprindelig rækkefølge bevaret som i B)	(efter 65) 70 (i V 15) hertuger sidder på PJs højre hånd og (underforst, på hans venstre) 12 ærkebiskopper og 200 (i V 100) abbeder, som udskiftes hvert månedsskifte. (Herefter 66, jf. ovf. om denne)
B-interpolationer (oprindelig plads efter 100):		
76B PJ har ét palads til, højere og smukkere, som hans far <i>Quasidæus</i> har bygget til ham før hans fødsel.	Som L, dog mangler oplysning om højden og faderens navn.	(efter 99) PJ har ét palads til, det er hans højeste. (Herefter 88B)
77B Gud har i drømme budt PJs far at bygge paladset.	Som L.	Mangler.
78B Alle kan finde lindring dér for sygdom og nød.	Som L.	(efter 90B) Som L. (Herefter 96B)
85B+ } PJs far vågnede næste 87B } morgen og satte bygge- riet i gang.	Som L.	Mangler.
88B- } Detaljeret beskrivelse af 90B } paladsets indre. Søjlerne er 60 alen høje, og så brede at der må 2 mand til at favne dem.	Som L. Søjlerne 16 alen høje, kan favnes af én mand.	(efter 76B) Som L, men forkortet. Søjlerne 30 alen høje, intet om bredden. (Herefter 78B)
91B- } Søjlerne er spidse af hen- 93B } syn til belysningen, rede- gørelse for denne.	Som L, jf. under omtalen af <i>myoo</i> ovf. s. 8.	Mangler.
96B På sin fødselsdag og ved andre lejligheder hvor PJ bærer sin krone, går han derind og spiser rigeligt.	Som L. Sidste sætning: <i>som vi haffdæ edhet aff c retther.</i> (Herefter slutningsformular)	(efter 78B) Ved højtidelige lejligheder hvor PJ bærer sin krone, kan enhver gå ind og blive mæt <i>som the hadhe cetit och drukkit wel Me sinnom viin.</i>
(97-) PJ har valgt den yd- 98 } mygere betegnelse præst fordi fyrster og biskopper	(på oprindelig plads efter 75) Som L.	Som L. (Herefter slutningsformular)

L

T

UV

tjener ham som embedsmænd.

- 99 På den ene led er PJs rige 4 måneders rejse, længden på den anden kender ingen. Som L. (Herefter 76B) (efter 72) Som L. (Herefter 76B)
- 100 Kun hvis E kan opregne stjernerne og havets sand, kan han opregne PJs magt. Mangler. Mangler.

slutningsformular } Mangler.

Herre emanuel nw haffuer tw hørt, Hwore myget wort wold er, oc herredom, oc hwat land oss er skat skyldugh, och hwat men oss forstande, ath enghen werdhen, Etcetera. *Nw haffuer thw emanuel (+ rikedom (wore macki oc rigdom V) och dygdh och æro tro thet ath ingen liknas oss i iorderike¹ meth rykedom dygdh och cero thy guffwet.*

explicit (i B.N. 2342) } *Explicit Epistola Johannis, imperatoris Indie, ad Manuelem, imperatorem Constantinopolitanum.* *Her endis thet sende breff som prest iohannes sendhe romere konigh til hilsen.* U: *Deo gratias et sic est finis.* — V: *Amen.*

Idet vi midlertidig udsætter afgørelsen af om de to traditioner T og UV trods de iøjnefaldende forskelle kan gå tilbage til et fælles oversat forlæg, tør vi med det samme fastslå, at de i hvert fald bygger på samme særudvikling af den latinske original. Et af holdepunkterne herfor er slutningsformularen, der føles som en tiltalende afrunding, selv om dens umiskendelige lighed med afsnit 1—2 viser at det ikke har stillet store krav at lave den. Derudover står det fast, at oversættelsesgrundlaget i afsnit 10 har haft varianten *Devoti sunt christiani*, og at der i 64 i st. f. *non accedunt ad nos* har stået noget i retning af *non accedimus ad eas*; om antallet af gange bør sluttet varsommere, men det er dog værd at mærke at det i T og U er det samme, og at *Otthe* i V kan forklares som fejlafskrivning af *Eth*, især hvis man forudsætter lille begyndelsesbogstav i forlægget. Også flodnavnet *idonus* (22) kan godt allerede i latinske afskrifter, p. g. a. utydelige konturer og forkærlighed for en græsk og dermed fremmedklingende (eksotisk) endelse, være blevet til f. eks.

¹ De sidste 4 ord mangler i V. At de næste 5 savnes i Sthlm D 27, er det stærkeste argument for at dette er afskrevet efter U, idet V viser at det er de gale ord der er strøget i D 27 som formodet fejl.

elonias; resten er så bare individuelle forbedringer fra tekst til tekst, med *helenia* i V som kronen på værket. Endelig synes beskrivelsen af vinduerne i 58 at være udvidet til *fenestræ de crisolitis et cristallo* og T at have taget begge dele med, men U og V at have udvalgt hver sit stof; at krysolit var det samme som topas og altså ikke gennemsigtig, har man ikke skænket en tanke.

Spørgsmålet er imidlertid om man tør gå et skridt videre, og undersøge om der trods det vidt forskellige præg i T og UV kunne være et fælles udgangspunkt i en primær oversættelse til et nordisk sprog, snarest svensk. Og forsøget lønner sig! Ved en punktvis sammenligning studser man første gang i afsnit 12, hvor U og V meddeler at PJs rige strækker sig — med Vs formulering — *till babilonia østen*, skønt grundteksten viser at dér er vestgrænsen. Forklaringen finder vi i T: *babilonia ørken*, og samtidig grund til at tro at fejlen med *-a* for det latinske genitivs-*æ* er gammel; men i forlægget for editio princeps må der have stået *Babiloniae desertum*, eller også har oversætteren opfattet det sådan. I Zarnckes — bedre — tekst står der nemlig *Babylonem desertam*, som viser at det er adj., og sigter til byen. — Men det uomstødelige bevis findes i afsnit 47, hvor *sømen*, *somanom* og *om sommeren* er 3 lige mislykkede forsøg på at skære igennem lectio difficilior, bortset fra at U dog opviser en dativ. Sammenligner vi med grundteksten, ser vi at UV har dækning for de to sidste ting som det ikke våbenføre mandskab skal tage sig af, så det er *sarcinis* vi må samle opmærksomheden om. Da dette betyder oppakning og denne i middelalderen anbragtes på pakheste, ligger løsningen lige for: der har fra først af stået *sømarenom*, dat. pl. af det fsv. og gl. d. ¹ ord for sådanne. At tolkningen er bundet til en dativ ved vb. *følge*, afgør endeligt at editio princeps ikke kan være dansk; og vi står herefter med norsk som en svag mulighed og svensk som det sandsynlige. Forvekslingen af *ørken* og *østen* må i hvert fald være sket på østnordisk område; men også en så tidlig forekomst af *rk* i *ørken* er talende, det synes nemlig tidligst udviklet i de svensk-danske grænsebygder².

Efter at en fælles oversat editio princeps er fastslået, løses flere spørgsmål, bl. a. hvordan T og U i afsnit 56 kan have en beslægtet fejl i omtalen af den gamle indiske konge som apostlen Thomas hjalp med at bygge palads, mens hans navn *Gundofero* i V på nær den ene tryksvage vokal er en tro kopi af originalen lige til kasusendelsen. Formen i U er lettest at forklare: der har i forlægget stået en ubestemmelig lang nasal-

¹ Kalkar IV s. 285 har dog kun ét eksempel — fra oversættelsen af Hertig Fredrik av Normandie v. 2978 (Noreens udg.), men stedets sprogform er ret selvstændig.

² Jf. Hellquist: Svensk etymologisk ordbok² s. 1458 og GG II s. 206.

streg over et *gudo*, og resten af ordet er blevet misforstået som præp. *føre*; ved formen i T må vi nøjes med at gætte, men gætter nok med størst held på at noget er oversprunget. Foruden at vise sammenhæng på tværs af hovedgrupperingen, belyser dette eksempel hvordan positive konkrete oplysninger stadig går tabt under tekstens nedbrydning. Andre tilfælde ligger på et mere elementært plan, således begyndelsen af afsnit 24, hvor originalens *In alia quadam provincia nostra* gengives korrekt i T: *Item i eth anneth wort land* mens meningen er gået tabt i U ved at *anneth* er glemt, og forsøgt rettet op i V med: *Inden thet tredie india land*. Farligere er dog den nedbrydningstype vi møder i 65, hvor *bord*¹ i U er forvansket til *burgh*, hvad der har bevirket en ændring i sammenhængen dér og endnu tydeligere i V — fra vasalforhold til vagttjeneste. Mens særudviklingen her beror på gal lydopfattelse, skyldes *orma* i afsnit 29 i UV fejllæsning af *ørna*. Om afskrivning uden adgang til det latinske forlæg vidner også *Us thet ær war makth for loco vexillorum* i 47, og forvanskningen kan begrundes ud fra de danske varianter. Vs trykfejl *mærckt* for *mærcke* kan gå tilbage til hs.forlæg, ligesom erstatning med låneordet *janæ* i T kan tyde på at *mærke* i denne betydning var forældet. Optagelsen af det ny ord her, ligesom *twyl* (afsnit 9) for det endnu brugelige *iæff*², viser den modsatte tendens af hvad vi er vant til fra T, og minder om at der fra tekst til tekst trods alt kun er en gradforskkel på gammelt og nyt, forstået og forvansket.

En anden sag er så, at den litterære nedbrydning i UV i sit væsen viser hen til en senere tid end Ts. Mens overspringelserne dér som oftest er hele afsnit, er det i UV enkeltheder der angribes. Det er en reduktion fordelt på hele stoffet, men med tiltagende tendens, og besparelsen nås for en stor del ved omflytninger (jf. oversigten fra afsnit 46). Et enkelt sted får vi et indblik i dette pusleri, nemlig i afsnit 43 i V, der er isprængt forulykkede rester af det næsten opgivne 44. Et andet mærke heraf er det sælsomme *lapideston* (U) el. *lapitextam* (V), af Fjelstrup rettet til *lapitextum* og forklaret som tøj vævet af sten³ — utvivlsomt rigtigt, men uden iagttagelse af at det er en folkeetymologi; formen i U, der må anses for den oprindelige, er snarest hybrid: lat. pl. *lapides* og et pseudo-græsk suffiks. I al almindelighed kan det dog ikke nægtes at der er flugt i læsningen af UV, og at den virker mindre omstændelig end originalen, ligesom de radikale strygninger hen mod slutningen får opflyt-

¹ Ts stavemåde, *bort*, er rent grafisk, snarest udtryk for *ð*-svind.

² Jf. eksemplerne på de to synonymmer Kalkar II s. 462 og IV s. 493.

³ Gotfred af Ghemens Udgave af Historien om Jon Prest (1910) s. 16 note 2. Større anerkendelse fortjener hans forklaring af stoffet som asbest.

ningen af det andet palads (som i CDE) til at falde naturlig; men da dette er vundet ved en næsten vilkårlig beskæring af stoffet, må den som tradition betragtes som et typisk senmiddelalderprodukt.

Vi tør efterhånden bag den iøjnefaldende forgrening og nedbrydning skimte en lang overleveringsproces, og som arbejdshypotese regne med, at de afsnit vi nu kun finder i UV oprindeligt har haft omtrent samme udstrækning som i originalen. Men samtidig er de udeladelser der er fælles for T og UV, især afsnittene 3—8, 41 og 53, en god støtte for den litterære vurdering, idet den konsekvente fjernelse af religiøst stof, så spredt og overfladisk det end virker i originalen, gør den sv.-da. oversættelse til underholdningslitteratur af lignende karakter som serieværket *Danske Folkebøger* (1915—36) — hvor sikkert kun dens korthed har hindret den i at blive optaget¹, en imødekommelse af behovet for eksotiske eventyrskildringer. I dette plan ligger også den eneste interpolation der er kommet til på nordisk område, indskuddet mellem 28 og 29 i UV, hvor man mistænker stengederne for at være fremkaldt af det relativt sjældne *lapilli* i begyndelsen af 29, enten ved misforståelse eller som association, og ormene for at hænge sammen med den ovenomtalte skrivefejl *orma* for *ørna* i oversættelsen af afsnit 29, selv om det kan tænkes at også interpolationen fra først af har haft *ornom*.

Tilbage står nu kun den bebudede betragtning af V i den almindelige undersøgelses lys. Litterært hævder den sig som en selvstændig variant overfor U, med i hvert fald to træk som denne savner: fugl Fønix (14) og beskrivelsen af gulvet i det andet palads (89B); begge disse momenter findes også i T, selv om den og V er to indbyrdes uafhængige skud på stammen. I filologisk henseende bør vi ved V drage et klart skel mellem dens sprogform, der er næsten entydigt glda., og dens vidnesbyrd om tekstens oprindelse, der ligesom Ts peger mod Sverige, men er færre. Hvad det første angår, står — uanset den dobbelte negation — *enghen stieell encthet fran hind andhen* (afsnit 46) meget selvstændigt overfor *Us ingen stiael ther off androm*, og en dialektbestemmelse er endda mulig, nemlig at teksten er sjællandsk. Tjenligst hertil er *peuring* (best. masc. sg., 25A), idet artiklen anviser en egn øst for Storebælt og klusilsvækkelsens sidste stadium udelukker skånsk. Imod det sidste taler ydermere *w* efter *ø* i *høftijdes* (96), og at der — fraregnet *india* — ingen eksempler er på *infortis-a*. Det bør tilføjes, at dyrenavnet *Leon* (14) er for udbredt i

¹ Den strejfses i R. Paullis tillæg om folkebøgernes historie (XIII s. 184), med henvisn. til Árni Magnússon's notat om et nu tabt yngre tryk fra 1521. Ved hjælp af udg.s register kan også PJ som bimotoiv i folkebogen *Fortunatus* (bd. X) følges.

denne tid til at der kan sluttes noget ud fra det. Om en pålidelig dansk sprogform kan der altså ikke være tvivl; men derved vejer de — to — meningsløsheder der ikke kan forklares ud fra dansk tungt. Den ene er det tidligere omtalte *stegheton*, som vi kan skelne *stengetom* bag, og det får yderligere vægt ved at stå indenfor den særlige interpolation i UV. Det andet afgørende sted er slutningsbemærkningen om stenfossen (38): *Stondom lwckes iordhen offwer hannum oc stondom offuer hand*, hvor de andre tekster viser at der er glemt et verbum (åbnes) foran det 2. *offuer* (U: ... *och stundom øpnas iordhen offuer han*), men sætteren rimeligvis har opfattet dettes styrelse som subst. *hånd* i st. f. det personlige pron. i akk. masc., som U har begge steder, men som gik tidligere tabt i gl. end i fsv. Også V viser således tilbage til en svensk editio princeps, men dens stort set sikre danske sprogform tyder — helt anderledes end T — på flere danske mellemed.

Sammenholdes nu de indvundne erfaringer om en grundig nedbrydning i UV med den tidligere belyste forbløffende gammeldags sprogform i T, bortset fra de novationer og jyskheder på overfladen der let elimineres, må opfattelsen af en lang overlevering på oversat stadium anses for bekræftet. Og vi tør tilføje, at selv om en svensk editio princeps er aldeles givet og dette giver en noget større margin for konservative sprogelementer, kommer vi ikke udenom en tilblivelsestid længe før U blev afskrevet. Det er næppe for dristigt at sætte den i nærheden af 1300. Som støtte herfor kan anføres to tilfælde, et i hver af de danske tekster og mod U, af efterstillet attributivt adjektiv. Med adj. alene finder vi det i V: *hoffwæ stooræ* (26A) overfor Us *stora hoppha*, med forudgående adv. bestemmelse i T: *ietter xl alnæ heyæ*¹ (14) overfor Us *xv alna longha meen*. Når dette træk, der trods alt er mindre typisk for fsv. end glno. — og savnes i den sv. variant fra middelalderen, sammenstilles med det — ikke mindst ud fra fsv. forlæg — overraskende *torsæ* i T, ligger den mulighed nær at presbyterbrevets svenske oversætter har været under norsk sprogindflydelse, og tanken falder da let på det miljø hvor udformningen af Eufemiaviserne kan tænkes sket — sandsynligvis blandt svenskere i Håkon 5.s nærhed.²

Her kommer det mærkeligste ord i T, *bortstylernæ*, igen ind i billedet, idet det afsnit det står i (59) har en ekstra variant i Hertig Fredrik av Normandie v. 384—88 (Noreens udg.), hvor den ene hovedtekst, D 4a, ligesom vores U taler om *bordzstolæ*, mens den anden, D 4, har *bordh*

¹ Delialiseringer savner sidestykke blandt eksemplerne GG I² s. 235 ff.

² Jf. C.-I. Ståhles videreførelse af Bj. Beckmans teori om Eufemiaviserens oversætter, Ny ill. sv. litt. hist. I s. 63 f.

staka, der afskærer al tvivl om betydningen. I gl. da. synes ordet, i det mindste i senere tid, at have været uforståeligt; i oversættelsen af Hertig Fredrik står *borde stolæ*, der må opfattes asyndetisk,¹ og i V er nedbrydningen nået til *worth stolen*, som P. K. Thorsen lader stå i sin korrigerede tekst, men som den gamle sætter måske har opfattet som et kollektiv for *vore stole*, skønt det er en forvanskning af Us *bordstolane*. Deraf tør vi slutte at i al fald 2. led i *bortstylernæ* er råt overtaget fra forlægget, og at mulighederne for 1. leds vedkommende indskrænker sig til *bort(h)*- og *bord(h)*-, altså er rent grafiske. Hvis ikke det tilsyneladende sjældne *bordstola*² forekom på dette sted i både U og Hertig Fredrik, kunne man tage *stylernæ* for en skrivefejl for *-styd(h)ernæ*, en lydret form der er belagt i fsv. men ikke i gl. da.³ og som ville dække betydningen; men selv i den foreliggende situation kan den mulighed ikke helt afvises at det er dette der er spaltet i *bordhstola* og *bordhstaka*, selv om det er nok så sandsynligt at *bordhstola* er det oprindelige, ikke mindst fordi det kan forklares som en norvagisme. Er dette tilfældet, må *bortstylernæ* være en kontamination, og det står vi os vel ved at regne med.

Sagen har imidlertid også en vis betydning for bedømmelsen af Hertig Fredriks gendigtning af presbyterbrevets afsnit 59 og 66, fordi den rokker ved den gængse opfattelse at disse vers har været med i det tabte tyske forlæg den er oversat efter. Dette tvinger os til at veje mulighederne. For at v. 381—96 er et led i oversættelsen fra tysk, taler dels den litterært tilfredsstillende sammenknytning af afsnittene 59 og 66, som vi ikke finder mage til i vore tekster, men derimod i to af de tyske poetiske gendigtninger,⁴ dels låneordet *diske* (dat.) i v. 386, der aldrig optræder i vore tekster⁵. Men som argumenter for udnyttelse af presbyterbrevet i den svenske oversættelse kan for det første peges på de to forskellige gengivelser af lat. *columnæ*, brugt om samme genstand, *bordzstolæ* i v.

¹ Jf. at udgiveren af K 47, C. J. Brandt, sætter komma imellem (Romantisk Digtning fra Middelalderen I, 1869, s. 217 — v. 319).

² Herpå lægger August Lütjens særlig vægt i sin formodning om at det er overført fra det tilsvarende mht. ord (Herzog Friedrich von der Normandie, 1912, s. 74).

³ Jf. Wessén: Svensk språkhist. I⁴ s. 79 f. og Brøndum-Nielsen: GG III s. 166.

⁴ Zarnckes udg. s. 954 (66 for 59) og 1015 (Lütjens' sammenligningsgrundlag).

⁵ Derimod tør man næppe slutte noget ud fra rimet *amatiste: liste* (v. 387 f.). Som Noreens eksempler (Studier etc. II s. 31 f.) viser, er v. 388 den stereotype linje sammenhængen kalder på, og i Lütjens' citatudvalg (a. st.) har det mht. vers (24) en anden mening, ligesom det må påtales at Noreen inddrager K 47 som argument for tostavellesform i rimordene. Da dette hs. er skrevet af en jyde, kan formen lige så godt være omvendt skrivemåde for apokope.

385 og *stolpa* i v. 394, som stemmer med den skiftende brug i T, for det andet på den væsentlige lighed mellem afsnit 66 i denne variant med det ældste præg og v. 393—96, især de to første. Vi skal stille de to handlinger overfor hinanden:

Hertig Fredrik (Noreens udg.)

*bordhit sielfft aff smaragdo giordh,/
ther under twæ stolpa aff amatist
fordh;| hwar ther aff æter for tolik
saka¹| aff dryk faar han ey omaka.*

Thott 585,8°

*Thette bord er aff smaragdo, och ii
stolper aff ametist holdæ thet oppa,
Och for the stenes dygd wordher
engen drvcken ther hoss bordeth
sidhæ.*

Om hvilket af de to værker der er givende og hvilket der er modtagende, står tegn mod tegn. Når vi har set med hvilken dristighed presbyterbrevets afskrivere har forfulgt eklektiske synspunkter, kan det ikke undre om en svensk digter har udvalgt de to ikke alt for vidt adskilte afsnit der tjente hans særlige formål. Tungere vejer *disker*, som man ikke skulle vente hvis presbyterbrevet var kilden, og at dette kun denne ene gang afviger fra sin faste praksis at oversætte *columpnæ* ved *stolpa/stolper*, en indvending der ganske vist svækkes ved at det ellers drejer sig om (mur)søjler. Det forsigtigste standpunkt er nok det hidtidige, at stoffet fra presbyterbrevet i Hertig Fredrik er overtaget fra digtets tyske forlæg, men med det forbehold at dette ikke længere er en kendsgerning, men bare den frugtbareste hypotese. Men i begge tilfælde står vi på fast bund med at presbyterbrevet er oversat til svensk omkring eller kort efter 1300, og at oversætteren skal søges i samme kreds som Eufemiavisernes. Som bekendt var disse en gave til hertug Erik, der havde sin faste borg i Nørrehalland, som helt frem til 1366 var borte fra den danske krone, og det vil være rimeligt at gætte på denne provins som udbredelsescentrum. Det vil falde vel i tråd med at vi i T for første gang i dansk finder *r* i *ørken* (12), og fritage os for at afgøre om *østen* i V (og *østher* i U) udgår fra denne form eller det ældre *øthk(e)n*. I den norske kongeæts eller dens ætlingers nærhed er det heller ikke urimeligt at antage tilstedeværelse — på latin eller i oversættelse — af en E-redaktion som den der sigtes til i Konungs skuggsjá, og at den kan have voldt omflytningen af brevets sidste del i traditionsgruppen UV. Blot må vi stadig fastholde at dette ikke har ført til indlemmelse af CDE-interpolationer.

Bortset fra Halland, som i det 14. årh. dårligt kan regnes med til Danmark, er der næppe grund til at regne med kendskab til presbyter-

¹ Jf. v. 391: *han dugher wæl fore drukkenhet.*

brevet på dansk område før langt senere; og den tydelige interesse for det, som T og V og det tabte tryk fra 1521 vidner om, hænger rimeligvis sammen med at PJ ad anden vej og på en for Danmark smigrende måde var kommet indenfor horisonten, nemlig i den danske oversættelse af Mandevilles rejse, antagelig 1444.¹ Det tiltrækkende har været at PJ i sidste instans skyldte Holger Danske sin magtstilling, men det er ikke noget oversætteren har fundet på, det har han med fra sit tekstgrundlag, den latinske normalversion af den franske original². Hovedforskellen på disse to er at Holger Danske er indflettet i den latinske, også i den del der går forud for besøget i Presbyter Johannes' rige; men først for nylig er det lykkedes den engelske forsker Malcolm Letts, der har fin-kæmmet hele materialet — kun den danske oversættelse er undgået hans opmærksomhed, at spore Holger Danske-infiltrationen tilbage til dens ophavsmand, Mandevilles belgiske eksekutor Jean de Preis (Outremeuse), der er forfatter til det værk hvor de to eventyrskikkelser første gang optræder sammen, *Le Myreur des Histors*, og efter alt at dømme ansvarlig for en omarbejdelse (1396) af den franske Mandeville i samme ånd, Paris B. N. Fonds français 24436, og at forfølge sporet i den latinske normalversion og Otto von Diemeringens tyske oversættelse³. Holger Danske-islætten i den danske tekst falder sammen med disses, men vigtigst for vort formål er den fra Jean de Preis stammende oplysning at PJ var i slægt med Holger og søn af den frisiske kong *Gondesneff*⁴, ... *oc foræ hans gudæliched kallædæ te andræ herræ hannum Presbiter Johannes aff therris skymt*, samt at Holger efter at have underlagt sig de asiatiske områder gjorde PJ til herre over Indien og sine andre fornemme led-sageres overherre.

Det skal ikke forstås sådan at Danmarks senere nationalsymbol først

¹ Jf. indledning til udg. s. XLV f. Af andre fortjenester ved Lorenzens grundige udredning kan fremhæves bestemmelse af oversættelsens forlæg, supplerung af Zarnckes oversigt over lånene fra presbyterbrevet, konstatering af at tilføjelserne om Holger Danske går tilbage til fremmed forlæg, og fyldige oplysninger om samspillet mellem PJ og denne hos følgende danske skribenter.

² Mandeville skrev på fransk, men bogen oversattes tidlig til latin og engelsk. Modsat den latinske oversættelse har den engelske intet om Holger Danske.

³ Letts' indledning til Mandeville's Travels. Texts and Translations (Works issued by the Hakluyt Society. Second Series. CI—CII, 1953) s. xli ff., jf. også hans bog Sir John Mandeville (1949) s. 107 ff. — *Le Myreur des Histors* er udgivet af A. Borgnet. Hovedstederne om Holger og PJ er III (1873) s. 52 og 66.

⁴ Lorenzens udg. s. 162. Navnet minder påfaldende om presbyterbrevets *Gundoforus*; blandt de latinske varianter til dette sted i Mandeville er navneformen *Gondeborif*, i udgaven af Jean de Preis hedder han *Gondebuef*.

vandt indpas med oversættelsen af Mandevilles rejse, for det er sket et eller to slægtled før, da kæmpeviserne strømmede ind fra Norge; det overraskende var hans tilknytning til PJ, og det skabte interesse om denne fordi han nu også blev en af Danmarks glemte sønner, Frisland hørte jo til de områder som Danmark gjorde historisk krav på. Fra den interpolerede Mandeville og Rolewincks populære verdenshistorie *Fasciculus temporum*, en af de flittigst optrykte inkunabler (1474 ff.), som havde opsuget Holger Danske-interpolationen, blev den nu danskfødte PJs magt et kært emne for danske historikere. Som kendsgerning har vi den både i den anonyme udvandrerkrønike fra 1521 og i Chr. Pedersens fortale til Kong Olger Danskis Krønike (1534), men med størst bravur spillede dette imperialistiske trumfkort da Petrus Olai henved 1550 i sine *Collectanea* (AM 107,8°) proklamerede Indien blandt de lande der engang havde været underlagt Danmark.¹ De københavnske bogtrykkere har sikkert imødekommet et publikumsbehov med udgaverne 1510 og 1521 af presbyterbrevet på dansk.

---

¹ Jf. Lorenzens henvisninger, Mandeville s. II. — C. J. Brandt regnede oprindelig udvandrerkrøniken for et værk af Chr. Pedersen, og optog den i sin udgave af dennes værker (V, 1856, s. 334 ff., jf. s. 538 f.), men berigtigede senere fejlen (Om Lunde-Kanniken Christiern Pedersen og hans Skrifter, 1882, s. 144 ff.). Et udmærket indblik i den gamle lærdomslitteratur vedr. PJ og Holger har Thomas Bartholin d. y. givet, *De Holgero Dano* (1677) s. 107 ff.

HARRY ANDERSEN

Gammeldansk *far* færð.

En ordhistorisk undersøgelse.

I Gun Widmarks omfattende og grundige værk «Det nordiska *u*-omlydet. En dialektgeografisk undersökning» I (1959)¹ behandles ordet *for* f. «færð» p. 45 f. Det hedder her: «Det neutrala *far* kan också ingå i det fda. uttrycket *i far oc i fylghe* (DgL 5 s. 76 f.), jfr sv. *i flock och fare* (SAOB). Det föreligger intet övertygande skäl att med Harry Andersen (APhSc. 16 s. 274) i detta ord se en omljudslös motsvarighet till fvn. *før* f.» (p. 46). I sin sammenfatning hævder forfatterinden at ordet kun er vestnordisk. Den omlydte form findes i de vestlige, nordlige og indre østlige dele af Norge.

Gammeldansk *far* omtales ganske kort i min afhandling fra 1943 «Til *u*-Omlyden i Dansk» (APhS XVI p. 258 ff.).² Gun Widmark henviser til p. 274, men ikke til p. 279 hvor jeg skriver: «Ordet *far* (se p. 274) for **før* (vestnord. *før*) har analogisk sluttet sig til Verbet *fara* — alt under den Forudsætning at der regnes med en omlydt Form som Udgangspunkt».³ Da jeg skrev min afhandling om *u*-omlyd i dansk gik jeg ud fra som noget ganske selvfølgeligt, at *far* i det stavrimede udtryk *i far oc fylghæ* — som jeg citerer fra «Eriks sjællandske lov» — var identisk med vest-

---

Der er brugt følgende forkortelser: ANF=Arkiv för nordisk filologi, APhS=Acta Philologica Scandinavica, DgL=Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene, GG=Johs. Brøndum-Nielsen «Gammeldansk Grammatik. I—III (1928—35); I i 2. udg. 1950, ODS=Ordbog over det danske sprog, SAOB=Ordbok över svenska språket (utg. av Svenska Akademien).

¹ I «Skrifter utg. av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet» 6.

² GG I 2. udg. 1950 henviser ikke til denne afhandling i § 85. Bengt Hesselman henviser til min undersøgelse i «Omljud och brytning i de nordiska språken» (1945) p. 17 og Herbert Markström «Om utvecklingen av gammalt *a* framför *u* i nordiska språk» (1954) p. 145, 149 og i litteraturlisten p. 176.

³ I Gun Widmarks litteraturhenvisninger er min afhandling glemt.

nord. *för* f. færð og ikke med *far* n. på grund af betydningsforholdet. Gun Widmarks indvending mod denne opfattelse giver mig anledning til nogle overvejelser over de to ords betydning i vest- og østnord. Forfatterinden diskuterer ikke betydningsforholdet; efter hendes opfattelse svarer gl. *far* i udtrykket *i far oc fylghæ* til det neutrale *far* i vestnord. og ikke til det feminine *för*. Er det sandsynligt?

Til indledning skal jeg give en oversigt over en række ordbøgers oplysninger.¹ Fritzner har i sin ordbog over det gamle norske sprog *för* (f.)=1). Bevægelse. 2). Rejse, =ferð 1. 3). =atför 2, atferð 4. 4). Omstrejfen fra sted til sted. 5). Flytning, afrejse fra et sted. 6) Skæbne (jf. *fara*). 7). At noget forringes eller formindskes (jf. *fara* 5). Under *far* (n.) finder vi: 1). Vej på hvilken en færdes, spor som efterlades, =farvegr, ferill. 2). Måde, hvorpå det går til eller har sig med en ting eller person (jf. *fara* 7). 3). Fartøj, =farkostr, skip. 4). Befordring til søs. Cleasby-Vigfússon «An Icelandic-English Dictionary» (se 2. udg. med supplement ved Sir William A. Craigie 1957) har under *far*: «I. Motion, travel; rare in this sense, as the form *för* and *ferð*, q. v., are used instead». Leiv Heggstad har i «Gamalnorsk ordbok med nynorsk tyding» (1930) bl. a. *för*=1) for (færð, rejse). 2). Flokking, tiggergang. 3). Ferdalag, fylgje. Udtrykket *vera í för með e-m* — der er af betydning for denne undersøgelse — mangler (det findes hos Fritzner). Under *far* har vi: 1). far, farveg, spor, 2). måde, far, ferd, åtferd. 3). far, farding, frakting. 4). Farkost. «Lexicon poeticum» (2. udg. ved Finnur Jónsson 1931) har *för* (f.)=1). Rejse; fart; *vesa á för* være på rejse, i bevægelse (hjemad), *vesa í för með e-m* på rejse sammen med en. 2). Bortrejse. 3). De rejsende selv. Under 1. *far* har vi: 1). Færgen (over elv el. lgn.). 2). Skib, båd. Under 2. *far*=1) måde at være på, beskaffenhed, færð, forhold. Artiklen giver ikke eksempler på betydningen færð=rejse.

Glossaret til «Norges gamle Love» V (1895) ved Gustav Storm og Ebbe Hertzberg har *för* (f.)=1). Færð, fart, rejse; *vera á för* være på rejse; på vejen. 2). Rejsefølge, flok; *vera í för með e-m*. Fra den ældre Frostathingslov citeres *varu í for...* (XIV, 6). Under *far* opgives: 1). Måde hvorpå noget går for sig, vis, skik. 2). Befordring; fragt, såvel af person som gods, især til søs. 3). Spor, løb. 4). Livsløb, livsvilkår.

Sigfús Blöndal har i «Islandsk-dansk Ordbog» (1920/24) bl. a. *för* (f.)=1). Rejse, tog, vandring; *vera í för e-s*; *vera í för með e-m* være i ens følge, følges med. 2). Især i pl. rejse, togt til søs. Under *far* anføres: I. a. Bevægelse. 2). Isdrift. II. 1). a. Skib. b. Båd. 2). a. Befordring, skibslejligh-

¹ Ordet *far* er ikke omtalt af Wimmer i hans disputats «Navneordenes bøjning i ældre dansk» (1868) og i GG III (substantivernes deklination), 1935.

hed. b. Rejsegods. III. 1). Spor, aftryk, mærke. 2). Fure, plovfure. IV. 1). Sind, karakter. 2). Måde at være på, opførsel. 3). Måde, stil o. lgn. 4). Bestræbelse.

M. A. Jacobsen og Chr. Matras «Færøsk-dansk Ordbog» (1927/28) har *far*¹ (n.)=1). Færd, gang. 2). Vej, spor. 3) Befordring til søs, overfart. 4) Fartøj, båd.

Ivar Aasen har i «Norsk Ordbog» (1873) *far* (f.) og *for* (f.) færd, rejse=vestnord. *før*. Under *far* (n.) anføres: 1). Færd, gang; omgang. 2) Måde. 3). Lejlighed til at fare med. 4). Løb, bane, strøg. 5). Spor, vej. «Norsk riksmålsordbok» I (1937) ved Trygve Knudsen og Alf Sommerfelt har under *far* (n.) 1) Mod. dial. færd; måde at færdes, opføre sig på. 2). Spor. 3). (Elvs, bæks) løb.

G. F. V. Lund «Det ældste danske skriftsprogs ordforråd» (1877) har *far*=*færþ*, isl. *far* og *för*; bruges især i udtrykket *i far oc fylghæ* (med henvisninger til «Valdemars sjællandske lov» 2, 29 og «Eriks sjællandske lov» 2, 3).

Schlyter har i «Skånelagen» (i «Sveriges gamla lagar» IX, 1859) *far*? (isl. *far* n., vel *för* f. med henvisning til artiklen *fylghe*). I ordbogen til det samlede værk («Sveriges gamla lagar» XIII, 1877) anføres *far* (n.), isl. *far*=*færþ* (med henvisning til artiklen *fylghi*). Herom nærmere i det følgende. K. F. Söderwall «Ordbok öfver svenska medeltidsspråket» (1884/1918) har *far*, isl. *för* færd, gang. Ordet citeres fra «Konung Alexander» 3610: the tungo faar. I supplementet anføres *far* f. færd i 5. h. ved Walter Åkerlund (1935). Ordet citeres fra «Speculum virginium» (1897/98): til fars. Jeg skal vende tilbage til disse citater. «Ordbok över svenska språket» (utg. av Svenska Akademien) har i VIII (1926) *far* (n.), fsv. *far* færd, følge, spor, jf. isl. *far* (n.) færdselsvej, spor. 1). Forældet, færd, rejse. Fra L. Petri citeres: til faars. 2.). Forældet, følge, selskab, i forbindelsen: i flock och fare. Sml. farnöte (sp. 271).

Hertil skal føjes nogle oplysninger fra nogle etymologiske ordbøger. Hjalmar Falk og Alf Torp «Norwegisch-dänisches etym. Wörterbuch» I (1911) anfører under verbet *fare* substantivet *far*=norsk spor, glno. *far* (n.) vej, spor. Alf Torp «Nynorsk etymologisk ordbok» (1919) har *far* (f.) færd, rejse, glno. *for*, oldengelsk *faru*, *far* (n.) færd, gang, omgang; måde (i sammensætninger); befordring; løb, bane; spor; glno. *far* (n.) vej, spor, måde, farkost, shetlandsk *far* båd. Elof Hellquist «Svensk etymologisk ordbok» (1922, 3. uppl. 1948) har under 1. *fara*: «Farkost, fsv. *farkoster*=isl. *farkostr*, av vb. *fara* el. fsv., isl. *far*, *färd*». Jan de Vries «Altnordisches etymologisches Wörterbuch» (1961) anfører *för* (f.), nyisl. *för*, norsk *for*, *far*, glsv. *far* og de lappiske låneformer *farro*,

faru.¹ p. 151) og *far* (n.)=«Fahrweg; Spur; Fahrzeug, Schiff», nysl, færøsk, norsk, svensk og dansk *far*, oldengelsk *fær*, oldhøjtysk og tysk *far* «Ladeplatz, Überfahrt», græsk *póros* «Furt» (p. 112). Det må bero på en misforståelse når Jan de Vries anfører dansk *far*. Hvis han har tænkt på stednavneleddet skulle han have opført *Far*- og *-far* (se nærmere i det følgende).

Vi har haft to germanske ord med forskellige betydninger: en feminin *ō*-stamme **farō* og en neutral *a*-stamme **fara*.² Ordene hører sammen med verbet *fare* < **faran*. De to ord er ikke overleveret i gotisk, der har verberne *faran*, *farjan* og *atfarjan* og substantivet *usfarþo* (=«Ausfahrt»?),³ sml. vestnord. *ferð*, *órferð* og *órfor*, germansk **farþi-* (sml. oldsaksisk *fard*, middelnedertysk *vart*, tysk *Fahrt* og låneordet *fahrt*).

Det er tvivlsomt om ordet *far* (f.) er overleveret i fornsvensk. A. Noreen anfører i «Altschwedische Grammatik» (1904) fsv. *for*: vestnord. *for* med *ø* > *o* foran *r* fra et ordsprog (§§ 104 og 399, 1). Efter Axel Kock har vi at gøre med adjektivet *for*, vestnord. *foerr*.⁴ Emil Olson citerer i sin afhandling «Norvagismer i några fornsvenska medeltidsdiker»⁵ *the tungo faar* fra «Konung Alexander» 3610 (jf. Söderwalls ordbog). Ordet opfattes som fem. færð. Det hedder at det ellers ikke findes i den fsv. litteratur; det savnes i nysv., sv. dialekter og i dansk; ordet er rimeligvis lånt fra

¹ Vilh. Thomsen har i sin disputats «Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske» (1869): *faro*, *faru* migratio; comitatus, vandring, følge=oldn. *för*; n. — l. *farost*, sv. — l. *farosne* med en gen. in comitatu alicujus=oldn. *i för með* (p. 114); se også «Samlede afhandlinger» II (1920) p. 174.

² Se Emil Olson «De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan» (1916) p. 353 f. og 364. Jeg skal i denne forbindelse gøre opmærksom på at Sjællandsbrakteatn 2's *farauisa* (for *farawisa*) læses *fārawisa* der tolkes ulykkesvis (til vestnord. *fár*; sml. vestnord. *bolviss*). I «Danmarks runeindskrifter» (tekstbind 1942) mangler der en henvisning i bibliografien (sp. 531) til Sophus Bugges forslag: *farawisa* med kort *a* i *farā-*, sml. vestnord. *farvisi* klogskab, forstand, som hjælper en til at gøre en god rejse (se «Aarbøger for nordisk Oldkyndighed» 1905 p. 284 ff.). Der henvises til Sophus Bugges behandling af indskriften her, men den er ikke blevet udnyttet. Det er slet ikke usandsynligt at Sophus Bugges tolkning af *farawisa* er den sandsynligste. Jeg håber at komme tilbage til Sjællandsbrakteatens indskrift.

³ Jan de Vries anfører gotisk *usfarþo* i sin «Altnord. etym. Wörterbuch» 1961 under *ferð*.

⁴ Se «Östnordiska och latinska medeltidsordspråk» utg. av Axel Kock och Carl af Petersens (1889/94), II p. 143 og 266. Elis Wadstein har nævnt muligheden af substantivet *skipsfor* svarende til vestnord. *skipfor* (se «De svenska landsmålen» XI, 6 (1896) p. 47). Henvisninger til Axel Kock og Wadstein hos Gun Widmark p. 45 note 3.

⁵ I «Från filologiska föreningen i Lund. Språkliga uppsatser» IV (1915).

gno. (p. 103).¹ I en diskussion om formerne *far* (f.) og *far* (n.) udgår «Konung Alexander»s *faar*. Formen er fejllæst for *baar*, se Hans Ronge «Konung Alexander. Filologiska studier i en fornsvensk text» (1957)² p. 77 og 292.³ Formen *far* i supplementet til Söderwall i udtrykket *till fars* opfattes af Ronge som neutrum, mærk *-s* i genitiv; det svarer til *far* (n.) færd, rejse (se p. 292 med henvisning til SAOB). Det hedder hos Gun Widmark: «Ett av Söderwall anført fsv. *far* f. beror på felläsning, se Ronge Konung Alexander s. 292. Ett i Söderwall Suppl. anført *far* bör säkert sammanställas med nsv. *far* n. (SAOB, se Ronge a. st.) och är alltså en annan bildning» (p. 45). *-s* i genitiv er vel i og for sig ikke noget bevis for neutralt genus, da det kan være sekundært.⁴

Erik Noreen har i «Studier rörande Eufemiavisorna III. Textkritiska studier över Herr Ivan» (1929)⁵ foreslået at rette *fara* (3613 f.) til *far* færd, rejse, med henvisning til «Konung Alexander» 3610 (p. 77). Denne henvisning er nu efter Ronges undersøgelse bortfaldet. Efter Ronge er Erik Noreens konjektur «en smula tvivelaktig. Fem. gen. är tills vidare uteslutet» (p. 292).

Efter Ivar Lundahl indeholder det vestgøtske stednavn *Fårdala* ordet *far* (f.), vestnord. *før* færd, rejse. Den ældste skriftform er *Farardala*; *farar* er genitiv af fsv. *far* = vestnord. *før*. Navnet tolkes dalen som egner sig til gennemfart eller dalen gennem hvilken der går en færdselsvej.⁶ Ronge afviser denne tolkning, men — så vidt jeg kan skønne — uden at give nogle argumenter for sin afvisning (p. 292).

Jeg har flere gange anført det stavrimede udtryk *i far oc i fylghæ*. Det er karakteristisk for «Eriks sjællandske lov» og «Valdemars sjællandske lov». «Eriks sjællandske lov» har det II,3,⁷ 4, 14, 19, 20, 24, 52; III, 46, 47,

¹ Se også «De appellativa substantiven» p. 364 (med henvisning hertil).

² I «Skrifter utg. av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet» 3.

³ Ronge henviser (p. 292 note 1) til N. Lindqvist i «Nysvenska studier» VIII (1928) p. 168; denne henvisning skal rettes til p. 230. N. Lindqvist anfører ordet *far* fra L. Petri (*till fars*) i et afsnit om alderdomlige og sjældne ord og henviser til «Konung Alexander» 3610 (hap. leg.). Af Ronges fremstilling får man det indtryk at N. Lindqvist regner med fem., men han anfører *far* n. Gun Widmark henviser (p. 45) til Ronge p. 292.

⁴ Om nyt genitivs *-s* i de fem. *ō*-stammer omkring 1400 se A. Noreen «Altschwed. Grammatik» § 399, 2, b og Elias Wessén «Svensk språkhistoria» I. 4. uppl. (1955) §§ 133 og 141.

⁵ I «Skrifter utg. av Kungl. hum. vetenskapssamfundet i Uppsala» 26, 1.

⁶ Se «Ortnamnen i Skaraborgs län» i «Sveriges ortnamn» XIII (1955) p. 258 f.

⁷ «Eriks sjællandske lov» II, 3 er præget af de mange stavrim (se DgLV p. 76): *i far oc i fylghæ* (to gange), *od oc æg* (to gange), *i fult fælagh, garthgange* (to gange), *flø sialf frithlōs*.

48 (se DgL V p. 76, 11; 77,2—3; 78, 4; 90,2—3; 94,4, 8; 95, 6; 102, 6; 170,9; 325,2—3, 10—11; 326, 11; 327,5; 328,6). Varianterne har former som *færth*, *færdh*, *færd*, *ferth*, *ferdh*, *ferd* og *fær*. Håndskriftet A² (Thott 1994, 4) har *fár* (se p. 170, 9). «Valdemars sjællandske lov»: se DgL VIII p. 73, 12; 308, 12; 311, 9 (*i far oc i fylghæ*); 313—2—3; 314, 17. Varianterne har *færth*, *færdh*, *fær* og *fár*. Formen *fár* findes i C¹ (AM 22,8). Schlyter har i tillæg V, 3 til «Skånelagen»: *waræ i far oc fylghæ* (p. 449 og 451 med varianter som *færth*, *flock*). «Skånske arvebog og orbodemål» har: *j fölghæ eller j faar* (DgL VII p. 69, 9), *ærj fari okj fylghe* (p. 76, 9), *j far oki fylghe* (p. 79, 10; 81, 2—3). Varianterne har former som *fæ(æ)r*, *færdh*, *ferd*. Formen *fari* skal jeg vende tilbage til.

Johs. Brøndum-Nielsen anfører formen *faar* færð (med henvisning til Thorsens udgave af «Skaanske Lov» 1853 p. 224) som eksempel på forlængelse af vokal i lukket stavelse (GG § 191, 2). I ordregisteret anføres *fa(a)r* f. med henvisning til *færth* f. Under *færth* henvises til *far* og *faar* (såvel i første som anden udgave). Formen *far* citeres fra «De Mundo et Paupere» (1607): en fandens far, færð. I registeret er der således foretaget en sammenblanding af formerne *far* og *færth* (<*far*). Formen *far* (<*færth*) er jysk; den er opstået ved overgang af *æ* til *a* ved *r* (se Feilbergs ordbog over de jyske almuesmål; under færð citeres bl. a.: en fandens far).

Codex runicus af «Skånske lov» har: *j færþ oc j fylghæ* V, 2 (se DgL I p. 65, 9—10; sml. hermed Schlyters udgave 85, p. 78). Håndskriftet B 69 har tilsvarende: *i færdh oc i fylgi* (se DgL I p. 225, 23—24). Håndskriftet A³, d. v. s. B 74, har formen *farth*. I varianterne til V, 2 har DgL: skrivefejl? B 74 af «Skånske lov» er som bekendt Danmarks ældste lovhåndskrift. Det var man ikke klar over da «Danmarks gamle Landskabslove» blev udgivet. Håndskriftet kan dateres til det 13. århundredes første halvdel. Det er Erik Kromans fortjeneste at have påvist dette.¹ Det ville være fristende at opfatte *farth* som en kontamination mellem den gamle form *far* (sml. de sjællandske love og «Skånske arvebog og orbodemål») og *færth*. Vi skal sandsynligvis ikke regne med en udvikling af *æ* > *a* foran *r* (sml. den jyske form). Det er usandsynligt at *farth* skulle være en sideform til *færth* uden *i*-omlyd (sml. eksempler med og uden *i*-omlyd i

¹ Se Erik Kroman i «Nordisk Kultur» 28 (1943) p. 51. Erik Kroman citeres allerede hos Lauritz Nielsen i hans bog «Danmarks middelalderlige Haandskrifter» (1937) p. 119. Se videre Erik Kroman i «Danmarks gamle Love paa Nutidsdansk» I (1945) p. XV og i «Festskrift til Peter Skautrup» (1956) p. 83 f. (i afhandlingen om forekomsten af *e* caudata i dansk skrift), Peter Skautrup «Det danske sprogs historie» I (1944) p. 210 med henvisning til Kroman p. 331, GG I² p. 34 og Anders Bjerrum «Grammatik for Skånske lov efter B 74» (1954) p. 2.

GG § 81). Formen kan ikke opfattes som en omvendt skrivemåde for *far*, da vi ikke kan regne med svind af *ð* i forbindelsen *rð* i skånsk. Det rime- ligste er at opfatte formen som fejlskrevet for *færth* som formodet i DgL.

Udtrykket *far oc fylghæ* har en tautologisk karakter; *far* betyder næsten det samme som *fylghæ*. «Lexicon poeticum» opgiver at *fjor* kan betyde de rejsende selv (sml. også betydningen af det lappiske låneord). Vestnord. *ferð* har også betydningen flok af mennesker (se Fritzner), sml. norsk *ferd* med betydningen følge, flok af nogen som drager, rejser («Norsk riksmålsordbok» I (1937), 1010). Vi kan også sammenligne med et sammensat ord som *brudéfærd* og lignende sammensatte ord.¹ Lovsproget har tilsvarende toledsudtryk med stavrim: *bast oc band, las oc lykki, giætæ oc gømæ*. Vilh. Andersen citerer i sin klassiske afhandling «Gentagelsen» udtrykket *være i far oc fylghæ* og karakteriserer det som folkeligt.² Han oversætter *i Færd og Følge*. Ordet *far* kan oversættes ved «farende flok». Herman Vendell anfører *i far oc i fylghæ* i sin bog «Bidrag till kännedomen om alliterationer och rim i skandinaviskt lagspråk» (1897) p. 114 (og i tillægget p. 278). Verner Dahlerup anfører udtrykket i kommentaren til «Forelæsninger over første Bog af Jyske Lov» ved Jørgen Glahder (1919) p. 94. Paul V. Rubow citerer udtrykket *i far* (eller *færth*) *oc i fylghæ* i sin afhandling «L'antique style danois au moyen-âge».³

Det stavrimede udtryk *far oc fylghæ* har et gammelt præg. Jeg har ikke fundet det i vestnord. og heller ikke fornsvensk lovsprog og i Jyske lov. Det synes at være specielt gammelt sjællandsk. Der er ikke noget som helst til hinder for at *far* (f.) netop er bevaret i sådan en gammel forbindelse med formelagtig karakter.

Ordbogsredaktør dr. Ole Widding, som jeg har forelagt problemet her, fremhæver at vestnord. *i fjor med* svarer til lovsprogets udtryk. Det peger bort fra vestnord. *far* (n.). De oldnordiske ordbøger har ikke eksempler på *vera i fari med e-m*. Et sted i lovsproget driller og synes at tale til gunst for Gun Widmarks opfattelse, det er *fari* i «Skånske arvebog og orbode-

¹ Se ODS II (1920), 1204.

² Se hans bog «Danske Studier» (1892) p. 10 (og tidsskriftet »Dania» I (1890/92) p. 88 f.). Vilh. Andersen nævner også *bast oc band* fra «Jyske lov» II, 92. Karl Mortensen anfører i sin disputats «Studier over ældre dansk versbygning» (1901) stavrimede tautologier som *stang eller staf* («Eriks sjællandske lov» II, 45), *i far oc i fylghæ, fegh oc frithløs* (vel ikke ganske tautologisk), *las oc lykki, bast oc band* (p.68). Peter Skautrup nævner i sin afhandling «Sproget i Jyske lov» de tautologiske udtryk *laas oc lykki og bast oc band* («Med Lov skal Land bygges» (1941) p. 230, 231 og 233).

³ Se APhS I (1926/27) p. 314 og oversættelsen til dansk «Den ældste Prosas» (i «Betragtninger» (1947) p. 20).

mål» (III, 7: *far*, *faar*), der hører til *far* (n.) og eventuelt viser en sammenblanding eller en senere forskydning. Da vi i lovsproget ellers ikke møder *fari* (eller *fare*, *faræ*) betragter jeg dette sted som sekundært.¹ Hvis *far* skulle være neutrum i udtrykket i *far oc fylghæ* kunne vi have ventet dativ bevaret (sml. GG § 437, 3); men de sjællandske love har ikke *faræ* svarende til vestnord. *fari*. Dette er vel når alt kommer til alt det afgørende bevis for, at *far* ikke svarer til *far* (n.) i vestnord. Betydningen i vestnord. *far* ligger — som Ole Widding også fremhæver — fjernt fra den betydning man må lægge ind i gl. *far*.

Formen *far* for den ventede **fōr* < **fōr*² må skyldes analogi med verbet *fara*. Gun Widmark anfører norsk *bufar* uden omlyd; formen kan have sin vokal fra verbet eller «vara en utbrytning ur *bufardag* och andra sammansättningar» (p. 45).

Det neutrale *far* kan efter Gun Widmark ligge til grund for nogle sammensætninger hos Rietz: *farnyte*, *farnöt(e)* 'resesällskap', *farskjaut* 'dålig häst', *farstall* 'sämre stall för resandes hästar'. Gun Widmark gør dog opmærksom på at de to første ord svarer til fsv. *farunöte* og glgutnisk *faru skiaut*. Fsv. *farunöte* svarer til vestnord. *fōruneyti* (sml. *fōrunautr*: *-nauti*). Det er vist den almindelige opfattelse at denne omstridte dannelsesstype — sml. *mōtunautr* etc.³ — indeholder vestnord. *fōr* rejse, færð. Til fsv. *farnöte* svarer nysvensk *farnöte* i allitterationsudtrykket *flock*

¹ Formerne *far* og *får* (med forlængelse af *a*) i «Skånske arvebog og orbodemål» kan meget vel have et sjællandsk grundlag, da denne tekst er den ældre redaktion af «Valdemars sjællandske lov». Den ældste form kendes kun fra skånske håndskrifter (fra det 15. århundrede). «Skånske arvebog og orbodemål» er sandsynligvis den ældste af alle de danske landskabslove, se Erik Kromans indledning til «Danmarks gamle Love paa Nutidsdansk» I (1945) p. V f. «Ordbok över svenska språket» citerer: *i flock och fare* (VIII (1926), 271).

² Se GG § 127 om *q > o* foran *l* og *r*, sml. med former som gl. *gōr* og *hōr* (vestnord. *gōrr* og *hōrr*).

³ En stillingtagen til *-u-* i fsv. *farunöte*, vestnord. *fōruneyti* etc. falder udenfor denne afhandlings rammer. Jeg henviser til Sophus Bugges kendte afhandling om sammensærninger på *-nautr* i «Sproglig-historiske Studier tilegn. Professor C. R. Unger» (1896) p. 13 f. Hertil Axel Kocks kritiske bemærkninger i ANF 21 (1905) p. 112 ff. Sophus Bugge kritiserede Kock smst. p. 261 ff. Se videre Hans Kuhn «Das Füllwort *of-um* im Altwestnordischen» (1929) p. 92 f. (med litteraturhenvisninger), Ingerid Dal «Ursprung und Verwendung der altnord. Expletivpartikel *of, um*» (1930) i «Avhandlingar utg. av det norske videnskaps-akademi i Oslo.» II. Hist.-filos. kl. 1929, 5 p. 77 og hendes afhandling «Zur Geschichte der schwachtonigen Präfixe im Nordischen» («Norsk tidsskrift f. sprogvidenskap» IV (1930) p. 197 ff.), Marstrander smst. p. 330 og 422 f. Jan de Vries har ikke ordene *fōrunautr* og *-neyti* direkte i sin «Altnord. etym. Wörterbuch». Under *mōtunautr* henvises til Ingerid Dal 1930, under *nauti* anføres *fōrunautr* og *-neyti*.

och farnöte. I «Ordbok över svenska språket» forbindes det med fsv. *far*, isl *för* færð, rejse (VIII (1926), 363). Elias Wessén har den samme opfattelse.¹ Det er vel usandsynligt at der har eksisteret to sammensætnings typer: en med *faru-* og en med *far-*. Formerne på *far-* må være yngre og være opstået af *faru-* (ved synkope eller analogisk omdannelse etc.).²

Vi kan altså slå fast at ordet *far* er et gammelt germansk ord (jf. det lappiske låneord), som er blevet tilbage i det stavrimede udtryk. At ordet har været sjældent ser vi af at det i «Skånske lov» og i de yngre lovtekster er blevet afløst af *færth*. Et par gange har jeg truffet formen *flokferd*, der jo svarer nøje til *far*, den er som en oversættelse af dette ord. Schlyter har i varianterne til «Skånske lov» kapitel 86: *alle som vore y flok ferd och følge med hannem udj den gerningh* (p. 80). «Skånske arvebog og ordbodemål» har efter tekst 3: *flok ferd och fylge* (se DgL VII p. 192, 13; sml. tekst 1 p. 69, 9).³

Udtrykket *far och fylghæ* eller *færth och fylghæ* er knyttet til frihedsberøvelse, fyrremarkssager, hærværk, ildspåsættelse, manddrab, voldførsel, omhugning af hegn, markgærde eller svinesti. *Færd og følge* er opført i registeret til kommentaren til «Danmarks gamle Love paa Nutidsdansk» III (1948) p. 199 f. I Stig Iuuls retshistoriske indledning anføres udtrykket som form for medvirken, d. v. s. at vedkommende var nærværende da forbrydelsen blev begået (smst. p. XLIII).

Udtrykket *far oc fylghæ* er altså blevet afløst af *færth oc fylghæ*. Kalkar citerer i sin ordbog under *færd*: være i færð (og følge), i følge med, deltage i. Han bringer et par citater fra Kolderup-Rosenvinges «Samling af gamle danske Love». Fra «Kong Christian den Tredies Dronningborgske Reces» 1551 og «Kong Christian den Tredies Koldingske Reces» 1558 citeres: *udi Ferd oc Følge*.⁴ Fra «Kongens Rettertings Domme» (udg. af Secher 1881/83) citeres fra 1594: *de hafve været samholdig udi ferd och følge*.

¹ Se kommentaren til edsöresbalk i «Östgötalagen» med oversættelsen: *i flock och farnöte* («Svenska landskapslagar. Tolkade och förklarade för nutidens svenskar» af Elias Wessén og Åke Holmbäck I (1933): til fsv. *far* f. færð (p. 47).

² En analogisk omdannet form er *faranöte*, der findes i «Konung Magnus Erikssons landslag»; her findes også formen *farnöte* (se glossaret til «Sveriges gamla lagar» XI). Denne form findes også i «Konung Christoffers landslag» (se glossaret til XII).

³ «Skånske lov» V, 3 har efter Cod. run., B 69 og B 76 *fylghi* (se DgL I p. 67, 6 og p. 226, 7 og «Skånelagen» p. 80). Varianterne derimod har det udvidede udtryk: *færd och følge*.

⁴ Se IV (1824) p. 240 f. og 264. Kalkar henviser fejlagtigt til II i stedet for til IV.

Forbindelsen *færd oc følge*¹ er atter blevet afløst af *flok og følge*. «Christian V's danske Lov» (1683) har *flok og følge* (VI, 9, 1).²

Kristoffer Nyrop nævner i sin kendte afhandling om lydharmoni en lang række toleds-udtryk med stavrim: *bål og brand, folk og fæ, gods og guld, hud og hår, mand og mus, vind og vejr* etc. etc.; men ikke *flok og følge*.³ ODS har citater på *flok og følge*, og det hedder at udtrykket specielt bruges i ældre juridisk sprog; gl. da. *i færth oc i fylghæ* anføres (VI (1924), 411).⁴ «Norsk riksmålsordbok» ved Trygve Knudsen og Alf Sommerfelt anfører *flokk og følge*. (I (1937), 1100). Her citeres Henrik Ibsens «Brand» (1866) p. 226. Ordbogen til hundredårsudgaven af Henrik Ibsens samlede værker I (1957) ved Ragnvald Iversen citerer *i flok og følge* fra et digt af Henrik Ibsen (under *flok* og under *følge*).⁵ Mærkeligt nok citeres «Brand» ikke.⁶

Som det er nævnt flere gange har fsv. lovsprog udtrykket *i flok ok farunöte*; det findes i «Västgöotalagen» (Add. 7), «Östgöotalagen», «Upplandslagen», «Södermannalagen», «Västmannalagen» og «Konung Magnus Erikssons landslag». Den sidste tekst har også *faranöte* og *farnöte*; formen *farnöte* findes også i «Konung Christoffers landslag». Hellquist citerer i «Svensk etymologisk ordbok» (1. udg. 1922) fsv. *farunöte* og forbindelsen

¹ Elias Wessén oversætter «Skånske lov»s *færþ oc fylghæ* ved *färd och följe* (se «Svenska landskapslagar» IV (1943) p. 56).

² Se Stig Iuuls udgave (1949) p. 292. ODS citerer dette sted under *følge* (VI (1924), 411).

³ «Ordenes Liv» III (1926) p. 3 ff. Lovsproget omtales p. 7 f.

⁴ «Nudansk ordbog» (2. udg. 1957) har under *flok*: *i f. og følge*, se *følge*. Under *følge* II anføres udtrykket: *komme i f. og følge*.

⁵ Se ordbog I (1957) med henvisning til «Samlede verker» XIV, 254.

⁶ Se «Brand» i «Samlede verker» V (1928), 332. Jeg kan supplere «Norsk riksmålsordbok» med et par eksempler. Hans E. Kinck har i sin roman «Sus. Den yngstes ungdom» (1896): folk lod sig narre i flok og følge (p. 106). Ragnvald Iversen har i det klassiske værk «Norrøn grammatikk» (1. udg. 1923, 5. udg. 1955): ellers er de gamle maskuline *ja*-stammer i flokk og følge gået over til å boies som *i*-stammer (§ 61).

⁷ Se glossaret til «Sveriges gamla lagar» i I—V og X.

⁸ Se smst. XI—XII og glossaret til hele værket (XIII). E. H. Lind anfører i «Om rim och verslemningar i de svenska landskapslagarna» 1881 (i «Uppsala universitets årsskrift») *flok och faranöte* (fra «Östgöotalagen») og *i flok oc i fölgå* (fra «Södermannalagen»). Herman Vendell anfører i «Bidrag till kännedomen om allitterationer och rim i skandinaviskt lagspråk» (1891): *i far oc i fylghæ* fra gl. da. lovsprog (p. 114 og 278), *i færþ oc i fylghæ* fra «Skånske lov» (p. 278), *i flok og følge* fra nydansk lovsprog (p. 133), *i flok oc farnöte* fra fsv. lovsprog (p. 156) og *i flokk och fahrnöte* fra nysv. lovsprog (p. 222).

i *flok och farnöte* (under 2. *nöt*).¹ Karin Widman har under *flok* i «Svensk-dansk ordbok» (1951): *i flok og følge*: sv. i slutten trupp. Bertil Molde og Niels Ferlov har i «Dansk-svensk ordbog» (1958): *i flok og følge: i flock och farnöte* (under 1. *flok*).

Fritzner citerer fra «Grágás» (Staðarhólsbók): *til farnaðar ok til ferðar* (p. 305, 25) under *farnaðr*.² Herman Vendell citerer fra Gulathingssloven: *i flocke æða i fiolda manna*.³

Det falder udenfor denne afhandlings rammer at jeg giver en oversigt over neutrumsordet *far's* anvendelse i stednavne. Jeg nævner danske stednavne som *Farnæs*, *Farris*, *Farsø*, *Farum*, *Farup*, *Farø* og *Middelfart* (omdannet af *Mæthælfar*). Jeg gør blot opmærksom på at i «Danmarks Stednavne» V (1933) er ordene *far* (f.)=vestnord. *før* og *far* (n.) blandet sammen. Under *Farup* anføres vestnord. *før* overfartssted i stedet for *far* (p. 51 f.).

Jeg henviser til Vilh. la Cours vigtige og perspektivrige afhandling «Oldtidsveje og Stednavne» (i «Fortid og Nutid» IV (1923) p. 38 ff.). Her tolkes *Farum* som dat. pl. (*at*) *farum* til *far* ved overfartsstederne (p. 42 ff.). Denne tolkning slutter «Danmarks Stednavne» II (1929) sig til: dat. pl. af *far* n. vej, spor (p. 29). Efter Kristian Hald er *Farum* et rumnavn (ligesom f. eks. *Virum* og *Esrom*), jf. gamle skriftformer med *-rr-* (se «De danske Stednavne paa *-um*» (1942) p. 113). Se også Kristian Halts «Vore Stednavne» (1950) p. 152: Ordet *far*, vej, overfartssted er almindeligt i danske stednavne. Se desuden Kristian Hald i «Nudansk ordbog» (2. udg. 1957), artiklen *Farum*. Dr. John Kousgård Sørensen har overfor mig ytret en vis tvivl om rigtigheden af Kristian Halts tolkning. Han nævner muligheden af at vi har at gøre med et sønavn *far* med tilsat *-rum*, sml. *Farso*, hvor *so* må være et senere tilsat led. I «Nudansk ordbog» siger Kristian Hald at *Farsø* har samme første led som *Farum*. Når John Kousgård Sørensen i sin afhandling «Roskildebispens jordebog» anfører *Farum* som *hem*-navn må det skyldes en lapsus (se «Ti afhandlinger udg. af Stednavneudvalget» (1960) p. 265). Vilh. la Cour behandler *Middelfart* p. 59 f., *Farnæs* Skov p. 60 og *Farø* p. 61. Jeg henviser til «Danmarks Stednavne»: *Farup* (III (1944) p. 137 og V (1933) p. 51 f.), *Farris* (IV (1942) p. 499), *Farnæs* Pynt, Skov (XI (1954) p. 189 f.). Efter Kristian

¹ Se bl. a. «Ordbok över svenska språket» VIII (1926), 303, Olof Östergren Nusvensk ordbok II (1926): *farnöte* (57) og *gå i flock och farnöte med någon* (229), Valfrid Palmgren Munch-Petersen og Ellen Hartmann «Svensk-dansk ordbog» (1954): forældet *farnöte: i flock och farnöte*, i *flok og følge*, «Illustrerad svensk ordbok» (1955): *i flock och farnöte* (p. 298).

² Se Hermann Vendells arbejde p. 9.

³ Se hans arbejde p. 32. Citatet er fra «Norges gamle Love» I (1846) p. 72.

Hald indeholder skovnavnet *Farris* neutrumsordet *far*, der plejer at betyde overfartssted; her må det betyde vej eller snarere færdsel («Vore Stednavne» p. 176). Hvis vi har betydningen færdsel bør man vel overveje om vi ikke har det feminine *far*.

«Valdemars Jordebog» har *Faarø* < *farø*. Det hedder hos Anders Bjerum at forleddet givetvis er *far* n. «overfart» (se «Johannes Jutæ og Valdemars Jordebog» i «Ti afhandlinger udg. af Stednavneudvalget» p. 181 med henvisning til «Danmarks Stednavne. XI. Maribo amts stednavne» (1954) p. 190: *far* n. = vej, spor; fartøj, overfart).

Resultatet af denne undersøgelse kan samles i følgende hovedpunkter:

Gun Widmarks afvisning af gl. *far* = vestnord *før* f. færð etc. er uberettiget. Den opfattelse som jeg for mange år siden har fremsat i min afhandling om *u*-omlyd i dansk — uden nærmere begrundelse — har vist sig at være rigtig. Formen *far*, for ventet *før (med *ø* > *ø* foran *r*), er analogisk bestemt af verbet *fara*.

Gun Widmark har ikke taget hensyn til de betydningsmæssige forhold. Vestnord. *før* f. og *far* n. er ikke identiske i deres betydning.

Det er tvivlsomt om *far* f. findes i fsv. Ordet er bevaret i dansk lovsprog i det stavrimede udtryk *far oc fylghæ* med tautologisk karakter. Dette udtryk er karakteristisk for sjællandsk lovsprog og for «Skånske arvebog og orbodemål» (der meget vel kan have et sjællandsk grundlag). Da vi ikke møder dat. *faræ* i den faste forbindelse har vi et bevis for at *far* er fem. Vi kan sammenligne med vestnord. *vera í før með e-m*. En undtagelse i «Skånske arvebog» må være sekundær. Muligheden af en sammenblanding mellem *far* f. og *far* n. kan vist ikke afvises.

Udtrykket *far oc fylghæ* er tidligt blevet afløst af *færth oc fylghæ*, som vi har i «Skånske lov». Det viser at *far* har været et gammelt og sjældent ord, der ikke længere var gangbart. Dette udtryk er atter blevet afløst af *flok og følge*, der stadig findes i norsk og dansk.

Fsv. og vestnord. lovsprog har ikke udtrykket *far oc fylghæ*, men forbindelser der svarer til det. I fsv. lovsprog anvendes *flok oc farunöte*, sml. vestnord. *föruneysi*.

En række stavrimede udtryk med *f* viser interessante variationer over et tema. Om *fylghi* er blevet udvidet med *far*, *færth* etc. eller omvendt er det vel helt umuligt at afgøre. Denne stavrimede forbindelse slutter sig stilistisk til talrige andre; den har et gammelt præg. Vilh. Andersen mener den har folkelig karakter.

Ivar Modéer †.

Ivar Modéer var född (1904) och uppvuxen i Mönsterås. Han stammade alltså från en ort som i varje fall ännu i hans ungdom hade i hög grad sitt intresse riktat mot sjön. Även om långt ifrån alla Mönsteråspojkar gick till sjöss och med tiden blev fullbefarna sjömän, var bekantskap med sjön sådan den tog sig ut från hemortens synvinkel något elementärt och självklart. Intresse för segling och förtrogenhet med fiske och fiskeplatser blev förutsättningar för viktiga delar av Modéers författarskap. Som en tredje komponent kan man nämna kärlek till hembygden, innefattande Stranda härad och överhuvud kustbygderna kring norra Kalmarsund, med vilkas natur och arbetsliv han var grundligt förtrogen. Han grundade vid unga år Stranda härads hembygdsförenings museum och redigerade länge dess årsskrift. Några av hans tidigaste skrifter avhandlade sådana ämnen som öländskt tallrepslageri och hur »lagfiskarna» vid Kråkerum var organiserade och fördelade fångsterna — senare ägnade han sjöbodas och dylikt i hembygdshäradet en utförlig skildring.

Hans akademiska studier i Uppsala ägnades emellertid åt nordiska språk, historia, litteraturhistoria och geografi och under licentiatstudierna kom han i nära kontakt med ortnamnsforskningen, som 1930 fick egen företrädare i Jöran Sahlgren. Han blev den förste av Sahlgrens Uppsalalärjungar som förvärvade doktorsgraden och blev docent i svensk ortnamnsforskning (1933). Under förra delen av hans forskarbana ägnades också huvuddelen av hans vetenskapliga författarskap åt denna disciplin. Tyngdpunkten kom avgjort att ligga på vad man brukar kalla kustnamn. Doktorsavhandlingen heter »Smäländska skärgårdsnamn» och utgör en mycket omfattande undersökning av det rika beståndet av holmnamn i hemtrakten, vari det redogöres för holmnamnens bildningssätt, deras ålder och framför allt de upplysningar de lämnar om befolkningens närings- och arbetsliv och föreställningsvärld mera i allmänhet. Det har ibland framhållits, att avhandlingen ur språkhistorisk synpunkt vore mindre betydande — en etymologi för ordet *kås* 'båtränna' framkallade en ivrig diskussion och skarp kritik — men det råder intet tvivel om att genomarbetandet av det stora och klart avgränsade namnfältet har inte bara kulturhistoriskt utan också lingvistiskt intresse.

Efter några år kom ett par andra större kustnamnsstudier med betydligt vidgade perspektiv. I »Färdvägar och sjömärken vid Nordens kuster» (1936) fäste man sig utom vid tolkningen av det intressanta namnet *Ödängla* framför allt vid en studie över en rad sjömärkesnamn på *Grim-*

Grimskär etc., som tolkades såsom innehållande ett *grima* i betydelsen 'seglingsmärke' el. dyl. Redan följande år kom en ny bok, »Namn- och ordgeografiska studier», vari namn på *böte* och *stäk* granskas. Resultaten är i båda fallen intressanta och viktiga, även om enskildheter alltså kan och bör diskuteras. *Böte* — varom en livlig diskussion utbröt med finländarna Tor E. Karsten och Ivar Westman — visas betyda 'vårdkase', och de hithörande namnen vittnar sålunda om viktiga detaljer i vår gamla ledningsorganisation. Studien klarlägger — i varje fall i huvuddrag — vårdkasterterminologien i hela Norden. Mera tvekan står man inför den föreslagna etymologien på *böte*. *Stäk* betecknar enligt Modéer ett slags fiskebyggnad och inte, som man tidigare hade antagit, pålverk o. d. för försvars- eller sjöfartsändamål. Ordet antages vara lån från vgerm. *steke*, vilket förefaller mera osäkert.

Av hans talrika mindre ortnamnsstudier skall här blott nämnas uppsatserna »Något om namnformerna i seglingsbeskrivningen i Kung Valdemars jordebok» (Namn och bygd 1937), som visar upp åtskilliga brister i den flitigt använda källans sätt att återgiva namnformer, och »Sverige» (Namn och bygd 1944), där han hävdade, att namnformen *Sverige* — alltså med *g* — väsentligen är att betrakta som en under unionstiden inkommen danism. Det råder delade meningar om detta resultat, men minnestecknaren kan inte finna annat än att Modéer har lämnat goda skäl för sin uppfattning. I uppsatsen »Öländska ortnamn och öländsk dialektgeografi» (Namn och bygd 1947) sysslar han i främsta rummet med dialektologiska problem; han granskar kritiskt Hj. Lindroths gruppering av ölandsmålen och hävdar tillvaron av ett västligt novationsområde på ön i nära förbindelse med Smålands östkust och inte minst Kalmar stad.

Inom en annan gren av namnforskningen blev Modéer den förste i vårt land — i en rad uppsatser belyste han äldre och nyare nordiska fartygsnamn. Han visade att denna specialitet inte bara har sitt givna kulturhistoriska intresse utan också rymmer både historiska och filologiska problemställningar.

Sin sannolikt största insats som namnforskare kom han emellertid att göra på ett tredje område, personnamnsforskningens. Med all aktning för de insatser som har gjorts av M. F. Lundgren, E. Hellquist, A. Grape, E. Wessén, A. Janzén m. fl. måste man likväl konstatera, att här ligger ett stort forskningsfält och väntar på en systematisk allsidig genomarbetning. Den oundgängliga förutsättningen för en sådan är givetvis att ett så fullständigt material som möjligt blir insamlat, och Ivar Modéer — alltid inte bara initiativrik utan också handlingskraftig — önskade låta personnamnen bli föremål för en lika grundlig insamling som tidigare våra ortnamn genom Kungliga ortnamnskommissionens försorg. Från början av 1940-talet till slutet av 1950-talet verkade han som den ledande för en dylik insamling i stor skala av vårt äldre personnamnsmaterial. Hans arbete på denna front ledde till att Vitterhetsakademien 1947 tillsatte en personnamnskommitté, vars sekreterare han var under en följd av år. Materialet samlades i ett särskilt personnamnsarkiv i Uppsala, och ett av arbetets viktigare mål blev att åstad-

komma en efterlängtd fornsvensk personnamnsordbok. Ännu återstår väl en del att göra, innan man har hunnit så långt, men det förunnades Ivar Modéer att här lägga en viktig grund, på vilken framtiden kommer att bygga vidare. Det beredde honom en besvikelse, att en av honom skisserad omfattande undersökning av senare tiders folkliga namnskick i Sverige inte kunde genomföras i den form han hade tänkt sig, men det är att hoppas att hans tanke ändå med tiden skall kunna förverkligas.

Modéer framträdde också själv som personnamnsforskare i ett par betydande arbeten. Han hade 1945—1949 tillsammans med S. Engström givit ut Kalmar stads tänkebok, och detta editionsarbete inspirerade honom till den syntaktiska studien »Skeppare» (1949), där han övertygande utredde, varför man redan i fornsvensk tid finner typen *skeppar Karl* i stället för *Karl skeppare* — yrkestiteln skeppare står på samma linje som vissa andra högre titlar. Som första nummer i den av honom grundade serien Anthroponymica Suecana utgav han 1955 den stora boken »Personnamn i Kalmar Tänkebok». Här behandlas i olika kapitel bl. a. nordiska namn och lånade, patronymika och hustrubeteckningar, talspråkliga och skriftspråkliga namnformer och latiniserade namnformer — det sistnämnda bokens vetenskapligt tyngst vägande parti. Även om enskildheter i avhandlingens övriga kapitel ofta är tidigare mer eller mindre bekanta, så innebär det metodiska sätt, på vilket materialet här presenteras, granskas och systematiseras en insats av stort värde. Boken innebär en ny giv inom den svenska personnamnsforskningen.

Det framgår av vad som redan har sagts, att Modéer alltifrån sitt första vetenskapliga framträdande visade sig vara starkt etnologiskt intresserad, och förknippandet av ordforskning och saksforskning går som en röd tråd genom stora och viktiga delar av hans författarskap. Hans mest betydande ortnamnsstudier är som också nämnts huvudsakligen ägnade kuster, särskilt Östersjökusten, och vattenvägar. Sjöfart och fiske bildar i dessa en bakgrund, med vilken han var mycket förtrogen. Men denna bakgrund spelar också en stor roll i vissa arbeten, som ligger utanför namnforskningen. Här minns man i främsta rummet den stora boken »Den nordiska ryssjans ursprung och ålder» (1939), där han behandlar olika termer för det i titeln nämnda fiskeredskapet. Ordet *håmma*, da. *hamme*, visas vara lånat från tyskan under vikingatiden eller den närmast följande tiden, men huvuddelen ägnas *ryssja*, da. *ruse*, vari han också vill se ett lånord (fornfranska *rūsche* eller fornhögtyska *rūsche*), som antages ha spritt sig från Västergötland, dit det skulle ha införts av cisterciensmunkar. Det är en elegant och fängslande undersökning, som inbragte mycket och välförtjänt erkännande, även om också vissa tvivel på riktigheten av teorierna rörande *ryssja* har kommit till synes.

Till boken om ryssjan anknyter uppsatsen »Pata och Melpaten» (Namn och bygd 1944), däri han särskilt sysslar med det från finskan lånade *pate* 'fiskebyggnad'. Sysslandet med *böte*-namnen ledde till en intressant etymologisk studie över fvn. *bákn*, sv. *båken* och besläktade ord (Namn och bygd 1943), där han föreslog en djärv men beaktansvärd etymologi (lat. *bucina* 'signalhorn'). Studiet av *stäk*-namnen åter framkallade ett

par filologiska bidrag med anknytning till sjön. I »Tre textställen i Heimskringla» (ANF 1944) behandlades sålunda isl. *stik* 'förtöjningspåle', som enligt Modéer av Snorre har missuppfattats såsom 'pålverk, palissad' och givit anledning till en helt ohistorisk skildring av ett Harald Hårfagres krigståg till Götaälvsområdet. I »Till Gulatingslagen 150» (därst.) får ett västnordiskt lagstadgande en intressant belysning — när det i Gulatingslagen talas om att man driver en val in i annan mans »valvik» och *stikar firi*, så betyder detta inte, som man tidigare menat, att man stänger av en vik med stänger (*stik*) utan att man sätter en stake i den döda valkroppen som tecken på rätt till del av bytet.

På samma linje som boken om ryssjan ligger också till stor del den 1953 utkomna »Norska ordstudier. Två bidrag till fiskets ordgeografi» som innehåller högst intressanta bidrag till det norska fiskets ordgeografi. Nyckelord blir för honom här ordet *vadbein*, varmed man avser den rulle, över vilken fiskesnöret drages in i båten, och dess synonymer. Han får efter studier av dessa ord och en lång rad paralleller fram ett med avseende på fisketerminologien relativt enhetligt område, som sträcker sig från nordligaste Norge utmed kusten ned till Rogaland, där han anser sig nå fram till en skarp ordgeografisk gränslinje. Denna språkliga motsättning mellan de syd- och sydösnorska kustområdena å ena sidan och de väst- och nordnorska å andra sidan har tidigare uppmärksammats, bl. a. av Seip, men Modéers sammanställningar lämnar nya bidrag till Norges språkliga kartläggning av stort intresse. Som vanligt ägnar han mycken omsorg åt realia och tecknar fängslande Lofotenfiskets stora betydelse för den väst- och nordnorska fisketerminologiens enhetlighet.

När Modéer lämnade sjön och vände sig till andra ämnesområden, var han till att börja med mindre lyckosam. Hans »Fornvästnordiska verbstudier 1—2» (1941—1943) är ett brett upplagt men trots vissa goda detaljer i huvudsak misslyckat försök att omvärdera de germanska *i*-verbens ordbildnings- och betydelseförhållanden. År 1939 fick han i uppdrag att för Atlas för svensk folkkultur redigera kartor över bestämd form singularis av svenska dialektord. Under detta arbete kom han att särskilt intressera sig för den feminina slutartikeln och dess problem. Resultatet blev boken »Studier över slutartikeln i starka femininer» (1946), som är en med ett stort kartmaterial belyst monografi över växlingar av typ *boken: bokan: boka: boke: boki: bokena* o. s. v. Han angrep här starkt den sedan länge på de allra flesta håll godtagna teorien om en utveckling *-in, -en* till *-a* genom nasalering av vokalen och gjorde i stället gällande, att *boka, boko* m. fl. snarast bör fattas som analogiska ombildningar efter svaga femininer, något som åtminstone delvis innebär anslutning till uppfattningar, som tidigare har uttalats av I. Aasen och Am. B. Larsen. Även detta arbete har blivit föremål för mycken kritik, men även om det innehåller åtskilliga felaktiga eller bristfälliga detaljer, tecknar det dock på ett i huvudsak både överskådligt och instruktivt sätt en viktig detalj i den svenska substantivböjningen i dess många olika skiftningar. Vad själva huvudtesen beträffar gjorde dåvarande docenten Valter Jansson gällande i sin stora undersökning »Nordiska vin-namn» (1951), som behandlar en med de bestämda substantiven i

formellt avseende ganska analog ordgrupp, att ändelsens kvalitet i detta som i många andra fall tidigare kan ha reglerats av den föregående stavelsens kvantitet och att vi har fått en växling *-in: -en* men att *-en* sedan oftare har vidareutvecklats till *-a(n)*. Ett visst stöd fick Modéer däremot av G. Hedström, som i sitt arbete »Ordstudier» (1948) studerade viktiga delar av problemkomplexet med utgångspunkt från de gamla neutrala *-an*-stammarna. Otänkbart är väl inte, att ändelsen *-a* kan vara att uppfatta på olika sätt inom olika delar av det nordiska språkområdet.

Ett annat arbete, som ansluter sig till artikelstudierna, är Modéers sista större skrift, den 1957 utkomna »Kommentarer till det svenska riksspråkets historia». Här behandlas närmast en detalj, som har spelat en viss roll vid dryftandet av det svenska riksspråkets historia, nämligen Samuel Columbus' (1642—79) bruk av slutartikeln. B. Hesselman ville på sin tid häri se ett tecken på att västuppländska folk mål har spelat en rätt betydande roll vid utbildandet av vårt riksspråk och fått tjäna som lokalt riksspråk utanför sitt egentliga område. Modéer gör emellertid troligt, att Columbus i detta avseende inte visar några specifikt västuppländska drag utan att de dialektala drag som man kan urskilja hos honom, i stor utsträckning som man kunde vänta är att föra tillbaka till målet i hans hembygd, Dalabergslagen. Modéer opponerar vidare mot det hittills väl ensidiga framhållandet av de många talspråkliga inslagen i Columbus' språk och företager en granskning av i vilken utsträckning han är — och efter allt att döma vill vara — beroende av skriftspråksnormerna. Denna ger som resultat, att Columbus' bruk av bestämda slutartikeln i feminina substantiv och åtskilliga andra av hans språkvanor är i överensstämmelse med skrifttraditionen, och belyser på flera punkter, vilken grad av styrka denna tradition hade på 1600-talet.

En ny frukt av den organisationsförmåga, som tidigare kommit till uttryck i bl. a. hembygdens museum och den svenska personnamnsundersökningen, är det vetenskapliga samfund, Kungl. Vetenskaps-samhället i Uppsala, som 1954 grundades med Modéer som primus motor och sekreterare. Förebilderna är här närmast de samfund, Vetenskaps-societeten i Lund och Kungl. Gustav Adolfs Akademien, som har hans lärare Jöran Sahlgren som en av sina främsta tillskyndare, men Modéer inskränkte sig i sin akademi inte till de humanistiska forskningsgrenarna utan ville skapa ett forum för praktiskt taget all vetenskap. För det unga samfundet torde hans bortgång innebära en svår förlust.

Ivar Modéers väg till en akademisk lärostol blev lång och icke utan motgångar och besvikelser, vilka han dock till synes bar utan att låta sig nedslå. Sitt livliga, närmast sangviniska temperament bevarade han livet ut, även om det med tiden dämpades av ohälsa. 1953 blev han — efter Erik Noreen — innehavare av professuren i nordiska språk vid Uppsala universitet. Några år senare drabbades han av en svår hjärtinfarkt, som dock inte alltför mycket invercade på hans arbetsförmåga och verksamhetslust, och hans hastiga bortgång i början av 1960 kom därför inte helt oväntat.

Ivar Modéer var rask i vändningarna och ingalunda vad man kallar en försiktig general. Han försvarade ibland en alltför hastigt vunnen ståndpunkt längre än klokheten bjöd, men det föreföll som om han uppskattade en livlig vetenskaplig diskussion med honom själv som den ena parten lika mycket som en d'Artagnan värderade en god värjfahtning, gärna med många motståndare. Likheten sträcker sig längre — han var en riddersman som aldrig förväxlade saken och personen. Hans trettioåriga verksamhet som aktiv vetenskapsman har också burit många frukter av bestående värde.

K. G. LJUNGGREN.

Ragnvald Iversen †.

Professor Ragnvald Iversen døde 21 august 1960 over 78 år gammel. Han var født på Tromsø 18. januar 1882. Det er et rikt arbeid i norsk språkvitenskap som hermed er avsluttet. Ved siden av sin vitenskapelige virksomhet hadde han også mange andre gjøremål. Først var han i noen år lærer i den høyere skole. Fra 1922 var han professor i norsk ved Norges Lærerhøgskole i Trondheim. I flere år var han preses i Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim. Især til å begynne med syntes han at han i Trondheim hadde for liten kontakt med fagfeller, og han tenkte flere ganger å oppgi sin stilling der og flytte til Oslo for helt å kunne arbeide med sin vitenskap. Men etter hvert skapte han selv et språkvitenskapelig miljø der. Ved Lærerhøgskolen fikk han forbindelse med mange lærere fra forskjellige kanter av landet og fortsatte sine dialektundersøkelser ved opplysninger han fikk av sine elever. Til stor glede og nytte for ham var det at han i mange år var gjestelærer ved universitetet i Uppsala, hvor han ga kurser i norsk. Samværet med kolleger der var en stor rikdom for ham. Nær hans språkvitenskapelige arbeid lå hans arbeid i Rettskrivningskomitéen av 1934; der kom hans gode kunnskaper til norsk språkhistorie og norske dialekter til stor nytte. Han hadde også mange praktiske oppgaver og arbeidet med pedagogiske spørsmål. Dessuten tok han virksom del i speiderbevegelsen. Det er beundringsverdig at han likevel kunne makte sin store innsats i vitenskapen.

Her skal særlig omtales hans verker innenfor norsk språkvitenskap. Alt som student begynte han med studiet av en norsk dialekt fra Troms fylke. Dialektene i Nord-Norge var den gang lite undersøkt. Der var gitt korte oversikter eller forskjellige enkelt-opplysninger i verker av Ivar Aasen, Johan Storm og Amund B. Larsen. Avsnittet om disse dialekter i Hans Ross's «Norske bygdemaal» kom først i 1908, da Iversen hadde fullført sin behandling av «Senjen-maalet», som var hans hovedoppgave til språklig-historisk embetseksamen, og som ble trykt i «Videnskapsselskapets skrifter» 1913. Her ga Iversen en beskrivelse av en dialekt han i sin ungdom personlig hadde levd seg inn i. Han nevner i forordet med takk den hjelp han hadde fått av Amund B. Larsen under studiet. I de følgende år arbeidet han fortsatt med nordnorske emner. I Maal og Minne 1915 gjorde han i en verdifull avhandling rede for «Bokstavrim hos Peder Dass». I 1917 fikk han Kongens gullmedalje for «Syntaksen i Tromsø bymaal» (utgitt 1918). Her tok han opp et nytt område innenfor dialektstudiet i Norge. Som motto i denne bok brukte

han et sitat fra Otto Jespersen: «Sproget som udtryk for menneskelige tanker er en saa mangfoldig verden, at det er umuligt at presse det ind i bestemte, skarpt afskaarne formler». Dette sitat gir god opplysning om det syn som lå til grunn for Iversens språkundersøkelser. I bedømmelseskomitéens uttalelse om boken heter det: «Forfatteren legger for dagen at han har et fint øre for nuancerne i sætningens utformning i dette bymaal i de forskjellige samfundssfærer».

I noen år etter embetseksamen hadde Iversen sitt virke i Arendal. Fra sitt nye miljø tok han emnet til en verdifull artikkel «Nogen fremmedord i Arendals bymaal» (Maal og Minne, s. 141—56, 1913). Omtrent samtidig kom «Nogen fremmedord i norsk sjömandssprog» (i Festskrift til professor Alf Torp, s. 19—24).

I 1918 skrev Iversen en aktuell artikkel i Maal og Minne om det han kalte «den nationale linje i vort bladmaal». Her undersøkte han bruken av norske talespråksformer i to hovedstadsaviser «Aftenposten» og «Tidens Tegn». Det var slike former som *kald*, *hard*, *hoggestabbe*, *höibu*, *sör*, *gjeit*, *stein*, *snöföike*, *byggda*, *heia*, *skuta* osv. Iversen understreket at mange av disse ordformene — etter den plass de hadde fått i dagspressen — «for hver dag som gaar, banker sterkere og sterkere paa riksmaalets döer». Nettopp da tok han opp en undersökelse av litteraturspråket hos eldre norske forfattere. Resultatet forelå 1921 i doktoravhandlingen «Bokmål og talemål i Norge 1560—1630 I. Utsyn over lydverket». Annen del kom 1932 og ga et «Utsyn over formverket». Det er et viktig verk til forståelse av forholdet mellom norsk og dansk i Norge da dansk skriftspråk var norm her. Fordi språkene sto hverandre så nær, kunne mange norske ord og former få plass. Iversen påviste at flere norske böyningsformer som hadde grunnlag især i sørøstnorsk, kunne bli brukt av nordmenn fra alle kanter av landet. Han regnet derfor med at östlandsk var blitt «et slags talenorm», og at dette forhold var «en arv fra mellomalderen — fra den tid da vårt gamle nasjonale riks-mål sammen med kanselliet kom over i et östlandsk miljø». (Bokmål og talemål II s. 88). Etter min oppfatning har senere undersøkelser stadfestet denne teori som Iversen regnet med i sitt hovedverk. Også ellers gir Iversens verk mye nytt, jeg henviser til min «opposisjon» ved disputatsen, trykt i Maal og Minne 1922 s. 113—36.

I 1921 ble Iversen med i arbeidet med det litterære norske ordboksverk, som skal gi mest mulig fullstendig oversikt over ordforrådet i norsk litteratur fra reformasjonstiden av. Fra han 1922 flyttet til Trondheim kunne han ikke ta del i den daglige ledelse av arbeidet. Men helt til sin död var han «exceptor», som understreket ord i litterære verker til utskrivning for ordboksverket. Det er små bevilgninger vi har hatt til dette arbeidet, så det er ikke kommet så langt som det var å ønske. Iversens sakkunnskap har hele tiden vært en viktig grunnpille for arbeidet. I sammenheng med arbeidet ved ordboksverket utarbeidet Iversen en Ibsen-ordbok som utkom 1957 som et bind i «100-års-utgaven» av Ibsens verker. I forordet gjør Iversen oppmerksom på at ordboken ikke kunne bli en konkordans, da det fastsatte ordboksvolum i Ibsen-utgaven gjorde «det nödvendig i siste omgang å sjalte ut en masse citater, og

redusere mangfoldige andre på forskjellig vis». Redaksjonen måtte öve seg «i resignasjonens kunst». Vi må önske at en Ibsen-ordbok som Iversen selv tenkte seg det, må komme en gang. Men tross den reduksjon ord-boken måtte få, gir den likevel en god oversikt over Henrik Ibsens ord-forråd. Om ordforrådet hos Ibsen og Ibsens stil gjorde Iversen også noen spesialundersökkelser. Flere av dem er opptatt i det festskrift Norges Lærerhögskole ga ut til Iversens 75-års-dag 1957 med artikler av Iversen selv. Han ga det tittelen «Med munn og penn. Forelesninger og studier». I dette festskrift er opptatt: «De viktigste metaforene i H. Ibsens 'Digte' fra tidsskriftet «Edda» 1937—38. — «Noen stildrag i H. Ibsens lyrikk», gjesteforelesning i Lund 1952 (trykt for første gang i festskriftet). — «Voksterlivet i Henrik Ibsens lyrikk», fra «Edda» 1944. — Dessuten har han skrevet om «Rim og uttale hos Henrik Ibsen» i «Acta Philologica Scandinavia» 1928 s. 136—71; «Henrik Ibsen som purist i 'Catilina' 1875» i «Edda» 1930 s. 96—100; om svecismer hos Ibsen i «Henrik Ibsen, Trum-peterstråle og Jens Bjelke» i «Nysvenske studier» 1930 s. 66—69. I Det Kgl. N. Vid. Selsk. skrifter 1940 nr. 4 skrev han om «Allitterasjonen i Henrik Ibsens «Digte» (1875)». I «Arkiv f. nord. filologi» 1944 (s. 145—158) om «Dyreriket i Henrik Ibsens lyrikk». — I «Festskrift til Peter Skautrup» 1956 skrev han «Fra norsk til dansk i «Kjærlighedens Komædie» (s. 245—49). I disse artiklene har Iversen utnyttet det stoff han samlet til «Ibsen-ordbok», og de gir et verdifullt tillegg til den.

Sammenheng med Iversens ordboksarbeid har også flere andre artikler av Iversen. Jeg nevner: «En ordsamling mellem Gunnerus' papirer» i «Festskrift til Amund B. Larsen», 1924 (s. 190—200); «Noen svecismer i nunorsk riksmål» i «Nysvenska studier» 1927, (s. 242—50), «Enda noen svecismer i norsk», 1935 (opptatt i «Med munn og penn» s. 121—31); «Svenske målmerker hos Björnstjerne Björnson» i «Nysvenska studier» 1946 (s. 163—94).

Ved siden av arbeidet for det litterære norske ordboksverk gjorde Iversen store forarbeider til en «mellemnorsk» ordbok. Hans materiale er innlevert til arkivet for «Gammelnorsk ordbok» på Universitetsbiblio-teket i Oslo; det er et godt grunnlag for arbeidet med en slik ordbok, som nå blir fortsatt.

Iversens kjennskap til norske dialekter kommer ofte til syne i hans verker. Men etter sine ungdomsarbeider skrev han bare noen få artikler om dialekter. I 1929 offentliggjorde han i «Studier tillägnade Axel Kock» «Om slutt-stilling av verbet i norsk folkemål». Han innleder med å nevne at syntaktiske spørsmål bör dialektgranskere legge seg mer etter. Her hevdet han sikkert med rette at sluttstilling av verbet er «et utslag av *rytmekravet i den levende tale*». Han tok opp artikkelen i «Med munn og penn» (s. 231—39) og ga her noen tillegg fra Henrik Ibsen og Alexander Kielland til belysning av rytmekravet. — I 1930 skrev han «Litt om tröndermål» i Den norske Turistforenings Årbok (s. 61—64), og i 1952 ga han en oversikt «Om formene *skole* og *skule* i norsk», opptatt i «Med munn og penn» (s. 140—42). — Hans kjennskap til norske dialekter kommer også godt til syne i de gamle bygdemålsdikt han utga. «Et bryllupsdikt fra 1733 på tröndermål» i «Festskrift til Hjalmar Falk»

(s. 156—169). Siden offentliggjorde han tre dikt til, som alle er tatt med i «Med munn og penn» (s. 90—102). Iversen har gitt opplysninger om språket i diktene. Han var sterkt interessert for å få utgitt alle eldre bygdemålsdikt, og da vi var sammen i mai 1960 i Trondheim, la vi planer om å gi ut en slik utgave. Iversen mente det var en oppgave for «Det norske språk- og litteraturselskap», som han tok initiativ til å få opprettet (1953).

Andre språklige artikler viser Iversens allsidighet. Om stedsnavn, personnavn og plantenavn har han skrevet flere artikler. Flere av dem er samlet i «Med munn og penn» (s. 148—209), blant dem også «Noen shetlandske plantenavn I», som han først hadde offentliggjort i Nysvenska studier 31, 1953, og som han fortsatte med en artikkel II i samme tidsskrift band 35, 1956; den kom for sent til å bli med i «Med munn og penn». Dessuten har han gitt «Stedsnavns-tolkninger for påskeskiløpere fra Trondheim og Trøndelag» (Trondhjems Turistforenings årbok 1958 s. 41—45).

En studie i orddannelse er hans prøveforelesning for doktorgraden med selvvalt emne 1921, «Om sammensetning av substantiv med substantiv i norsk», trykt i «Maal og Minne» og opptatt i «Med munn og penn» (s. 210—30). Den var idérik og original. Det gjelder også hans artikkel «Om prepositivt adverb-attributt i norsk» 1951, opptatt i «Med munn og penn» (s. 239—268). I Maal og Minne 1954 skrev han en artikkel han kalte «Noen syntaktiske notater», som han tok med i «Med munn og penn» (s. 268—75). Her ga han nye ting dels fra litteraturen og dels fra dialekter, som han hadde fått opplysning om fra sine elever ved Lærerhøgskolen.

Iversens læregjerning gjorde det naturlig for ham å utgi lærebøker i norsk. Hans «Norrøn grammatik» kom første gang 1923; da han døde, var «sjette reviderte og økte utgave» innlevert til trykning. Den er i bruk ikke bare i Norge, men også ved andre universiteter i Norden. Den er praktisk og lett å bruke og gir også opplysninger av verdi for vitenskapen. — I 1929 kom «Norsk stillære i grunndrag», som kom i tredje utgave 1946. I 1958 kom i «Damms lommeordbøker» en ordbok «Bokmål — nynorsk» og «Nynorsk — bokmål» ved Iversen og lektor Ove Bakken.

Tidlig begynte Iversen å interessere seg for fantespråket. Det kommer tydelig til syne i den serie artikler «Lånord og lønnord» som han i flere år offentliggjorde i «Det Kgl. N. Vid. Selsk. forhandlinger» fra 1929 av, og som han samlet i en bok med tittelen «Lånord og lønnord hos folk og fant» I (1939). Her er ordene fra de mange avhandlinger alfabetisk ordnet. Materialet er mange ord fra litteratur og presse, fra norske dialekter og fra fantemålet. Et planlagt bd. II er ikke utkommet.

Gjennom studiet av fantemålet fant Iversen at det var en hovedoppgave for ham å berge det som lever igjen av «Secret languages in Norway». I 3 bind utgitt av Videnskapsakademiet i Oslo samlet han et rikt materiale til oppklaring av «The Romany Language in Norway» (1944) og «The Månsing in Norway» (1950). Det førstehåndsmateriale han har skaffet her, har stor betydning til forståelse av utviklingen av disse språk,

som det fins slektninger til i mange land. Hans verker har derfor «internasjonal» betydning. Han fikk stor anerkjennelse for dem av utenlandske fagfolk. I et par artikler i «Maal og Minne» skrev han om samme emne: «Et og annet om romani og rodi i Norge» (1947), «Noen fantemålsord fra Gjest Baardsens vokabular» (1959).

I 1925 skrev A. B. Larsen til Iversen: «Vil du, så så jeg det svært gjerne om du blev med et par dager — og studerte en dag av en nationalitets opløsning» («Til minne om Amund B. Larsen», Maal og Minne 1949—50, s. 17). Det gjaldt restene av den finske befolkning på Finnskogen i Solør. I de siste år la Iversen et stort arbeid på å undersøke det som ennå er igjen av det finske språk på norsk grunn. I 1954 kom to avhandlinger: «Om finskens status i de østnorske grensebygdene i dag», i Scandinavica et Fenno-ugrica. Studier tillägnade Björn Collinder (s. 49—53) og «Noen folkeetymologier i østnorske stedsnavn av finsk opphav», i Festskrift tillägnad Elias Wessén (s. 53—59). I 1958 kom første bind av det store verk «Finsk på norsk grunn. Reliktstudier», i Det Kgl. N. Vid. Selsk. Skrifter 1958 bd. I, et verk på 448 sider, vesentlig omfattende stedsnavn. Bind II var ikke helt ferdig ved Iversens død, men det kan forhåpentlig utkomme i samme selskaps skrifter snarest mulig.

I sine siste år hadde Iversen vendt tilbake til det emne han behandlet i sin doktoravhandling, språket i norsk litteratur i reformasjonstiden og den følgende tid. For «Det norske språk- og litteraturselskap» hadde han påtatt seg å utgi Absalon Pederssøns dagbok 1552—1572. I sin doktoravhandling hadde han vist at den foreliggende utgave ikke er tilfredsstillende. Før sin død hadde Iversen gjort ferdig den språklige kommentar til utgaven; men dessverre fikk han ikke oppleve å se den trykt. Den vil naturligvis bli utgitt så snart som mulig.

Det er en stor vitenskapelig livsgjerning som nå er avsluttet. I et brev til meg 1959 skrev Iversen at hans «produksjon går opptil godt og vel 6000 trykksider». Selv om denne produksjon også omfatter den del av hans forfatterskap som ikke hører inn under vitenskapen, er nok den alt overveiende del resultater av hans språkvitenskapelige undersøkelser og hans tanker om resultatene av dem. Der var alltid nyttig for fagfeller å rådføre seg med Iversen, og vi vil også fortsette med å rådføre oss med ham gjennom hans vitenskapelige verker.

DIDRIK ARUP SEIP.

Erik Neuman †.

Erik Neuman avled den 3/12 1959 nära 77 år gammal. Därmed avslutades en forskargärning på de nordiska språkens område av sådan betydelse och omfattning, att några erinringens ord äro på sin plats i denna tidskrift, där åtskilliga av hans vetenskapliga arbeten publicerats.

Erik Gustaf Neuman var västgöte till börden, född den 12/1 1883 i Skara och son till rektor fil. dr. Carl Neuman. Han blev student år 1901 i Göteborg, avlade fil. lic. examen 1910, disputerade för graden 1918 och blev docent i svenska språket vid Uppsala universitet sistnämnda år. Han var akademisk lärare där i 12 år, varunder han vid flera tillfällen var t. f. professor. År 1930 utnämndes han till lektor i Skövde och 1937 vid Lidingsö läroverk, där han tjänstgjorde till uppnådd pensionsålder 1948.

Erik Neuman var i flera avseenden en mycket särpräglad människa. Alla de, som — i likhet med den, som skriver dessa rader — lärde känna honom redan under Uppsalaåren och sedan i olika sammanhang sammanträffade med honom i Stockholm, minnas livligt hans yttre — han var sig ovanligt lik hela livet igenom — och glömma inte lätt den lille mycket kortvuxne mannen med det uppstrukna yviga håret, som på sätt och vis något påminde om en lapp. Han verkade redan som ung student en gammal lärd, har någon sagt om honom. Ännu på gamla dagar var han uthålligheten och segheten personifierad, även om kroppskrafterna under de allra sista åren märkbart avtogo. Karaktären präglades särskilt av ett starkt rätts- och sanningspatos, som dock understundom kunde paras med en viss envishet eller ensidighet, som ibland kom till uttryck i den vetenskapliga debatten och som någon gång hindrade honom att söka finna nya vägar för sin forskning eller taga sin en gång intagna ståndpunkt under omprövning. Han var dock utan tvivel en stor vetenskaplig begåvning.

Neumans vetenskapliga produktion blev ganska omfattande, även om den troligen blivit rikare, om ej vissa omständigheter verkat hämmande på densamma. Till dessa höra inte endast de många slitsamma åren i skolans tjänst, som givetvis lämnade mycket liten tid till författarskap. Men även en annan omständighet torde ha verkat återhållande. Neuman hörde till de ej få akademiker, som en gång för sitt arbete och sina ansträngningar uppställt som mål att nå en eftersträvad professur men som därvid kommit till korta i den hårda konkurrensen vid de oftast mycket få tillfällen, då möjlighet till akademisk befordran kunde erbjuda sig. Han sökte professur i Stockholm 1928 och några år senare i Lund och

Uppsala. Striden om professuren i Uppsala 1935 blev synnerligen hård och påfrestande för de berörda parterna. I varje fall lämnade denna befordringsstrid hos den besegrade svåra och djupa sår, som aldrig tycktes bli helt läkta. Han ansåg sig orättvist behandlad och kunde aldrig glömma detta. Av allt att döma blev den vetenskapliga produktionen lidande på denna motgång. Om den icke helt avstannade, kom den dock aldrig att helt infria de löften, som man tidigare hade anledning knyta till hans forskargärning. En viss gottgörelse erhöll han emellertid, då han år 1951 tilldelades professors namn, heder och värdighet.

Neumans produktion rörde sig med få undantag på fornsvenskans område. Han var också intresserad av utforskningen av de svenska dialekterna. I likhet med många andra forskare sökte han i de flesta av sina arbeten, som behandla fsv. handskrifter, huvudsakligen med stöd av nutida dialektformer bestämma skrivarnas språkliga hemvist. Om intresse för hemprovinsen Västergötlands ortnamn vittnar hans artikel Några västgötska naturnamn, som ingår i Ivar Mobergs Västergötlands geografi I, Lund 1950. Han var vid denna tid sekreterare i Kommittén för utgivande av en beskrivning över Västergötland.

Bland hans vetenskapliga arbeten väga tungt — så långt undertecknad kan bedöma — gradualavhandlingen Utbredningen av vokalbalansen *a: å* i medelsvenskan, Upps 1918, som omedelbart gav honom docentur, och Kritiska strövtåg i svensk historisk formlära, NS V 1925 (s. 165 ff.). En mycket betydelsefull och bestående vetenskaplig insats gjorde han med sin utgåva av det bekanta latinsk-svenska glossaret i cod. Ups. C 20 i S.F.S.S. band 45 (1918—1942). En orienterande inledning till denna utgåva motsågs länge med förväntan och spänning, och Neuman var också under åren efter inträdet i pensionsåldern ivrigt sysselsatt med förarbeten till en sådan. Tyvärr blev han ej färdig därmed före sin bortgång.

Värdefulla ur flera synpunkter äro också Neumans fyra stora arbeten om Karlskrönikan i cod. Holm. D6, nämligen Karlskrönikans proveniens och sanningsvärde I, II och III, Samlaren 1927, 1931 och 1937, samt Dateringen av den s. k. Karlskrönikans olika partier och antalet författare, Upps. universitets årsskrift band II 6 1934. I sistnämnda arbeten anvisade han som den förste med åtskilliga efterföljare metoden att avslöja fsv. handskrifters proveniens genom att jämföra handstilarna med dem i samtida bevarade diplom och brev, en möjlighet, som dock inte visade sig ge så många säkra resultat, som man kunde vänta på grund av den stora likhet inbördes i fråga om piktur, som särskilt 1400-talets handskrifter som bekant uppvisa, en likhet, som gör det mycket svårt, i vissa fall ogörligt att säkert särskilja dem. I samma arbeten ges även värdefulla bidrag, då det gäller att komma till rätta med de många händerna i cod. D6. Han söker också leda i bevis, att Engelbrektsdelen av Karlskrönikan, som ursprungligen enligt vad han själv visat, utgjort en fristående krönika, författats av det svenska rådets skrivare, den tyskfödde Johan Fredebern, ett intressant uppslag, som mötts med kritik men även rönt uppskattning av bl. a. den kände medeltidshistorikern Gottfrid Carlsson.

Välbekant är också Neumans deltagande som en av huvudopponenterna i den segslitna språkstriden om vem som översatt Nya Testamentet 1526. Hans hithörande arbeten äro Språket i Nya Testamentet 1526 (ANF 44 s. 1—74, Lund 1928) och Språket i Nya Testamentet 1526 och i Gustav Vasas bibel 1541 (NS s. 1—66, Upps. 1936). Även om författaren i dessa arbeten gör inlägg, som inte alltid verkar helt övertygande på grund av ensidigheten i de slutsatser, han drar, framföras dock här nya synpunkter av värde på förevarande synnerligen svårbedömda och mycket komplicerade problem, varom säkerligen ännu inte sista ordet är sagt.

Andra arbeten av Neumans hand äro Det nordiska *i*-omljudet (APhS band 4, Köbenhavn 1929—30 s. 193 ff.) och Missförstådda ljudförändringar (ANF 1957, s. 187 ff.). I den sistnämnda uppsatsen, som är den sista, som flutit av hans penna, kritiserar han den av Sahlgren lancerade teorien om den s. k. ordlängdsbalansen.

Till sist må erinras om att Erik Neuman från år 1941 ända fram till sin död var ordförande i det av lektor Brate år 1895 i Stockholm grundade Samfundet för nordisk språkforskning. Här samlade han ett par gånger varje år en liten intim krets av likasinnade, vilka liksom han själv hyste ett levande intresse för forskningen på de nordiska språkens gebit och för diskussion kring nya vetenskapliga rön och uppslag. I den kretsen presenterade han ej sällan egna forskningsresultat.

Sam. Henning.

Litteraturkrönika 1960

Av K. G. Ljunggren och S. Benson

Jan de Vries, Kelten und Germanen. 139 s. Bern o. München 1960 (Francke Verlag). (Bibliotheca Germanica 9.) Professor de Vries' senaste bok ägnas de äldsta relationerna mellan kelter och germaner. Vi får en mångsidig överblick över hur mycket — eller kanske snarare hur litet — vi egentligen med säkerhet vet om kelternas äldsta historia; de Vries sällar sig med nya argument till dem som vill söka deras »urhem» vid övre Rhen. Därefter diskuteras motsvarande problem för germanernas vidkommande och de äldsta beröringarna mellan de två folkgrupperna. I samband härmed beröres frågan om den germanska ljudskridningen samt de keltiska lånorden i de germanska språken, på vilken punkt förf. är synnerligen återhållsam. Detta hänger samman med förf:s även i detta arbete tydligt deklarerade grundsyn, att mångt och mycket som tidigare har betraktats som kulturlån från en indoeuropeisk folkgrupp till en annan i själva verket är rester av urgamla för alla indoeuropeer gemensamma och följaktligen oerhört tidigt utbildade kulturmönster. Tydligast demonstreras denna »strukturalistiska» syn i bokens tre sista och tyngst vägande kapitel, som handlar om religion och kult, samhällsförhållanden, diktare och hjältar. Förf. pekar här på många paralleller av stort intresse och lämnar stimulerande bidrag till vad man skulle kunna kalla den fornordiska diktningens metafysik.

K. G. L.

Elias Wessén, De nordiska språken. Sjätte upplagan. 130 s. Stockholm 1960. (Stockholm studies in scandinavian philology. 16.) Tjugo år har nu förflutit sedan första upplagan av Elias Wesséns viktiga introduktion till det nordiska språkstudiet kom ut (1941). Arbetet omfattade då endast 84 sidor. Allteftersom nya upplagor kommit ut har verket vuxit i omfång genom att förf. ständigt beaktat språkvetenskapens framsteg och den snabba språkutvecklingen i Norden. Den nu utkomna upplagan skiljer sig från den femte (1954) huvudsakligen däri att avsnittet om den nutida norskan omarbetats och utökats. Förf. har här följt utvecklingen ända fram till Kirke- og undervisningsdepartementets »lærebooksnormal» 1959 samt 14:e upplagan av D. A. Seip, En liten norsk språkhistorie (1960). (Observeras bör att Wessén använder termen *nynorska* såväl om språket i Norge fr. o. m. reformationstiden som om det språk som tidigare kallades landsmål.)

S. B.

Paul Diderichsen, Rasmus Rask og den grammatiske tradition. Studier over vendepunktet i sprogvidenskabens historie. Mit einer deutschen Zusammen-

fassung. 251 s. Köpenhamn 1960 (E. Munksgaard). (Historisk-filosofiske Meddelelser udg. av Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Bind 38, nr. 2.) Professor Diderichsens bok har tillkommit i samband med hans granskning å ämbetets vägnar av Marie Bjerrums doktorsavhandling »Rasmus Rasks afhandling om det danske sprog» (Jfr ANF 75:272 f.), vilken den både supplerar och korrigerar på ganska väsentliga punkter. Samtidigt blir den »et venskabeligt opgør» med L. Hjeltslevs 1951 framlagda »Commentaires sur la vie et l'oeuvre de Rasmus Rask». Huvudresultaten av Diderichsens granskning är två. Med en rikhaltig dokumentation visas, att Hjeltslev och M. Bjerrum i hög grad skjuter över målet, när de framställer Rask som en tämligen renodlad glossematiker i Hjeltslevs anda. Det är visserligen riktigt, att Rasks stora lingvistiska insats bestod i strukturell analys och klassifikation av en lång rad beslätade och obeslätade språk. Men även om han inte skrev i egentlig mening språkhistoriska arbeten, syftade likväl hans språkjämförelse till att uppställa språkens genealogi »for deraf at kunne dømme om Folkenes Vandringer, Slægtskab og Oprindelse», som han själv en gång 1819 uttrycker saken. Det är inte berättigat att, som ofta har skett i Danmark, söka ställa Rask i ett slags motsatsförhållande till J. Grimm och Bopp. De står tvärtom enligt förf. i allt väsentligt på samma ståndpunkter — de är alla filologer, textutgivare och översättare, samtidigt som de alla i sina huvudarbeten är strukturalister med så att säga genealogiska, d. v. s. språkhistoriska, avsikter. Det andra huvudresultatet kan kortast karakteriseras med det gamla ordet »Et ante Agamemnona fortes». Visserligen förtjänar både Rask, Jacob Grimm och Bopp sitt stora anseende i lärdomshistorien, men det är fel att i deras framträdande se en plötsligt insättande islossning eller »et eklatant brud med al ældre grammatik og etymologi». Diderichsen visar, att de flesta av de grundföreställningar och uttrycksformer, som är de huvudsakliga utgångspunkterna för Rasks filosofiska inriktning, för hans språk- och naturuppfattning, möter redan hos hans lärare på Odense gymnasium, som alla tydligen var intellektuellt mycket väl utrustade personer, och att det var hos dem han mötte dem för första gången. Även den föregående tidens språkvetenskap ställes i en rättvisare dager — av särskilt intresse är här kanske framhållandet av det inflytande, som J. C. Adelung utövade, trots att den nya språkforskargenerationen kände sig stå i utpräglad motsatsställning till honom. Även Johan Ihres och J. G. Wachters m. fl:s betydelse understrykes.

Av det sagda torde framgå, att prof. Diderichsens bok utgör ett mycket betydande bidrag till den språkvetenskapliga lärdomshistorien. Värdet ökas ytterligare av ett tillägg, innehållande Rasks första skrifter i jämförande språkforskning (bl. a. om kreolskan i Danska Västindien och om släktskapen mellan latin och »de gotiske sprog») och en rad bidrag till Rasks biografi i N. M. Petersens efterlämnade papper. Ett litet minus av teknisk natur är att arbetet på förekommen anledning icke har samordnats med M. Bjerrums bok, vilket för den närmare intresserade medför tidskrävande parallellstudier.

K. G. L.

Kristen Møller, Lexikologi og leksikografi. 120 s. (Udvalg for folkemaals publikationer. Serie A, nr 10.) København 1959 (J. H. Schultz forlag). Kristen Møllers senaste bok kan beskrivas som en systematisk framställning av tankar och iakttagelser under det förberedande arbetet med en dialektordbok. Lexikologien är i författarens terminologi en disciplin som innefattar synonymi- och homonymiproblem, systembildningar och begreppsgrupper inom ordförrådet, konkreta och abstrakta delar av detta m. m. Förf. illustrerar sin syn på lexikologien med en behandling av några synonymgrupper samt med en utredning om ord och ordenheter och en teoretisk diskussion av »meningsstrukturer», där han drar i tviveismål möjligheterna för semantikens strukturalister att reducera de öppna klasserna till slutna på lexikologiens område. Bokens lexikografiska del inledes med en lätt ironiserande framställning av den förmenta motsatsen mellan encyklopedier (uppslagsböcker) och ordböcker samt en historiskt lagd diskussion av den enspråkliga ordbokens definitionsproblem, men mynnar så småningom ut i tungt vägande synpunkter på dialektordbäckernas definitionssystem. Framställningen präglas i sin helhet av författarens sympati för praktiska lösningar av problemen och avståndstagande från systemtvång och teoretiserande pedanteri.

S. B.

Mélanges de linguistique et de philologie. Fernand Mossé in memoriam. 354 s. Paris 1959 (Didier). Den tidigt bortgångne franske språkforskaren Fernand Mossé hyllas i en minnesskrift, vari ett stort antal forskare med inriktning på germanska språk, språk teori och fonetik medverkar. Bland medarbetare som särskilt berör den nordiska ämnessfären må nämnas Jean Charier (Deux emprunts d'image en islandais), Georges Dumezil (Notes sur le bestiaire cosmique de l'Édda et du Rg Veda), Stefán Einarsson (A Ballad and Folk Tale Motif), Maurice Gravier (Un puriste suédois: Viktor Rydberg), Alfred Jolivet (Les emplois du verbe sans sujet en islandais moderne) och Alf Sommerfelt (Sur la forme de la troisième personne du singulier, présent de l'indicatif, en vieux-scandinave). Bidrag av mera allmänt germanskt intresse har lämnats av bl. a. William H. Bennet (The Function of Present Participial Constructions in the Skeireins), L. L. Hammerich (L'optatif du prétérit faible), Hans Krahe (Eigennamen und germanische Lautverschiebung), Kemp Malone (Diphthong and Glide), James Marchand (Les Gots ont-ils vraiment connu l'écriture runique?), Vittore Pisani (Nachträgliches zur Chronologie der germanischen Lautverschiebung), Edgar Polomé (Théorie «laryngale» et germanique) och Jan de Vries (Das -r- emphaticum im Germanischen).

I en inledande artikel tecknar Joseph Vendryes Fernand Mossés liv och forskargärning.

S. B.

Folkloristica. Festschrift till Dag Strömbäck 15-8-1960. VIII+356 s. Uppsala 1960. Icke mindre än 51 olika forskare medverkar i den hyllningsskrift, som utkom till prof. Dag Strömbäckes 60-årsdag. Artiklarna behandlar icke blott etnologiska utan även språkliga problem av vitt skilda slag och vissa artiklar av språkvetenskaplig art må här nämnas.

Äldre dialektmaterial behandlas sålunda av Stig Björklund (Andreas Floræus bröllopsdikt på Orsamål från år 1676) och Tönnes Kleberg (Ett par dialektala inslag i äldre svensk disputationslitteratur), och ordstudier framlägges av Karl-Hampus Dahlstedt (Tre norrländska frändskapsord med lapsk anknytning), Bertil Flemström (Terrängordet *rem* i östra Jämtland), Ture Johannisson (Fsv. *skärskota* — nsv. *skärskåda*) och Elias Wessén (Översvinnligt. Ett svenskt bibelords ursprung och historia). Stående uttryck och formelartade vändningar beröres av Björn Collinder (Att få korgen), Sverker Ek (Bleikna som bast, svartna som jord), Nat. Lindqvist (Taga bladet från munnen), K. G. Ljunggren (Två magiska formler från 1600-talets Halmstad), Rolf Pipping (Den gäspande fågeln), Jöran Sahlgren (Svenske ordsdher. Några anmärkningar) och Archer Taylor (»All Is Not Gold That Glitters» and Hypothetical Reconstructions). Speciellt västnordiska problem upptages av Jan de Vries (Jarl Rognvalds Lausavísur), Birger Nerman (Hlōðskviðas ålder), Magnus Olsen (Vetlingavín), Didrik Arup Seip (Omkvedet i Sigvat skalds Erfidrápa) och Einar Ól. Sveinsson (Nugae metricae). Vidare må nämnas Johs. Brøndum-Nielsens uppsats Om særlig Brug af *th:dh* i Svenske og danske Haandskrifter omkring 1400, Hugh. Marwicks ortnamnsstudie The »Old man» in Place-Names, Gun Widmarks artikel Dialektupptecknaren Gustaf Ericson och slutligen J. Svernung's översättning av Jordanes' Scandiakapitel.

Den innehållsrika volymen avslutas med en av Manne Ericsson utarbetad förteckning över Dag Strömbäcks tryckta skrifter. S. B.

Indogermanistica. Festschrift für Wolfgang Krause zum 65. Geburtstag am 18. September 1960 von Fachgenossen und Freunden dargebracht. 276 s. Heidelberg 1960 (C. Winter). Den festschrift, som professor W. Krause i Göttingen fick mottaga på sin 65-årsdag återspeglar väl festföremålets vittspännande forskningsintressen, bland vilka som bekant skandinavisk språk- och kulturhistoria och runologi intager en framskjuten plats. Av särskilt intresse för nordisterna är bl. a. bidrag av H. Jankuhn (om arkeologiska vittnesbörd om falkjakt i Norden), T. Johannisson (om utelämnande av hjälpverbet i perfektum och pluskvamperfektum i svenskan), E. Öhmann (om ordet *övertro* och dess motsvarigheter), D. A. Seip (om månadsnamnet *mulseti*), vartill kan läggas D. Hofmanns studie över bruket av particip i Skeireins och H. Kuhns över de germanska personnamnen av typen *Hariso* samt en uppsats av J. Lohmann av allmänt principiellt intresse. »Einige Gedanken über das Verhältnis von Sprachwissenschaft und Philologie». Volymen avslutas med en bibliografi över professor Krauses författarskap. K. G. L.

Norges innskrifter med de yngre runer. Utgitt för Kjeldeskriftfondet med hjälp i forarbejder av Sophus Bugge, Oluf Rygh og Ingvald Undset ved Magnus Olsen. Femte bind. XIV. Sør-Trøndelag fylke. XV. Nord-Trøndelag fylke. XVI. Nordland fylke. XVIII + 303 s. + IX planscher. Oslo 1960 (I kommisjon hos A/S. Bokcentralen). 1947 utkom första bandet av det

stora verket »Norges inskrifter med de yngre runer», under 1950-talet i rask takt följt av ytterligare tre band 1951, 1954 och 1957 (jfr ANF 57:256 ff., 66:242 f., 71:71, 74:100). Med det nu föreliggande femte bandet har hela landet blivit genomgånet. Förarbetena sträcker sig långt tillbaka i tiden, och de tre på titelbaldet nämnda pionjärerna Sophus Bugge, Oluf Rygh och Ingvald Undset har lämnat många bidrag, som först här har kommit till offentlighet. Fr. o. m. band 3 har en yngre kraft, konservator Aslak Liestøl, trätt till och fått många tillfällen att dokumentera sig som en skarpsynt både runläsare och runtolkare. Huvudförfattare är dock genom alla fem banden Magnus Olsen; det är han som inte bara binder samman det hela utan också lämnar en mängd egna bidrag och i regel ger de avslutande tolkningarna eller förslagen till tolkningar.

Det nu föreliggande femte bandet är av naturliga skäl mera heterogent än de föregående. Först beskrives lika ingående som i dessa runminnesmärkena från de fyra återstående nordliga fylkena samt en rad fynd med okänd proveniens. Antalet runstenar är i de behandlade landsdelarna mycket begränsat, däremot finns där många längre och kortare inskrifter från kyrkor och på lösa föremål, vilka tillsammans lämnar många bidrag till kännedomen om de i Norge bättre än annorstädes iakttagbara senare faserna av runskriftens utveckling och bruk. Bland de äldre och tillika märkligare inskrifterna kan nämnas det flitigt diskuterade Strand-spännet från Sør-Trøndelag och silverringen från Senja (Botnhavn) i Troms fylke med en högintressant halvstrof i fornyrdislag om strider i Frisland, bland yngre fäster man sig bl. a. vid Ystines eller Skrivarberget i Nord-Trøndelag (gammalt gränslägningsdokument) och inskrifterna i Sakshaug och Mære kyrkor.

Senare delen av bandet innehåller redogörelser för nya fynd, t. ex. de 13 ristningar i stavkyrkan från Gol (på Norsk Folkemuseum på Bygdøy), som kom i dagen i början av 1950-talet, och flera andra betydande nyheter. Vidare behandlas de norska runmynten, samtida med de långt talrikare danska sidostyckena (d. v. s. från senare delen av 1060-talet), samt norröna inskrifter utanför Norge. Helt kortfattat beröres inskrifterna västerut (från Man till Grönland), medan Bohusläns yngre inskrifter granskas ingående — man följer t. ex. med största spänning Magnus Olsens djärva men fångslande försök att tolka en inskrift på en trästav från Kungälv, som till slut bestämmas som en budkavle, brukad i en helt konkret situation: när den mäktige ländermannen Gregorius Dagsson ville hålla dryckeslag för sina huskarlar.

Bandet avslutas med en sammanfattande översikt över den norska runskriften under medeltiden samt med mångsidiga register avseende alla fem banden. Dock bebådas ett sjätte band, som bl. a. skall innehålla inskrifterna från Maeshowe på Orkney, som icke har blivit tillfredsställande publicerade, samt de mycket talrika fynd som på senaste tid har kommit i dagen i Bergen. Emellertid avslutar nu Magnus Olsen enligt förordet sitt deltagande i det norska runverket, vilket motiverar den avrundning, som kommer till synes redan i femte bandet. En gammal mästare lyckönskas till ett nytt storverk.

K. G. L.

Elias Wessén, Historiska runinskrifter. 46 s. + 24 planscher. Stockholm 1960 (Almqvist och Wiksell). (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar. Filologisk-filosofiska serien 6.) I detta arbete tar professor Wessén upp till förnyad granskning de två grupper av runinskrifter — från framför allt Uppland och Södermanland — som förefaller att kunna någorlunda säkert tidfästas med gängse historiska metoder: de stenar som vittnar om delaktighet i de engelska danagälderna och om medlemskap i det av Knut den store organiserade tingalidet, och dem som har rests över en rad män som blev borta i Särkland med Ingvar den vittfarne. Den förra gruppen ger trots sin ringa omfattning anledning till betydelsefulla iakttagelser rörande övergången från oornerade till ornerade stenar (Åsmund Kåreson). Husby-Lyhundra-stenen (U 539), som nämner en man som dog i Jylland på väg till England, är typologiskt äldst och kopplas samman med de här läger av Trelleborg-typ från tiden omkring år 1000, som har kommit i dagen vid Fyrkat och Aggersborg i norra Jylland. Kälsta-stenen (U 668), som rests över en medlem av tingalidet, är åter typologiskt yngst och kan ligga mer än ett halvsekel längre fram i tiden. I fråga om Ingvarstenarna understrykes, hur dessa inte i något avseende kan kopplas samman med den förra, centraluppländska gruppen — vare sig i fråga om förekomst, inskrifternas innehåll eller stenarnas ornamentik. Då Ingvarsgruppen i stort sett är mera primitiv än danagäldsgruppen diskuterar Wessén, om inte den hittills i anslutning till grumliga isländska källor brukliga tidfästelsen av Ingvarkatastrofen till 1041 är några årtionden för sen, men kommer slutligen fram till att skillnaden kan förklaras av att Ingvar-stenarna tillhör andra med avseende på runornamentik mera efterblivna landsdelar än Attundaland. Den intressanta lilla boken kan sägas i första rummet vara en demonstration av de möjligheter, som närmare studier av det stora centralsvenska inskriftsmaterialets ornamentik erbjuder.

K. G. L.

Ólafur Lárússon, Lov og Ting. Oversatt av Knut Helle. 99 s. + 1 karta. Bergen-Oslo 1960 (Universitetsforlaget). Som andra nummer i det norska Universitetsforlagets Islandsserie föreligger ett knippe översikter och detaljstudier över Islands författning och lagar under fristatstiden av den framstående kännaren av dessa ting professor Ólafur Lárússon i Reykjavík. Tillsammantagna ger de en god och klar bild av den isländska bondestaten från dess början till dess den kom under norska kronan. Störst allmänt intresse har den inledande skildringen av Islands författning och lagar under fristatstiden, en välskriven och sakrik översikt, som bör kunna ganska väl ersätta de numera föråldrade och svåråtkomliga arbeten, som ingår i kurserna för lägre examina vid Nordens universitet, eventuellt i förening med den femte och sista uppsatsen, »Alltinget år 1281», som behandlar det motstånd, som till att börja med mötte den av kungamakten inspirerade Jónsbók men som snart nog fick vika för respekt och uppskattning. De tre återstående studierna riktar sig mera till specialisterna; de avhandlar förhållandet mellan hov och ting — med stöd av framförallt topografiska och toponymiska argument avböjer förf.

ett närmare samband på denna viktiga punkt — samt fjärdingstingen i teori och praktik och tillkomsten av Grágás. K. G. L.

Helge Ingstad, Landet under Leidarstjernen. En ferd til Grønlands norrøne bygder. 592 s. + karta. Oslo 1960 (Gyldendal Norsk Forlag). Ingstad, som i sitt tidigare författarskap bl. a. har givit i Norge högt skattade skildringar av Nord-Canadas indianer och Alaskas eskimåer, ägnar detta stora, mycket väl och frikostigt illustrerade arbete åt de delar av Grönland, som koloniserades av nordbor omkr. år 1000 och som ännu i början av 1400-talet hyste en norrön befolkning. Den i undertiteln antydda resan bildar skildringens ram, men den avgjort större delen av boken avhandlar den gamla norröna kulturen på grundval av de visserligen vitt spridda och ofta fragmentariska men sammanlagt inte så få skriftliga källorna och kanske ännu mera med hjälp av den långa rad av fasta fornminnen och lösa fornlämningar, som står oss till buds. Särskild uppmärksamhet ägnas åt Vinlandsfärderna, varvid förf. anför vissa nya argument för lokaliseringen av (det sydligare) Vinland till Rhode Island, och framför allt åt den livligt diskuterade frågan om hur den nordiska folkstammen på Grönland gick under. När norrmannen Ivar Bårdsson vid mitten av 1300-talet besökte Västerbygden, var denna redan övergiven, medan Österbygden bör ha varit bebodd gott och väl ett århundrade längre — det sista fullt säkra vittnesbördet är från 1410 och tycks vittna om helt normala tider i det avlägsna landet. Förf. vill avvisa de flesta av de förklaringar som tidigare har framställts (epidemier, degeneration, oår, eskimåöverfall osv.), och söker underbygga en redan tidigare i grova drag framställd teori, att såväl Västerbygdens som senare Österbygdens invånare självmant utvandrat till Markland, d. v. s. Labrador, delvis under trycket av engelska m. fl. plundringståg under senare delen av 1400-talet. Vissa källuppgifter tycks kunna tolkas i sådan riktning. Den främsta invändningen är väl alltjämt, att veterligen inga arkeologiska fynd i Labrador hittills understöder tanken.

Ingstads bok är skriven med stor schvung. Den vänder sig till en bredare publik, men den utgör icke desto mindre en utmärkt sammanfattning av vad man numera vet eller tror sig veta om Erik den rödes och hans efterkommandes Grönland och på grund av sin rikhaltiga vetenskapliga dokumentation (i över 500 noter) ett värdefullt hjälpmedel för specialforskaren till närmare kontakt med den vetenskapliga litteraturen i det fängslande ämnet. K. G. L.

Alkuin De virtutibus et vitiis i norsk-islandsk overlevering og Udvidelser til Jonsbogens kapitel om domme udgivet ved Ole Widding. 154 s. Köpenhamn 1960 (E. Munksgaard). (Editiones Arnemagnæanæ ser. A, vol. 4.) Den i västerlandet flitigt studerade skrift av Alkuin (735—84), som dr Ole Widding här har gjort tillgänglig, har i sin isländska version bevarats först i handskrifter från 1400-talet eller omkr. 1500 (AM 56,8°, AM 688a, 4°, AM 685 d, 4°), men har uppenbarligen översatts långt tidigare, vilket visas av att en äldre norsk text av samma översättning finns i AM 619,4° (den norska homilieboken från c. 1200). Vissa utdrag föreligger

också i senmedeltida handskrifter av den isländska lagboken Jónsbók, där de tjänar som domareregler. Denna omständighet har i sin tur lett till, att i utgåvan också har medtagits en annan serie domareregler i Jónsbók och annorstädes, som härstammar från Konungs Skuggsjá. Alkuin-traktaten återgives i utgåvan efter AM 56,8° och AM 619,4° tillsammans med den latinska texten (efter Frobenius 1777). I inledningen behandlas framför allt de isländska texternas proveniens och inbördes förhållande.

K. G. L.

M. C. van den Toorn, Zur Verfasserfrage der Egilssaga Skallagrímssonar. 93 s. Köln-Graz 1959 (Böhlau Verlag). (Münstersche Forschungen H. 11.)

Den gamla frågan, huruvida Eigla kan ha författats av Snorre, upptages ånyo i detta komprimerade men innehållsrika arbete. Förf. har valt ut vissa kriterier, som åtminstone i princip skall vara objektivt mätbara och har lagt ned ett mödosamt arbete på att räkna ut satsernas medellängd (efter antalet stavelsor) och frekvensen av bisatsinledda satsfö-
ningar, av asyndeser, olika tempus och valda nyckelord, allt företeelser som enligt honom visar i stort sett samma bild även i de äldsta frag-
menten. I ett inledande kapitel jämföres Eigla och en rad andra sagor i de antydda avseendena för att visa, att metoden ger tillräckligt tydliga utslag. Därefter analyseras Eigla, varvid möjligheten att urskilja före-
komsten av vissa skarvar och interpolationer diskuteras — bl. a. vill förf. urskilja kap. 1—27 (»Þóroflssaga») som en från återstoden avvikande enhet. Slutligen företages en jämförelse enligt de uppdragna riktlinjerna med framför allt Snorres konungasagor, varvid förf. finner så goda överensstämmelser mellan dessa och Eigla i fråga om alla de valda kriterierna, att han anser, att man numera med till visshet gränsande sannolikhet kan utpeka Snorre som Eiglas upphovsman.

K. G. L.

Rolf Heller, Literarisches Schaffen in der Laxdæla Saga. Die Entstehung der Berichte über Olaf Pfaus Herkunft und Jugend. 44 s. Halle/Saale 1960 (M. Niemeyer). (Saga. Untersuchungen zur nordischen Literatur- und Sprachgeschichte 3.) I denna lilla intressanta skrift demonstrerar förf. först, hur man har vänt och vridit, tänjt och pressat Laxdælasagas berättelse om Óláfr Pá's härstamning från den iriska slavinnan Melkorka och dennas fader, »kung» Mýrkjartan, för att få fram en historisk kärna. Själv vill han visa, att utgångspunkt för denna med sagomotiv späckade historia är namnet på Óláfs son, Kjartan, och gör också troligt, att det inte finns något historiskt samband mellan Mýrkjartan och någon irisk Muircheartach, ävensom att namnet Kjartan snarast förutsätter ett tyvärr inte särskilt väl styrkt iriskt »Certan». Av särskilt intresse är framhållandet av att historierna om Óláfr Pá's härkomst och färd till Irland bör ha inspirerats av till andra personer knutna episoder och enskildheter i Landnámabók (Sturlubók) och Odds Ólafssaga. Slutresultat: Varje spår av tillförlitlig historisk tradition försvinner ur Laxdælasagas skildring av Óláfr Pá's härstamning.

K. G. L.

Bibliotheca Arnamagnæana. Vol. XX. Opuscula. Vol. I. 381 s. København 1960 (E. Munksgaard). Ett nytt vittnesbörd om den livliga utgivar- och forskarverksamhet som bedrivs vid det nyorganiserade Arnamagnæanske Institut i Köpenhamn är den stora volym Opuscula, som har utsänts 1960. Den innehåller ett trettiootal bidrag i vitt skilda ämnen, alla dock fallande inom isländsk filologi. Den flitigaste författaren är institutets chef, professor Jón Helgason, som svarar för inte mindre än 5 större bidrag (däribland »Til Hauksbóks historie i det 17 århundrede», »Islandske bryllupstaler fra senmiddelalderen», »Den danske Lykkebog på Island») samt 10 »småstykker». Vardera 4 uppsatser härrör från amanuensen Agnethe Loth (däribland »Fragment af en ellers ukendt Grega saga», en av de många riddarsagorna), dr Ole Widding och magister Hans Bekker-Nielsen. Av övriga bidrag må särskilt nämnas universitetslektor P. Lindegård Hjorths »Ferakuts Saga, an Icelandic Fierabras». Volymen är försedd med ordförteckning, register över begagnade eller behandlade handskrifter och person- och sakregister.

K. G. L.

Bandamanna saga und Olkofra þátr. Mit Einleitung, Anmerkungen, Glossar und drei Kartenskizzen herausgegeben von Walter Bætker. 163 s. + kartor. Halle/Saale 1960 (M. Niemeyer). (Altnordische Textbibliothek. Neue Folge 4.) Professor Bætkers utgåva av dessa två med varandra nära befryndade verk, vilka brukar betecknas som de sparsamma komiska inslagen i islänningasagan, är liksom de föregående numren i den av honom grundade och tydligen framgångsrikt redigerade serien i första hand avsedd som en praktiskt inrättad textbok vid universitetsstudier. Den utförliga inledningen vänder sig emellertid också till stor del till fackmännen, såtillvida som den bl. a. utgör ett inlägg i den sedan gammalt livliga diskussionen om vilken av de två bevarade redaktionerna av Bandamannasaga som är den mera ursprungliga. Bætker håller på den s. k. K-versionen (Gl. kgl. saml. 2845, 4:o) och vänder sig framför allt mot H. Magerøy, som i Studiar i Bandamanna saga (1957) har velat visa den s. k. M- eller AM-versionens (AM 132 fol. = Möðruvallabók) överlägsenhet (jfr ANF 73:104). Bætker vill å sin sida med ett flertal exempel göra gällande, att K-texten ofta är den bättre i fråga om framställningens logik och psykologisk sannolikhet. I konsekvens härmed är det också K som han har valt som sin text och som nu för första gången publiceras i Tyskland — den andra versionen utgavs där redan 1897 av A. Heusler.

K. G. L.

Sture Hast, Harðar saga. I. Inledning. Text. (Codices AM 556a, 4:o, och AM 564a, 4:o.) 185 s., 4 planscher. II. Pappershandskrifterna. 195 s. Köpenhamn 1960 (Einar Munksgaard). De två delarna av Sture Hasts arbete om Harðar saga bildar tillsammans en akademisk avhandling från Lunds universitet. Del I utkommer även som band 6 i Editiones Arnamagnæanæ, series A, medan del II utges som band 23 i Bibliotheca Arnamagnæana. Harðar saga är bevarad i en fullständig medeltidsversion, AM 556a, och ett fyrtiotal sena pappershandskrifter. Därtill kommer ett medeltidsfragment, AM 564a, varav blad 7 innehåller slutet

av Víga-Glúms saga och början av Harðar saga. Förf. söker bevisa den tidigare tesen, att samtliga pappershandskrifter ytterst går tillbaka på AM 556a och sålunda är textkritiskt irrelevanta. AM 556a göres till föremål för en ingående beskrivning där särskilt paleografi, ortografi och ljudskick ägnas uppmärksamhet. Handskriften dateras till tiden omkring 1475 och lokaliseras till norra Island. Stor uppmärksamhet ägnas åt pappershandskrifternas tillkomst, gruppering och senare öden, och förf. ger här värdefulla bidrag till den isländska lärdomshistorien. Handskrifterna indelas enligt förf. i tre grupper, av vilka A och B går tillbaka på en dotterversion till AM 556a medan C-gruppen anses vara sekundär till A och B, alltså tillkommen med två förlagor. Mindre intresse har förf. ägnat frågan om det inbördes förhållandet mellan 556a och 564a, de två textkritiskt relevanta handskrifterna. Ett fördjupat studium av detta förhållande och av den skrivarindividualitet, som givit 556a dess yttre form, skulle otvivelaktigt kunna ge större stabilitet åt författarens stemma. En utförligare granskning införes i nästa band av ANF. S. B.

The Saga of King Heidrek the Wise. Translated from the Icelandic with Introduction, Notes and Appendices by Christopher Tolkien. XXXVIII+100 (183) s. London, Edinburgh etc. 1960 (Thomas Nelson and Sons Ltd). (Icelandic Texts II.) Den andra volymen i det nya engelska textbibliotek, som 1957 inleddes med Foote's och Quirks utgåva och översättning av Gunnlaugs saga (jfr ANF 73:105), är i stort sett upplagd som sin föregångare. I en välskriven och lättläst inledning redogör utgivaren, som är lecturer i fornengelska vid New College i Oxford, för Herverarsagens litteraturhistoriska bakgrund, för manuskriptförhållandena, tidigare utgåvor osv. Texten, som är normaliserad, baseras på den s. k. R-versionen (Gl. kgl. sml. 2845 4:o) kompletterad med U-versionen (Cod. Ups. R:715) och Cod. AM 203 fol. Versernas text är försedd med viss variantapparat. Den isländska texten återgives på vänstersidorna, den engelska översättningen på högersidorna och kommentarerna i fotnoter. I en serie tillägg återgives U:s starkt avvikande begynnelseavsnitt, verspartierna enligt Orvar Odds saga och behandlas vissa specialproblem. Utgivaren har gjort ett gott arbete; dock kunde en del framför allt svenska specialstudier från senare tid också ha utnyttjats — så saknar man t. ex. hänvisning till N. Törnquists utredning om *Bólm* (i Vetenskaps-societeten i Lund. Årsbok 1949), och den supponerade vikingen Sóti framstår som mycket apokryfisk efter C. I. Stähles utredning av namnet Sotaskär (i Namn och bygd 1945).
K. G. L.

Hauksbók. The Arna-Magnæan Manuscripts 371, 4to, 544, 4to, and 675, 4to. XXXVII s.+294 faks. Köpenhamn 1960 (E. Munksgaard). (Manuscripta Islandica edited by Jón Helgason. Vol. V.) Hauksbók, nu sedan länge föreliggande i tre med olika signa försedda, tyvärr ofta illa medfarna och defekta avsnitt i Arnamagnæanska samlingen, är en av de mest bekanta och innehållsrikaste isländska handskrifterna. Den har som bekant till stor del men långt ifrån helt skrivits av den bl. a. som lagman i Norge verksamme islänningen Haukr Erlendsson (†1334), efter allt

att döma under 1300-talets första år. Dess innehåll är synnerligen brokigt; där finns historiska arbeten (*Landnámabók* och *Kristni saga*), islänninga- och grönlänningasagor (*Fóstbrœðra saga* och *Eiríks saga rauða*), fornalldarsagor (t. ex. *Heiðreks saga*), kvasihistoriska verk (*Trójumanna saga* och *Breta sögur*), en eddadikt (*Völuspá*) och en myckenhet encyklopediskt eller teologiskt stoff. Lika skiftande är handskriftens öden. Den tilldrog sig redan tidigt stort intresse, och män som Brynjólfur Sveinsson och Jón Sigurdsson har — tyvärr — sökta bättra på dess läsbarhet genom förfaranden, som vi i dag måste beklaga. Under alla omständigheter är det att hälsa med tillfredsställelse, att dess tur till faksimilering nu har kommit. Resultatet av det ofta besvärliga arbetet torde vara så gott som man kan begära på teknikens nuvarande ståndpunkt — i ett appendix har de värst medfarna sidorna återgivits enligt speciella metoder, då den annars bästa och i övrigt använda fototekniken i dessa fall har givit mindre lyckade resultat. Professor Jón Helgason redogör i inledningen ingående för de numera tre handskrifterna och deras öden så långt de kan följas, ävensom för den i detta fall mycket omfattande tidigare forskningen, texteditioner m. m.

K. G. L.

Codex Scardensis ed. by D. Slay. 18 s.+189 faks. Köpenhamn 1960 (Rosenkilde og Bagges). (Early Icelandic Manuscripts in Facsimile. Vol. II.) Såsom andra nummer i serien *Early Icelandic Manuscripts*, vilken presenterades i litteraturkrönikan för 1958 (ANF 74:141) föreligger en betydande men hittills nästan helt obeaktad 1300-talshandskrift av apostlasagorna. Arne Magnusson kopierade på sin tid handskriften, som då fanns på den gamla släktgården Skarð i Dalasýsla på Västlandet, men lyckades inte förvärva den. Denna avskrift blev senare en av huvudkällorna för C. R. Ungers utgåva av *Postola sögur* (1874) — en tillskriven inventarieförteckning (máldagi) för Skarðs kyrka från c. 1401 trycktes 1896 i *Diplomatarium Islandicum* 3 och tiondelängder från 1507 till 1523 år 1906 därst. bd 8. Originallet ansågs länge vara försvunnet fastän det 1836 hade dukit upp i England och då hamnat i en privatsamling — det är alltjämt i engelsk privat ägo. Först 1890 uppmärksammades det av filologerna Eiríkr Magnússon och Jón Þorkelsson (se den senares uppsats »Islandske håndskrifter i England og Skotland» ANF 8:235 f.). Den synnerligen värdade faksimilutgåvan av den ståtliga handskriften föregås av en utförlig inledning av utgivaren dr Desmond Slay från *University College of Wales i Aberystwyth*.

K. G. L.

Kvæðabók Séra Gissurar Sveinssonar AM 147,8^o. A Ljósprentaður texti. Fol. 1 r.—151 v. faks. B Inngangur eftir Jón Helgason. 60 s. Köpenhamn 1960. (Íslensk rit síðari alda. 2. flokkur. Ljósprentanir. 2. bindi A—B.) Gissur Sveinsson (1604—1683) var äldre broder till biskop Brynjólfur Sveinsson och från mitten av 1620-talet präst i små villkor i Västfjordarna på Island. Kuriöst nog har han liksom sin berömde broder kommit att spela en viktig roll för bevarandet åt eftervärlden av en del av sitt fäderneslands skatt av fornkväden, låt vara att hans insatser har kommit att gälla diktverk, som i alla avseenden får stå tillbaka för eddakvädena.

Den »kvæðabók», som han skrev 1665 — säkerligen efter en äldre förlaga — är den äldsta av de rätt få isländska motsvarigheterna till 1500- och 1600-talens danska och svenska visböcker. Den innehåller 71 visor från skilda håll, vilka tillsammans ger en god föreställning om vad som var i svang av »folklig» visdiktning i isländska kretsar på 1600-talet: dansvisor från skilda håll, översättningar ur Anders Sörensen Vedels väl bekanta antologi, isländska original i eddastil (t. ex. Kötludraumur) och av nyare snitt. Redan tidigare har en dylik visbok faksimilerats i serien »Íslenzk rit síðari alda» (*Kvæðabók úr Vigur*, AM 148,8°), likaledes genom professor Jón Helgason som i B-häftet skildrar séra Gissurs levnadslopp och beskriver handskriften.

K. G. L.

Einar Ól. Sveinsson, Handritamálið. 107 s. Reykjavík 1959 (Hið Íslenska Bokmenntafélag). I denna lilla, tydliga i första hand för en större isländsk publik avsedda bok, redogör förf. först kortfattat för den av Island väckta frågan om ett återställande av de isländska handskrifterna i Arnarnagnænska samlingen och dess utveckling fram till 1959. Större delen av boken upptages av en redogörelse för den isländska handskriftskattens kulturhistoriska förutsättningar, dess tillkomst och öden alltifrån de stora insamlingarna till våra dagars faksimilutgåvor — en både välskriven och instruktiv översikt. Utan att egentligen vara polemiskt utformad vill boken tillbakavisa de argument som har förts fram mot överlämnandet. Bl. a. understrykes starkt, att inte bara själva handskrifterna utan också de olika slag av litteratur som de bevarar är specifikt isländska och inte »fornnordiska» eller rentav »forngermanska» i största allmänhet. Åtskilliga detaljer innebär nyheter, t. ex. en filologisk granskning av Árni Magnússons testamente, och hävdandet, att Árnis samling väsentligen var sammanbragt 1708, varför det 1709 ingångna äktenskapet med den välsituerade danska änkan inte skulle ha spelat någon nämnvärd roll för tillkomsten.

K. G. L.

Lex Uplandiae (Upplandslagen) e codice membr. bibl. univ. Upsal. B12 Suecice et Britannice præfatus edidit Dag Strömbäck. XXXVII s. + 246 faks. Köpenhamn 1960 (E. Munksgaard). (Corpus codicum Suecicorum medii ævi vol. XV.) I Munksgaards serie av faksimilerade fornsvenska handskrifter har turen nu kommit till Cod. Ups. B 12 från förra delen av 1300-talet, d. v. s. huvudhandskriften av Upplandslagen, vilken utarbetades av en kunglig kommission i slutet av 1200-talet men till någon del utnyttjade mycket gamla lagtexter (hedningen Viger spa's flockar). Prof. Strömbäcks inledning innehåller förutom beskrivning av B 12 en översiktlig redogörelse för de bevarade fem fullständiga handskrifterna och den textkritiskt synnerligen viktiga editio princeps av 1607 samt avslutas med några synpunkter på Upplandslagens stora rättshistoriska betydelse. Tyvärr står faksimilen inte alltid på den nivå som man skulle önska.

K. G. L.

Fem Moseböcker på fornsvenska enligt cod. Holm. A 1 utg. av Olof Thorell. Häft. 3. S. I—XLIX, 395—406 + planscher. Uppsala 1959. (Samlingar

utg. av Svenska Fornskriftsällskapet h. 223.) Med det nu utkomna tredje häftet föreligger i sin helhet den här tidigare omtalade (ANF 71:77, 73:109) utgåvan av den fornsvenska parafrasen av de fem Moseböckerna enligt den yngre men språkligt sett ålderdomliga och textkritiskt intressanta text, som har skrivits 1526 sannolikt i Vadstena. Det avslutande häftet upptages utom av register och planscher av en inledning, vari utgivaren, docent O. Thorell, bl. a. ingående beskriver handskriften, redogör för dess tillkomst, historia och vissa paleografiska data. I ett särskilt avsnitt granskas vissa drag i pentateukparafrasen, varvid framför allt dess förhållande till en av källorna, Thomas' av Aquino Summa Theologiae, belyses och en del prov på författarens intresseinriktning meddelas. Vem denne kan ha varit är alltså höljt i dunkel, men Thorell framför, efter att ha understrukt de svagheter, som vidlåder teorierna om magister Mattias i Linköping och abboten Svenungus i Varnhem, ett nytt alternativ, nämligen att författaren skulle kunna vara biskop Brynolf Algotsson i Skara (död 1317).

K. G. L.

K. G. Ljunggren, En fornsvensk och några äldre danska översättningar av gutasagan. 98 s., 4 planscher. Lund 1959. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Häfte 224. Bd 64.) Förf. har i en utgåva sammanfört de varianter av gutasagan, som föreligger i Cod. Holm. D 2 (hittills utgiven och praktiskt taget helt obeaktad), Ny Kgl. Saml. 408 8:o, och Gl. Kgl. Saml. 2414 4:o (den förra i nära samband med den fornsvenska översättningen, den senare uppenbarligen återgående på den tyska översättningen av Gutasagan). Sambandet mellan samtliga de olika versionerna av gutasagan diskuteras på övligt filologiskt sätt och stemma upprättas. Härutöver har det lyckats förf. att på ett som det förefaller övertygande sätt tidsfästa ett av de förlorade mellanleden till åren omkring 1438 genom att sätta in några textändringar i deras historiska sammanhang. Genom uppmärksammandet av gjorda textändringar och framdragande av ytterligare notiser ur det historiska källmaterialet kan förf. visa upp hur gutasagan kommit att utnyttjas i den senare medeltidens politiska ränkspel.

S. B.

Bengt Heuman, Tendenser till fastare meningsbyggnad i prosatexter från svensk stormaktstid. En stilhistorisk studie. 135 s. Uppsala 1960. (Skrifter utg. av Inst. för nordiska språk vid Uppsala universitet 7.) Den fornsvenska och äldsta nysvenska litterära prosan kan inte rätteligen fränkännas »tendenser till fastare meningsbyggnad», och det visar sig snart, att det är några ganska speciella syntaktiska företeelser som författaren avser med den något vaga titeln. Undersökningen är inriktad på meningsbyggnadens latinisering, sådan den tar sig uttryck i satsföljden inom hypotaktiska meningar. Det är med andra ord »rörliga» bisatsers framförställning, efterställning och inneslutande i huvudsatsen som studeras. Huvudintresset inriktas på bisatsens framförställning och framför allt på dess inneslutande i den överordnade satsen, vari förf. säkerligen med rätta ser återverkningar av det latinska periodsystemet. Som titeln antyder är det särskilt i stormaktstidens prosa, som förf. finner dessa inflytanden,

men han söker också följa bisatsinfogningen i fornsvenskan och reformationstidens svenska och i någon mån i den fortsatta språkutvecklingen, inom vilken Viktor Rydberg icke oväntat tycks vara typens mest framträdande gynnare. Överallt har typen ett stilvärde av utpräglat lärd konstruktion.

K. G. L.

Pelle Holm, Bevingade ord och andra talesätt. Åttonde, bearbetade och utvidgade upplagan. 388 s. Stockholm 1960 (A. Bonnier). Första upplagan av denna i många avseenden förebildliga uppslagsbok kom 1939. I följande upplagor har smärre tillägg efter hand införts, men denna gång har en genomgripande revision företagits — krönikören har på fyra helt på måfå valda sidor noterat omkring 25 tillägg eller utvidgningar i jämförelse med tidigare upplagor. Samtidigt har undertiteln »andra stående uttryck och benämningar» utbytt mot »andra talesätt», vilket bättre svarar mot uppläggningsen. Den lika värdefulla som fängslande uppslagsboken är, som avsett, ännu bättre och ännu användbarare än tidigare, samtidigt som lätthanterligheten genom typografiska åtgärder har förblivit densamma.

K. G. L.

Ord för ord. Svenska synonymer och uttryck. Red.: J. Palmér (†) o. H. Friedländer. XX + 815 s. Stockholm 1960 (Nordiska Uppslagsböcker). Den lätt vitsiga titeln »Ord för ord» betecknar den hittills omfångsrikaste svenska synonymordboken — den uppges innehålla c. 31000 uppslagsord och redovisa en kvarts miljon mer eller mindre synonyma ord och uttryck. För planen och huvuddelen av den språkvetenskapliga granskningen svarar den 1956 bortgångne professor Johan Palmér, medan fil. mag. Herbert Friedländer har varit verkets huvudredaktör. Efter Palmérs fränfalle har fil. dr Nils Hänninger (bland mycket annat mångårig ordförande i Nämnden för svensk språkvård) granskat manuskriptet.

Begreppet »synonym» användes i ordets vidaste betydelse och får ofta innefatta både s. k. ordgrannar, t. ex. en serie som *spik, nubb, stift, tännlika, nit, söm, dubb* o. s. v., och specialfall — under *vind* finner man t. ex. utom *bläst* o. d. både *bris, kuling, storm, orkan* och *mistral, monsun, passad* m. fl. Det säger sig självt, att man har haft mycken nytta av de föregångare som finns — särskilt måste Olof Östergrens likartade synonymapparat i »Nusvensk ordbok» nämnas — men »Ord för ord» har inte sällan utvidgat det mottagna stoffet betydligt. Så har starkt vardagligt eller rentav slangartat språkbruk uppmärksammats i betydande omfattning — se t. ex. under *strunta i*, där ett femtiotal synonyma ord och uttryck ges (dock utan att vulgärspråkets uttryck nr 1, *skita i*, har fått komma med). Bruklighetsuppgifter (»äld.», »prov.» o. d.) lämnas i viss utsträckning. Vidare lämnas också exempel på synonyma uttryck och stående fraser (t. ex. under »räkning» *göra upp räkningen utan värden, hålla ngn räkning för* o. s. v.). Detta senare sker dock ganska ojämnt och i så pass ringa omfattning, att en modern svensk fraseologi- och konstruktionsordbok alltså hör fylla ett behov — en sådan håller också på att färdigställas genom Nämnden för svensk språkvård.

Ordboken är avsedd för det praktiska livet, den vänder sig enligt egen uppgift till bl. a. författare, översättare, journalister, reklamfolk, sekreterare, och tar främst sikte på två situationer: då man snabbt vill finna ett svenskt »normalord» i stället för ett främmande eller speciellt ord samt då man i stället för ett svenskt »normalord» vill få fatt på ett mer nyanserat eller speciellt ord för ett visst bestämt sammanhang.

Urvalet av ord kan som alltid diskuteras i enskildheter men är i stort sett mycket tillfredsställande. Man har dock långt ifrån alltid övervunnit svårigheterna, och behovet av ytterligare genomarbetning sparas inte sällan. Några exempel. Under *överansträngning* ges t. ex. synonymen *stress*, men den som går ut ifrån *stress* och söker en mindre speciell ersättare, lämnas i sticket; detsamma gäller den som söker någonting i stället för det vardagliga verbet *örla*, såvitt han inte har kunskap eller instinkt nog att slå upp *vimla*. *Jämväl* och *också* redovisas i egna artiklar utan korphänvisningar, i det förra fallet ges 8, i det senare 10 synonymer, varav 5 gemensamma — bland de 8 saknas emellertid *också* och bland de 10 *jämväl*. Ett par månaders tämligen flitigt bruk av boken har visat att dylika ofta i praktiken svårundvikliga inadvartenser inte är sällsynta, och man saknar ett register över alla ord som inte är stickord, men det har också framgått att arbetet på många sätt väl fyller sitt huvudsyfte.

Vetenskapligt intresse har ett verk som detta i främsta rummet genom de upplysningar om ett språks status under en viss period som det ger, och ur den synpunkten kan »Ord för ord» tjäna som en utförlig och vederhäftig källa för kannedomen om svenska semantiska förhållanden vid mitten av 1900-talet.

K. G. L.

Fredrik Böök, Ebbe Tuneld. 211 s. Stockholm 1960 (P. A. Norstedt o. söner). (Svenska Akademiens minnesteckningar.) På sitt som alltid medryckande sätt har Fredrik Böök åstadkommit en minnesteckning över sin i livstiden nära vän Ebbe Tuneld (1877—1947), filologisk mångfrestare med för en tid tyngdpunkten inom indologien och sina vänners vän och stöd som få. Det är en initierad skildring av högtflygande forskningsplaner och grusade förhoppningar, följda av en mycket betydelsefull språkvetenskaplig, praktisk och organisatorisk insats, rekonstruktionen av Svenska Akademiens ordbok och ordboksverkets räddande från ett till synes oundvikligt nedläggande. Det är väl motiverat, att Akademien har låtit utarbeta Ebbe Tunelds äreminne. Av särskilt intresse för den nordiska filologiens företrädare är redogörelsen för ordboksverkets omorganisation och konsolidering och den i samband därmed givna snabba men målande teckningen av några av Tunelds närmaste medarbetare i det stora företaget: Sven Berg, N. R. Palmlöf och först och sist ANF:s mångårige huvudredaktör prof. Emil Olson, som får en lika elegant som träffande karakteristik.

K. G. L.

Svenska Folkvisor. Samlade av Erik Gustav Geijer och Arvid August Afzelius. I—IV. Uppsala 1957—60 (A. B. Bokverks förlag, Stockholm). Det klassiska arbetet Svenska Folkvisor från forntiden, som utgavs av Geijer och Afzelius åren 1814—17, har nu utgivits i en praktupplaga av

Kungl. Gustav Adolfs akademien under redaktion av Jöran Sahlgren, som även skrivit ordförklaringar och slutord. Verket har illustrerats av konstnären Einar Norelius. En omfattande musikkommentar av Sture Bergel upptager en stor del av fjärde bandet, under det att några allmänna påpekanden om melodierna göres av Carl-Allan Moberg i första bandet. Stavningen av folkvisetexterna har moderniserats, medan däremot Geijer-Afzelius egen textkommentar ges i sin ursprungliga version. S. B.

Nils Dencker, Sveriges sånglekar. Sammanparningslekar och friarlekar. Med förord av Dag Strömbäck. 441 s. (Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B: 9.) Uppsala och Köpenhamn 1960 (AB Lundequistska bokhandeln, Einar Munksgaard). Dr Nils Denc-kers livslånga forskningsarbete rörande våra sånglekar och deras melodier har resulterat i ett mycket förnämligt arbete, som tillgodoser ej blott folkloristiska utan även musikhistoriska, litteraturhistoriska och — indirekt — även språkliga aspekter. Förf. har grundligt inventerat de olika varianterna och satt in dem i större sammanhang. Arbetet avslutas med en sammanfattning på engelska. S. B.

Svensk predikan från reformationstiden till frihetstiden i urval av Albert Wifstrand. 104 s. (Svenska texter utgivna av Gustaf Fredén, Ture Johannisson, Carl Ivar Ståhle, Elias Wessén. 7.) Stockholm 1960 (Svenska Bok-förlaget/Norstedts). I det texturval som gjorts av Albert Wifstrand är Laurentius Petri, Johannes Rudbeckius, Johannes Matthiæ, Lars Forne-lius, Haquin Spegel, Sven Bælter, Gabriel Lütkemann och Anders Elfving representerade. Däremot saknas Olaus Petri; utgivaren motiverar uteslutandet av denne storman inom den svenska predikokonsten med att hans verk numera är bekvämt tillgängliga. Det kan dock icke för-nekas, att det hade varit önskvärt att utrymme även hade kunnat beredas Olaus Petri just i denna textsamling som säkerligen kommer att få stor användning i den akademiska undervisningen. Urvalet är i första hand gjort med hänsyn till språket; utgivaren har strävat efter att låta olika stilriktningar inom vår predikan bli representerade. Mer än någon annan forskare torde Wifstrand vara förtrogen med den svenska prediko-konstens olika stilar. Här må endast erinras om hans arbete *Andlig talekonst* (1943) med dess inträngande analyser och historiska utblickar. Ur textfilologisk synpunkt är utgåvan förebildlig. S. B.

Lars Huldén, Verbböjningen i Österbottens svenska folkmål. II. 301 s., 4 kartor. Helsingfors 1959. Lars Huldén fortsätter och avslutar i a.a. sin monografiska behandling av verbböjningen i Österbotten genom att framlägga och diskutera de svaga verben. Ehuru deskriptivt till sin framställning är verket disponerat efter det av A. Noreen tillämpade indelningssystemet i Altschwedische Grammatik. Detta grepp på ämnet kan dock väl motiveras av att deskriptionen och analysen gäller ett målområde, ej ett enskilt mål. Liksom i arbetets förra del företar förf. även nu dialektgeografiska utblickar över större områden och väjer icke

för inträngande ljud- och formhistoriska resonemang, när sådana blir erforderliga. Sålunda framlägger förf. självständiga och värdefulla synpunkter på den komplicerade östsvenska stavelseförlängningen. På några punkter sväller materialredovisningen ut till ordstudier; detta gäller t. ex. *döda* och *höta*. (Mindre övertygande finner anmälaren utredningen om vb. *köras* s. 242 ff.). Vid sidan av de rena temaformerna behandlas mera flyktigt övriga aktiva former och *s*-former. En särskild utredning om den s. k. substantiverade passiva infinitiven är insprängd s. 255—266. Förf. framhåller med all rätt att denna typ mera hör till ordbildnings- än ordböjningläran och nöjer sig med att anlägga vissa kritiska synpunkter på de hittills framlagda teorierna samt att skissera linjer för problemets vidare behandling. Arbetet avslutas med ett kanske väl kortfattat kapitel, rubricerat Några dialektgeografiska iakttagelser. En sammanfattande översikt över formsystemets utveckling hade varit värdefull och borde icke ha legat utom möjligheternas gräns. Anmälaren vill här fästa uppmärksamheten på att studiet av de särdialektala fenomenen ej får skymma utblicken över de gemensamma huvudlinjerna i de nordiska dialekternas utveckling. Med Lars Huldéns nu fullbordade undersökning har en fast hörnsten lagts för studiet av verbutvecklingen i stort i de svenska dialekterna. S. B.

O. P. Pettersson, Gamla byar i Vilhelmina. IV. Register sammanställda och utgivna av Karl-Hampus Dahlstedt och Axel Ivarsson. VIII+224 s. Stockholm 1960 (Generalstabens litografiska anstalts förlag). (Utgives även som vol. 10 i B-serien av Skrifter utgivna genom Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala.) Med den nu utgivna registerdelen har O. P. Petterssons stora bygdehistoriska och etnologiska arbete *Gamla byar i Vilhelmina I—III* (1941—1946) blivit betydligt mera tillgängligt för forskningen. Arbetet innehåller fyra register: ord-, ortnamns-, person- och sakregister. I förord och inledning redogöres för registerdelens uppläggning och utförande. Utgivarnas stora sakkänedom har gjort att registerdelen har fått ett stort egenvärde. Särskilt må här framhållas vilken rik fyndgruva ord- och sakregister tillsammans utgör. S. B.

Carin Pihl, Överkalixmål. Ordregister till överkalixmålet I (1924), Verben i överkalixmålet (1948), Om utvecklingen av äldre dh i överkalixmålet (1948) och Livet i det gamla Överkalix 1959. VIII+109 s. (Svenska Landsmål. B 60.) Stockholm 1960 (P. A. Norstedt och Söner). Carin Pihls mångåriga forskning rörande dialekten i Överkalix har genom det nyutkomna registret gjorts avsevärt mera lättillgängliga. Detta kan i viss mån ersätta en ordbok eller ordlista över det behandlade målet. Registret omfattar inalles nära 8000 dialektord samt ort- och personnamn. Helt naturligt har valet av stickordsformer vållat vissa problem. Förf. har medvetet strävat efter att i ordregistret framhäva vissa för målet karakteristiska drag, särskilt vad kvantitetsförhållandena beträffar. Om uppslagsformerna sålunda avviker något från dem som begagnas i SAOL, bereder det valda systemet likväl icke forskaren någon nämnvärd möda, när det gäller att finna fram till sökta ord. S. B.

Rannsakingar efter antikviteter. På Akademiens uppdrag utgivna under redaktion av Carl Ivar Ståhle. Band I. Uppland, Västmanland, Dalarna, Norrland, Finland. Häfte I. Text. Utg. av I. Ohlsson, N.-G. Stahre och C. I. Ståhle. XXII+311 s. Uppsala 1960. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.) Under senare hälften av 1600-talet företogs i Sverige på initiativ av riksantikvarien Johan Hadorph en lång rad inventeringar avsedda att skaffa upplysningar om olika slag av fornminnen, runstenar, »jättegravar», ruiner, gamla handskrifter, kämpavisor o. s. v. Inventeringarna företogs av såväl kyrkliga som världsliga myndigheter, och materialet hamnade i Antikvitetsarkivet, vars efterföljare Vitterhetsakademien nu har börjat publicera det. Den föreliggande delen omfattar rapporterna från Sverige norr om Mälaren och Finland. Verket avses skola omfatta ytterligare två textdelar samt kommentarband. Tyvärr förefaller inventeringsförrättarna och deras bygdemeddelare ofta inte ha haft något mera levande intresse för uppdraget. Många rapporter är därför synnerligen summariska, men dock i regel något mera givande än följande svar från Nätra i Ångermanland 1684: »Emädan Såsom här fodrass Atäst om här kan finjass några gamla Antijquijteter Så betygass här medh i saningh att här finjs Slätt Jnga huarcken thett Ena hellr Andra ...». Särskilt har runstenar i stor utsträckning blivit rapporterade, och inte sällan finns notiser av intresse om andra slag av fornminnen och folktraditioner — t. ex. s. 257 om sambandet mellan drakslingan på Frösörunstenen och den stora sjöormen i Storsjön. Även om upplysningarna ofta är torftiga, är de sällan helt ointressanta, och de bättre svaren utgör ett värdefullt primärmaterial för flera filologiska forskningsgrenar.

K. G. L.

Prästrelationerna från Skåne av år 1667 och 1690. Med inledning, noter och register utgivna av John Tuneld. (Skrifter utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund LIX.) XX+225 s. Lund 1960. (C. W. K. Gleerups förlag.) Helt oberoende av K. Vitterhets akademiens utgåva Rannsakingar efter antikviteter har i Lund utgivits dels resultatet av rannsakingarna i Skåne 1667—68, dels de skånska prästrelationerna av 1690. De förra tillkom till följd av kungl. plakat och cirkulär, utfärdade i dec. 1666 och ytterst på initiativ av Johan Hadorph. Prästrelationerna av år 1690 infordrades av Andreas Stobæus med stöd av domkapitlet i Lund. Varken 1667—68 eller 1690 inflöt material från alla kontrakt, dock är materialet 1690 avsevärt mycket fylligare än det tidigare. Liksom de redan 1934 genom samme utgivare och i samma serie publicerade »Prästrelationerna från Skåne och Blekinge av år 1624» torde det nu offentliggjorda materialet bliva av stort värde för olika humanistiska discipliner, kanske främst för ortnamnsforskningen. Volymen avslutas med ortnamns-, person- och sakregister.

S. B.

Corpus Codicum Danicorum Medii Aevi. 1. Necrologium Lundense. Edidit Erik Kroman. XXVI s.+328 faks. 2. Liber capituli Arusiensis. Exordium monasterii Caræ Insulae. Edidit C. A. Christensen. XV s.+315 faks. Köpenhamn 1960 (E. Munksgaard).

Till Munksgaards vid detta lag välkända faksimilserier av omistliga fornvästnordiska och fornsvenska handskrifter sluter sig från och med 1960 en ny svit avsedd att i 20 volymer presentera en rad av Danmarks språkhistoriskt såväl som kulturhistoriskt viktigaste handskrifter. Redaktionskommittén omfattar en rad synnerligen sakkunniga fackmän under ordförandeskap av professor Johs. Brøndum-Nielsen. Den första under 1960 utgivna delen innehåller det i många avseenden märkliga Necrologium Lundense, i huvudsak från förra delen av 1100-talet och den äldsta i Norden tillkomna handskrift, som har bevarats till våra dagar. I inledningen ger prof. Brøndum-Nielsen en kort men instruktiv översikt över Danmarks förråd av medeltida handskrifter, framför allt sådana från Skåne och då i främsta rummet dem som har anknytning till Lund. Själva den synnerligen mångskiftande handskriften, som är en första klassens källa inte minst för den danska språkhistorien, beskrives ingående av arkivarien dr. phil. E. Kroman.

Den andra volymen för oss till Jylland. Den innehåller först Liber Arusiensis, d. v. s. Aarhus domkapitels och domkyrkas brevbok från 1300- och 1400-talet med 206 privilegie-, statut- och åtkomstbrev samt kapitlets jordebok från omkr. 1315, allt högviktigt historiskt stoff. Detsamma kan sägas om volymens senare del, som återger det s. k. Exordium Monasterii Caræ Insulæ, berättelsen om Öm klostets grundläggning, författad 1207—1216, och den fram till år 1267 förda klosterkrönikan.

Reproduktionerna är av hög, dock kanske icke allra högsta klass.

De följande volymerna skall bl. a. återge de allra viktigaste av de gamla danska laghandskrifterna — t. ex. de fyra värdefullaste handskrifterna av Skånelagen jämte Andreas Sunesons parafras — Liber Daticus Lundensis Vetustior, Kung Valdemars jordebok, Danska rimkrönikan, de forndanska bibelöversättningarna, Harpestræng o. s. v., allt handskrifter av väsentlig betydelse. Man önskar det lofvärda företaget all framgång.

K. G. L.

Das Jütsche Recht. Aus dem Altdänischen übersetzt und erläutert von Klaus von See. X+216 s. Weimar 1960 (H. Böhlau Nachf.; pris DM 14.40).

Den här föreliggande volymen är avsedd att inleda en planerad serie av tyska översättningar av medeltida skandinaviska lagtexter, i första hand till tjänst för den tyskspråkiga publik av rättshistoriker, kulturhistoriker o. s. v., som av språkliga skäl är utestängda från det mången gång även för dem högst viktiga nordiska materialet. Då de viktigare västnordiska lagverken redan sedan flera årtionden föreligger i den på samma förlag utgivna serien »Germanenrechte», kommer huvudvikten att läggas på Östnorden; närmast avses översättningar av de fornskånska och forngutniska rättskällorna skola följa. Att »Jydske lov» har blivit nummer ett, torde ha flera skäl — ett är kanske, att den är den nordiska lag som har störst intresse för den tyska rättshistorien, då den ansågs gälla i hertigdömet Schleswig så långt fram i tiden som till den 1 januari 1900! Översättningen är omsorgsfullt utförd och rikhaltigt kommenterad (dels i fotnoter, dels i ett »Kommentierendes Register») av dr Klaus v.

See i Hamburg, som också i en inledning kortfattat tecknar utvecklingen från den urgamla bonderätten till den kungliga lagstiftning, på vilken »Jydske lov» av 1241 utgör det första större exemplet.

K. G. L.

Karl Magnus Krönike udgivet for Universitets-Jubilæets danske Samfund af Poul Vindegård Hjorth. LXII+376 s. Köpenhamn 1960 (J. H. Schultz). (Univ.-Jubilæets danske Samfunds Skriftserie Nr. 398.) Det livliga intresse för Karl Magnustraditionen i Norden, som har noterats i några av de senaste litteraturkrönikorna i samband med omnämmandet av arbeten av D. Kornhall (ANF 73:109 f., 75:268) och E. F. Halvorsen (ANF 75:267 f.), belysande den svenska och den norska Karl Magnus, har under 1960 också utsträckts till Danmark genom universitetslektorn i Lund cand. mag. P. L. Hjorths ståtliga edition av de danska Karl Magnus-texterna. Dessa är tre till antalet, den s. k. Børglum-handskriften från 1480 i Kungliga Biblioteket i Stockholm (Cod. Holm. Vu 82, gammalt nummer 12 b), ett endast i ett antal brottstycken bevarat tryck av Gotfred van Ghemen från c. 1509 samt slutligen Christiern Pedersens i ett fullständigt exemplar bevarade Malmötryck av 1534. Dessa tre med varandra mycket nära befryndade texter återges i ett lättöverskådligt synoptiskt avtryck, efterföljt av namnregister. I en utförlig inledning beskriver utgivaren de tre textkällorna samt förtecknar de talrika avläggarna till den yngsta av dessa, nämligen de danska »folkböckerna» om Karl Magnus och deras isländska sidostycken. En utförligare filologisk behandling av texten, som i motsats till den svenska versionen men i likhet med den norska spänner över hela ämnet och som bjuder på flera problem (t. ex. Børglum-handskriftens eventuellt skånskfärgade språk och hela frågan om den danska versionens härstamning) ställes i utsikt, och det är tydligt, att här finns åtskilligt av betydande intresse, som nu bör kunna klarläggas närmare.

K. G. L.

Danske Metrikere udgivet af Arthur Arnholtz og Erik Dal. Kommentarbånd. II A. Indledning till Judichær af Erik Dal. II B. Noter till Judichær af Erik Dal. 334 s. København 1960 (J. H. Schultz forlag). Den i Judichærutgåvan 1954 utlovade kommentaren till Søren Poulsen Gotländer Judichærs metriskas arbeten har fått gestalten av en doktorsavhandling, författad av Erik Dal. I en brett lagd framställning ges den europeiska bakgrunden till Judichærs två vetenskapliga arbeten *Synopsis Prosodiæ Danicæ* 1650 och *Prosodia Danica* (1670). Vissa speciella Judichærproblem av lärdomshistoriskt intresse behandlas därefter, innan förf. går över till de mera centrala frågorna: Judichær som språkman i teori och praktik. Avslutningsvis ges en konklusion om mannen och verket samt en bibliografi till de enskilda kapitlen. Den jämförande behandlingen av 1600-talets danska prosodiker och deras system avses skola ingå i den planerade kommentaren till band I i serien *Danske metrikere* vilken förberedes av prof. Arthur Arnholtz och har därför icke beretts utrymme i föreliggande arbete.

S. B.

K. Ringgaard, Vestjysk stød. 201 s. Århus 1960 (Universitetsforlaget). Den säregna fonetiska företeelse, som plägar kallas stöt och som förekommer i danskt riksspråk och i flertalet danska dialekter, uppträder normalt blott i historiskt sett enstaviga ord och i långa, tonande ljud. I västra Jylland (samt på ett mindre område på norra Fyn) förekommer emellertid även en stöt, som till sin uppkomst och funktion synes vara väsensskild från den riksdanska. Den s. k. västjylländska stöten uppträder framför klusilerna *p*, *t* och *k* och endast om dessa står i ursprungligt inljud efter tonande ljud i tryckstark stavelse. Denna speciella stöt, som varken till fonetiskt område eller fonetisk karaktär sammanfaller med den vanliga danska stöten, undersökes av Ringgaard ur ett fiertal synpunkter. Dess uppträdande inom böjningssystemet fastlägges och dess geografiska utbredning kartlägges i detalj. För djupundersökningen har förf. valt de jylländska orterna Give och Ål; dialekten i Give är han själv förtrogen med från barndomen. Då den västjylländska stöten på Fyn med dess fakultativa apokope uppträder i såväl apokoperade som oapokoperade former drar förf. den slutsatsen att västjylländsk stöt är oberoende av apokopen. Ett särskilt kapitel ägnas de mångsidiga experimentalfonetiska undersökningar förf. företagit för att fastställa den västjylländska stötens fonetiska karaktär. Det förefaller som om förf. nått särskilt intressanta resultat just med de instrumentella metoderna, och han visar övertygande att den västjylländska stöten är av artikulatoriskt annan karaktär än den riksdanska. Med hjälp av den västjylländska stötens förhållande till apokopen och tenuesförmjukningen söker förf. förlägga dess uppkomst till 1100-talet.

Den västjylländska stöten har tidigare berörts av en rad forskare: K. J. Lyngby, Marius Kristensen, Anders Pedersen, Otto Jespersen, P. Skautrup, Aage Hansen, Erik Kroman, Ella Jensen, Poul Andersen m. fl. Det förefaller icke otroligt att Ringgaards arbete kommer att väcka en ny debatt till liv. S. B.

Arne Espegaard, Gavn og gammen. Skildringer og tradition fra gamle dages Vendsyssel og Læsø. 79 s. (Jyske folkemål. 6.) Århus 1960 (Universitetsforlaget). Det är ett kvartssekels insamlingsarbete som ligger bakom den nu utsända volymen av nordjylländska texter, behandlande nordjylländskt allmogeliv i vardag och fest. Texternas tillkomst och särskilt deras språkliga dräkt behandlas sist i boken. Det framgår där, att vissa texter nedskrivits av meddelarna själva, andra upptecknats efter levande tal, och vidare att syntaktiska retuscheringar vidtagits i samarbete med meddelarna men under hänsynstagande till utgivarens uppfattning om vad som är genuint folkligt. »Jeg har straks kunnet forme en stil, der giver koncessioner til det skrevne sprogs krav om fasthed uden dog at miste duften af det talte, og jeg har straks med fortælleren kunnet drøfte mulige ældre ord og ordformer end de først anvendte.» skriver utgivaren. Ljudbeteckningen har i viss mån lämpats efter riksspråket, varav bl. a. följer att vissa i målet homonyma ord fått olika stavning. Forskare, som exciperar texterna för språkligt bruk, bör ha uppmärksamheten fäst på de följda principerna. S. B.

Petter Dass, Alle Evangelia Sangviis forfattet. Under sine føjelige Toner. Utg. av Didrik Arup Seip. 400 s. Oslo 1960 (Aschehoug). I den av Det Norske Språk- og Litteraturselskap genom D. A. Seip utgivna och i denna krönika tidigare omtalade serien av Petter Dass' diktverk (jfr ANF 62:293, 65:300) har turen nu kommit till den serie versifieringar av kyrkoårets evangelietexter, som prof. Seip daterar till tiden 1674—1681. Samlingen trycktes första gången 1723, men för den nya utgåvan har den enda bevarade handskriften (Rostgaard 1:8° i Köpenhamns Kungliga bibliotek) lagts till grund. Den är inte egenhändig men står enligt Seip Dass mycket nära och bör med avseende på språkformen vara godkänd av honom. Detta förhållande skänker utgivarens redogörelse för språket i handskriften ett särskilt intresse. Utom detta avsnitt har Seip också utarbetat textkritiska noter och kommentarer till enskilda ställen.

K. G. L.

Nat. Beckman, Norsk-svensk ordbok för bokmål och nynorska. Reviderad upplaga av Leif Mæhle och Bengt Sigurd. XI+210 s. Stockholm 1960 (A. V. Carlsons Bokförlag). Första upplagan av framlidne professor Nat. Beckmans lilla norsk-svenska ordbok, det första lexikografiska försöket i sitt slag, utkom 1946 (jfr ANF 61:297 f.). Den nya upplagan har underkastats en omsorgsfull revision och komplettering av universitetslektor Leif Mæhle och medarbetaren i Svenska Akademiens ordboksredaktion fil. lic. Bengt Sigurd, dock utan att den mycket lätthanterliga bokens omfattning har ökats. Eftersom ordboken i främsta rummet är avsedd för svenska studenter, har man vid valet av nya ord tagit särskild hänsyn till ordförrådet i de böcker, som brukar läsas av studenter som studerar norska. För rent praktiska syften är ordboken, som alltjämt bygger på principen, att det självklara i stor utsträckning utelämnas, mycket användbar, men den utesluter inte önskemålet, att vi med tiden också skall få ett sidostycke till den åtskilligt större dansk-svenska ordbok, som 1958 utgavs av B. Molde under medverkan av N. Ferlov (se ANF 74:279 ff.).

K. G. L.

Ortnamnen i Skaraborgs län på offentligt uppdrag utgivna av Kungl. ortnamnskommissionen. Del X. Skånings härad. Territoriella namn. Av Ivar Lundahl. 111 s. Uppsala 1960 (Lundequistska Bokhandeln). Utgivandet och tolkandet av bebyggelsenamnen i Skaraborgs län, som omfattar de centrala och även i fråga om ortnamn ofta mycket intressanta delarna av Västergötland, fortskrider glädjande raskt tack vare västgötakännaren professor Ivar Lundahls energiska och målmedvetna arbete. Sedan den första delen utkom 1950 har under 1950-talet ytterligare fyra delar blivit färdiga. Den nu föreliggande sjätte i ordningen behandlar en gammal central västgötabygd — landskapets gamla huvudstad *Skara* ligger inom häradet — med många ur skilda synpunkter kända och intressanta ortnamn, t. ex. *Edsvära, Frynnga, Götala, Kvänum, Vinköl, Skånings-Åsaka*. Sedan 1460-talet ingår i häradet också det gamla *Als* härad, där enligt Hugo Jungners teori fem by- och sockennamn (*Friggeråker, Lovene, Saleby, Slöta* och *Synnerål*) vittnar om en förhistorisk folkflytt-

ning från trakten av Alleberg på Falbygden, varest samma annars okända ortnamn också föreligger.

K. G. L.

Harry Ståhl, Ortnamnen i Kopparbergslagen. 189 s. Stockholm 1960. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar. Filologisk-filosofiska serien 7.) Den första och största delen av arkivchefen vid Svenska ortnamnsarkivet i Uppsala Ståhls nya bok utgöres av granskning och tolkning av de enskilda i jordeböckerna och vissa andra äldre källor upptagna bebyggelsenamnen inom undersökningsområdet (socknarna Aspeboda, Bjursås, Enviken, Falu stad, Stora Kopparberg, Stora Skedvi, Sundborn, Svärdsjö, Torsång och Vika i Dalarna) efter i stort sett samma linjer, som följes i ortnamnskommissionens länspublicationer. I den senare delen, som är försedd med flera kartor, behandlas ortnamnen och bebyggelsen. Namn som *Skedvi, Torsång, Vika* och *Tuna* hör tydligen till de äldsta inom området, men den s. 137 i förbigående givna dateringen »mähända från tiden för Kristi födelse» tarvar närmare argumentering. Till områdets äldsta namntyper räknas på något vaga skäl plurala namn (typ *Vika, Forsa*). Härefter ges en översikt över namnen på *-by*, vilka nästan genomgående har en tämligen ungdomlig prägel, samt de likaledes vanliga namnen på *-boda*. Störst intresse tilldrar sig ett avsnitt om *täkt* och *täktekarlar*, där förf. tar upp till ny granskning en mycket diskuterad passus i Kopparbergsprivilegierna 1343 (»æt hwar som sik biwipær oc bolyxe ywir ganger») och med ett fylligt material belyser det för området karakteristiska appellativet och ortnamns-elementet *täkt* 'intaga, nyodling' m. m. Synonymt med *täkt* är *arv(et)*, beträffande vilket element Ståhl kan bygga på en tidigare specialundersökning (i Namn och bygd 1941). Slutresultatet blir, att namnen och namntyperna i Kopparbergslagens centrala delar är unga i jämförelse med bebyggelsenamnen i bygderna vid Dalälven (Stora Tuna), knappast i något fall äldre än från medeltiden.

K. G. L.

Ti Afhandlingar. Udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 50 års jubilæum. (Navnestudier udg. af Stednavneudvalget. Nr 2.) XVI+304 s. Köpenhamn 1960 (G. E. C. Gads forlag). »En kreds af nuværende og forhenværende medarbejdere ved Stednavneudvalget har ønsket at markere udvalgets 50 års jubilæum, den 13. juli 1960, ved udsendelsen af et bind navnestudier, der kan illustrere de mangeartede sider af institutionens videnskabelige virksomhed.» Efter en inledande artikel om Stednavneudvalgets virksomhet under åren 1935—1960 følger tio större uppsatser med anknytning till dansk ortnamnsforskning. De medverkande är Birte Hjorth Pedersen (Bebyggelsesnavne på by sammensat med personnavn), Svend Aakjær (Faberg og Falster), Knud B. Jensen (Syssel- og herredsnavne i kong Valdemars jordebog), Inge Wohlert (Imperativiske Stednavne), Christian Lisse (Tradition og fornyelse i marknavne), Richard Hornby (Gamle angivelser av hjemhørighed), N. Djurhuus (Færøske Inkolentnavne), Kr. Hald (Dansk sprogstof i sjællandske diplomer fra det 13. århundrede), Anders Bjerrum (Johannes Jutæ og Valdemars jordebog) och J. Kousgård Sørensen (Roskildebispens jordebog). Voly-

mens tre sista uppsatser ger mycket värdefulla bidrag till förståelsen av den äldre själländskan; särskilt må framhävas Bjerrums undersökning, som bl. a. mynnar ut i den viktiga tesen att många av de medeltida språkdrag som tidigare allmänt antagits vara jylländska i stället måste anses som representativa för ett äldre stadium av själländskan. Bland övriga viktiga resultat i Ti afhandlingar må framhållas Birte Hjorth Pedersens, som det förefaller, väl underbyggda tes, att de syddanska *by*-namnen med personnamn som första led är en produkt av inhemsk utveckling och för sin uppkomst och utveckling oberoende av motsvarande typer i England och Sverige.

Arbetet avslutas med engelska resuméer och register.

S. B.

Kristian Hald, Danske stednavne med udtaleangivelse. 61 s. (Dansk sprog-nævns skrifter. 3.) Köpenhamn 1960 (Gyldendal). Det urval av namn, som Halds uttalsnamnlista innehåller, omfattar främst danska socken-, stads- och häradsnamn samt namn på järnvägs- och poststationer. Därjämte medtages danska former av namn på socknar och poststationer på Färöarna samt de viktigaste danska namnen på Grönland. Uppslagsformerna är så vitt möjligt tagna från Stednavneudvalgets av statsministeriet auktoriserade rättskrivningslistor. I förordet dryftas vissa av de problem, som varit förknippade med uttalsangivelsen, såsom valet mellan en abstrakt riksmålsform, en ren dialektform och en efter de lokala uttalsvanorna lämpad riksmålsform. Uttalet ges i en lättfattlig form och när så är påkallat ges variantformer. Sammanlagt upptagas nära 6.000 namn.

Arbetet är av det slag, att det borde komma till den största spridning i de nordiska grannländerna.

S. B.

Lars Hellberg, Plural form i äldre nordiskt ortnamnsskick. 192 s. (Uppsala universitetets årsskrift. 1960:1.) Uppsala 1960. Det är ett intressant och svårlöst om också icke obearbetat problem som Lars Hellberg behandlar i sin nya ortnamnsundersökning. Tidigare har bl. a. Ivar Lundahl och Bror Lindén ingående sysslat med de plurala namnens uppkomst och säregna morfologi. Lundahl har starkt understrukit möjligheten av att äldre, nu försvunna personbeteckningar ligger bakom plurala namn. Hellbergs undersökning, som i många stycken har tesavhandlingens karaktär, ger en helt annan problemlösning. Hellberg framhåller att de hithörande namnen har de böjningsändelser som normaliter tillhör feminina subst. i pluralis — detta oavsett grundordets eget genus — samt att kongruensböjda attribut har de för fem. plur. karakteristiska ändelserna. Han söker vidare visa att hithörande och andra bebyggelsenamn i betydande utsträckning varit ägonamn och i ägonamnen och deras utveckling under nyodlingsskeden söker han upphovet till den s. k. movingen, en språklig process som Lindén i förevarande fall definierar som en »nybildning av ortnamn (bebyggelse-, ägo- el. traktnamn) genom avledning med plural feminin ändelse av ett appellativiskt grundord eller en naturbenämning, varvid man får tänka sig flertalsformen motsvara ett ursprungligt kollektivt-pluralt begrepp 'markerna, ägorna' e. d.»

Hellbergs teser förtjänar att provas mycket ingående. Förf. ansluter sig visserligen till Lundahls tes om förekomsten av fornspråkliga *anstamsböjda* inbyggarnamn, men han har också rest allvarliga invändningar mot tesen angående dessa namns funktion som bebyggelsenamn på nordiskt område. Även om frågan om *Berga*-typen ingalunda kan anses definitivt löst, har åtskilliga problem kring denna typ likväl kommit i nytt ljus.

S. B.

Lars Ekre, Opplysninger til stadnamn frå Midt-Jotunheimen og tilgrensande bygder. 206 s., 1 karta. (Skrifter frå norsk stadnamnarkiv ved Per Hovda. 1.) Oslo — Bergen 1960 (Universitetsforlaget). Lars Ekres undersökning koncentrerar sig kring naturnamnen i Norges mest höglänta område — Jotunheimen. Själva namnet *Jotunheimen* är ungt i sin nuvarande användning; det synes första gången ha begagnats av diktaren Vinje år 1861. Det kom att under de närmaste 50 åren tränga ut det något äldre och tämligen fast rotade *Jotunfjeldene* e. d. I Jotunheimen möter en rik skatt av terrängbetecknande namn, namn på höjder och vattendrag. Särskilt utförligt uppehåller förf. sig vid namn och benämningar på rinnande vatten. Han lyckas visa att åtskilliga vattendragsbeteckningar i Jotunheimen innehåller namnstoff av hög ålder och han ställer denna iakttagelse i medveten motsats till Hjalmar Lindroths tes att de ursprungliga, direkt karakteriserande namnen numera är tunnsådda i Sverige. Benämningarna på höjder koncentreras till en början kring namnen *Galdhøpiggen* och *Glittertinden* men växer sedan ut till en fyllig framställning av höjdnamnens natur.

De angivna avsnitten föregås av en översikt över dialekten i undersökningsområdet och efterföljes av bl. a. en utredning om bruket av preposition i förbindelse med ortnamn.

S. B.

Nils von Hofsten, Pors och andra humleersättningar och ölkryddor i äldre tider. 248 s. (Acta Academiæ Regiæ Gustavi Adolphi XXXVI.) Uppsala 1960 (A.-B. Lundequistska bokhandeln, Uppsala — Ejnar Munksgaard, København). För att jästa maltdrycker skall bliva drickbara fordras smaktillsats. Odlad humle, som nu är det vanliga tillsatsmedlet, synes ej ha nått Norden förrän på 1200-talet, och tidigare har andra vegetabiliska tillsatsämnen använts, av vilka pors varit det vanligaste men ingalunda allenahärskande. Zoologen Nils von Hofsten, som tidigare i sitt arbete Eddadikternas djur och växter ådagalagt kunskap om och förståelse för folklivsforskningens materiella sidor, har i ovan rubricerade arbete grundligt inventerat de olika tillsatserna i folklig brygd alltifrån äldsta tid till våra dagar. Arbetet har sitt intresse även för filologer däri, att undersökningen till största delen måst utföras med filologisk-folkloristiska metoder och under utnyttjande av ett stort arkivmaterial.

S. B.

Niederdeutsches Wort. Kleine Beiträge zur niederdeutschen Mundart- und Namenkunde herausgegeben von William Foerste. Jahrgang 1960. Heft 1. 48 s. Münster Westfalen 1960 (Verlag Aschendorff). Med den nystartade

tidskriften har ledaren för det westfaliska dialekt- och ortnamnsarkivet i Münster, prof. William Foerste, i första hand velat skapa ett medel för kontakt mellan arkiv och meddelare. Det utkomna häftet innehåller några ordstudier men därjämte även några bibliografiska artiklar av stort intresse även för andra än germanister. William Foerste skriver själv om Mundartwörterbücher Niederdeutschlands und der angrenzenden Gebiete och M. C. van den Toorn kompletterar med artikeln Verzeichnis der niederländischen und flämischen Mundartwörterbücher.

S. B.

The Year's Work in Modern Language Studies ed. for The Modern Humanities Research Association by W. H. Barber. Vol. XX 1958. IX+716 s. Vol. XXI 1959. VIII+568 s. Cambridge 1960 (The University Press). Sedan tjugo år utger The Modern Humanities Research Association en alltmera svällande språkvetenskaplig och litteraturhistorisk bibliografi, avsedd att vägleda i första hand anglosaxiska forskare. För närvarande täckes följande fält: medeltidslatin, romanska språk, västgermanska språk (utom engelska), nordiska språk och slaviska språk. Avsikten är att bibliografien i största korthet skall vara kritiskt resonerande, men eftersom man samtidigt har ambitionen att nämna så många bidrag som möjligt, ofta även relativt obetydliga sådana, blir det i praktiken endast vissa valda arbeten som blir refererade. De olika avdelningarna och underavdelningarna har — naturligt nog — olika författare, vilket medför ganska stora variationer, från rena bibliografiska förteckningar till relativt fylligt resonerande översikter. I flera av de närmast föregående årgångarna har avdelningarna om de nordiska språken varit ofullständiga i så måtto, att de språkliga partierna rörande ett eller flera av de nordiska länderna icke har kunnat åstadkommas, men fr. o. m. vol. XVIII (avseende år 1956) föreligger även sådana för danska, norska (inkl. »Old Norse») och svenska. I de nu föreliggande tjugonde och tjugoförsta delarna, som avser åren 1958 och 1959, förtjänar översikterna över svenska språkliga och litteraturhistoriska arbeten (de förra av universitetslektor Th. Andersson, de senare av universitetslektorerna E. Blohmé och G. Ljunggren) mycket goda vitsord, medan i de danska och norska avdelningarna vissa erinringar kan göras, i varje fall rörande den språkliga sidan.

K. G. L.

Olof Östergren och Karl-Hampus Dahlstedt, Våra vanligaste främmande ord med uttal och förklaring. Specialutgåva 1960. Med inledande historik och bibliografi av K.-H. Dahlstedt. XX+VI+128 s. Stockholm 1960 (Svenska Bokförlaget). Professor Östergrens ordlista över vanligare främmande ord i svenskan med förklaringar och förslag till svenska utbytesord utkom första gången 1907. Att den nu har upplevat 35 upplagor och tryckts i det för Sverige enastående antalet av en million exemplar beror dels på att den efter hand har vaket moderniserats — på senare tid genom docenten K.-H. Dahlstedts försorg — dels och framför allt på att den under det senaste årtiondet har blivit alltmera använd i de svenska skolorna. Den främsta anledningen till att den nu omnämnes här är emellertid, att den

specialutgåva, som förlaget har sänt ut som en julhälsning år 1960 med anledning av millionstadiets uppnående, är försedd med en kort men innehållsrik redogörelse av doc. Dahlstedt för professor Östergrens mångsidiga och mycket betydelsefulla språkvårdande verksamhet och med hans bibliografi.

K. G. L.

Till red. insända skrifter.

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1959. — Acta Jutlandica. Aarskrift for Aarhus universitet 32 1960. — Archiv für das Studium der neueren Sprachen. 197:1—3 1960. — Arv 15 1959. — Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur hrsg. v. H. de Boor und I. Schröbler. 82:1 1960. — D:o hrsg. v. Th. Frings und E. Karg-Gasterstädt 82:1—2 1960. — Budkavlen 37:1—4 1958. — Danske Studier 1960. — Edda. Årg. 47. Bd. 60. H. 1—4, 1960. — Études Germaniques 1960:2—4. — Folk-liv 1959:2. — Fornvännen 1960:2—6. — Forskningsnytt fra Norges almenvitenskaplige forskningsråd. 1960:1—4. — Fröðskaparrit. Annales Societatis Scientiarum Færoensis. 8. bók. 1959. — Germanisch-Romanische Monatsschrift 41:3—4 1960, 42:1 1961. — Leuvense Bijdragen 49:3—4 1960. Bijblad 49:1—4 1960. — Lingua Islandica. Íslenzk Tunga 2 1960. — Maal og Minne 1959:1—4. — Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam 1960 1—2. — Namn och Bygd 47 1959. H. 1—4. — Neuphilologische Mitteilungen 61:1—4 1960. — Niederdeutsches Wort. Kleine Beiträge zur niederdeutschen Mundart- und Namenkunde hrsg. v. W. Foerste. 1960:1. — Notingham Mediaeval Studies vol. 4 1960. — Nysvenska studier 39 1959. — Onoma 7:3 1956—57, tr. 1960. 8:1 1958—59, tr. 1960. — Saga-Book of the Viking Society 15:1—2 1960. — Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok. 1959. — Skírnir. 133 1959. — Sprog og Kultur 20:1—3 1960. — Språkliga bidrag. Meddelanden från sem. för slaviska språk, jämförande språkforskning och finsk-ugriska språk vid Lunds universitet samt östasiatiska språk vid Göteborgs universitet 3:14—15 1960 [stenc.]. — Stavanger museum. Årbok 1959. — Studia Islandica. Íslenzk Fræði 18 1960. — Studia Linguistica 14:1 1960. — Studia Neophilologica 32:1—2 1960. — Studier i nordisk filologi 50 1960. — Svio-Estonica. Studier utg. av Svensk-estniska samfundet 15 (ny följd 6), 1960. — Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift 1959—1960. — Varbergs museum. Årsbok 1960. — Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur 90:1—3 1960. — Årsbok 1955/1956 utg. av: Seminarierna för slaviska språk, jämförande språkforskning och finsk-ugriska språk vid Lunds universitet samt östasiatiska språk vid Göteborgs universitet. Lund 1960. [Stenc.]

Annales Islandici posteriorum sæculorum. Annálar 1400—1800. V, 4. Gefnir út af Hinu Íslenzka Bókmenntafélagi. S. 297—368. Reykjavík 1959. — Baetke, W., se Bandamanna saga. — Bandamanna saga und Olkofra þátr. Mit Einleitung, Anmerkungen, Glossar hrsg. v. W. Baetke. 163 s. + kartor. Halle/Saale 1960. (Altnordische Textbibliothek. Neue Folge 4.) — Barber, W. H., se The Years Work. — Bibliotheca Arnarnagnæana. Vol. XX. Opuscula. Vol. I. 381 s. Khvn 1960. — Birger Gregerssons Birgitta-officium utg. av C.-G. Undhagen. XXIII + 270 s. + 24 faks. Uppsala 1960. (Saml. utg. av Svenska Fornskriftsällskapet. Ser. 2. bd VI.) — Brouwer, J. H., se Fryske Studzjes. — Brondum-Nielsen, J., se Leonora Christina. — Bøggild Andersen, C. O., se Leonora Christina. — Codex Seardensis ed. by D. Slay. 18 s. + 189 faks. Khvn 1960. (Early Icelandic Manuscripts in Facsimile. Vol. 2.) — Dahlstedt, K.-H., se Pettersson, O. P. — Dalin, O. v., Sagan om hästen. Utg. av Josua Mjöberg. 32 s. Lund 1960. (Skrifter utg. av Modersmåls-lärarnas förening.) — Dass, P., Alle Evangelia Sangviis forfattet under sine føjelige Toner. Utg. av Didrik Arup Seip. 400 s. Oslo 1960. (Det Norske Språk- og Litteraturselskap.) — Den danske rimkrønike. II. Danske fragmenter. Udg. af H. Toldberg. IX + 150 s. III. Nedertysk oversættelse (Københavns-håndskriftet). Udg. af H. Toldberg. VII + 140 s. Khvn 1958—59. (Univ.-jubilæets danske Samfunds Skriftserie nr. 382, 388.) — In Honorem Endzelini. 165 s. Chicago 1960. — Digteren ved arbejdet. Espersen-manuskripter udg. af H. A. Kofoed. 40 s. Rønne 1960. — Folkloristica. Festskrift till Dag Strömbäck. 356 s. Uppsala 1960. — Fortegnelse over stednavne på Færøerne. Udg. af Stednavneudvalget. 63 s. Khvn 1960. — Friedländer, H., se Ord för ord. — Fryske Studzjes oanbean oan Prof. Dr. J. H. Brouwer op syn sechstichste jierdei 23/8 1960. 495 s. Assen 1960. — Kvæðabók séra Gissurar Sveinssonar. AM 147 8°. A. Ljósprentaður texti. 151 fol. faks.

B. Inngangur eftir Jón Helgason. 60 s. Khvn 1960. (Íslenzk rit síðari alda. 2. fl. 1—2.) — Gustavson, H., se Svenska sagor och sägner. — Hauksbók. The Arna-Magnæan Manuscripts 371, 4to, 544, 4to, and 675, 4to. XXXVII s.+294 faks. Köpenhamn 1960 (Munksgaard). (Manuscripta Islandica ed. by Jón Helgason 5.) — The Saga of King Heidrek the Wise. Transl. from the Icelandic with Introduction, Notes and Appendices by Christopher Tolkien. XXXVIII+100 s. London, Edinburgh etc. 1960. — Helgason, J., se Hauksbók och Gissur Sveinsson. — Hjorth, P. L. och Ullstad, E., Nyere dansk lyrik. 89 s. Lund 1960. (Skrifter utg. av Modersmållärarnas Förening.) — Hjorth, P. L., se Karl Magnus. — Ivarsson, A., se Pettersson, O. P. — Das Jütsche Recht. Aus dem Altdänischen übersetzt und erläutert von Klaus von See. X+216 s. Weimar 1960. — Karl Magnus' krønike udg. for Universitets-jubilæets danske samfund af Paul Lindegård Hjorth. LXII+375 s. Khvn 1960. — Kofoed, H. A. Se Espersen-manuskripter. — Leonora Christina, Jammers Minde og andre selvbiografiske Skildringer udg. af Johs. Brøndum-Nielsen og C. O. Bøggild-Andersen. XXI+349 s. Khvn 1960. — Listi yvir staðanövn í Føroyum. Útgivind hevur Stednavneudvalget. 64 s. Khvn 1960. — Ljunggren, K. G., se Söderwall, K. F. — Lundahl, I., se Ortnamnen i Skaraborgs län. — Mjöberg, J., se Dalin, O. v. — Münstersche Beiträge zur niederdeutschen Philologie von F. Wortmann, R. Möller, M. Andersson-Schmitt, W. Foerste u. L. Foerste. 193 s. Köln u. Graz 1960. (Niederdeutsche Studien hrsg. o. W. Foerste 6.) — Mæhle, L., och Ullstad, E., Norske dikt i utvalg. VIII+90 s. Lund 1960. (Skrifter utg. av Modersmållärarnas Förening.) — Norges innskrifter med de yngre runer. Utg. for Kjeldeskriftfondet ved Magnus Olsen. Femte bind. XIV Sør-Trøndelag fylke. XV Nord-Trøndelag fylke. XVI Nordland fylke. XVII Troms fylke. 303 s.+IX planscher. Oslo 1960. — Nyman, Å., se Svenska sagor och sägner. — Olsen, M., se Norges innskrifter. — Ord för ord. Svenska synonymer och uttryck. Red. J. Palmér (†) o. H. Friedländer. XX+815 s. Sthm 1960. — Ortnamnen i Skaraborgs län. Utg. av Kungl. ortnamnskommissionen. Del X. Skånens härad. Territoriella namn. Av Ivar Lundahl. 109 s. Uppsala 1960. — Palmér, J., se Ord för ord. — Pettersson, O. P., Gamla byar i Vilhelmina. Sammanställda och utgivna av K.-H. Dahlstedt o. A. Ivarsson. 293 s. Uppsala o. Khvn 1960. (Skrifter utg. gm Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala B:10.) — Pihl, Carin, Överkalixmål. Ordregister till Överkalixmålet I (1924), Verben i överkalixmålet (1948), Om utvecklingen av äldre *dh* i överkalixmålet (1948) och Livet i det gamla Överkalix (1959). VIII+109 s. Sthm 1960. (Svenska landsmål B 60.) — Rannsakningar efter antikviteter. Utg. under red. av C. I. Stähle. XXII+311 s. Sthm 1960. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.) — Sahlgren, J., se Svenska folkvisor. — v. See, Kl., se Das Jütsche Recht. — Seip, D. A., se Dass, P. — Stednavneudvalget, se Ti afhandlinger. — Strömbäck, D., se Folkloristica. — Stähle, C. I., se Rannsakningar. — Svensk predikan från reformationstiden till frihetstiden. I urval av A. Wifstrand. 104 s. Sthm 1960 (Svenska Bokförlaget/Norstedts). (Svenska texter 7.) — Svenska folkvisor samlade av E. G. Geijer o. A. A. Afzelius utg. av J. Sahlgren. IV. 410 s. Uppsala 1960. (Kungl. Gustav Adolfs Akademien.) — Svenska sagor och sägner. 12. Gotländska sägner upptecknade av P. A. Säve. Utg. av H. Gustavson o. Å. Nyman. I:1. S. 1—352. Uppsala o. Khvn 1959—60. (Kungl. Gustav Adolfs Akademien.) — Söderwall, K. F., Ordbok över svenska medeltidsspråket. Supplement av K.-G. Ljunggren. H. 25. S. 785—816 [sparstädh—stridh]. Lund 1960. (Saml. utg. av Svenska Fornskriftsällskapet h. 225.) — Ti afhandlinger udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 50 års jubileum. XVI+304 s. Khvn 1960. (Navnestudier udg. af Stednavneudvalget 2.) — Toldberg, H., se Den danske rimkrønike. — Tolkien, Chr., se The Saga of King Heidrek. — Ullstad, E., se Hjorth, P. L. och Mæhle, L. — Undhagen, C.-G., se Birger Gregersson. — Wifstrand, A., se Svensk predikan. — The Years Work in Modern Language Studies. Ed. W. H. Barber. Vol. XX 1958. VIII+716 s. Vol. XXI 1959. VIII+568 s. Cambridge 1960. — Qlkofra þátrr, se Bandamanna saga.

Ahlsson, L.-E., Die altfriesischen Abstraktbildungen. XV+272 s. Uppsala 1960. — Beckman, Bj., Sparven i Vørve. Studier i Ynglingatal 8. 18 s. Lund 1960. — Dahlstedt, K.-H., se Östergren, O. — Dencker, N., Sveriges sånglekar. 441 s. Upp-

sala o. Köpenhamn 1960. (Skrifter utg. gm Landsmåls- o. Folkminnesarkivet i Uppsala ser. B:9.) — *Diderichsen, P.*, Rasmus Rask og den grammatiske tradition. Studier over vendepunktet i sprogvidenskabens historie. 251 s. Khvn 1960. (Hist.-filos. Meddelelser udg. af Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab 38:2.) — *Durham, Ph. o. Mustanoja T. F.*, American Fiction in Finland. An Essay and Bibliography. 202 s. Hfors 1960. (Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki 24.) — *Ekre, L.* Opplysninger til stadnamn frå Midt-Jotunheimen. XI + 206 s. Oslo o. Bergen 1960. (Skrifter frå Norsk Stadnamnarkiv 1.) — *Espegaard A.*, Gavn og gammen. Skildringer og tradition fra gamle dages Vendsyssel og Læsø. 79 s. Aarhus 1960. (Jyske folkemål VI.) — *Gagnér, S.*, Studien zur Ideengeschichte der Gesetzgebung. 404 s. Uppsala 1960. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Iuridica Upsaliensia 1.) — *Grundström, H.*, se Læstadius, L. L. — *Guðmundsson, Sigurður*, Tækniórðasafn. 222 s. Reykjavík 1959. — *Hald, Kr.*, Danske stednavne med udtaleangivelse. 59 s. Köpenhamn 1960. (Dansk sprognavns skrifter 3.) — *Halldrósson, Halldór*, Íslenzk málfræði handa æðri skólum. 228 s. Reykjavík 1950. — Dens., Íslenzk orðtök. Drög að rannsóknnum i myndhverfum orðtökum i íslenzku. 416 s. Reykjavík 1954. — *Hast, Sture*, Harðar saga. I Inledning, text (codd. AM 556a, 4:o och AM 564a, 4:o) 185 s.+pl. Khvn 1960 (Editiones Arnarnagagnæana A:6). II Pappershandskrifterna. VII+195 s. Khvn 1960 (Bibliotheca Arnarnagagnæana 23). — *Hellberg, L.*, Plural form i äldre nordiskt ortnamnsskick, 192 s. Uppsala 1960. (Uppsala universitets årsskrift 1960:1). — *Heuman, B.*, Tendenser till fastare meningsbyggnad i prosatexter från svensk stormaktstid. 135 s. Uppsala 1960. (Skrifter utg. av Inst. för nordiska språk vid Uppsala universitet 7.) — *v. Hofsten, N.*, Pors och andra humleersättningar och ölkryddor i äldre tider. 248 s. Uppsala o. Khvn 1960. (Acta Acad. Regiæ Gustavi Adolphi 36.) — *Holm, P.*, Bevingade ord och andra talesätt. Åttonde, bearbetade och utvidgade upplagan. 388 s. Sthlm 1960. — *Ingstad, H.*, Landet under Leidarstjernen. 592 s.+karta. Oslo 1960. — *Jolivet, A.*, Les romans de Henrik Pontoppidan. Cinquante années de vie danoise. 111 s. Paris 1960. (Bibliothèque Nordique IV.) — *Kjellin, B.*, Kan våra myndigheters språk moderniseras? 24 s. Sthlm 1960. (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård 22.) — *Korlén, G. och Malmberg, B.*, Tysk fonetik. 173 s. Lund 1960. — *Kruseman, J. P.*, se Voorbeijtel Cannenburg, W. — *Lárusson, Ólafur*, Lov og Ting. 99 s.+1 karta. Bergen-Oslo 1960. — *Loorits, O.*, Grundzüge des estnischen Volksglaubens. III:2. S. 417—691. Uppsala o. Khvn 1960. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 18:3:2.) — *Læstadius, L. L.*, Fragmenter i lapska mythologien. Med inledning och kommentar utg. av H. Grundström. 185 s. Sthlm 1960. (Svenska landsmål 1960. Bilaga 2.) — *Malmberg, B.*, Linguistic Barriers to Communication in the Modern World. 22 s. Ibadan (Nigeria) 1960. — *Malmberg, B.*, se Korlén, G. — *Mustanoja, T. F.*, A Middle English Syntax. Part I. Parts of Speech. 702 s. Helsinki 1960. (Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki 23.) — *Mustanoja, T. F.*, se Durham, Ph. — *Seip, D. A.*, En liten norsk språkhistorie. 14 oplag. 48 s. Oslo 1960. — *Ståhl, H.*, Ortnamnen i Kopparbergslagen. 189 s. Sthlm 1960. (K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar. Filologisk-filosofiska serien 7.) — *Sveinsson, Einar Ól.*, Handritamálið. 107 s. Reykjavík 1959. — *Thomson, A.*, Barnkvävningen. En rättshistorisk studie. 294 s. Lund 1960. (Skrifter utg. av Kungl. Hum. Vet.-samf. i Lund 58.) — *Wessén, E.*, Historiska runinskrifter. 46 s.+24 pl. Sthlm 1960. (K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akad:s handlingar. Filol.-filos. serien 6.) — Dens., De nordiska språken. Sjätte upplagan. 129 s. Sthlm 1960. — *Voorbeijtel Cannenburg, W. och Kruseman, J. P.*, Scheepsnamen vroeger en nu. 46 s. Amsterdam 1960. (Bijdragen en Mededelingen der Naamkundecommissie van De Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam 18.) — *de Vries, J.*, Kelten and Germanen. 139 s. Bern o. München 1960. (Bibliotheca Germanica 9.) — *Östergren, O. och Dahlstedt K.-H.*, Våra vanligaste främmande ord. Specialutgåva. Med inledande historik och bibliografi av K.-H. Dahlstedt. XX+VI+130 s. Sthlm 1960. —

Aakjer, S., Stednavne [på Fyn, Lolland-Falster och Bornholm] (Danmark før og nu bd 1, 1956). — Dens., Gejstlig og verdslig inddeling (därst.). — Dens., Fabjerg og Faster (Ti afhandlingar udg. af Stednavneudvalget 1960). — Dens., Land Measurement and Land Valuation in Medieval Denmark (The Scandinavian Economic

History Review 7 1960). — *Agerschou, Agnes*, Et fragmat af Jóns saga baptista (Bibliotheca Arnamagnæana 20 (Opuscula 1)). — *Andersson, Th.*, Swedish Studies. Language (The Years Work in Modern Language Studies 20 (1958), 1960). — *Bekker-Nielsen, H.*, En norrøn adventsprædiken (Maal og Minne 1959). — Dens., Ett brudstykke af Kongespejlet (Bibliotheca Arnamagnæana 20 (Opuscula 1)). — Dens., Hvornaar blev Ísleifr Gizurarson bispeviet? (därst.). — Dens., Duen uden galde. Et forslag til en tekstrettelse i Dunstanus saga (därst.). — Dens. o. Widding, O., Fra ordbogens værksted (därst.). — *Bergman, G.*, Skandinavisk språkvård på 40- og 50-talen (Nord. Tidskr. [Lett.] 1960). — Dens., Det lämpliga uttrycket (Nysv. studier 39). — *Bergsveinsson, Sveinn*, Isländische Phonetik (Phonetica 5, 1960). — *Carlsson, Lizzie*, Vom Alter und Ursprung des Beilagers im germanischen Recht (Zschr. d. Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 77, 1960). — *Djurhuus, N.*, Færøske inkleantnavne (Ti afhandlinger udg. af Stednavneudvalget 1960). — *Draye, H. och Roelandts, K.*, De plaatsnamenstudie in 1957 en 1958 (Bull. de la Commission Royale de Toponymie et Dialectologie 33 1959). — *Ejder, B.*, Det skånska godsnamnet Klågerup (Namn och bygd 1959). — *Envall, P.*, Ortnamnens vittnesbörd om socknens bebyggelsehistoria (Grytnäs socken utg. av A. Ericstam 1960). — *Flemström, B.*, Ortnamn i Medelpad (Medelpad — drag ur bygdens historia 1960). — *Fritzell, G.*, Nya synpunkter på Visby stads äldsta historia (Visby stadsbibliotek. Årsskrift 1959). — *Halldórsson, Halldór*, Hringtöfrar í íslenskum ordtökum (Lingua Islandica 2, 1960). — *Hammerich L. L.*, Über historische Sprachwissenschaft in unserer Zeit (Muttersprache 1960). — *Hellevik, A.*, Prinsipielle synspunkt på ordtilfanget og ordvalet i norskopplæringa (Den høgere skolen 1960:8). — Dens., Den engelsk-amerikanske påverknaden på norsk (Aftenpostens kronik 28/10 1960). — *Hildeman, K.-I.*, Politisk rimdans. Inledning (särtr. Sthlm 1960). — Dens., Balladstilens utveckling och oppløsning (Om visor och låtar. Studier t. S. Salén den 7 nov. 1960). — *Hjorth, Paul Lindegård*, Ferakuts Saga, an Icelandic Fierabras (Bibliotheca Arnamagnæana 20 (Opuscula 1)). — *Holm-Olsen, L.*, En replikk i Harald Hardrådes saga (Maal og Minne 1959). — *Holtmark, A.*, Rec. av W. Lange, Studien zur christlichen Dichtung der Nordgermanen och E. F. Halvorsen, The Norse Version of the Chanson de Roland (Maal og Minne 1959). — Dens., Til Hávamál str. 52 (därst.). — *Hornby, R.*, Gamle angivelser af hjemhorighed (Ti afhandlinger udg. av Stednavneudvalget 1960). — *Hummelstedt, E.*, Några frågor i svensk syntax (Årsskr. utg. av Åbo Akademi 43 1960). — *Ingers, I.*, Skånska ortnamnsformer i samband med naturskyddsfrågor (Skånes Natur 47, 1960). — Dens., Skånska ortnamn i dansk och svensk tid (Såså 1960). — Dens., Folkmålet på Hven (SDS:s Årsbok 1961). — Dens., Ortnamn i Malmö. IV F. d. Fosie socken (Malmö Fornminnesförenings årskrift 1960). — *Jacobsen, Lis*, Ibsens sidste ord (särtr. 1960). — Dens., En doktordisputats for 50 aar siden (Politiken 6/3 1960). — Dens., En trilogi. Studie over tre Ibsen'ske trylleord (Edda 1960). — Dens., Små kritiske kapitler omkring en stor ukritisk ordbog (Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab 19 1960). — *Jansson, V.*, Genitiv på -rs av pronomina och adjektiv (Nysvenska studier 39). — *Janzén, A.*, Scandinavian Place Names in England IV (Names 8 1960). — Dens., Rec. av Ortnammen i Göteborgs och Bohus län 20, E. Wessén, Svensk språklära. I. Ljudlära o. ordbildningslära. II. Ordbildningslära., L. M. Hollander, A. Bibliography of Skaldic Studies (The Journal of Engl. and Germ. Philol. 59). — Dens., Rec. av L. Alfvégren, r-genitiv och arekomposition (Scandinavian Studies 31 1959). — *Johannisson, T.*, Eine syntaktische Entlehnung im Schwedischen (Indogermanica. Festschrift für W. Krause 1960.) — Dens., Fsv. *skærskota* — nsv. *skærskåda* (Folkloristica. Festskr. t. D. Strömbäck, äv. Saga och sed 1959). — *Kiil, V.*, Fra andvegissúla til omnkall. Grunddrag i Torskulten (Norveg-Folkelivsgranskning 7, 1960). — Dens., Ladejarlenes ennidúkr og fjordens diar (Maal og Minne 1958). — Dens., De to *visur* Torvald Veile og Ulv Uggason imellom (därst. 1959). — *Lindqvist, Nat.*, Hornet i sidan och pålen i köttet (Nysvenska studier 39). — Dens., Taga bladet från munnen (Folkloristica. Festskr. t. D. Strömbäck 1960, äv. i Saga och sed 1960). — *Lisse, Chr.*, Tradition och fornyelse i marknavne (Ti afhandlinger udg. af Stednavneudvalget 1960). — *Ljunggren, K. G.*, Ales stenar. En fornminnesgrupp i filologisk belysning (Sydsv. ortnamnsällskapets årskr. 1959—1960). — Dens., Namnet Hjárnarp än en gång (därst.). — Dens., Två magiska formler från 1600-talets Halmstad (Folkloristica.

Festskr. t. D. Strömbäck 1960. äv. Saga och sed 1959). — Dens., Notiser om nordiska nyord (Nord. Tidskrift [Lett.] 36, 1960). — *Malmberg, B.*, Rec. av C. Hj. Borgström, Innföring i sprogvidenskap (Moderna språk 1960). — *Matras, Chr.*, Føroyanavnið eina ferð enn (Fróðskaparrit 8 1959). — *Mjöberg, J.*, Tegnérs avskedsord till studenterna 1824. En kort stilanalys (Modersmålsläraarnas Förening. Årsskrift 1960). — Dens., Runebergs dikt om bonden Pavo (därst.). — *Moberg, L.*, Bona och Boðn. Ett östgötskt gårdnamn och ett västnordiskt skaldeord (Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift 1960). — *Moltke, E.*, Runepindene fra Ribe. En lyf-stav og et håndtag (Nationalmuseets arbejdsmark 1960). — *Mägiste, J.*, Några lånordsfrågor (Svio-Estonica 15 1960). Jfr Soutkari. — *Nerman, B.*, Gutasagan: Alt ir baugum bundit (Saga och sed 1958). — Dens., Hlōðskviðas álder (därst. 1960). — Dens., The dating of the runic-inscribed scramasax from the Thames at Battersea (The Antiquaries Journal 39, 1959). — Dens., Alrik och Erik (Fornvännen 1960). — *Pamp, B.*, Luntertun (Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift 1959—60). — *Pettersson, B.*, Stilforskning och rättshistoria (Finsk Tidskrift 1960). — *Pipping, R.*, Arne Törnudd (Årsskr. utg. av Åbo Akademi 43 1960). — Dens., Djävlar och Bergslagstroll (Finsk Tidskrift 1960). — Dens., Ordspråksstudier II:2 (Studier i nordisk filologi 50). — *Roelandts, K.*, De persoonsnamenstudie in 1957 en 1958 (Bull. de la Commission Royale de Toponymie et Dialectologie 33 1959). — Dens., Voortonige versterking (Taal en Tongval 11 1959). — Dens., De Antwerpse ingeønismen (Särtr.). — Dens., Anticipatie van konsonant (Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam 1959). — *Roelandts, K.*, se även Draye, H. — *Rynell, A.*, On Middle English *take(n)* as an Inchoative Verb (Stockholm Studies in Modern Philology, New Series 1 1960). — *Sahlgren, J.*, Gunnar Gröpa (Kulturhistoriskt lexikon). — Dens., Alte schwedische Flussnamen (VI. Internationaler Kongress für Namenforschung 1958—Studia Onomastica Monacensia Bd II). — Dens., Swenske ord-sedher. Några anmärkningar (Folkloristica. Festskr. t. D. Strömbäck 1960, äv. Saga och sed 1959). — Dens., Strängnästraktens forna skärgård (Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift 1960). — Dens., Sigtuna (därst.). — *Salberger, E.*, Ortnamnet på Fålebro-stenen (Namn och bygd 1959). — Dens., Skams öga (Nysvenska studier 39). — Dens., Guld och fräse. En ordföljdsfråga på Hörning-stenen (Sprog og Kultur 22, 1960). — *v. See, Kl.*, Der Skalde Torf-Einar Jarl (PBB (west) 82, 1960). — Dens., Rec. av Kemp Malone, Studies in Heroic Legend and in Current Speech (Zeitschr. f. deutsches Altertum und deutsche Literatur 90, 1960). — *Seip, D. A.*, Dorthe Engellbretsdatter og Thomas Kingo (Maal og Minne 1959). — Dens., Omkvedet i Sigvat skalds Erfidråpa (Folkloristica. Festskr. t. D. Strömbäck 1960, äv. Saga och sed 1959). — Dens., Der Monatsname *mulseti* (Indogermanica. Festschrift für W. Krause. 1960). — Dens., Minnetale over professor Ragnvald Iversen (Det Norske Videnskaps-akademi i Oslo. Årbok 1960). — *Sjöbäck, M.*, »Naturen» betraktad som odling (Natur i Bohuslän, 1959). — Dens., Vårt landskapliga arv här i Skåne (Hälsingborgs Dagblad 4/12 1959). — Dens., Asgud i Raus och Hedaängarna i Glumslöv (ib. 17/1 1960). — Dens., Oreskogen och Kongalund (ib. 20/2 1960). — Dens., De rödade skogarna på Söderåsen och det vandrande jordbruket (ib. 10/4 1960). — Dens., Forskning för naturvård (ib. 24/4 1960). — Dens., Ängs- och skogsgömmarna i västra Skåne (ib. -/ 1960). — Dens., Västra Skånes äldsta trafikleder (ib. 20/11 1960). — Dens., Skånes natur (Vårt vackra land, 1960). — *Skautrup, P.*, Gammelt i jysk (Rødding Højskolesaarsskrift 1960). — *Soutkari, P.*, Julius Mägisten julkaisut vuosina 1922—1960 [Veröffentlichungen von Julius Mägiste 1922—1960] (Eripainos Virittäjästä 1961 nr 1). — *Steblin-Kamenskij, M. I.*, The Wowel System of Modern Icelandic (Studia Linguistica 14 1960). — Dens., Three Types of Sound Change (Philologica Pragensia 3 1960). — *Sundli, E.*, Eidsvollmålet (Eidsvoll bygds historie I:2 h. 4). — *Sorlie, M.*, Om Odda-målet i dag (Maal og Minne 1959). — *Tilander, G.*, Traj och traja i det svenska jakt-språket (Nysvenska studier 39). — *Widding, O.*, De norrøne homiliebøgers prædiken på Stephansdag (Maal og Minne 1959). — Dens., Håndskriftanalyser (Bibliotheca Arnemagnæana 20 (Opuscula 1)). — Dens., En forbindelse imellem Sverris saga (AM 81a, fol.) og Hectors saga (därst.). — Dens., Til Konungs Skuggsjá. Kongens bøn efter R:719 (därst.). — Dens., Om Rævestreger. Et kapitel i Adonius saga (därst.). — Dens., Það finnur hver sem um er hugað (Skirmir 1960). — *Vide, S.-B.*,

Kyrklig folklivsforskning i en ordsamling (Växjö stifts hembygdskalender 1960). — *Wieselgren, P.*, Estlandssvenskt namnskick (Svio-Estonica 15). — Dens., Runöstudier (Därst.). — *de Vries, J.*, Jarl Rognvalds Lausavísur (Folkloristica. Festskr. t. D. Strömbäck 1960, äv. i Saga och sed 1959). — Dens., Die Interpretatio Romana der gallischen Götter (Indogermanica. Festschr. für W. Krause 1960). — Dens., Die Druiden (Kairos 1960). — *Åberg, G.*, Kring Ales stenar. Saga och sanning om skeppssättningen vid Kåseberga (Skånes Hembygdsförbunds årsbok 1960).

Universitetsbiblioteket

25 SEP 1961

LUND